3605

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

В 30. РІЧНИЦЮ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

ПРОФ. Д-ра ІВАНА ОГІЄНКА

ВАРШАВА 1937

26
10

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Професорові Докторові
ІВАНОВІ ОГІЄНКОВІ
в тридцяту річницю
Його наукової та громадської праці
присвячують
ТОВАРИШІ й УЧНІ

3605
Наказ Обліку
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВАРШАВА
1937

Ш.г(2Ди) д Отієнко + Т3(2Ди) - 7

Зредагував Іван Коровицький

З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26.

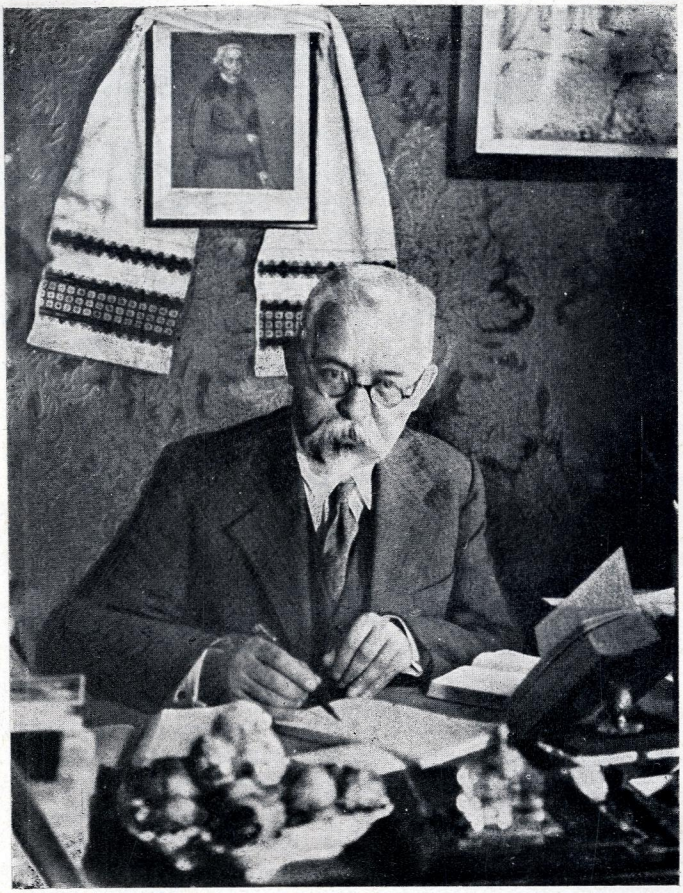

Ювілят за працею в своєму кабінеті. Варшава, 1936 р.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2442

ГЕНАДІЙ КОТОРОВИЧ, Варшава.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФ. ДР. ІВАНА ОГІЄНКА.

(Ювілейна ретросинтеза).

Писати про життя й діяльність Проф. Др. Івана Огієнка не менше важко як цікаво.

Важко — бо діяльність цього вченого й державника сягала до різних царин українського культурно-політичного життя, цікаво — бо в кожній ділянці, до якої сягнув творчий ум Професора-Ювілята, далось відчути його багатодійне ділання.

Життя Проф. Др. Івана Огієнка — символ життя українського вченого.

30 років наукової праці — три десятки літ української культури.

Не треба пригадувати великих томів, не треба читати численних (як на наші відносини, де рідко зустрічається подив і пошану для представників рідної науки) — біографій.

Вистарчить переглянути саму бібліографію оголошених і недрукованих праць Проф. Огієнка, щоб уявити собі велич його праці, щоб пізнати, який неоцінений вклад в нашу культуру внесла одна людина, людина невсипущої праці й обов'язку.

Біографи люблять епітети, що віддають повну синтезу.

Біографи називають Проф. І. Огієнка людиною праці і обов'язку*), невтомним працівником українського Ренесансу**), церковним та громадським діячем***).

Не помиляються. Проф. Др. Іван Огієнко сполучує в собі щасливо усі ці риси. Професор, вчений, дослідник вміє бути в парі з цім громадянином і меценатом культури, а це дійсно багато, дійсно непересічно, небуденно.

Народився Іван Іванович Огієнко 2-го січня 1882 р. в містечку Брусилові, Радомисльського повіту на Київщині. Походить з селянської родини. Вийшов з-під стріхи. Завдяки виключно собі самому, своїй подивугідній енергії й гарячому прямуванню до науки, виріс на вченого европейської міри, а рівночасно не забув за гніздо, з якого вимандрував в світ: став популяризатором української на-

*) Др. Евген Грицак: Людина праці й обов'язку. „Український Голос" 1925 р. № 44, Перемишль.

**) В. Ігнатович, „Дзвін", Рівне, 1925, № 167.

***) Проф. В. Заїкин — Варшава 1925.

уки й культури, його твори траплять і туди, де їх найбільше в нас треба, під селянську стріху.

Скінчивши початкову народню школу в родинній місцевості, вступив Іван Огієнко до київської Фельдшерської Школи (1896 р.). Атмосфера Києва — столиці культурної України, приязно відділала на душу й настрій п'ятнадцятьлітнього юнака, давши йому змогу плекати вроджені літературно-наукові здібності.

Іван Огієнко — дитина села, що ще в початковій школі писав віршовані твори, приніс містові вже в першому році перебування в Києві свої сільські нариси: в часописі „Сельській Вѣстникъ" друкувався перший твір майбутнього міністра Української Держави, що від тамтого часу до сьогодні не відкладає пера зо своїх струджених рук.

В 1900 році, по скінченні Фельдшерської Школи, став Іван Огієнко лікарським помічником у Київському Військовому Шпиталі на психіятричному відділі. Можна собі уявити, як важко було людині з душею літератора-журналіста, людині, яку манив спокусливий світ широкого знання й науки, замкнутися в окреслених, стислих рамах службового обов'язку. А проте молодий Іван Огієнко не зажурився і не зрезигнував з своїх високих аспірацій.

Пильними студіями він опанував і латинську й грецьку мову, переборов усі труднощі, й в 1903 році експертом склав матуральний іспит. Відтоді щасливо попрямував молодий адепт науки в життя. Вписи на історично-філологічний факультет Університету св. Володимира в Києві, ентузіястичні студії над східньо-слов'янськими мовами та над історією східньо-слов'янських літератур (під доглядом академика В. Перетця), популяризація науки в рідній пресі, що після революції 1905 р. з'явилась як вираз нових прямувань українського відродженого життя — оце етапи, які минули серед гарячкової праці, манили силою враження, казали швидко дозрівати, ставати в ряди репрезентантів національного руху, що надходив немов стихія.

І Іван Огієнко, відзначений дипломант-стипендист Київського Університету, кандидат на професора, пішов за покликом тої стихії.

Від 1909 р. бачимо його як педагога середніх київських шкіл, члена Українського Наукового Товариства, а передовсім (від 1915 р.) як приват-доцента університету на всіх видатних площинах українського культурного життя. Рухливий, обов'язковий, сумлінний, систематичний і витривалий, уміє порвати за собою студенство, запалити серед нього вогонь культу до української культури, мимо усіх кривд, які діються йому за це з боку російської влади.

Надходили важливі події. Спалахнула, віддавна жевріюча в підземеллях Росії, революція. Український народ піднявся до важкої боротьби, до важкого завдання: відбудувати Українську Державу.

В цій відповідальній праці, до якої Україна не була підготована, важке й почесне місце випало Проф. Іванові Огієнкові.

Огієнко — людина суспільної праці, отож психолог, знав що відродити державну традицію можна, відродивши духа нації, очистивши від чужих впливів її власну культуру.

А що культура українська тісно сплетена з культурою церкви, до реформи тієї останньої приступив Іван Огієнко з цілою посвятою в першу чергу. Проф. Огієнкові власне, та небагатьом іншим українським церковникам довелося прокласти шлях для канонічного заснування Української Автокефальної Православної Церкви.

Завдання було величезне, але не менше було захоплення й посвята енергійних людей на чолі з Проф. Огієнком.

В 1918 р. на церковному з'їзді в Києві, в склад якого входили здебільша зросійщені українці, після докладу І. Огієнка на тему „Відродження Української Церкви", присутнє духовенство ентузіястично відспівало гимн української державности.

Настав Ренесанс Української Церкви.

Події йшли приспішеною ходою. 15. вересня 1919 р. Проф. Огієнко засів на відповідальному фотелі міністра Ісповідань Української Республіки, на якому повів глибоку реформаторську діяльність, започатковуючи акцію над перекладом богослужбових книг, відновленням традицій Української Автокефалії, переорганізовуючи духовне шкільництво і т. п.

Поруч із широкою працею на церковному полі, від самого початку революції Проф. Огієнко продовжував академічну діяльність, якої короною стали дві події: заснування Українського Державного Університету, до чого він значно причинився, та відкриття й організація Українського Державного Університету у Кам'янці Подільськім.

В ту працю—можна це без пересади сказати — вклав ректор Огієнко цілу свою душу.

Історія щойно тепер починає оцінювати значення й ролю тієї епохальної події, що втілилась в реальну форму завдяки цілковитій посвяті однієї людини, а яка була символом відродження української культури. І врешті, в 1919 і 1920 р. Проф. Огієнко став Міністром Освіти. І цей період його діяльности, це окрема сторінка історії української освіти.

Прийшли часи еміграцтських злиднів. Атмосфера штабових потягів, еміграційних осередків, дні смутку, злиднів і хмар над головою. Але Проф. Огієнко не заломився. Коли не стало умовин суспільно-політичної праці, звернувся до тієї ділянки, що йому в житті призначена: розпочав черговий етап своєї наукової й науково-популяризаторської праці, що триває до нині.

І сьогодні, так як десять літ тому, сидить Проф. Іван Огієнко в своїй робітні й працює. Заложена книгами кімната, розложені томи старих і нових видань — і серед них бадьорий вчений. Переклади, популяризація науки, філологія, історія культури, церковництво, каменярська діяльність над соборною літературною українською мовою й тисячі листів з Галичини, Волині, Холмщини, Полісся, Закарпаття, далекої Америки... „Пане Професоре! Друкуйте й дальше „Рідну Мову", бо вона рятує нам народ перед загибеллю. Для одного народу одна літературна мова!"...

Професор не відкладає пера. Волосся йому побіліло, але дух, як завжди, бадьорий, Професор працює для Нації.

30 років науково-громадської діяльности — період не надто великий. Але в наших обставинах — величезний.

Щоб такий період пройти серед праці й посвяти, треба в нас бути людиною сильною.

Доля українського вченого — доля незавидна. Найкраще її з'ясував сам Ювілят: „Життя українського вченого — гірка й повна чаша".

І цю чашу випив Проф. Др. Іван Огієнко до дна.

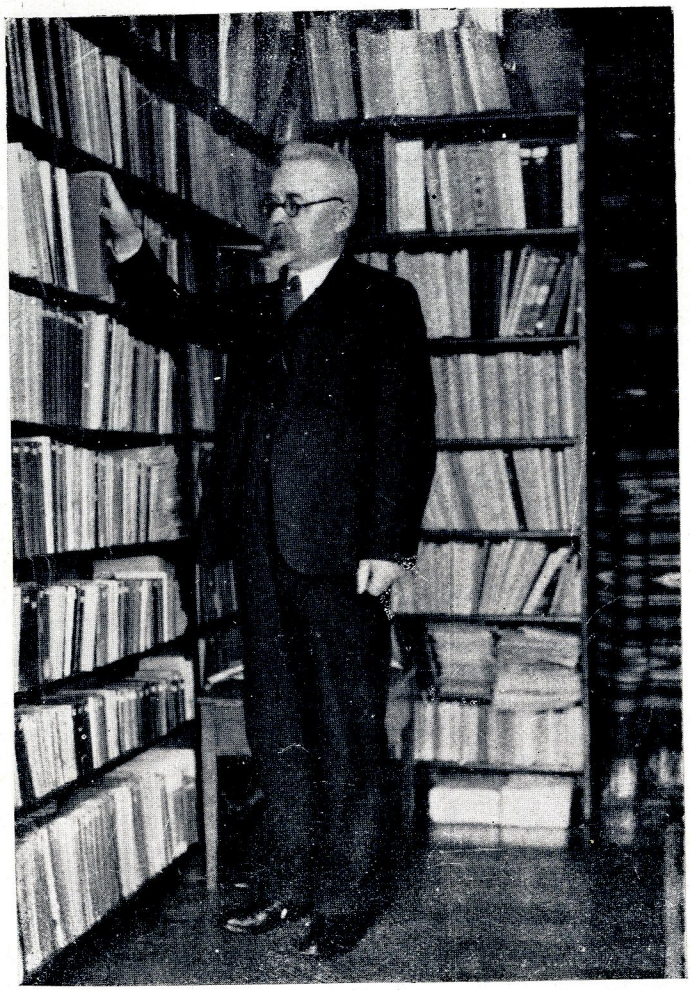

Ювілят у своєму кабінеті. Варшава, 1936 р.

Др. ЕВГЕН ГРИЦАК, Перемишль.

ПРОФЕСОР І. ОГІЄНКО, ЯК ПОПУЛЯРИЗАТОР МОВОЗНАВСТВА.

Як у кожній окремій науці, так і в ділянці мовознавства не було в нас популяризаторів, цебто людей, що здобутки наук уміли б у доступній та зрозумілій формі подавати для користування широкого загалу. Наші вчені не звертали на це великої уваги й призначували свої наукові праці для спеціялістів, друкуючи їх у малодоступних журналах. У В. Україні були кращі популяризатори, ніж у Галичині. Між ними можна назвати на першому місці Б. Грінченка й його дружину М. Загірню, а далі В. Доманицького, Олену Пчілку, С. Єфремова, Д. Дорошенка й ін. В Галичині дуже добрим популяризатором був. І. Франко. Найбільше популярно-наукових праць було в нас у ділянці літератури й історії.

У ділянці мовознавства царювала в нас донедавна пустка. Свідчить про це не тільки те, що в нас не було загально доступних підручників, компендіїв, словників та інших допомічних книжок до вивчення мови, але навіть і добрих, зрозуміло й цікаво написаних граматик для вжитку шкіл і для самоосвіти. І саме в цій ділянці дуже заслужився теперішній Ювілят Проф. Іван Огієнко.

Здобувши собі освіту важкою працею, шляхом самоосвіти, студіюючи на провінції до часу приїзду в Київ, а далі навчаючи як учитель у гімназії й на всяких самоосвітніх курсах, зрозумів він, що треба дбати зокрема про цих усіх, що прагнуть знання й шукають його в найлегшій, доступній формі. Тому, вже на посаді гімназійного вчителя в Києві, видає деякі популярні й допомічні книжки для вжитку школи й потреб самоосвіти, а ще більше працює в цій ділянці в часі революції 1917 р., коли всі кинулися вивчати українську мову. Для цієї мети видає Проф. Огієнко перші, дуже цікаві, популярні підручники до укр. мови, для вивчання укр. правопису, граматики, історії мови й бібліографії укр. мовознавства. Насамперед видає в 3-х випусках „Українське Писання“, а далі „Курсъ украинскаго языка“ (Київ 1917) й „Українська мова“ (Київ 1918).

Цю свою дуже корисну й потрібну працю, що її високо цінили в Україні, продовжує Ювілят з успіхом на еміграції, перебуваючи серед дуже важких життєвих об-

ставин спершу в містечку Винниках під Львовом, а далі у Львові, а від 1926 року в Варшаві. У Львові видає двічі Український Правописний Словник (менший у 1923 р., більший у 1925 р.), потім у Жовкві для вжитку наших шкіл 4 стінні таблиці, а саме укр. правопису, милозвучности, побічних речень і розділових знаків, далі Український Стилістичний Словник (Львів 1924) і „Чистота й правильність української мови" — популярний курс з історичним освітленням, у 1925 році.

У всіх цих своїх творах працює не для матеріяльного „блага", як дехто тепер йому закидає (хто в нас доробився майна на видаванні книжок?), тільки служить вірно своїй дорогій меті й ідеї, а саме: пояснити, навчити, розвіяти сумніви у справах мови, показати давність, багацтво й красу нашої мови, показати, що́ таке справжня літературна мова, очистити її від говіркових і чужинецьких форм, фраз та поодиноких слів, одним словом: бути цим каменярем, що промощує шлях для створення однієї літературної мови.

Давньою мрією Ювілята було видавати окремий популярно-науковий журнал, присвячений у цілості справі виучування й досліджування української мови, що в ньому можна б заговорити до широких кіл читачів щирою й ясною мовою, навчити й зацікавити, підбадьорити до праці над вивченням літературної мови й уприємнити її. Цю свою любу думку вдалось Йому здійснити аж у 1933 році, коли то почав появлятися журнал „Рідна Мова".

Її появу зустрінув наш загал дуже прихильно. В короткому часі зібрався великий гурт співробітників, прихильників і читачів журналу. Забрали слово й нефахові, звичайні любителі рідного слова, люди різного віку й звання, що на сторінках Рідної Мови висловлювали щиро й отверто свої сумніви й потреби, прохали поради й вияснень, подавали від себе проєкти й бажання. Рідну Мову зустрінули прихильно й інтелігенти й читачі з-поміж інших шарів нашого народу, далі наша молодь, а також наша европейська й заокеанська еміграція.

Між редактором Рідної Мови й читачами витворилась справжня прихильність та ідейна співпраця. Емоційно-діловий підхід редактора до журналу й читачів викликав миле враження.

„Рідна Мова" ось уже третій рік служить вірно поставленій собі меті й старається задовольнити потреби різноманітних своїх читачів. А саме: побіч статтей і розвідок суто наукових дає може й більшу частину популярних статтей і заміток, присвячених практичним потребам вивчення сучасної літературної мови, відповідає на запити читачів і дає їм поради й вказівки й заторкує занедбані в нас ділянки й питання, як топономастика, етимологія або походження слів, синоніміка, чужі слова, часописна мова й ін. Вкінці при журналі виходить й науково-попу-

лярна Бібліотека Рідної Мови, що дала вже 4 випуски, а між ними 2 частині „Рідного Писання“ й початкову граматику для найменших „Рідне Слово“.

Шановний Ювілят пише теж на теми мовознавства в багатьох наших часописах і журналах, як „Діло“ (оцінка Історичного Словника української мови Проф. Є. Тимченка), „Новий Час“, „Наш Прапор“, „Поступ“ і ін. Уміє писати цікаво й зрозуміло, вміє промовити до розуму й душі читача й захопити та переконати його, працює багато й успішно. Тому теж з приводу ювілею 30-ліття Його безкорисної та невпинної праці треба належно оцінити Його заслуги й побажати Йому якнайбільших успіхів на дальшому життєвому шляху для добра нашої культури.

ІВАН КОРОВИЦЬКИЙ, Варшава.

ЧИН УЧЕНОГО.

Сьогодні не вдасться дати повного огляду наукової діяльности Ювілята, що невпинно ще працює над розвоєм української науки.

Повний спис друкованих праць Ювілята читачі знайдуть на стр. 13. і далі. Велике число рецензій на деякі з цих праць свідчать про поважне заінтересування, що його будила й будить в науковім світі праця Проф. Др. Івана Огієнка.

Свою наукову працю розпочав Ювілят ще як студент історико-філ. відділу університету Володимира Великого в Києві, коли починає активно працювати над історією східньо-слов'янських літератур і над слов'янськими мовами.

На талановитого юнака відразу звернув увагу видатний дослідник історії східньо-слов'янських літератур, проф. В. Перетц.

Студент Огієнко швидко стає діяльним членом семінару слов. філології і відбуває з ним перші наукові подорожі — досить згадати блискучі висліди його мандрівок до Петрограду й інших міст д. Росії (про це див. в друкованих справозданнях проф. В. Перетця). Сам блискучий методолог (є його методологія наукової праці), акад. Перетц вмів защепити закохання до української давньої літератури своєму найздібнішому учневі, — свідоцтво цьому теми тогочасних праць Ювілята.

По скінченню університету, Ювілят був затриманий при університеті (з повищеною міністерською стипендією) для підготування до професорської діяльности. В той час виходять перші поважні наукові праці Ювілята, як: „Огляд українського язикознавства", „Українська граматична термінологія", „Двійне число в українській мові" й багато інших.

1915 р. вибрано Ювілята приват-доцентом істор.-філ. відділу університету Володимира Великого. Посилена діяльність Проф. Івана Огієнка, як викладача в вищій школі, не зменшує кількости його наукових публікацій, що з них найзамітніша „Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ. Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій языкъ", Київ, 1915.

Але несподіваний розвій політичних випадків в Україні, що закінчився відродженням Української Держави, змушує Проф. І. Огієнка вийти з царини наукових заінтересувань і виявити свої різносторонні здібності в кипучій політичній та громадській діяльності.

Проте ні одного визначного випадку в науковім житті України не обійшлося без найближчої участи Ювілята. Так, в 1917 р. Ювілят працює як один з засновників Українського Народнього Університету в Києві та в перетворенні його в 1918 р. в Український Державний Університет. У цьому першому українському університеті Проф. Іван Огієнко викладає різні курси, а між ними „Курс історії української культури", що проходить з особливим успіхом. Одночасно викладає на Педагогічних Курсах при куратерії Київської шкільної Округи та на Київських Високих Жіночих Курсах.

1918 р. Ювілят отримує завдання заснувати університет в Кам'янці-Подільському, що й виконує, стаючи першим ректором цього університету.

В роках 1919—1920 Проф. Іван Огієнко стає Міністром Освіти та Ісповідань. Потім — еміграція. Ювілят живе в різних містах Галичини — найдовше в Тарнові й у Львові. За той час виходить низка його праць в, заснованому ним, видавництві „Українська Автокефальна Церква" і кілька великих праць з мовознавства, та споріднених галузей знання, як „Чистота і правильність української мови", „Історія українського друкарства" й інші.

Потім Ювілят переїжджає до Варшави, де викладає в університеті старослов'янську мову й кирилівську палеографію. З цієї доби Його професорської діяльности залишилося багато публікацій, переважно з царини кирилівської палеографії.

Далі Проф. Іван Огієнко тратить посаду в університеті й береться видавати наукові журнали „Рідна Мова" і „Наша Культура", що за кілька літ свого існування здобули почесне місце серед слов'янських наукових періодичних видань.

В багатьох напрямках іде наукова праця Ювілята, що серед них найбільш помітні: Українська мова в цілому її розвитку, Старослов'янська мова, Кирилівська палеографія й палеотипія з спеціяльним узглядненням українського друкарства, Давнє українське письменство й Переклади церковно-слов'янських книжок на українську мову.

Безперечно, головна ділянка праці Ювілята це українська мова, що над нею він особливо посилено працює останні роки видаючи єдиний український мовознавчий місячник „Рідна Мова". „Рідна Мова", що зробила й робить величезну роботу мовного об'єднання Нації, особливо прикметна для праці Проф. Др. Івана Огієнка, як й ніколи не замикається щільно в кабінеті ученого, який не цурається й „чорної роботи", праці ремісника. Дійсно, резуль-

тат праці Професора не залишився доступний тільки невеличкому гуртку спеціялістів, але пішов у маси, як журнал „Рідна Мова“ та як довга низка правописних довідників і словників. Широко знана діяльність Ювілята, як гарячого пропагатора правописної й мовної єдности всього українського народу та прихильника правопису ухваленого Українською Академією Наук.

Особливо багато уваги присвятив Ювілят наголосу — українському й слов'янським. Один з висновків праць Проф. І. Огієнка над наголосами це, що український наголос ближчий до сербського ніж до російського.

Досліди над діялектами давньої української мови завершуються двохтомовою монографією „Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х років“, Варшава, 1930 р.

Найбільш занедбана ділянка українського мовознавства — складня дочекалася нарешті в особі Ювілята свойого досліджувача (вже вийшла перша частина Його великої праці: „Складня української мови“, Жовква, 1935 р.).

З праць Ювілята над старослов'янською мовою хіба найвизначніша: „Пам'ятки старослов'янської мови X—XI віків“, Варшава, 1929, де значно поширено — часово й місцево — вузький, досі канонічний, круг пам'яток цієї мови. У відчитанні численних світлин з глаголицьких пам'яток, Проф. Іван Огієнко затримав глаголицький знак на зазначення старо-слов'янських звуків ѣ і я, що усуває багато непорозумінь у відчитуванні стар.-слов. текстів (досі в кирилиці цей глаголицький значок незручно передавався через кирилівське ѣ).

Значно посунула вперед досліди над найдавнішою добою життя письменної мови й літератури слов'ян двохтомна праця Ювілята „Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія“, Варшава, т. I — 1927 р., т. II — 1928 р.

В списі друкованих праць Проф. І. Огієнка знайдемо кільканадцять заголовків з ділянки кирилівської палеографії, але найбільша з цих праць, рукописна „Слов'янська Кирилівська Палеографія“ не може побачити світу з... браку видавця. Подібно матеріяльні труднощі не дозволяють вийти в світ епохальної, можливо, праці Ювілята з глаголицької палеографії, де автор переконливо доводить, що глаголиця не походить з грецького мінускульного письма.

Численні праці з української палеотипії (див. спис друкованих творів) виявили високий рівень давніх українських друкарень. Підсумок д теперішних дослідів Ювілята в цьому напрямку дає багатотомова „Історія українського друкарства“, що з неї покищо з'явився 1. том.

З праць Ювілята з давньої української літератури, найвизначніші Його досліди над творчістю Іоаникія Галятовського (див. спис друкованих творів).

Ювілят, як Ректор Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету в 1919 р.

Говорячи про чин Ювілята, особливий натиск хочу покласти на його діяльність на ниві церковній — в даному випадку на праці перекладницькій. Сувора канонічність і традиційність помічається в ній. Переклади богослужбових книжок на українську мову завжди виходять за благословенням вищої церковної Влади. З-поміж перекладів Ювілята звертають на себе увагу дуже вдалі переклади Св. Служби Божої, Ранньої й Вечірні, Парастас, Панахида й ін. Сягання до першоджерел, до найдавніших грецьких і слов'янських текстів підносять наукову вартість цих перекладів. Назагал, Ювілят не сторонник нагального українізування богослуження, а тільки відновлення давньої української традиції — української вимови богослужбового тексту, — потребу й логічність чого Він довів у низці статтей й монографій.

ДОДАТКИ:

I.

Список друкованих праць Проф. Д-ра Івана Огієнка.

1. М-ко Брусиловъ. Какъ живутъ крестьяне. „Сельскій Вѣстникъ" 1897 р., липень, Петроградъ.

2. Статті популярно-наукові, рецензії, поезії й т. ін. в Київській пресі 1905—1918 р.р.

3. Деякі поезії з 1905—1906 р. передруковані в „Струни", антологія української поезії, 1922 р., т. II ст. 247—249, Берлін, Редакція Б. Лепкого, в „Терновім вінку", Київ.

4. Темні селяне й жиди. „Громадська Думка", ч. 32 (13 лютого 1906 р.). Київ.

5. Обмана. Оповідання. Альманах „З неволі", Вологда, 1908 р., ст. 209—221. Під оповіданням дата: „26 вересня 1906 року".

6. Огляд українського язикознавства. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка", Львів, т.т. 79—80 за 1907—1908 р., ст. 52—93, 36—52. Окрема відбитка ст. 1—58.

7. Українська граматична література. Розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити української мови. Реферат читаний на засіданні шкільно-лекційної комісії київської „Просвіти" і ухвалений нею для розповсюдження серед українського громадянства. Відбитка з „Ради" за 1908 р., ст. 1—20.

8. Українська граматична термінольогія. Історичний словник української граматичної термінольогії з передмовою про історію розвитку її. Відбитка з „Записок Українського Наукового Товариства в Київі" кн. I (ст. 94—130) і IV, ст. 1—79, 1908 р.

9. Юридична поміч селянам. „Рада" 1908 р., ч. 214, ст. 1, 19. IX (2. X), Київ.

10. Вчімося рідної мови! „Рада" 1909, ч.ч. 197, 198, 200, 202.

11. Як складати словники. Рец. на „Українсько-російський Словник" В. Дубровського. „Літерат.-Науковий Вістник", 1909 р. кн. IV, ст. 200—205. Відповідь на цю статтю Ів. Стешенка див. в „Раді" 1909 р.

12. Як селяне пишуть та читають по-вкраїнському. Матеріяли до питання про вкраїнський правопис. Літер.-Наук. Вістник" 1909 р. кн. VI, ст. 505—514.

13. Двійне число в українській мові. „Записки Наукового Товариства в Київі", 1909 р., т. VI, ст. 88—128. Окрема відбитка, Київ, 1910 р., ст. 1—43. Рецензії: 1) Е. Карського в „Р. Ф. В." 1910 р. т. 63. ст. 203; 2) І. Свєнціцкого в „Зап. Н. Т. Ш." т. 96, ст. 188—189.

14. Изданія „Ключа Разумѣнія“ Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII в. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ за 1910 р., т. 63, кн. 2, ст. 263—307, і відбитка ст. 1—45. Рецензії: 1) Проф. Ф. Титова в „Труды Кіевской Дух. Академіи“ 1911 р., кн. 4, ст. 615—616; 2) М. Возняка в „Зап. Н. Т. Ш.“ т. 95, ст 219—220.

15. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи, Київ, 1910 р., ст. 1—180. Видання власне. Рецензії: 1) Н. Каринський у „Журн. Мин. Нар. Просв.“ 1911 р., кн. 8, ст. 208—212; 2) Л—ій у „Прикарпатская Русь“ 1911 р., ч. 611; 3) Н. Гордон у „Новости Печати“ 1911 р., ч. 6; 4) „Дружескія Рѣчи“ 1911 р., ч. 11; 5) Гентажиль: Кіевское язычіе. „Кіевская Мысль“ 1911 р., ч. 151; 6) Проф. Е. Карський у „Русск. Филолог. Вѣстн.“ 1911 р., кн. 1.

16. Українська филологічна наука за 1909 рік. „Рада“, 1910. ч. 9, Київ. Рец.: В. Д. у „Зап. Н. Т. Ш.“, Львів, кн. 97, ст. 224.

17. Къ вопросу объ иностранныхъ словахъ вошедшихъ въ русскій языкъ при Петрѣ Великомъ. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ за 1911 р., т. 66, кн. 3—4, Варшава. Окрема відбитка, ст. 1—18. Відповідь Н. А. Смирнова на цю працю в „Р. Ф. В.“ 1913 р., т. 69, кн. 2, ст. 493—495.

18. Словарь удареній въ русскомъ языкѣ и правила русскаго ударенія. Київ, 1911 р., ст. 1—176. Рец. див. ч. 44.

19. Отраженіе въ литературѣ „Неба Новаго“ Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVIII-го вѣка. „Филологическія Записки“, Вороніж, кн. VI за 1911 і кн. I за 1912 р. Окрема відбитка, ст. 1—26. Рецензія М. Возняка в „Зап. Н. Т. Ш.“, Львів, 1912 р., т. 109, ст. 194—196.

20. Объ удареніи въ географическихъ именахъ. Київ, 1912 р., ст. 1—64, вид. 2-е. Рецензії: 1) „Филолог. Зап.“ 1912 р., кн. 1; 2) „Русская Школа“ 1913 р., кн. 7—8; 3) „Биржевыя Вѣдомости“ 1912 р., 24 лют.; 4) „Донецкая Жизнь“ 1912 р., 26 лют.; 5) „Владимірскій Листок“ 1912 р., ч. 60.

21. Объ удареніи въ собственныхъ именахъ историческихъ лицъ, писателей, дѣятелей и т. п. Київ, 1912 р., ст. 1—88. Видавництво І. І. Самоненка. Рецензії: 1) „Русская Школа“ 1913 р. кн. 7—8; 2) „Владимірскій Листокъ“ 1912 р., ч. 60; 3) „Московскія Вѣдомости“ 1913 р., 7 березня; 4) „Раннее Утро“ 1913 р., 16 березня.

22. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи. Київ, 1912 р., ст. 1—180, вид. 2-е.

23. Правильность и чистота русской рѣчи. Замѣтки по стилистикѣ русскаго языка. Вороніж, „Филологическія Записки“ за 1912 р. Окрема відбитка, ст. 52.

24. Словарь общеупотребительныхъ иностранныхъ словъ въ русскомъ языкѣ, з статтями: 1) Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій языкъ, 2) Объ удареніи въ иностранныхъ словахъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ, и 3) Родъ иностранныхъ именъ существительныхъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ. Київ, 1912 р., ст. 1—192 петиту.

25. Изданія „Неба Новаго“ Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII вѣка. Изъ исторіи старопечатныхъ книгъ. На окремих картках 17 знімків. Люксусове видання in folio, ст. 1—69. В „Искусство, живопись, графика, художественная печать“, 1912 р., кн. II, уміщено ту саму статтю, але в скороченні. Рецензія М. Возняка в „Зап. Н. Т. Ш.“, Львів, 1912 р., т. 109, ст. 194—196.

26. „Небо Новое“ Іоанникія Галятовскаго и „Звѣзда Пресвѣтлая“. „Университетскія Извѣстія“, Київ, 1912 р. „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургѣ“, ст. 38.

27. „Небо Новое“ Іоанникія Галятовскаго въ московскихъ библіотекахъ. „Университетскія Извѣстія“ за 1912 р. „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“ ст. 39, Київ.

28. „Мессія Праведный“, Іоанникія Галятовскаго. Див.: „Отчетъ

объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву", „Университетскія Извѣстія" за 1912 р., ст. 37, Київ.

29. Изданія „Души людей умерлыхъ" Іоанникія Галятовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву" з „Университетскія Извѣстія" 1912 р., ст. 38, Київ.

30. Стихотворныя упраженія Іоанникія Галятовскаго, южнорусскаго проповѣдника XVII-го вѣка. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургъ" з „Университетскія Извѣстія", 1912 р., ст. 37–38, Київ.

31. „Руно Орошенное" Св. Димитрія Ростовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву" з „Университетскія Извѣстія", 1912 р., ст 13—16, Київ.

32. Изданія „Руна Орошеннаго" Св. Димитрія Ростовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву" з „Университетскія Извѣстія" 1912 р., ст. 36, Київ.

33. Краткое содержаніе чудесъ „Звѣзды Пресвѣтлой". Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургъ" з „Университетскія Извѣстія" 1912 р., ст. 155—171, Київ.

34. Гдѣ писать два н, а гдѣ одно. Пособіе для учащихъ, учащихся и самообразованія. Київ, 1913 р., ст. 1—116. Видання Ів. Самоненка.

35. Мѣстечко Брусиловъ и его окрестности. Историческій очеркъ. „Радомыслянинъ" за 1913 р.

36. Брусиловская братская школа. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи" за 1913 рік, стор. 1–14. том IX, Катеринослав.

37. Брусиловскій братскій шпиталь. Историческій очеркъ. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи", 1913 р., т. IX, ст. 1—10. Катеринослав.

38. Брусиловское церковное братство. Историческій очеркъ. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи", 1913 р., т. IX. Катеринослав.

39. Проповѣди Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII-го вѣка. „Сборникъ Харьковского Историко-Филологическаго Общества" въ память проф. Е. К. Рѣдина, т. XIX, ст. 1—32, 1913 р. Харків.

40. Легендарно-апокрифическій элементъ въ „Небѣ Новомъ" Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII-го вѣка, „Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца", 1913 р., кн. XXIV, ст. 1—64. Київ.

41. Орѳографическій словарь (около 25000 словъ). Справочная книжка по русскому языку. Съ обозначеніемъ переноса словъ, удареній, обозначены части рѣчи, родъ, приведены всѣ трудныя формы, при словахъ даны примѣчанія, правила, примѣры и проч. Видання книгарні Н. Огієнко, 1914 р., ст. 1–320, Київ.

42. Наглядная таблица для изученія и повторенія придаточныхъ предложеній. Пособіе для изученія и повторенія. 1914 р., Київ, видання 5-те.

43. Наглядная таблица для разстановки знаковъ препинанія. Пособіе для изученія и повторенія. 1914 р. Видання 3-е, Київ.

44. Русское литературное удареніе. Правила и словарь русскаго ударенія. Пособіе для изученія русской рѣчи для учащихъ, учащихся и самообразованія. Изданіе 2-е, значительно дополненное и совершенно переработанное. Київ, 1914, ст. 240. На ст. 228—237: Литература по изученію ударенія. Рецензіі: 1) „Филолог. Зап." 1912 р. кн. 1; 2) „Русская Школа" 1911 р. кн. 9; 3) Ежемѣсячн. литерат. приложенія къ журналу „Нива" за 1911 р. № 10; 4) „Прикарпатская Русь" 1911 р. ч. 611; 5) „Дружескія Рѣчи" 1911 р. ч. 11; 6) „Вятская Рѣчь" 1912 р. за 27. IV.

45. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи. Київ 1914 р, видання 3. Рец. Є. Карського в „РФВ" 1914 р. т. 71, кн. 1–2, ст. 82—83.

46. Вѣковая борьба славянства съ міромъ германскимъ. 1914 р. ст. 1—16, Київ.

47. Словарь военно-историческихъ терминовъ. Київ, 1914 р. ст. 1—180.

48. Брусиловская Св. Воскресенская Замковая церковь. Историческій очеркъ. Київ. „Епархіяльныя Вѣдомости" за 1914 р. ч. 14—15. Окрема відбитка ст. 1—16.

49. Брусиловское церковное братство и его культурно-просвѣтительная дѣятельность. Очерки культурной жизни старой Малороссіи. Катеринослав, „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Комиссіи" т. IX. Окрема відбитка ст. 1—54. 1914 р. Рецензія проф. П. Клименка в „Цехи на Україні", Київ, 1929 р. т. I, ст. LV—LVII.

50. Брусиловская братская школа. Историческій очеркъ. „Радомыслянинъ" за 1914 рік. Радомисль.

51. Kościół parafialny w Brusiłowie. Rys historyczny. „Dziennik Kijowski" за 1914 р. № 5—6 і відбитка.

52. Село Водотыи, Радомысльскаго уѣзда, Кіевской губерніи. Историческій очеркъ. „Радомыслянинъ", 1914 р. Радомисль.

53. Къ литературной дѣятельности мниха Камянчанина Исаіи. Рецензія на працю Д. Абрамовича. „Україна", 1914 р., кн. I, ст. 123 до 125.

54. Научныя знанія Іоанникія Галятовскаго по его „Ключу Разумѣнія". „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи" за 1914 р. т. IX, Катеринослав.

55. Отголоски современности и мѣстныя черты въ „Ключѣ Разумѣнія" Іоанникія Галятовскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ" за 1914 р. т. 71, кн. 2.

56. Тетрадь для списыванія и разбора стихотвореній и басенъ. На окладинці: „Правила выразительнаго чтенія", 1915 р., Київ.

57. Тетрадь для литературнаго разбора и записыванія прочитанныхъ книгъ. Пособіе для домашняго и класснаго чтенія. На окладинці правила, як читати книжки. 1915 р.

58. Наглядная таблица для изученія русской орѳографіи. Пособіе для изученія и повторенія. Київ, 1915 р. Видання 3.

59. Наглядная таблица для изученія постановки буквы Ѣ. Пособіе для учащихся. 1915 р., Київ.

60. Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ. Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій языкъ. Київ, 1915 р., ст. 1—136. Видання книгарні Н. Оглоблина в Києві. Рец.: 1. Є. Історіної, 2) Є. Карського в „РФВ" 1915 р., т. 73, кн. 2. ст. 130—131.

61. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи для учащихся и самообразованія, Изданіе 4-е. Главнымъ Управленіемъ Военно-Учебныхъ заведеній книга допущена въ фундаментальныя библіотеки кадетскихъ корпусовъ (Отношеніе № 21585 за 1912 г.). О выходѣ 3-го изданія объявлено въ циркулярѣ по Военно-Учебнымъ заведеніямъ 1914 г., № 13. Київ, 1915 р., ст. 1—288.

62. Правильность и чистота русской рѣчи примѣнительно къ нуждамъ нашей школы. Радомисль, 1916 р., ст. 1—16. Конспект викладів на літніх учительських курсах в м. Радомислі.

63. Очерки по исторіи г. Радомысля. „Радомыслянинъ", 1916 р., ч.ч. 47—59, і окрема відбитка, Радомысль.

64. „Наука альбо способ зложеня казаня" Іоанникія Галятовскаго. „Епархіяльныя Вѣдомости", 1917 р., Київ.

65. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народнього Університету. 1917 р., ст. 1—32, Київ. Рецензія С. Єфремова в „Книгарі" 1918 р. ч. 5.

66. Вчімося рідної мови. Нариси про мову вкраїнську. 1917 р., ст. 1—32. Видання книгарні Є. Череповського

67. Рідна мова в українській школі. Київ, 1917 р., ст. 1—32.

68 Молитовник мовою вкраїнською. Архієпископ Олексій (Дородниця), Київ, 1917 р. Редагував і деякі молитви на українську мову переклав І. Огієнко.

69. Русскій языкъ въ средней школѣ; замѣчанія на новую программу русскаго языка. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“, 1917 р., кн. 1—2. Варшава.

70. Удареніе въ словѣ „музыка“. Очеркъ по исторіи русскаго ударенія. „Русск. Филологич. Вѣстникъ“, 1917 р., кн. 1—2. Вступний (габілітаційний) виклад в Університеті св. Володимира в Києві на початку курсу: „Історія ударенія“.

71. Вчімося рідної мови. Нариси про мову вкраїнську. Київ, 1918 р., ст. 1—48, ціна 30 коп. Видання 2-е, поправлене і значно доповнене. Рец. В. Доги в „Книгар“ 1918 р., ч. 6, ст. 340. З наказу Денікінської влади видання спалено в серпні 1919 року.

72. Граматика української мови Ол. Павловського 1818 р., перевидання з передмовою (ст. 1—16) проф. Ів. Огієнка. Київ, 1918 р. Ювілейне видання книгарні Є. Череповського, 1818—1918, 114 ст.

73. Найперші завдання української філології. Реферат читаний на з'їзді діячів вищої школи. 1917 р., Київ.

74. Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови. Видання 2-е, поправлене. 1918 р., Київ, ст. 1—32, ціна 40 коп. Доклад читаний на з'їзді діячів середньої школи.

75. Українська граматика. Частина І. Основи вкраїнського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх. Київ, 1918 р., 48 ст., з 32 малюнками.

76. Українська граматика. Частина ІІ. Основи вкраїнського правопису. Підручник для 2-го і 3-го року навчання в народніх школах та для підготовчого й першого класу шкіл середніх. Київ, 1918 р., 128 ст. з 29 малюнками. Видання книгарні Є. Череповського.

77. Українська граматична література. Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови. Київ, 1918 р. Видання 2-е.

78. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчитись української мови. Київ, 1918 р., ст. 1—188. Рец. в „Книгарі“ 1918 р., ч. 8, ст. 466—467.

79. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськім Народнім Університеті. З 126 малюнками і портретами українських культурних діячів. Київ, 1918 р., 272 ст. Рецензія Д. Щербаківського в „Наше Минуле“ 1918 р., ч. 1.

80. „Рідне писання“. Українська граматика. Частина І. Основи вкраїнського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школі. Видання 2-е доповнене і поправлене. Київ, 1918 р., 48 ст., з 22 малюнками, ціна 70 коп.

81. „Рідне писання“. Українська граматика. Частина ІІ. Основи вкраїнського правопису. Підручник для другого й третього року навчання в народніх школах та для підготовчого й першого класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школах. Видання 2-е, перероблене й доповнене. Київ, 1918 р., ст. 112, з 29 малюнками, ціна 1 карб. 80 коп. Рец. Ол. Курилової в „Вільна Українська Школа“ 1918 р., ч. 7, ст. 198—200.

82. Краткій курсъ украинскаго языка. Изъ лекцій по исторіи украинскаго языка. Київ, 1918 р. Видання книгарні Є. Череповського, 240 ст., ціна 4 карб.

83. Курсъ украинскаго языка. Изъ лекцій по исторіи украинскаго языка. Пособіе для студентовъ, учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній. Изданіе 2-е, дополненное. Київ, ст. 1—328, 1919 р., ціна 7 карб. Рец.: 1) J. Polivka в „Slavia“ 1923 р., т. II, кн. 1, ст. 123—125; 2) В. Ганцов у „Книгар“ 1919 р., ч. 21, ст. 1400—1406.

84. Головніші правила українського правопису, ухваленого 17 січня 1919 року Міністерством Освіти для шкільного вжитку на всій Україні. Київ, 1919 р., ст. 1—8. Ці правила пізніше передруко-

Львівська державна наукова бібліотека № 2442

Львів. бібліотека АН УРСР

вувано по різних місцях десятки разів. Академія Наук у Києві затвердила їх 29 лютого 1920 року. Рец. А. В. Ніковського в „Книгар“ 1919 р., ч. 20.

85. Історія української мови. Том І. Вступ до історії української мови, Лекції, читані в 1918—1919 акад. році в Кам'янець-Подільськім Державнім Українськім Університеті. Кам'янець-Подільський, 1919 р., ст. 1—88.

86. Руно Орошенное св. Димитрія Ростовського. „Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“, т. II, ст. 71—76, Кам'янець-Подільський, 1920 р. Окрема відбитка.

87. Головніші правила українського правопису. Видання 2-е, 1920 р. Видання Подільського Земства. Кам'янець-Подільський.

88. Як Москва взяла під свою владу вільну Церкву Українську. Тернів, 1921 р., ст. 1—18.

89. Як Москва знищила волю друку Київо-Печерської Лаври. Тернів, 1921 р., ст. 1—16.

90. Як царица Катерина обмосковлювала Церкву Українську. Тернів, 1921 р., ст. 1—24.

91. Статут Чехо-Словацької Церкви. З чеської мови переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1—16.

92. Світовий рух за утворення живої народньої національної Церкви, Тернів, 1921 р., ст. 1—52.

93. Українська вимова церковно-слов'янського тексту. Тернів, 1921 р., ст. 1—20. Приписи і зразки церковної вимови.

94. Українська мова як мова богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. Тернів, 1921 р., ст. 1—32.

95. Як треба вимовляти букву Ѣ в церковно-слов'янських текстах. Історія букви Ѣ на Україні. Тернів, 1921 р., ст. 1—16.

96. Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії Церкви Української. Тернів, 1921 р., ст. 1—32.

97. Українська Пересопницька Євангелія 1556 р. Тернів, 1921 р., ст 1—35.

98. Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 року. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тернів, 1921 р. (1922 р.), ст. 1—32.

99. Українські шкільні молитви. На українську мову переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1—4.

100. Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, запосівшим рідну землю. Тернів, 1921 р., in f^0.

101. Всехристиянський Конгрес, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 34 за 15. VI. Варшава.

102. З'єднання християнських церков, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 45 за 28. VI. Варшава.

103 З'їзд православних приходів, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 76. Варшава.

104. Український Університет, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 86. Варшава.

105. Церковне життя в Америці, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 107 за 11 вересня. Варшава.

106. Духовна освіта в Польщі, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 112. Варшава.

107. Українська Церква на Всесвітнім Конгресі, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 138. Варшава.

108. Голос чеської Церкви про Церкву українську, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 166. Варшава.

109. Американська православна Церква, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 176. Варшава.

110. Українська православна Церква в Америці, „Українська Трибуна“ 1921 р., ч. 186.

111. Українська граматика. Частина перша. Основи вкраїнського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх. Відень, 1921 р. Видання

фотодруком „Вернигори“, ст. 1—48. (З невідомої причини Видавництво передрукувало вище зазначене ч. 75 замість ч. 81).

112. Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, що запосів рідну землю. Видання 2-е. Тернів, 1921 р., ст. 1—8. Передруковано в „Православний Вістник“ 1924 р., ч. 1, Вінніпег.

113. Український православний молитовник. На українську мову переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1—64.

114. Свята Служба Божа св. Отця нашого Іоанна Златоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав проф. І. Огієнко. Частина І: текст, стор. 1—95 Частина ІІ: Пояснення до тексту, стор. 1—80. З благословення Єпископа Крем'янецького Діонисія. Львів, 1922 р. Рец. В. Біднова в „Православна Волинь“ 1922 р., ч.ч. 5—7, ст. 48—51.

115. Православний молитовник для шкіл початкових мовою церковно-слов'янською й українською. Склав проф. І. Огієнко. Видання 2-е, 1922 р., ст. 1—64.

116. Свята Великодня Відправа. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнійшого Діонисія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1—32. Частинно передруковано в „Православна Волинь“ 1922 р. ч. 8, ст. 24—25 і „Православний Вістник“, Вінніпег, 1925 р., ч. 4. Рецензія В. Біднова в „Православна Волинь“ 1922 р., ч.ч. 9—10, ст. 20—24.

117. Великодня Євангелія Св. Євангелиста Іоанна. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнійшого Діонисія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького. Тернів 1922 р., ст. 1—4. Передруковано в „Православна Волинь“ 1922 р., ч.ч. 5—7, ст. 31 -32 і в „Православний Вістник“, Вінніпег, 1924 р. ч. 1 і 1925 р., ч. 4.

118. Святого Отця нашого Іоанна Златоустого, Архієпископа Царгородського, Учительне Слово на Світоносний День Великодній. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнійшого Діонисія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1—4. Передруковане тамже де й число 107.

119. Свята Відправа на Зелені Свята. З грецької на українську мову переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнійшого Діонисія, Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1—32. Рец. В. Біднова в „Православна Волинь“ 1922 р., ч. 12, ст. 27—28.

120. Матеріяли з історії церковного руху на Вкраїні. Випуск І. Тернів, 1922 р.

121. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 р. Нарис з історії Церкви Української. Видання 2-е. Тернів, 1922 р., ст. 1—16. Передруковано в „Вістник“ 1932 р., ч.ч. 16 17. Вінніпег.

122. Українська Житомирська Євангелія 1571 р. Опис пам'ятки, аналіз мови і словник. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тернів, 1922 р., ст. 1—72.

123. Головніші правила українського правопису. Тернів, 1922 р., ст. 1—30.

124. Наглядна таблиця українського правопису. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923 р.

125. Наглядна таблиця милозвучности української мови. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923 р.

126. Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових. Для школи й самонавчання. Видання шосте. Львів, 1923 р.

127. Наглядна таблиця для вивчення побічних речень. Для школи й самонавчання. Видання сьоме. Львів, 1923 р. На наглядні таблиці рецензія М. Рудницького: „Клопоти з правописом“, „Діло“ 1923 р., ч. 195, за 3 грудня.

128. Орудний відмінок однини слів жіночого роду приголосної відміни. Історичний порівнявчий нарис до усталення українського правопису. „Поступ“ за 1923 р., ч.ч. 9 і 10. Окрема відбитка. Жовква, ст. 1—8.

129. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськім Народнім Університеті. З малюнками і портретами українських народніх діячів. Фотодруком з першого видання Є. Череповського. Ляйпціг, 1923 р., ст. 1—272. Рецензії: 1) D-r l. Mirtschuk, „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven", Breslau, 1929 р., ст. 419—420: 2) Проф. В. Біднова в „Літ.-Наук. Вістник" 1924 р. Вінніпегський „Прав. Вістник" 1924 р. ч. 12 передрукував звідсі про Арсенія Мацеєвича.

130. Свята Відправа Вечірня й Рання. З грецької мови на українську переклав проф. Ів. Огієнко. З благословення Високопреосвященного Діонисія, з Божої ласки Архієпископа Крем'янецького. Жовква, 1923 р., ст. 1—288.

131. Причини повстання перших перекладів Письма Святого на українську мову. Львів, Альманах „Дніпро" за 1923 р., ст. 89—91.

132. Свято української культури. Нарис із історії початків українського друкарства. Варшава, 1924 р. Безплатний додаток до тижневика „Наш Світ" за травень 1924 р., ст. 1—35.

133. Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні. Життя і діяльність. „Стара Україна". 1924 р., ч. II—V, ст. 22—34.

134. Іван Хведорович у науковій літературі (1704—1924). Бібліографічний нарис. „Стара Україна", 1924 р., ч. II—V, ст. 62—74.

135. Друкарська трійця: Фіоль, Скорина і Хведорович. Історичний нарис із світанку українського друкарства. І. Найперший друкар українських книжок Швайпольт Фіоль. „Літопис", 1924 р., ч. 11, ст. 163—166, Берлін.

136. Друкарська трійця. II. Перший „руський" друкар і гуманіст Франциск Скорина. „Літопис", 1924 р., ч. 12, ст. 131—132, ч. 13, ст. 197—198.

137. Друкарська трійця. III. Перший друкар на українській землі Іван Хведорович. „Літопис", 1924 р., ч. 14, ст. 216—218; ч. 15, ст. 232—234.

138. Друкар-волиняк Онисим Радишевський. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 3. ст. 36—39. Варшава.

139. Київська митрополитанська друкарня. Сторінка з історії української культури XVIII стол. „Літературно-Науковий Вістник", 1924 р., кн. VII—IX, ст. 305—319. Львів. Окрема відбитка, ст. 1—15.

140. Дерманська друкарня. Історично-літературний нарис з культурного життя давньої Волині. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 6, стор. 82—84; ч. 7, ст. 103—104. Окрема відбитка, ст. 1—16, Варшава, 1925 р.

141. Спомини кн. К. К. Острізького про видання Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків. Львів. „Стара Україна" 1924 р., ч.ч. IX—X, ст. 132—134.

142. Перший український друкар Іван Хведорович. Крашанка на могилу фундатора постійного українського друкарства Івана Хведоровича. „Діло" 1924 р., ч. 94, 27—IV, ст. 13.

143. Наші церковні завдання. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 1, стор. 12.

144. На світанку боротьби проти нового стилю. Історично-літературний нарис. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 4, ст. 52—55.

145. Українська мова в Києво-Печерській Лаврі в XVII віці. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 1, ст. 5—6; ч. 2, ст. 19—20. Окрема відбитка, Варшава, 1924 р., ст. 1—8. Передруковано в Вінніпегськім „Вістнику". 1932 р., ч.ч. 12—13.

146. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів, 1924 р., ст. 1—496. Рецензії: 1) Д-р Г. К(остельник), „Нива" 1924 р., ч. 5—6, ст. 199—200; 2) О. С(аліковський), „Наш Світ" 1924 р., ч. 10—12, ст. 12; 3) Д-р М. Рудницький: „Клопоти нашої мови", „Діло" 1924 р., ч.ч. 154—155; 4) С. Л., „Воскресное Чтеніе" 1924 р., ч. 29, ст. 462; 5) В. Домбровський, „Учитель" 1925 р., кн. 1, ст. 112—157; 6) Д-р Є. Грицак, „Український Голос" 1924 р., ч.ч. 46 і 47; 7) Д. Дорошенко, „Діло" 1924 р., ч. 102; 8) „Православний Вістник", Вінніпег, 1924 р., ч. 9.

147. Рецензія на працю Ф. Колесси: „Народні пісні з південного Підкарпаття“, Літер.-Наук. Вістник“, Львів, 1924 р., кн. V, ст. 89—91.

148. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням. Львів, 1925 р., ст. 1—215. Рецензії: 1) Д-р Є. Грицак, „Український Голос“ 1925 р., ч. 35; 2) В. Заїкин, „Наша Бесіда“ 1926 р., ч. 9; 3) П. Зайцев, „Воскр. Чтеніе“ 1925 р.; 4) С. Смеречинський, у „Записки“ ВУАН 1928 р., т. XIX, ст. 188, 195 і т. XXV, стор. 7 і 20; 5) М. Йогансен у „Червоний Шлях“ 1925 р., кн. 4, ст. 303—304; 6) М. Йогансен у „Шлях Освіти“ 1925 р., кн. 5—6, ст. 239—240; 7) М. Станиславський, „Голос Українізатора“ 1927 р., ч. 2, ст. 78; 8) М. Станиславський, 1927 р., ч. 3, ст. 66.

149. Український правопис із словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства. Львів, 1925 р,, ст. 1—40. Рец. Д-р Є. Грицак в „Укр. Голос“ 1925 р., ч. 35.

150. Вивчення мови Шевченкових творів. „Стара Україна“, 1925 р., ч.ч. III—IV, Львів.

151. Як писати для селян. „Сільський Світ“, Львів, 1925 р., ч. 2, ст. 45—47.

152. Довкола намогильного каміня Івана Хведоровича. „Стара Україна“, 1925 р., ч. 1—11, ст. 29—30.

153. Історія українського друкарства. Том 1: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV—XVIII в.в. „Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка“, т.т. XIX—XX—XXI, ст. 4—418, Львів, 1925 р. Рецензії: Д-р Проф. К. Студинський, „Стара Україна“, 1925 р., ч.ч. 1—2; 2) D-r Prof. A. Brückner, „Zeitschrift für slavische Philologie“ 1925 р., т. 3., ст. 233—235; 3) В. Барвінок, „Записки ВУАН“, Київ, 1926 р.. т. 7—8. ст. 514—518; 4) V. Chorvat, „Slovanský Přehled“, 1925 р., ст. 305—306.

154. Новини наукової літератури. Рецензія на „Записки Наукового Товариства“, т. 136—137, в часописі „Діло“, 1925 р., ч.ч. 269—270, з 1—2 грудня. Львів.

155. Присяга молодих на вінчанні. „Духовна Бесіда“. Варшава. 1925 р., ч. 22, ст. 1—15. Цю працю використав Ю. Липа в своїм романі 1934 р.: „Козаки в Московії“, див. ст. остання.

156. Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“. Львів, 1925 р., т. т. CXXXVI—CXXXVII, ст. 197—224. Окрема відбитка, ст. 1—28.

157. Молитовник князя Володимира Великого 999 року. „Стара Україна“, 1925 р., ч. V, ст. 81—87. Окрема відбитка, Львів, 1925 р., ст. 1—7, зо знімками. Рецензії: 1) Н. Королевої в „Echos d' Orient“ 1930 р., ч. 159, ст. 342—346; 2) М. О. Макаренко, в „Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского“, Ленінград, 1928 р., ст. 484—491.

158. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 р. „Духовна Бесіда“, 1925 р., ч. 1, ст. 3—6; ч. 2, ст. 4—10; ч. 3. ст. 3—8; ч. 4. ст. 9—13; ч. 5, ст. 10—11. Окрема відбитка, Варшава, 1925 р., ст. 1—64. Видання третє. Рецензія Д-р Є. Грицака в „Укр. Голос“ 1925 р. ч. 35.

159. Початки християнства серед українського народу. „Духовна Бесіда“, 1925 р., ч. 9, ст. 3—9; ч. 11, ст. 3—7. Окрема відбитка, Варшава, 1925 р., ст. 1—43. Праця передрукована в Вінніпегськім „Вістнику“ 1932 р., ч. 6—8. Рецензія В. Заїкина в „Записки Чину св. В. В.“ 1926 р., т. II, ст. 189—192.

160. Друкар-волиняк Іван Тростянецький. Сторінка до історії Дерманської друкарні. „Духовна Бесіда“, 1925 р., ч. 12, ст. 4—5.

161. Хрещення українського народу. Популярно-наукова розвідка. „Духовна Бесіда“, 1925 р., ч. 13, ст. 5—10; ч. 14, ст. 5—9; ч. 15—16, ст. 7—10, ч. 16—17, ст. 4—7 і ч. 18. Окрема відбитка, Варшава, ст. 1—71. Передрукована в „Канадійський Українець“ 1925 р. ч. 2—5, Вінніпег. Рецензія Д-р Є. Грицака, „Український Голос“, ч. 3 за 17. I

162. Наголос чужих слів в українській літературній мові. Календар „Дніпро“ 1925 р., ст. 117–125. Окрема відбитка, Львів, ст. 1—10.

163. Рідна традиція й мова. Про правопис та вимову чужих слів. Головні основи позичання чужих слів в українській мові. „Діло“, 1925 р., ч. ч. 145–148, Львів.

164. Свято української культури. „Діло“, 1925 р., 29—30 липня, ч. ч. 166—167, Львів. Передруковано в „Український Голос“ 1925 р., ч. ч. 37—38.

165. Культурна праця на Волині в XVI. в. Календар „Добрий Сіяч“ 1926 р., ст. 47—48.

166. Переклад „Вірую“ на українську мову 1619 р., „Тризуб“, 1926 р., ч. 18, ст. 6—8, Париж.

167. Початок друкарства в Уневі. Львів, 1926 р., 20 ст. in 8⁰. Відбитка з „Записки Наукового Товариства“, т. 141—143.

168. Український наголос на початку XVII віку. Жовква, 1926 р., 31 ст. in 8⁰ Відбитка з „Записки Чину Св. Василія Великого“, т. II, зшиток 1—2.

169. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Варшава, 1926 р., 426 ст. in f⁰. Видання літографоване.

170. Новочасний церковно-слов'янський правопис. Історичний нарис з палеографії та палеотипії. Варшава, 1926 р., ст. 28 in f⁰. Відбитка з „ЕЛПІС“, кн. II, ст. 16—39. Рецензія Д-ра Проф. Яр. Гординського в „Записки Чину Св. В. В.“ 1927 р., т. II. кн. 3–4, ст. 472—473.

171. Сторінка з історії української мови, як мови Богослужбової. Чин на розлучення душі від тіла, „Наша Бесіда“, 1926 р., ч. 4, ст. 8—9, Варшава.

172. Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики. Варшава, 1926 р., 24 ст. in 8⁰. Відбитка з „ЕЛПІС“, т I, ст. 9—32. Рецензії: 1) Проф. А. Степовича в „Записки ВУАН“, 1928 р., т. XVI, ст. 310–312; 2) М. Колосовського в „Записки Чину Св. В. В. 1927 р., т. II, кн. 3–4, ст. 470—472; 3) Д-ра Проф. Яросл. Гординського, там само ст. 482; 4) М. К., „Українська Нива“, 1926 р., ч. 1–2.

173. Wzory pism cyrylickich X—XVII w. w. Варшава. 1927 р., 144 ст. in f⁰. Відбитка з „ЕЛПІС“, т. II—III. Рецензії: 1) Проф. Л. Бялковського в „Ziemia Lubelska“ 1927 р., ч. 283 за 16. XI; 2) Проф. Л. Бялковського в „Kurier Poznański“ 1927 р., ч. 595 за 30. XII; 3) Проф. К. Ходиницький у „Ateneum Wileńskie“, Вильня, 1927 р., т. IV, кн. 12, ст. 225—227.

174. Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян. Варшава. 1927 р., 274 ст. in f⁰. Видання літографоване.

175. Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u słowian. Album zdjęć. Варшава, 1927 р., 53 знимки in 8⁰. Рецензія Проф. Д-ра Л. Бялковського в „Ziemia Lubelska“ 1927 р., за 16. XI, ч. 283.

176. Нариси з історії української мови. Система українського правопису. Варшава, 1927 р., 216 ст. in 8⁰. Рецензія Д-ра С. Смаль-Стоцького в „Україні“ 1928 р., кн. 2, ст. 145–165.

177. Великодня відправа. Великодній канон. Молитва на освячення страв на Великдень. „Духовний Сіяч“ 1927 р., ч. 14, Варшава.

178. Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову. Варшава, 1927 р., 33 ст. in 8⁰. Відбитка з „Духовний Сіяч“ 1927 р., ч.ч. 19—27.

179. Великі роковини 827—1927. Значення праці св. Костянтина і Мефодія. Варшава, 8 ст. in 8⁰, 1927 р.

180. Св. Мефодій у в'язниці. Історичний нарис з часу боротьби триязичників проти Богослуження живою мовою. Варшава, 1927 р., 19 ст. in 8⁰. Відбитка з „Духовний Сіяч“. Рецензія Д-ра Яр. Гординського в „Записки Чину Св. В. В.“ 1928 р., т. III, кн. 1—2, ст. 286 до 287. Передруковано в Вінніпегськім „Православнім Вістнику“ 1927 р., ч.ч. 38—41.

181. Триязична єресь за часів Костянтина й Мефодія. Історично-літературна розвідка про боротьбу живої мови за право бути мовою Церкви в IX віці. Варшава, 1927 р., 45 ст. in 8⁰. Відбитка з „Духовний

Сіяч". Рецензія Д-ра В. Вилинського в „Apostolát sv. Cyrilla i Methodeje" 1928 р., ч. 7, ст. 217–218, Olomouc.

182. Руські переклади в Херсонесі в 860 р. Київ 1927 р.. 21 ст. in 8^0. Відбитка з „Ювилейний збірник на пошану академика, Д. Багалія". Рецензії: 1) Проф. К. Харламповича в „Записки ВУАН" 1928 р., т. 19, ст. 284–286; 2) Акад. П. Лаврова в „Кирило та Методій" 1928 р., ст. 22–25; 3) Проф. М. Попруженка в „Български Прегледъ" 1933 р., т. II, кн. 1, ст. 123–124.

183. Люблинські написи 1418 р. Відбитка з „ЕЛПІС" 1927 р., т, IV, ст. 65–72.

184. Судова присяга. З благословення Митрополита Діонисія переклав проф. Огієнко. 1927 р., Варшава.

185. Paleografja cyrylicka. Według wykładów prof. Jana Ogijenko w roku akademickim 1927/28, ułożyli słuchacze. 95 ст. in f^0. Варшава, 1928 р. Видання літографоване.

186. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Частина І. Варшава, 1927 р., 324 ст. in 8^0. Рецензії подано при т. II. див. нижче ч. 191.

187. Костянтин Философ. Спроба характеристики на основі історичних матеріялів. Варшава, 1927 р., ст. 8 in 8^0. Відбитка з „Духовний Сіяч" 1927 р., ч. 20, ст. 1–8.

188. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. I: Текст і додатки. З семинара церковно-слов'янської мови православного відділу Варшавського Університету. Варшава, 1927 р., ст. 27, 9 світлин.

189. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. II: Історично-літературна студія. Київ, 1928 р., 22 ст. in 8^0. Відбитка з „Записки Академії Наук в Києві", т. XVI, ст. 26–47.

190. Фонетика церковно-слов'янської мови. Варшава, 1927 р., ст. 455 in f^0. Видання літографоване.

191. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна студія. Частина II. Варшава, 1928 г., 400 стр. in 8^0. Рецензії: 1) Проф. Др. о. І. Вашица в „Hlidka", Brno, 1930 р. ст. 1–8; 2) Він же в „Записки Чину Св. В. В." 1930 р. т. 3 ст. 676–684; 3) Проф. Др. Ст. Томашевський у „Kwartalnik Historyczny", Варшава, 1928 р. кн. 1 ст. 109–115; 4) Др. Проф. М. Кордуба в „Bulletin d'Information des sciences Historiques en Europe Orientale" 1929 р. т. II кн. 1–2 ст. 118–119; 5) Проф. Др. К. Харлампович, „Україна", Київ, 1929 р. кн. 3–4 ст. 127–133; 6) Проф. Др. Г. А. Ильинський у „Byzantinoslavica" 1929 р. т. I ст. 234–236; 7) Проф. Е. Карський в „Известия" 1928 р. т. I ст. 611; 8) Проф. Др. F. Pastrnek, „Slavia" 1932 р. т. XI. 627–629.

192. Wzory pism cyrylickich X-XVIII w. w. Seminarium paleografji cyrylickiej Studjum Teologji Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Варшава, 1928 р., знімки ЧЧ. 1-56 in f^0.

193. Український наголос в XVI віці. Відбитка з „Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевскаго", Ленінград, 1928 р., стр. 444–451.

194. Слов'янське письмо перед Костянтином. „Ювилейний збірник на пошану М. С. Грушевського", Київ, 1928 р., ст. 156–169. Рецензії: 1) Prof. Dr. M. W. (eingart), „Byzantinoslavica" 1929 р. т. I ст. 245; 2) Dr. Jos. Kurz, „Listy Filolog." 1930 р. т. 57; 3) Prof. Dr. Jos. Vajs, „Slavia" 1930 р. т. IX кн. 2 ст. 385–378; 4) Проф. М. Попруженко, „Български Прегледъ" 1933 р. т. II кн. 1 ст. 124.

195. Православний Молитовник. Видання третє. Варшава, 1928 р. ст. 1–160. Рецензія Прот. Іосифа Динько-Никольського, „Духовний Сіяч", 1929 р. ч. 25 ст. 275.

196. Paleografja cyrylicka. Według wykładów Prof. Jana Ogijenko, ułożyli słuchacze, стр. 134 in f^0. Варшава, 1929 р., Видання літографоване 2-ге.

197. Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII. Wykład inauguracyjny, który autor wygłosił na Studjum Teologji Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, dnia 17 marca 1926 r., „Prace Filologiczne". 1929 р., т. XIV, стр. 525–543. Рецензія M. W. (eingarta) в „Byzantinoslavica" 1930 р. т. II ст. 171.

198. Крехівський Апостол 1560 років, „Výtahy z přednašek", sekce I, 1920 р., стр. 3, Прага.

199. Les épitres des Apôtres de Krechiv datant de la 7-me décade du XVI-e siècle, „Wýtahy z přednašek", section I, 1929 р., стр. 3, Прага.

200. Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та Альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава, 1929 р., ст. in 8⁰. Рецензії: 1) „Prof. Dr. M. Weingart, „Byzantinoslavica" 1929 р. т. I ст. 240—242; 2) Проф. Др. Г. А. Ильинский, „Български Прегледъ" 1929 р. кн. 2, ст. 293—295, Софія; 3) Проф. Д. Абрамович, „Україна", Київ, 1930 р. ст. 184—189; 4) Проф. Др. С. Кульбакин, „Јужнословенски Филолог", Београд, 1928—1929 р. т. VIII ст. 194—204; 5) Проф. Др. Є. Карський, „Известия" 1929 р., т. II ст. 744—745. 6) F. Pastrnek в „Slavia", 1932, стр. 627—629.

201. Українська літературна мова X-XVI століть, „Діло", 1929 р., ЧЧ. 174—179.

202. Пересопницька Евангелія 1556—1561 р. „Путь Правды", 1930 р., Ч 1, стр. 12—32. Відбитка стр. 1—23, Варшава.

203. Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х р., 1930 р., т. I-II, стр. 520 + 192, Варшава. Рецензії: 1) Проф. Др. Г. А. Ильинский, „Byzantinoslavica" 1931 р. т. III ст. 231—232; 2) Проф. Др. В. Лев, „Записки Чину Св. В. В."; 3) Ján Stanislav „Byzantinoslavica" 1934 р., т. V ст. 26, 40, 41.

204. Псалтир половини XVIII віку в лемківськім перекладі. „Записки Наукового Товариства ім Шевченка". 1930 р., т. 99, стр 197—140.

205. Історичний Словник української мови. Лист до Української Академії Наук в Києві, „Діло", 1930 р., ЧЧ. 211—212.

206. „Вірую" в українськім перекладі 1619 р. „Вістник", 1930 р., Ч. 20, з 15. X, Вінніпег.

207. Порядок Св. Причащення в Українській Православній Церкві, „Вістник", 1930 р., N. 22, Вінніпег.

208. Православний Молитовник. Видання четверте. З благословення Блаженнійшого Митрополита Діонисія. Варшава, 1930 р., стр. 160 in 16⁰.

209. Великі Роковини. 350-ліття Острізької Біблії, „Діло", 1931, ЧЧ. 25—29, Львів.

210. Правопис і літературна мова в Галичині, „Літературно-Науковий Вістник", 1931 р., т. 106, кн. VII-VIII, стр. 723—730, Львів.

211. Казка про білого бичка, „Літературно-Науковий Вістник", 1931 р., кн. IX., стр. 805—808, Львів. Огляд нової літератури про повстання української мови.

212. Wzory pism cyrylickich X-XVIII w. w. Część druga. Seminarjum Paleografji cyrylickiej Studjum Teologji Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 1932 р., знімки ЧЧ. 57—120 in f⁰.

213. Історичний Словник української мови. Критично-методологічні уваги. „Prace Filologiczne", 1931 р., т. XV, ч. II. Відбитка, стр. 1—24, Варшава.

214. Wpływ języka polskiego na ukraiński w w.w. XIV-XVI. „Pamiętnik zjazdu naukowego im. Jana Kochanowskiego", 1931 р., стр. 131—141, Краків. Див. „Kurjer Warszawski" 1932 р. ч. 10, стаття Проф. О. Галецького. Рец. Проф. P. Panaitescu, „Revista Istorica Romana" 1932 р., т. II кн. 2—3 ст. 317, Букурешт.

215. Історія церковно-слов'янської мови. Короткий науково-популярний нарис, „ЕЛПІС, 1931 р., т. V, стр. 20—38, Варшава. Реферат виголошений на Передсоборовім Зібранні.

216. Рецензія на працю Др. В. Кучера: „Основи календаріографії", „Літературно-Науковий Вістник", 1931 р., кн. 12.

217. Загублений Крем'янецький стародрук „Синод Луцький 1638 р.", „ЕЛПІС", 1931 р., т. V, стр. 68—95. Варшава. Рецензії: 1) „Духовний Сіяч" 1931 р. ч. 13; 2) Н. Д. в „За Свободу" 1931 р. ч. 154 за 14. VI; 3) „Ecclesia" 1932 р. ч. 60 за 29. I.

218. Cum trebuesc editate documentele moldovenesti. Observatii critice paleografo-diplomatice. Jak należy wydawać mołdawskie dyplomy. Rys krytyczno-paleograficzno-dyplomatyczny, Arhiva revista de istorie, filologie si kultura", Omagiu. Profesorului Ilie Barbulescu la 25 ani de profesorat, Jasy, 1931, т. 38, кн. 2–4, стр. 518–542, résumé французьке, стр. 658–661. Рецензія: 1) Prof. P. Panaitescu в „Revista Istorica Romana" 1932 р. т. II кн. 2–3 ст. 317.

219. Богослужбова мова в слов'янських Церквах. Збірка рецензій на нові видання. I. Нове виправлення церковно-слов'янського літургічного тексту в греко-католицькій Церкві. 1) Д. Др. Сп. Кархут: Нове видання Служебника, Львів, 1929 р.; 2) Мікрон Леітургікон, 1929 р.; II. Українська церковна вимова. 1) Друг воіна 1930 р., 2) Добрий пастыр, 1926 р.; III. Білоруська мова в Церкві. Ks. Ad. Stankiewicz: Rodnaja mowa w światyniach, 1929 р., IV. Сербська вимова церковно-слов'янського тексту: Зборник молитав за православну српску младеж, саставио I. Петрович. V. Жива сербська мова в Церкві. 1) Молитвеник, 1917 р. 2) Божествена Литургија, превео I. Попович, 1922 р. VI. Жива Болгарська мова в церкві. Молитвено Съкровище, наредилъ Митр. Борисъ, 1920 р. VII. Жива мова в Хорватській Церкві. Prof. K. Segvič: Borba za Hrvatsko Bogoslužje, 1930 р. „ЕЛПІС", 1931 р., т. V., стр. 189 217. Окрема відбитка, ст. 1–31, Варшава. Рецензія Дра К. Чеховича в „Богословії" 1933 р., т. XI, кн. 2, ст. 148–152.

220. Дві грамоті воєводи валашського Мирчі Великого. Палеографічно-лінгвістичний нарис, „Byzantinoslavica" 1931, т. III, кн. 2, стр. 415–428, Резюме франц. стр. 429. Відбитка ст. 1–15, Прага, 1932 р. Рецензії: 1) P. Panaitescu, „Revista Istorica Romana" 1932 р., т. II, кн. 2–3, ст. 316–317; 2) D. P. Bogdan, „Revista I. Romana" 1932 р., т. II, кн. 4, ст. 414–417; 3) Проф. В. Розова в „Slavia" 1935 р., т. XIII, кн. 2–3, ст. 484–486: „Автор дает прекрасное издание двух древнейших валашских грамот, сделанное по всем правилам хорошей русской школы"; 4) Дра В. Льва в „Записки ЧСВВ". т. VI, 1935 р., вип. 1–2, стр. 472.

221. Східно слов'янська рецензія церковно-слов'янської мови, „Byzantinoslavica", 1931, т. III, кн. 2, стр. 542–543, Прага.

222. Uwagi na referaty, wygłoszone na zjezdzie naukowym im. Jana Kochanowskiego w 1930 r. „Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego", Краків. 1931 р., стр. 7, 76, 77, 100, 101, 146, 148, 165.

223. Програм опису кирилівських стародруків. Для вжитку палеографічного семинара. Варшава, 1931, 11 стр. in f°. Видання літограф.

224. Українець-вихователь Імператора Петра II. „Новий Час", 1932, 117.

225. Чистота й правильність української мови. I: Потреба наукової дискусії. II: Значіння традиції в розвитку мови. III: Літературна мова в Галичині і в Великій Україні. IV: На Україні чи в Україні? V: Ще раз: Нам потрібна спокійна наукова дискусія. VI: Чи слово „уділити" польонізм? VII-X: Милозвучність української мови: 1) Природа милозвучности. 2) Чергування ***і-й***. 3) Чергування ***у-в***. 4) Недотримання чергування ***в-у***. XI. І паки: потрібна нам наукова дискусія, а не боротьба з вітряками. XII: Вираз „вводити в блуд" не польонізм. XIII: Москалізми в українській мові („вибачаюсь", „маю за шану повідомити вас", „безкоштовно"). XIV: Гурток прихильників чистоти й правильности української мови. XV: „Галицька мова". XVI. Відміни мови наддніпрянської від наддністрянської (нижний чи нижній, вижний, правопис зложених географичних імен). XVII: Москалізми в українській мові („дякую вас", „дякуючи", „ходив було"). XVIII: Усталення нашого правопису: 1) Кожний пише на свій лад; 2) Як писати часточки з попереднім словом. XIX-XXI: Відміни мови наддніпрянської від наддністрянської: 1) Сей–цей, 2) „Сміявсяб" чи „сміявбися"? 3) „Битимуть" чи „муть бити"? 4) „Старатимусь" чи „старатись му"? XXI-XXII: Відміна займенників: 1) Старші займенникові форми, 2) Форми нові, 3) Скорочені форми, 4) Форми жіночого роду. 5) Архаїчні форми. XXIII: Початкове ***н*** в особовім займеннику: „До нього — до його". XXIV: Давальний

учасництва. XXV: Наші пекучі потреби та завдання. Названі статті видрукувані в щоденнику „Новий Час", Львів, 1932 р., ЧЧ.: 39, 41, 44, 46, 53, 55, 69, 72, 75, 80, 82, 86, 87, 92.

226. Czerpak carów Moskiewskich Iwana i Piotra z roku 1690. Варшава, 1932 р., ст. 16, 16 знімків, видання люксусове. Рецензія А. С. в „За Свободу" 1932 р. за 14 лютого.

227. Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, „Zeitschrift für Slav. Philologie", 1932 р., т. IX, кн. 3—4, ст. 395—399.

228. Вруциліта. Для Палеографічного Семінара, 1932, Варшава, 6 ст. Вид. літографоване.

229. Les épitres des Apôtres de Krechiv datant de la 7-me décade du XVI e siècle, Praha, 1932, 4 стр., відбитка з „Sbornik Praci I Sjezdu Slovanskych Filologü v Praze 1929", Прага, 1932, стр. 897—9.

230. Як повстали українські й словацькі форми М[1] на *'a* середнього роду. „Bratislava", 1932 р., Братіслав.

231. Стара форма присяги на Вінчанні (бережімо свої українські церковні звичаї). „Вістник" 1922, Вінніпег.

232. Програм опису кирилівських стародруків. Для вжитку Палеографічного Семинара „Книголюб" 1932 р., кн. I-II, ст. 11—31 і окремо, Прага.

233. Православні Церковні Братства, їх діяльність та значіння, „Вістник", 1932 р., Вінніпег.

234. Як описувати рукописи. Методологічно-критичні уваги. „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 190—194, Прага.

235. Словник старослов'янської мови. „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 209—210, Прага.

236. Загальний каталог кирилівських рукописів, „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 210—211, Прага.

237. Vade mecum T. Wierzbowskiego, „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 211—212, Прага.

238. Західньоболгарська рецензія церковнослов'янської мови, „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 212—213, Прага.

239. Помилки в виданні „Ізборника" 1073 р., „Byzantinoslavica" 1932 р., т. IV, ст. 213—214, Прага.

240. Стосунок „Збірника царя Святослава" 1076 р. до „Збірника" 1073 р., „Byzant." 1932 р., т. IV, ст. 214—215, Прага.

241. Століття першої західньої граматики, „Літ.-Наук. Вістн." 1932 р., кн. 7, ст. 660—661, Львів.

242. Лисеївська Тріодь 1734 року. З історії української мови в XVIII віці „ЕЛПІС" 1932 р., т. VI, ст. 16—48, Варшава. Окрема відбитка, ст. 1—34.

243. Чеський вплив на українське відродження. „Pro moderní Filologie", 1932 р., Прага.

244. Вербська Євангелія 1560 року, „Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ", Софія, 1933 р., ст. 208.

245. Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати. „Рідна Мова" 1933. 33—42.

246. Чужі впливи на українську мову. Р. М., 1933, 113—8.

247. Для одного народу — один правопис! Наші правописні непорозуміння. Р. М., 1933, 161—70.

248. Наша часописна мова. Р. М., 1933, 289—294 й Р. М., 1936, 259—262.

249. Родовий множини на -ей, -ий. Р. М., 1933, 257—62.

250. Давальний учасництва. Р. М., 1933, 5—10.

251. Ще про давальний відмінок на -ові. Р. М., 1933, 357—62.

252. Знахідний відмінок чоловічого роду в формі родового. Р. М., 1933, 43—8, 83—90 й 119—24.

253. Вік нашої форми І[1] руков. Р. М., 1933, 197—202.

254. Словник правничої мови. Р. М., 1933, 17—20.

255. Історичний словник української мови. Р. М., 1933, 321 6.

256. Інститут української наукової мови в Києві. Р. М., 1933, 49—54.

257. Життя слів, семасіологічні нариси Р. М. 1933, 59—62, 215—8, 241—6, 281—2, 399—402. 258. Історично-етимологічні й стилістичні на-

риси: До щенту 231—2, остатись — остати 265—8, трапити — трафити 273—6. Давніше, а не раніше 13—4, Різний — ріжний 193—6. Р. М., 1933.

259. Почесне завдання „Союзу Українок". Р. М., 1933, 245—8.

260. Правописні нариси: Прийменник, творячи з іншою частиною мови прислівника, пишеться з нею разом. 19—22. Інженер — інженір. 63—6. Р. М., 1933.

261. Коли писати в прикметниках -ній Р. М., 1933, 207—10.

262. Борис Грінченко про апострофа. Р. М., 1933, 303—8.

263. Апостроф. Р. М., 1933, 335—42.

264. Лінгвістичні знаки. Р. М., 1933, 137—40.

265. Чистота й правильність української мови, відповідь на запитання наших Читачів. Р. М., 1933: 27—30, 69—76, 103—12, 143—50, 181—8, 217—22, 251—4, 281—4, 313—8, 347—51, 377—82, 407—14.

266. Українська мова в „Записках" ВУАН. Р. М., 1933, 155—8, 285—6.

267. Мова наших видань: „Країна блакитних архідей" М. Капія Р. М., 1933, 23—6, „Софію вибрав" В. Дежеліча 149—52, „Той, кого світ ловив і не спіймав" О. Іваха 152, „Буреверхи" Є. Бронте 187—90, „Радянський книгар" 221—24. Р. М., 1933.

268. † Адам Антоній Кринський. Р. М., 1933, 237—40.

269. Замітки про окремі слова: Кременчуцький, а не Кременчужський, Кременчук, а не Кременчуг 15, Звичайно 16—7, Петро Перший 17—8, Зе́рно 18, Памороки 59—60, Листопад 64, Кутик — куток 94—6, Заміж 120, Вінчальний — вінчаний 134, Любовлю 250, Все — всьо 250. Р. М., 1933.

270. Граматика малої Лесі. Р. М., 1933: 21—4, 65—68, 101—4, 141—4, 211—6, 239—42, 279—282, 307—10, 371—4, 401—6, Р. М., 1934, 69—7, Р. М., 1935, 177—180.

271. Метода чи метод. Р. М. 1933. 29.

272. Взаємовідносини між українською й білоруською мовами. Р. М., 1933, 153.

273. В карпато-українських говорах нема дифтонгічної вимови звука ы. Р. М., 1933. 153—4.

274. Руський — український. Р. М., 1933, 154.

275. Німецькі позичені слова в українській мові. Р. М., 1933, 381—2.

276. З людової етимології. Р. М., 1933, 174—6.

277. Пісня з Косівщини, Р. М., 1933, 26—8.

278. Нові Cyrillo-Methodiana. Нариси, замітки й рецензії, I—XIV. Зміст: I: Практичний поділ Житій Костянтина й Методія на розділи. II: Сумнівність диспути Костянтина з патріярхом Аннієм. III: Коли відбулася Сарацинська місія Костянтина. IV: Венеціянська диспута — твір Костянтина проти триязичників. V: Праця о. Фр. Гривця про Кирила й Методія. VI: Польський переклад праці о. Фр. Гривця про Костянтина й Методія. VII: Українська перерібка праці о. Фр. Гривця. VIII: Сліди почитання св. Кирила й Методія в Польщі. IX: Про Кирило-Методиївський переклад Євангелії. X: Фонетика й форми слів у Кирило-Методиївському перекладі Євангелії (чи Костянтин добре знав грецьку мову?). XI: Переклади Житій Костянтина й Методія на слов'янські мови. 1. Новий чеський переклад ЖК о. Й. Ващиці, 2. Український переклад ЖК та ЖМ в праці П. Лаврова, 3. Словінський переклад ЖК та ЖМ в праці о. Фр. Гривця. XII: Проложне життя св. Кирила Філософа. XIII: Неписані Кирило-Методіївські джерела. XIV: Єпископський титул Климента Словенського. Рецензії: 1) Prof. Dr. I. Wedit, „Orientalia Christiana" 1934 р., ч. 95, ст. 211—213; 2) Prof. Dr. M. Weingart, „Byzantinoslavica" 1934 р., т. V.

279. Варшавська збірка про Орлика. „Записки Чину Св. В. В." 1934 р., т. VI, ст. 201—213.

280. Розмежування пам'яток українських від білоруських, „Записки Чину Св. В. В." 1934 р., т. VI. Окрема відбитка ст. 1—32. Рец. K. S. в „Prace Narodowościowe" 1934 р., т. VIII, кн. 5—6, ст. 714—717; Дра Є. Грицака в „Н. Культурі" 1936 р. кн. X. ст. 715—716; dr. Fr. Tichý в „Cas. pro mod. fil." XXIII. кн. 2 ст. 178—180; Проф. Л. Білецького в „Н. К." 1936 р. 6 ст. 394—395.

281. Рідна Мова й культура народу, „Шлях Виховання й Навчання“ 1934 р., т. VIII, кн. 1, ст. 31—34.

282. Рятуймо нашу еміграцію від мовного винародовлення, лист до емігрантів в Америці й Канаді. Р. М., 1934, 1—6.

283. Наша театральна вимова. Р. М., 1934, 49—54.

284. Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань. Р. М. 1934, 81—88.

285. Не маємо каменя наріжного, українські переклади св. Письма. Р. М., 1934, 131—138.

286. Наддніпрянська еміграція й рідна мова. Р. М., 1934, 177—182.

287. Мова народня й літературна, Р. М., 1934, 225—236.

288. Як писати для широких мас; ясний і простий стиль — то найкращий стиль. Р. М., 1934, 273—280, 321—330. й відбитка.

289. Сполучення підрядного прикметникового речення з головним (котрий — який — що). Р. М., 1934, 369—376, 417—426.

290. Плекаймо свою літературну мову! Про „Гуртки плекання рідної мови“ (статут їх). Р. М., 1934, 465—474.

291. Українська мати й рідна мова, Р. М., 1934, 279—282.

292. Українські адвокати й рідна мова, Р. М., 1934, 531—534.

293. Український театр й рідна мова, Р. М., 1934, 533—534.

294. Історія української літературної мови, Р. М., 1934, 25—34, 289—392. 477—480.

295. Як записувати народні говори, Р. М., 1934, 151—156, 249—254, 287—292.

296. Шевченкова мова, Р. М., 1934, 187—192, 239—244, 339—344, 439—442, 489—492, 529—532.

297. Член в українській мові, історично-порівняльний нарис. Р. М., 1934, 379—384, 429—434.

298. Мапа українських говорів. Р. М., 1934, 95—102.

299. Лемківський Буквар, науково педагогічна оцінка. Р. М., 1934, 15—22.

300. Життя слів. Р. М., 1934, 113—116, 205—208, 303—304, 355—358, 493—496.

301. Походження Різдвяних виразів. Р. М., 1934, 7—12.

302. Походження великодніх виразів. Р. М., 1934, 147—150.

303. Стилістично-синтаксичні нариси, VI: Багатий на що. 345—348, VII: Мені болить — мене болить, стилістичний нарис 513—516. Р. М., 1934.

304. Осип чи Осип. Р. М., 1934, 151—152.

305. Земля. Р. М., 1934, 204.

306. Лемішка. Р. М., 1934, 248.

307. Українська мова в „Записках“ ВУАН. Р. М., 1934, 213—215.

308. Словник чужих слів. Р. М., 1934, 121—124.

309. Мова наших видань. Р. М., 1934, 45—46, 211—214.

310. Гуртки мовознавства серед нашого вчительства. Р. М., 1934, 163—166.

311. Кукіль у житі, терапія літературної мови. Р. М., 1934, 303—310, 357—362, 403—406; 1936, 231—232.

312. „Мовний порадник“ для Редакторів, Видавців і Робітників пера. Р. М., 1934, 435—438, 483—488, 521—526.

313. Златоструй укр. мови. Р. М., 1934, 311—314, 363—364.

314. „Рідне слово“, Початкова Граматика української літературної мови. Р. М., 1934 чч. 13—24 й окремо.

315. Чистота й правильність української мови. Р. М. 1934, чч. 1—6, 10—12.

316. † Ів. Крушельницький. Р. М., 1934, 223.

317. Рідне Писання, ч. І., Український правопис і основи літературної мови, ст. 146. Жовква, 1933.

318. Рідне писання, ІІ., Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. Жовква, 1934.

319. Вступ до вивчення складні: 1) Історія вивчення складні. Р. М., 1935, 1—14.

320. 2) Методи вивчення складні. Р. М., 1935, 105—12, 141—154, 197—204, 240—250, 337—346, 391—402.

321. 3) Складня й її зміст. Р. М., 1935, 441—448.
322. Що таке речення. Р. М., 1935, 477—488.
323. Основні й пояснювальні члени речення. Р. М., 1935, 529—538.
324. Сучасна літературна мова. Р. М., 1935, 111—116, 161—170, 213—218, 265—270, 313—316, 351—358, 451—456; Р. М., 1936, 23—30, 61—68.
325. Значення Шевченка в історії української літературної мови. Р. М., 1935, 97—102.
326. Мова Богдана Ігоря Антонича. Р. М., 1935, 255—262.
327. Наші особові ймення й словник особових імен у літературній українській формі. Р. М., 1935, 289—300.
328. Без спільної літературної мови нема нації, для одного народу одна літературна мова. Р. М., 1935, 385—392.
329. Мова — культура — церква. Р. М., 1935, 411—417.
330. Духовенство й рідна мова. Р. М., 1935, 431—438.
331. Для одного народу — одна наукова термінологія. Р. М., 1935, 491—498.
332. Наші спортові організації й рідна мова. Р. М., 1935, 543—548.
333. Етимологічно-семантичні нариси. Р. М., 1935, 181—184, 425—428.
334. Замітки про окремі слова. Р. М., 1935, 131—132, 172—274, 179, 566.
335. „Мовний Порадник" для Редакторів, Видавців і Робітників пера. Р. М., 1955, 25—28, 67—72.
336. Навчаймося літературної мови від Шевченка. Р. М., 1935, 121—124; Р. М., 1936, 113—115, 169—174, 269—272, 363—368.
337. Чистота й правильність української мови, відповіді на запитання Читачів. Р. М., 1935, 33—36, 81—84, 131—134, 231—234, 277—280, 329—332; Р. М., 1936, 231—236.
338. Життя слів. Р. М., 1935, 23—26, 127—130, 321—322, 375—378, 457—460; Р. М., 1936, 119—124, 263—268, 359—362.
339. Златоструй української мови. Р. М., 1935, 39—42, 87—88.
340. Загублена українська грамота половини XV віку. Палеографічно-дипломатичний нарис. „Записки Наукового Товариства", Львів, 1935 р. т. 153, стр. 165—174.
341. Рецензії на різні праці. Р. М., 35—37, 37—38, 38—39, 39—40, 83 84, 85—86, 87—88, 133—136, 233—235, 331—334, 427—428.
342. Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово" в кожнім числі Р. М. 1935.
343. Національна освіта й наші завдання. Н. К., 1935, 3—6.
344. Творім українську культуру всіма силами нації. Н. К., 1935, 337—343.
345. Голос українського наукового й громадського світу про потребу „Нашої Культури". Н. К., 1935, 258—263.
346. Сучасна українська літературна мова Максима Рильського. Н. К., 1935, 33—37, 141—149 й відбитка.
347. Українське літературне мовознавство в СССР за 15 літ революції в марксо-ленінській оцінці (1917—1932) Н. К., 1935, 316—321.
348. Праці С. Черкасенка над українськими народніми рухами. Н. К., 1935, 328—329.
349. Моє життя, 1882—1918 р. р. Н. К., 1935, 444—453, 510—522; Н. К., 1936, 64—72, 233—237, 554—557.
350. Літопис Національного Музею за 1934 р., рец. Н. К., 1935, 58—59.
351. Стародруки Публічної Бібліотеки м. Варшави, рец. Н. К., 1935, 59.
352. Народня освіта в Совєтській Україні, рец. Н. К., 1935, 121—122.
353. Волинські дерев'яні церкви, рец. Н. К., 1935, 122.
354. Бібліографія української бібліографії, рец. Н. К., 1935, 122—123.

355. Зимовий похід, рец., Н. К., 1935, 123.

356. Мапа України й суміжних країв, рец. Н. К., 1935, 463.

357. Бібліографічний список слов'янських кирилівських джерел про життя й діяльність Кирила й Методія. Н. К., 1935, 524.

358. Складня української мови, ч. І, вступ до вивчення складні, 192 стр., Жовква, 1935.

359. „Пісня над піснями". рец. Н. К., 1935, 591—596.

360. Інтонація в реченні. Р. М., 1936, 1—12.

361. Полонізми в сучасній українській літературній мові. Р. М., 1936, 13—18.

362. Рідномовні замітки. „Закарпаття". Р. М., 1936, 45—48, 189—192, 230, 283—285.

363. Наука про рідномовні обов'язки. Р. М., 1936, 49—60, 97—104, 161—166, 193—198, 251—256, 303—310, 349—354. Окремо, 1936, 72 стр.

364. Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Р. М, 1936, 71—74, 115—120, 207—210.

365. Стилістично-синтаксичні нариси. Р. М., 1936, 77—80, 107—110, 201—206, 241—246.

366. Мова наших видань. Р. М., 1936, 93—96.

367. Практичні лекції літературної мови. Р. М., 1936, 123—128, 158—190, 271—274.

368. Наголос іменників на -ння. Акцентологічний нарис. Р. М., 1936, 145—158.

369. Що треба пам'ятати українській еміграції. Р. М., 1936, 281—283.

370. Розвій літературної мови. Р. М., 1936, 289—298.

371. Примхи словотвору. Р. М., 1936, 337—340.

372. Рецензії й огляди: Слово про Ігорів полк. Вивчення місцевої історії. Слово Христове до Українського Народу. Къ сорокалѣтію пастырства. Н. К., 1936, 152—155.

373. Соняшний поет Богдан Ігор Антонич. Н. К., 1936, 213—220.

374. Старослов'янська мова в вищій школі. Н. К., 1936, 247—257.

375. Москва й „інородці", рец. Н. К., 1936, 319—320.

376. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Н. К., 1936, 321—331.

377. „Настрої" Ірини Наріжної рец. Н. К., 1936, 396—398.

378. Українська вимова богослужбових текстів, Н. К., 1936, 430—441.

379. Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток. Slavia, 1936.

380. Др. Іл. Свєнціцкий. Опис рукописів, І: кириличні пергаміни XII-XV вв. (Збірки Національного Музею у Львові) Львів 1933. рец. „Записки ЧСВВ", VI. 405—409.

381. Словацько-українська спільнота в лемківському говорі половини XVIII-го ст. „Matice Slovanska" 1936 р.

382. Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток. Критичний палеографічно-методологічний нарис. „Slavia" 1936. Кендема (подвійний гравіс). Палеографічний нарис. „Записки ЧСВВ" 1936.

383. Дві найстарші молдавські кирилівські грамоті 1388 р. Палеографічно-лінгвістичний нарис. „Slavia" 1936 р. і відбитка.

384. Рецензія на: М. Н. Покровскій: Писцевые книги Обонежской Пятины 1494 и 1563 г. г., 1930 р. Див. „Balticoslavica", т. II, 1936 р. Вільна.

385. Новий Заповіт Господа й Спасителя Нашого Ісуса Христа з грецької мови на українську перекладений, Львів 1937.

II. Курси, що їх викладав проф. Іван Огієнко по вищих школах.

1. Історія східньослов'янського наголосу. Університет св. Володимира в Києві, 1916—1917 р.р., 2 год. тижнево, по суботах.

2. Історія української мови. а) Університет св. Володимира в Києві, 1917—1918, 2 год. тижнево; б) в Українськім Народнім Університеті в Києві, 1917—1918, 2 год. тижнево: в) На вищих Педагогічних Курсах при Київській Кураторії, 1917—1918, 2 год. тижнево; г) в Українській Науково-Педагогічній Академії в Києві, 1917—1918, 2 год. тижнево; і д) в Кам'янець-Подільськім Державнім Українськім Університеті, 1918—1920, 4 год. тижнево.

3. Українська мова. а) Курси для вчителів середніх шкіл у Києві, червень, 1918; б) Курси для урядовців Міністерства Закордонних Справ, 1918.

4. Українська культура, Український Народній Університет у Києві, 1917—1918 р.р., 2 год. тижнево,

5. Історія церковно-слов'янської мови, Варшавський Університет, 1926—1932, по 2 год. + 1 год. практична тижнево.

6. Кирилівська палеографія, Варшавський Університет, 1926—1932, по 2 год. + 1 год. практична тижнево.

7. Костянтин і Методій, їх життя та діяльність, Варшавський Університет, 1926 р. 4 год. тижнево, 1927—1930 по 1 год. тижнево.

8. Повстання літературної мови й азбуки у слов'ян, Варшавський Університет, 1926—1932, по 1 год. тижнево.

9. Церковно-слов'янський правопис, Варшавський Університет, 1928—1932, 1 год. тижнево на практичних вправах.

10. Методологія наукової праці, в Варшавськім Університеті, 1931—1932, 1 год. тижнево.

III. Праці Проф. Івана Огієнка, написані для потреб слухачів його викладів.

Проф. Др. Іван Огієнко, піклуючись про потреби слухачів його викладів, написав для них низку відповідних праць. Подаємо тут список цих праць у скороченні (повно їх подаємо в перечні друкованих праць, там же див. і його праці, написані для потреб його середньошкільних слухачів).

1. Українська Культура, Київ, 1918.
2. Краткій Курсъ украинскаго языка. Київ, 1918.
3. Курсъ украинскаго языка. Київ, 1919.
4. Історія української мови, т. І. Кам'янець-Подільський, 1919.
5. Костянтин і Методій, 1927—1928 р. р., 2 томи.
6. Wzory pism cyrylickich X-XVIII w. w., 1927—1931, 2 ч.
7. Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian, 1927.

IV. Публічні виклади й наукові доклади Проф. Івана Огієнка.

1908. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім. Шевченка" У Києві: „Українська граматична термінологія".

1908. Доклад на засіданні шкільно-лекційної комісії київської української „Просвіти": „Українська граматична література".

1909. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім. Шевченка" у Києві: „Двійне число в українській мові".

1912. II. Доклад на засіданні Слов'янського Товариства в Москві: „Руно Орошенное св. Димитрія Ростовського".

1912. II. Доклад в „Обществі Любителей Древней Письменности" в Петрограді: „Научныя знанія Іоанникія Галятовскаго".

1913. Виклад на засіданні „Общества Нестора Літописця": „Легендарно-апокрифічний елемент в „Небі Новім" Іоаникія Галятовського".

1915. Доклад на засіданні Товариства Нестора Літописця: „Брусиловское церковное цеховое братство" (праця загинула).

1917. 28. X. Академічна промова: „Українська культура" на святі відкриття Українського Народнього Університету в Києві перед трьохтисячною авдиторією.

1917. 11. VIII. Доклад на з'їзді учителів середніх шкіл: „Рідна мова в українській школі".

1917. 11. VIII. Доклад на з'їзді діячів вищої школи в Києві: „Найперші завдання української філології".

1918. 14. I. Виклад на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві: „Відродження Української Церкви".

1918. III. Виклад в театральній залі в Кам'янці-Подільському: „Українська Культура".

1920. Публічний виклад у Тернові: „Українська Культура".

1921. Публічний виклад для української еміграції в Тернові: „Данте й його твори".

1921. 5. X. На запрошення культурно-освітніх і громадських організацій еміграції у Тернові на Мазепинській Академії публичний виклад: „Гетьман Іван Мазепа й його значення".

1921. 30. X. Публічний виклад у Перемишлі на тему: „Вплив української культури на російську".

1922. 15. II. Публічний виклад у Тернові на запрошення культурно-освітніх організацій: „П. Куліш як перекладчик Письма Святого на мову українську".

1922. 3. III. Публічний виклад у Тернові: „Українська Культура".

1922. 6. III. Публічний виклад у Львові на запрошення Т-ва ім. П. Могили: „Українська Культура й її вплив на культуру слов'янських народів".

1922. 9. VII. Публічний виклад для військових у Таборі Щепіорно: „Українська Культура".

1923. I. Публічний виклад у Перемишлі: „Історія української мови".

1924. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім Шевченка" у Львові: „Українське друкарство".

1925. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім. Шевченка" у Львові: „Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок.

1925. 27. IV. Доклад в Комісії для перекладу св. Письма на українську мову: „Методологія перекладу св. Письма та Богослужбових книжок на українську мову".

1925. 8. XII. Публічний виклад на Святі Української Культури у Кракові: „Українська Культура".

1926. 10. VII. Публічний виклад у Варшаві на Франківській Академії: „Іван Франко, його життя та творчість".

1926. 9. X. Публічний виклад на Студентських Зборах: у Варшаві „Іван Франко".

1926. XI. Публічний виклад у Варшаві: „Громадська діяльність Олександра Саліковського".

1927. 12. II. Публічний виклад на запрошення Української Студентської Громади в Варшаві: „Триязична єресь за часів Костянтина й Методія".

1927. 2. III. Публічний виклад у Варшаві: „Тернистим шляхом. Перешкоди в розвою української культури".

1927. 20. X. Виклад в T-wo Miłośników Historji у Варшаві: „Кирило-Методіївське питання в сучасній науці".

1928. 25. IV. Публічний виклад на Святі Студентської Громади в Варшаві: „Українська Культура",

1929. 23. I. Публічний виклад на запрошення „Інституту Badań Spraw Narodowościowych": Доля Української Церкви та її сучасний стан".

1929. 16.II. Публічний виклад на запрошення Української Студентської Громади в Варшаві: „Приєднання Церкви Української до Московської 1686 року".

1929. 7.X. Доклад на І Міжнароднім З'їзді Слов'янських Філологів у Празі: „Крехівський Апостол 1560-х років".

1930. 23. III. Публічний виклад на запрошення Українського Центрального Комітету: „Головні моменти в житті Української Церкви і її стремління до незалежности".

1930. 23. III. Публічний виклад на Запрошення Української Студентської Громади в Варшаві: „Гетьман Мазепа".

1930. 8. VI. Доклад на науковому з'їзді ім. Кохановського в Кракові: „Польський вплив на українську мову в XIV-XVI віці".

1931. 17. I. Виклад на запрошення Студентської Громади на Святі Української Культури про значення Острізької Біблії 1581 р.

1931. Виклад на запрошення Студентської Громади в Варшаві: „Повстання Слов'янських азбук".

1932. 18. I. Виклад на запрошення Української Громади в Брні: „Заложення Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету".

1932. 19. I. Доклад на засіданні Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі: „Розмежування пам'яток українських від білоруських".

1933. 10. V. Доклад у Польськім Науковім Товаристві в Варшаві: „Молдавські грамоти Головного Архіву".

1934. 26. IX. Доклад на II Міжнародньому З'їзді Слов'янських Філологів у Варшаві: „Старослов'янська мова в вищій школі. Чергові завдання вивчення старослов'янської мови".

V. Писані праці, що полишені в Кам'янці-Подільському.

1. „Ключ Разумѣнія" Іоанникія Галятовскаго, украинскаго проповѣдника XVII-го вѣка, 1908—1909 р., на 20 друкованих аркушів.

2. „Небо Новое" Іоанникія Галятовскаго, украинскаго проповѣдника XVII-го вѣка, на 15 друкованих аркушів, 1910—1911 р.р.

3. „Звѣзда Пресвѣтлая", на 5 друк. аркушів, 1912 р.

4. Исторія восточно-славянскаго ударенія, 1914—1918 р.р., на 10 друков. аркушів.

5. Брусиловское церковное цеховое Братство, з повним статутом XVIII ст., з недрукованими фотографіями Т. Чацького. Київ, 1915 р., 4 друков. аркуші.

6. Матеріяли до історії східньо-слов'янського наголосу X—XX віків, виписки на картках. 1909—1918.

VI. Проф. Іван Огієнко був або є член оцих наукових товариств:

1. Українського Наукового Товариства ім. Шевченка в Києві, з 1909 р.
2. Товариства Нестора Літописця в Києві, з 1912 р.
3. Товариства Любителів Давньої Письменности в Петрограді, з 1912 р.
4. Військової Архівної Комісії в Києві, з 1913 р.
5. Архівної Комісії в Києві, з 1913 р.
6. Архівної Комісії в Єкатеринославі, з 1914 р.
7. Українського Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, від 10 грудня 1923 р.
8. Комісії історії книгознавства в Києві, від 15 грудня 1926 р.
9. Слов'янського Інституту в Празі, від 13 квітня 1929 року.
10. Польського Мовознавчого Товариства, від 1 лютого 1931 р.

ДР. ВОЛОДИМИР БЕЗУШКО. Коросно.

Т. ШЕВЧЕНКО В АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ.

Наш огляд торкається двох перекладів Шевченкових поезій на англійську мову, а саме пані E. L. Voynich, Six Lyrics from the Ruthenian of Shevchenko, Vigo Cabinet Series, London, 1911 і A. J. Hunter-a, The Kobzar of the Ukraine, Being Select Poems of Taras Shevchenko, Teulon, Canada, 1922. Інших перекладів ми не узгляднили з причини їхньої недоступности, а шкода, бо між ними появилися деякі добрі.

Пані Е. Л. Войніч попередила свій переклад довшим біографічним вступом. Шевченка називає селянським поетом України, а його мову мелодійною. Роля Шевченка для України аналогічна, на її думку, до ролі Бернса в Шотландії. Дивне означення в неї нашого краю: Ruthenian Ukraina (Руська Україна) з зазначенням в скобках Borderland (Граничний Край). В дальшім авторка за Кониським подає відомості про Шевченкову науку в дяка, про крадіжі паперу й олівців в нього, потім свічок у пана, щоб всетаки могти малювати. Авторка згадує і це, яка дуже пригноблена людина був Шевченко, коли на принятті в Сошенка в Петербурзі хотів усякого стрічного цілувати в руку, за звичаєм рабів. Сошенко, посварений з Шевченком через якусь глупу любов мав нарікати на нього, що затрачує свій талант на віршомазтві. Пані Войніч твердить, що Шевченко не писав ніколи віршів перед визволенням. В р. 1845 мав Шевченко залюбитися в одній попівні, у якої батька давніше служив. Батько дівчини рішуче спротивився подружжю, хоч як вияснювано йому нове соціяльне становище поета. Дівчина до смерти залишилася незамужня. Пані Войніч розповідає, що ще перед арештуванням залишив поет свої поезії в приятеля, який закопав їх в землю, щоб пізніше переконатися, що їх знищено, або назавжди деінде заховано. Ці поезії, досі невідомі, належали до найкращого періоду творчости поета. Авторка наводить знаменні слова Шевченка в його просьбі до влади, щоб йому позволили на засланні рисувати: „Свідчуся Всемогучим Богом, що я ніколи в житті не намалював нічого бунтівничого". За сім літ над Каспієм, Шевченко, як пише п. Войніч, не писав нічого. Коли в р. 1857 не приходила амнестія, він почав пити. Звільнений

Шевченко в Новгороді хотів женититя з молодою акторкою, але цьому спротивилася так акторка, як і її батьки. На тлі подружніх планів Шевченко розпився надобре. Під кінець життя хотів женитися з селянкою і то лише з самітною сиротою. Він бажав, щоб вона могла всеціло йому віддатися, бажав заповнити життєву пустку.

Пані Войніч зазначує, на кінці свого біографічного нарису, що в Шевченка було упередження так клясове. як і національне. „Його переконання були так ненарушимі, як переконення анабаптистів сімнадцятого століття". Авторка назагал дала симпатичний вступ. Вона дала в нім ріст від невільника до самовпевненої людини, поета, що співав як соловей, маляря, який цілою душею був відданий справі.

Зазначити лишається погляд авторки на кінцеві літа творчости поета. Річ йде про літа по повороті з заслання. Авторка так пише на ст. 21: „Він все ще бажав писати і хоч йому вдалося перевидати деякі старі твори, нові його спроби, це по найбільшій части слабі речі і до того або написані по-російському, або в якімсь незнанім язичії між російським і українським (Ruthenian). Велика помилка, бо поет написав тоді такі твори як „Неофіти", „Марія", „Сон", „Пісня", „Ой маю, маю я оченята", „Ой, діброво, темний гаю", „Молитви", „Плач Ярославни", „Гімн Чернечий", „Минули літа молодії", з яких „Неофіти" і „Марія" належать разом з лірикою з заслання і ще декількома творами до найкращих творів поета. Сама ж авторка з цієї доби творчости переложила „Минули літа молодії" і, правду кажучи, це в неї один з кращих перекладів.

Пані Войніч дала переклад шістьох поезій Шевченка.

При перекладі „Минають дні" зазначила, що цю поезію написав поет незадовго перед заарештуванням. Найновіші видання*) подають дату написання твору: 1845 р. В перекладі затратився образ надходячої осени і непотрібно авторка заакцентувала, що це сам поет про себе говорить. В перекладі зовсім затратилося таке зіставлення як:

Минає літо... Шелестить
Пожовкле листя".

Не віддала також слів: „Гаснуть очі
Заснули думи, серце спить"

і переложила це місце досить прозаїчно. В перекладі слів:

„А коли ні, то проклинать
І світ запалити!"

дала саме протилежний образ: „А як ні, то нехай мої прокляни осліплять сонце..." На місце слів „однаково, чи

*) В датуванні опираюся на виданні Інституту Тараса Шевченка: Т. Шевченко, Кобзар, Харків, 1931. Тут мушу ще зазначити, що не маючи на провінції під рукою відповідної літератури про вірш Шевченка я цю сторінку перекладів залишив на інший раз, а може й кращим знавцям цієї справи.

жить чи загинуть“ дала: „Тут затратилося те, що було колись божеське“.

Друга переложена поезія це початок „Княжни“. У Шевченка маємо заклик до зорі: „Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою“.

В перекладі авторка звертається до „clear evening twilight“, то є до сумерку, тому в англійському перекладі не зрозуміла дальша розмова, бо ж з сумерком її не ведеться. З широкої сокорини, себто чорної тополі, перекладчиця зробила: широколистий рід фігового дерева. Сич названий тут совою. Авторка додала слова: „І ти нічого не знаєш“ і що сумерк нічого не знає про діла людей в краю. Повторила „Але я знаю“. В Шевченка це місце так представляється:

„Зоре моя,
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні....
Розкажу я те, що знаю
Тобі й спать не ляжу,
А ти рано тихесенько
Богові розкажеш“.

В такім перекладі — в поезії „Понад полем іде“ — як: „Hills not sheaves are these“ — згір'я а не снопи — замість: „Не покоси кладе — гори“ — затрачується сила висказу. Краще було переложити „стогне“ через groan а не howl. В цім перекладі маємо більше пропущень з оригіналу. Пропустила:

„Косаря уночі
Зустрічають сичі, —
Ні на кого не вважає
Хоч і не проси“,

а також „Як бритвою старий голить
Усе, що даси“. Додала: „Де ти є, він всюди прийде і тебе зітне“. „Шинкар“ переложила словом landlord (пан). В дальшому випустила „На чужині зітне“ і „Хреста ніхто не поставить“.

„Заповіт“ поет написав ще в р. 1845, а не в першім, чи другім році заслання, як подає перекладчиця. „Як умру“ випустила, а додала „Викопайте гріб“. Випустила „серед степу“, а додала „Над Дніпром“. Випустила „милій“, додаючи „мій рідний край“; вкінці випустила „у синє море“ — типічний висказ для України. Авторка не зрозуміла висказу „волю окропіте“, коли говорить в цім зв'язку про дощ. На шкоду перекладу вийшло це, що перекладчиця заступила оклик знаком питання, через що затратилася сила висказу: це діється так в закінченні другої, як і третьої строфи.

Помилково перекладчиця подала дату написання „Мені однаково“ — на третій рік заслання і що це остання його річ на дальших сім літ. Поезію написав поет в р. 1847. В оригіналі „чи буду я жить в Україні“, в перекладі: „Чи побачу свій рідний край“. Замість „Однаковісенько мені“ дала: „Хоч всі забудуть мене — так краще“. „Славна Україна“ переложила „утрачена Україна“. „І не пом'яне батько з сином“ переложила загально: „ніхто не почує“. Знаменитого місця

„Як Україну злії люди
Присплять лукаві і в огні
Її окраденую збудять“

не зуміла авторка переложити докладно, мабуть не здаючи собі з нього справи.

Переклад „Мені однаково“, з цим застереженням, слід вважати за найкращий в цілій збірці.

Ще кілька слів про переклад „Минули літа молодії“. У поета загально: „Минули літа молодії“, в перекладі „Твоя молодість минула“: зайва безпосередність. В словах „Холодним вітром від надії — Уже повіяло“, поет зазначує даремні надії одружитися, а в перекладі таке сугерування думки затратилося. „А нікогісінько нема!“ — випустила, даючи замісць цього: „Ніщо ти є, ніщо твої бажання“. Змінила образ „А думи гордії розвіє“ і віддала словами: „мучачи тебе снами“. „І нічогісінько не жди“ переложила через: „Твоє життя скінчене, ти ніщо не є і будь нічим вдоволений“ — через що сила експресії затрачується за великою кількістю слів.

Сама ж п. Войніч так висказується про свій переклад: „У мене було дуже багато сумнівів, заки я рішилася видати оці спроби перекладу. Ніхто з читачів не відчуває так діймаюче, як я, як далеко оці переклади не дорівнюють оригіналові. Я так дуже це відчуваю, що коли б Шевченко був писав в мові до цього ступеня приступній для англійців, як французька, або німецька, то збірка найправдоподібніше не появилася б. Але, якщо людина залишає безсмертну лірику недоступну для Західної Европи, бо написану в меншій (?) слов'янській мові, щось між російською, сербською і польською, то тяжко погодитися з цим, щоб його не перекладати, чекаючи на знаменитий переклад, який може взагалі не появиться. Хоч нерівновартні ці приклади, вони всетаки вказують і в невиразнім виді на поета, який зробив це для Наддніпрянщини, що Бернс для Шотландії“.

На нашу думку значення Шевченка багато більше ніж Бернса, що врешті потверджує наступний перекладчик, сам шотландець з походженя, Др. О. Ж. Гантер.

Відгомін перекладу пані Войніч маємо в вірші Нікелсена. Наводимо його тут:

„A dead voice called me
From a rotting grave In far Ruthenia:
The voice of a long — dead slave
In far Ruthenia.
„Called to me bitterly,
Called me unceasingly
From far Ruthenia".

„З далекої України голос давній з-за гробу кликав мене: Голос давно померлого раба в далекій Україні. Кликав мене гірко, кликав невпинно з далекої України". Заголовок цього твору: „Вірш з нагоди перекладу поезій Тараса Шевченка" (C. A. Nicholson, The Comfort Lady and Other Verses, ed. by Elkin Mathews, London, 1911).

Другий переклад, що його обговоримо, появився 11 літ пізніше. Зладив його Др. О. Ж. Гантер. З вступу довідуємося про генезу цього перекладу. Автор познайомився з українцями ще в р. 1902, коли його, як лікаря, вислали презбитеріяни в околиці Менетобй. Перед війною переложив він, при помочі п. Бордуга, кілька поезій Шевченка. Інші поезії нашого поета переложив в р. 1921, а помагали йому панство Бичинські, а також пп. Арсенич, Войченко, Рудачек, Слюзар і п. Стечишин.

Перекладчик так пише про Шевченка і його поезію: „Що „Хата Вуйка Тома" зробила для негрів Сполучених Держав, це зробили поезії Шевченка в Росії для визволення з панщини*). В цих поезіях промовляє невгнута душа потоптаного народу". „Але цей дуже помиляється хто читає (українську) літературу і не бачить могутньої рішучости під покришкою смутку". „В боротьбі українців за волю, дух цього поета, що народився невільником, остається назавжди їхньою провідною зіркою".

Між перекладами вмістив др. Гантер дуже вміло підібрані пояснення до життя і світогляду Шевченка. І так у розділі п. з. „Як складалося його життя" — робить слушну увагу про Тарасову мандрівку до стовпів, що підпирають небо. „Але цей випадок вказує нам на характер хлопця-ідеаліста і мрійника". В розділі п. з. „Свобода й приятелі" представляє поета на роздоріжжі: бути малярем, чи поетом. „Пісні надлітають до нього наче з вітром і він їх списує". „Появилося його перше видання „Кобзаря" в р. 1840. Він стає славний: він несвідомо вибрав „дорогу Хреста". Мусимо зазначити, що розділ п. з. „Тріюмфальний похід" уводить замішання в розуміння нашої історії. Наводимо місце про яке йде мова: „В Києві ще нагадують і тепер, що найдавніша російська (Russian) цивілізація почалась в Україні. Тут найперше запустило корені християнство і тут були перші російські (Russian) князі." По-

*) Слід порівняти з цим те, що писав О. Герцен в „Колоколі" (Лондон, 1861): „Жаль, що цей мученик помер, бувши так близько благословенного визволення з панщини. Кому більша честь належиться в цій справі, як не йому?"

двійна термінологія: Russian і Ukraine. Виходило б з цього, що в найдавніших часах була в Києві Росія і в нім панували російські князі. Через те минуле України губиться. В дальшім названо „Кирила і Методія“ апостолами Росії (Russia), а вони ж були апостолами всього Слов'янства. На іншім знову місці др. Гантер зазначує, що тривкою користю з дяківської школи для Шевченка стала знайомість з Псалтирем і з Пророками: „Глибокий релігійний запал єврейських пророків злився з його вродженим непокоримим геніем“.

Переклад „Ченця“ місцями справді гарний. „Подол“ (дільниця Києва) в перекладі — низька країна; матня (середня часть шараварів): плащ. „З Лугу“ переложив: з прерії, а „Вишгород“, „вежичка“.

Поему „Кавказ“ поділив на кілька частин, і надав їм осібні заголовки. В початку поеми випустив слова: „І не ситий не виоре / На дні моря поля“. Перекладчик не віддав іронії слів: „Отам то милистиві ми / Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю, / Тай цькуємо“, а також незугарно переложив оце місце: „Утопить / Всіх імператорів би стало / З дітьми й внучатами, втопить / В сльозах удових“. В дальшім побіч удатних місць, натрапляємо скоріш на інтерпретацію та парафразу, ніж на переклад.

У вступі до перекладу „І мертвим і живим“... пише перекладчик так: „Я віддаю думки і дещо з почувань; музики оригіналу не вдалось мені передати“. „Може в будучині хто з англійців попробує дати кращий переклад, що дав би правдиве враження оригіналу“. Замість речення дав твердження, замість розговірної форми оклик: „Кричите / Що Бог создав вас не на те / Щоб ви неправді покланялись“ — в перекладі: кричіть що Бог создав вас на те ..... Випустив слова: „Одцурається брат брата і дитини мати“. Переклад кінцевих слів, що їх зараз наводимо дає нам поняття про шляхетні зусилля перекладчика наблизитися до оригіналу. Ось ті слова:

Forget the shameful past
And the true glory shall live again,
the glory of the Ukraine.
And clear light of day
not twilight gloom
Shall gently shine.
Love one another, my brothers
I pray you — I plead.

Перекладаючи „Сон“ (1847 р.), перевів хибно порівняння віку гір з віком Переяслава, а поет лише зазначив в оригіналі, що він дивиться на гори з старого міста Переяслава. „Байрак“ в перекладі: „самітне дерево“. „У піжмурки в яру гуляють“ в перекладі: „Граючись в темній долині“, а „з Лугу“ — „від Дельти“. „Чорна земля“

в „Попрощалось ясне сонце з чорною землею / — це black earth, а не dark land (темний край).

„Якби ви знали паничі“ в перекладі: „Авторам сантиментальних ідилій“. Замість слів: „Найперші сльози / Я не знаю, / Чи єсть у Бога люте зло, / Щоб у тій хаті не жило?“ — дав: В тяжкій журі ми були мудрі. „В тім гаю / У тій хатині, у раю / Я бачив пекло“ / переложив неособово. Випустив „Поки лоби їм погололи“, а також: „Такії, Боже наш, діла / Ми творимо у нашім раї / На праведній Твоїй землі“. Зауважую велику різницю в красі оригіналу і перекладу оцих слів: „Бо дивись: / Он гай зелений похилився, / А он з-за гаю виглядає / Ставок, неначе полотно, / А верби ген понад ставом / Тихесенько собі купають / Зелені віти“. Випустив слова: „А подивися та спитай, / Що там твориться у тім раї“. Сім кінцевих віршів сконденсував у чотири з затратою висказу Шевченка. Трагічна поетова молодість, якої спомином є цей вірш, глибоко доторкнула душу перекладчика й тому він видобув в неоднім рядку правдиво поетичний тон. Декільки поетичних рядків знаходимо і в перекладі: „Лічу в неволі дні і ночі“.

Переклад „Гамалії“ довів лише до слів „Наш отаман Гамалія, / Отаман завзятий“... Мистецтво вірша Шевченка заясніло передовсім в цім творі; цього нема в перекладі, хоч годі перекладчикові відмовити декільки щасливих спроб розв'язати труднощі перекладу. Коли вже мова про вірш, ми при цій нагоді зазначимо, що перекладчик взагалі вийшов з хибної засади в справі будови вірша Шевченка. Він про це так пише на стр. 10: „Шевченко був занадто незалежний духом, щоб себе в'язати правилами поетичної метрики. Для перекладчика це стало улегшенням , бо якщо версифікацію можна зміняти довподоби, то тим скорше можна задержати думку в цілості“. Нині, по працях О. Потебні, Стапана Смаль-Стоцького, Якубського, Чеховича, і інш. годі це сказати.

В „Тарасовій ночі“ пропустив дев'ятнадцять віршів. „Круки“ переложив через vultures, хоч значення того слова є — супи; ворона в перекладі raven, а це саме, „крук“. Пісенний характер закінчення затратився. Переклад цілости навіть в приближенні не дає поняття поезії Шевченка. Але і з цього перекладу можемо навести поетичні рядки: The hills are wrapt / in silence grim, / On boundless sea / waves ever play; / The tombs gleam forth / with sadness dim; / O'er all the land / the foe holds sway“.

Це переклад слів: “Мовчать гори, грає море, / Могили сумують, / А над дітьми козацькими / Поганці панують“.

В „Наймичці“ найкраще вийшов переклад прологу. Переклад першої частини вдатний, з заломанням при кінці. В другій часті короткий висказ: — з хати виганяє — передав через: „проганяє його з дому, тинятись самітно по

світі". Висказ „Чудно якось / Діється між нами" переложив через: „Цей світ не жарт і справи не обертаються в нього;" „fun" означає жарт, а не про це тут ішло. Сподіватися треба, що перекладчик в новім виданні дасть кращий переклад дальших частин, ніж в оцій редакції і через це збагатить світову літературу незнаним, а великим твором.

Переклад Г. З. „Немає гірше, як в неволі" можна скорше назвати інтерпретацією, ніж перекладом: За словами пропала поезія. Затратилася також поезія в перекладі „Минають дні, минають ночі" і „Вітре буйний", хоч майже кожне слово в них переложене. Зате переклад поезії „Сонце заходить" не дослівний, —але справді поетичний. В нім закінчення перекладчик непотрібно злагіднив у відношенні до оригіналу. Про недотягнення доводиться говорити в зв'язку з перекладами „Подражаніе XI. псалму", „Молитов" II. і IV. і „Слави".

До найкращих перекладів цілої збірки зачислюємо переклади „Молитов I. і II.", „Гімну Чернечого", „Світе ясний, світе тихий" а також „Сну" (М. А. Марковичці), з р. 1858.

Переклад „Заповіту" не має цієї легкости вірша, цієї вибуховости висказу, що є в оригіналі. Для порівняння з перекладами „Заповіту" пані Войніч і др. Гантера, яких не наводжу, бо вони легко доступні в виданнях, наводжу переклад, що появився в „Athenaeum" (Лондон, 10. I. 1903). і що його вважаю за найліпший з них. The Testament. „When I die the steppe arround me / Shall enfold my grave: / Lay me im my own loved Ukraine / That is all I crave. / Let me see the Dnieper rushing / Where broad grasses ware: / Let his beetling banks be near me: Let me hear him rave".

З Гантерової збірки наводжу переклад „Молитви I":

Prayer I.

To Tsars and kings
who tax the world,
Send dollars and ducats,
And fetters well-forged.

To toiling heads and toiling hands,
Laboring on these stolen lands
Endurance and strength.

To me, my God, on this sad earth,
Give me but love,
the hearts paradise
And nothing more.

Шевченкова поезія це життя, вона пливе з природністю джерельної струї. Сконденсованість вислову, вибуховість мови властиві йому. Переклади цих прикмет не по-

сідають: скорше можна говорити про їхню балакучість. Такого прозаїчного вислову як „логіка фактів", що його вжив І. Франко в „Мойсеї", в Шевченка не знайдете, але в його перекладчиків: так. Про націоналізацію Шевченка між чужинними народами ще завчасно говорити, бо, як бачимо на прикладі англійських перекладів, тут щойно йде боротьба за зрозуміння тексту. Це початки, що при сприятливих психологічних обставинах, нераз ведуть до справжньої націоналізації поета. (Коли не помиляюся, то Шевченко, поза Україною, найбільш популярний в Болгарії).

Коли узгляднимо, що др. Гантеру приходилося поборювати труднощі мови, для нього чужої, то треба признати, що він зробив багато. Крім цього, з нього гарний коментатор: він довів, що здає собі справу з величини Шевченка. Шевченко, на його думку, під моральним оглядом більший від Бернса: він дав своєму народу надію на будуче, а силу витривати в теперішнім. Др. Гантер каже, що Шевченкове місце в ряді таких світочів, як президент Америки А. Лінкен (Lincoln) і Гер'єт Вічер Стов (Див. „Канадійський Ранок", з 13. IV. 1928. і з 14. III. 1930, оба рази стор. 14). На цім місці висказуємо побажання, щоб др. Гантер схотів ще попрацювати над перекладами Шевченкових поезій, бо до цього він має гарну мову, почуття музики вірша і глибоке зрозуміння поета.

Ще кінцева завважа. Сподіємося, що ми кинули жмут світла на обидва видання Шевченкових поезій, порівнюючи зміст і даючи загальну оцінку вартости перекладів. До повноти огляду бракує точної аналізи музичних цінностей вірша, що органічно лучиться з істотою поезії. Богдан Лепкий так пише за Жирмунським в студії: „До питання про переклади ліричних поезій" (з р. 1933): „Слід проаналізувати метрику (чергування слабих і сильних складів), слід відчути інструментацію (розподіл вокалів і консонантів), а також прислухатися до мелодики мови (до підвищування й понижування голосу, себто до інтервалів словних)". До цього потрібна основна студія, що згармонізувала б дотеперішні погляди на метрику Шевченкових поезій, яка була б не тільки великою поміччю для критиків в огляді перекладів, але ще більші услуги віддала б чужинним перекладчикам в їхніх зусиллях наблизитися до оригіналу. Український Інститут у Варшаві заповів в проспекті повного видання творів Т. Шевченка, що присвятить 14-тий і 15-тий том перекладам на чужі мови. Може Інститут про таку студію подбає? В кожному разі сподіваємося, що в своїм виданні з'ясує змагання перекладчиків з метрикою вірша Шевченка.

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ Прага.

ВОЛОДИМИР ЛЕОНТОВИЧ ЯК ПИСЬМЕННИК.

I.

Літературна діяльність Володимира Леонтовича стисло вплітається новим шнуром у літературне плетиво українського письменства. Початок цієї діяльности губиться десь у 90 рр. XIX ст. Тоді в українській літературі повість і новела стояли дуже високо. У найбільшім розцвіті свого таланту були Ів. Нечуй-Левицький, О. Кониський, Панас Мирний та Іван Франко. З'являлися на письменницькім шляху повісті і новелі А. Кримського, М. Чернявського і Б. Грінченка, О. Кобилянської та О. Маковея; новою зірницею займався талант М. Коцюбинського; ось у цю, таку різнобарвну трьохстепенну, літературну громаду увійшов і Володимир Леонтович. Перший ступінь її виявлявся трьома струмками літературного жанру: національно-побутовий Нечуя Левицького і О. Конисього, соціяльно-побутовий Панаса Мирного і соціяльно-психологічний Ів. Франка. У другім ступені національно-побутову лінію продовжує Б. Грінченко; соціяльно-побутову провадить М. Чернявський; психологічними проблемами займалися А. Кримський та О. Кобилянська. В третім — М. Коцюбинський ще не виявився оригінальністю своєї творчости; але у своїх соціяльних і національно-побутових питаннях став на ґрунт психологічних і стилістичних експериментів Ів. Франка. Так само із складним комплексом тематики і композиції з'явилися невелі С. Черкасенка. Іншу лінію займав Володимир Леонтович; основна лінія його творчости національно-побутова, але в ній, хоч іде він слідами Нечуя-Левицького та часами Б. Грінченка, все ж таки і в цім загальнім напрямі шукає свого власного виразу, підносить свої проблеми життя, подає свою лінію, лише йому властиву й оригінальну. І цю свою індивідуальну властивість письменник показує вже в однім із найраніших своїх творів „Пани і люди" (1893); там устами одного із своїх героїв він зазначує: „Скрізь люди ходили як мерлі, без волі, без думки, без мрії, без широкого заміру, заспані, з безнадійно звислими руками. Скрізь життя ледве плинуло, мов та каламутна, застояна водотеча у гнилій жвані, а нудьга, туга й смуток, як густий непросвітний туман, налягали і сповили землю, а між тим

туманом ледве — видно никали замлілі, захлялі люди". „Нудьга, туга і смуток", „сіра безколірна, гидка нудьга" — ось ляйтмотив отих безвихідних буднів, того безпросвітного стану, що так гнітив у 80—90 рр. українське суспільство; не лише людей, народа, ще більше панів, українську інтелігенцію. Таким чином не в соціяльних суперечках діло; ці внутрішні відносини мусять бути упорядковані; найголовніша справа — той гніт, що здушує ціле українське суспільство, гніт того режиму, що панував над Україною.

II.

Цю основну рису свойого песимістичного сприймання, Володимир Миколаєвич ще ширше і глибше закреслює в цікавім оповіданні з р. 1896, „Per pedes apostolorum", в „образках з життя православного духовенства на Україні". „Як незабутній Чичиков, пише С. Єфремов, мандрують герої Леонтовича, заїжджаючи до всяких людей по дорозі, і це дає змогу авторові розгорнути цікаві, з побутового боку, картини". Не тільки з побутового, додам я від себе; в цім оповіданні автор дає свою серйозну відповідь М. Коцюбинському, що роком раніше опублікував оповідання „Хо", в якому зазначив, що ідеалізм студентської молоді, яка збиралася на щиро-народню працю, як учителі, лікарі, письменники і т. д. стає реальним. Вчитель на роботі в селі ширить знання серед дітей, перероджує душі селян, заохочуючи їх до ощадно-позичкової кооперативи, знання і науки; лікар стає до праці в земській лікарні і не знає ні на хвилину відпочинку, бо обов'язок щирого робітника кличе до народньої помочи; письменник працює в найтяжчих матеріяльних умовинах, але переборює ціною свого здоров'я всі труднощі, творить національні й культурні цінності й з свого шляху не сходить; так говорив Коцюбинський... А Володимир Леонтович?... На ці, такі привабливі і радісні перспективи Коцюбинського, подає інші малюнки з життя, яке спостерігав. І перед нами повстає цілий ряд яскравих картин цілком протилежних спостережень. В однім селі священик, що скінчив духовну академію отець Сергій, і лікар Семен Петрович, студентами „марили працювати на рідній ниві"...

Отець Сергій не бажав собі ні слави, ні сяйва, ні гомону поміжлюдного; йому досить було скромної роботи і працював він пильно. Так само й лікар... за університетських часів у йому росло потайне й пекуче бажання не лише самої правди, а широкого вільного життя, бажання виявити себе великою працею; стати проти неправди і боротися з неї до загину, тримаючу високо стяг з твердою надією, що за ним іде могутня сила нових оборонців правди...

В тому селі є й учитель і фельдшер. Справді, щиро взявся до праці отець Сергій, почав працювати і в зем-

стві у шкільному відділі і серед селян; перспективи ввижалися широкі і принадні; але в наслідок боротьби церковного уряду із земством за народню школу, було заборонено працювати в земстві. Далі доноси на нього, що він соціяліст, звільнення з парафії, хабарі в консисторії і боротьба за кусок хліба, — все це так прибило отця Сергія, що він опустився, стратив духа і всі ідеали та стремління впали; став, в додатку, ще й п'яницею.

Так само, зацьковані були всі наміри лікаря; так само і він опустився; а вчитель, фельдшер — це дрібні істоти, нікчемні, що взагалі не були здатні до святого діла, до шукання правди. Інтелігенція на селі: священики, лікарі, вчителі під чоботом режиму в масі своїй це кар'єристи калитки, доносчики Буяновські, п'яниці і неморальні Храпки; А коли й трапляються прекрасні постаті, як 70-літній пан-отець Каленик Трубайло, то вони вже стоять поза реальним життям і впливу на нього не мають. А Україна стоїть сповита тяжким туманом, в якому сновигають неповоротні тіні — зомлілі і заклялі люди.

Ось яка була, й є ще й тепер, українська дійсність на рідній землі. Так відповів Коцюбинському Володимир Леонтович, щодо широких перспективів праці для відважних і сміливих на культурно-громадським полі.

Таку ж відповідь дає Володимир Леонтович і на полі національно-політичнім. Р. 1903 письменник опублікував т. зв. „Історичну фантазію" під заголовком „Абдул Газіс", присвячену дружині Ю. В. Л. В цім оповіданні автор змальовує картину поширення російської держави і на Дейлам за хана Магомета Оглі. Автор, в прекрасній літературній формі, оповідає, як російська дипломатія знайшла серед найближчих людей хана національного зрадника, наблизила обіцянками до себе і він (це був Абдул Газіс), шляхом зручної персональної політики перед ханом, намовив останнього передатися російській владі; коли ж, у процесі цієї військової окупації, Абдул Газіс побував у Криму й побачив там тяжке становище татар, то зрозумів злочин, що його він допустився супроти свого народу, а почувши про те, як російські війська розправлялися з підданими хана, хотів організувати повстання, щоб повернути своєму народові волю; але було вже пізно, бо зненавиджений народом, що прирік його на вбивство, Абдул Газіс покінчив життя самогубством.

Легко під Дейламом відчути становище України, що історично теж мимоволі попала в неволю завдяки своїм Абдулам Газісам.

Віддавши данину національному протестові проти порабощення цілого краю і його народу, проти колоніяльної політики Росії, В. Леонтович до цього питання у своїх творах більше не повертався і знову скерував свій хист на малюнки сірого часу, непросвітнього туману, що налягав на українську землю. Але тяжко малювати лише без-

вихідне становище, лише пасивних людей, лише непрохо-диме болото, що затягає і нищить живу душу. Володимир Миколаєвич пробує схопити й перші подуви того живого вітру, що вже сколихнув важкі тумани, роздер завісу пе-ред очима й показав ясні перспективи до кращої майбут-ности. Таким твором, що подає якусь надію на майбутнє є повість 1913 р. „Старе й нове". Поруч із цим твором, до того року належать ще два прегарні психологічні на-риси: „Я заробив у мого Бога"..., в якому виводиться образ старого жида-фактора (комісіонера) з його любов'ю до родини, а особливо до своєї дружини, його запопад-лива праця для них та оповідання „Совість" — нарис із судового процесу про задушення матір'ю рідної народже-ної дитини. Все було проти неї, але присяжні виправдали, чим глибоко доткнули її совість, як у євангелії виправ-дано грішницю, що пішла за Христом.

Переглядаючи цю добу 20-літньої літературної праці В. Леонтовича, бачу, що вже в цих творах письменника виявився великий хист не фантаста, а реального обсерва-тора відносин між дужчими і слабшими, між гнобителями і поневоленими. Малює він з одного боку загальну демо-ралізацію та зневіру від поневолення, а з другого — про-блиски нових стремлінь, що виступають на боротьбу з тими ознаками темного часу. Отже вже в ранніх своїх творах В. Леонтович виступає в українському письменстві як гуманіст, сатирик та український патріот. Хоч у творах молодого письменника перемагає часом публіцист, але в ту добу тяжкої реакції та переслідувань і зневіри серед українських діячів, без дидактизму та критики обійтися було тяжко; безнадійних песимістів, та зневірених треба було будити, повчати та кликати до роботи. Завдання було не легке, звичайне, але важне і необхідне.

Крім того, в раніших творах В. Леонтович визнача-ється, як індивідуальний письменник, своїм стилем. Не ши-рокі концепції, не грандіозні картини і не великі проблеми філософії цікавлять і приваблюють письменника. Автор милується в тих буденних деталях, у дрібницях сірих, без-перспективних днів; в деталях статистичного спису, ре-л'єфного малюнку, а не широкого динамізму подій, акцій, колізій. У кожнім явищі, що стоїть перед уявою письмен-ника, автор у першу чергу цікавиться питаннями: чому те явище, той образ, та людина стала така, а не інша; що її привело до такого стану? які причини рухали її внутрішнім життям? які зовнішні обставини привели до та-ких наслідків? Ось ці літературні питання завжди стоять перед письменником; і посильна відповідь — то є характер змалювання подій і осіб. Майже в кожнім творі виступає та своєрідна генеалогія кожного образу, кожного явища. Отже перед нами не описувач окремих фактів, явищ при-роди, життя людей, не побутовець, так би мовити „фото-граф-реаліст", а реаліст тих унутрішних відносин, того

внутрішнього процесу, що попереджував той факт, той образ, що його письменник спостерігає. Не що стоїть перед В. Леонтовичем в його змалюванні, а як сталося те, що він бачить, які внутрішні духові сили душі, що привели її до такого стану; які зовнішні обставини, що зростили таку людину а не іншу? Така риса підходу до реального світу є найголовніша у творах В. Леонтовича: письменник шукає внутрішніх причин, що зумовлюють появу факту. Виїмком із такого прийому є „історична фантазія" „Абдул Газіс"; хоч уся вона є вислід лише внутрішніх передчувань і переживань автора; все-ж по характеру опрацювання подій, вона розвиває їх так, як ніби вони відбуваються в сучасності і в розвиненні перед автором, як свідком.

Часи першої і другої української революції, часи світової війни — то були моменти найвищого підйому українського розвитку. Далі занепад української державности, більшовизм, руїна здобутків та еміграція; з цім усім у парі йшли величезні хвилі психічного здвигу в душі В. Леонтовича; напливали часи літературної активности: з-під пера з'являлись твори, але до друку вони не доходили, і лише р. 1930 у Львові появляється нова збірка В. Леонтовича „Оповідання". В цій збірці знайшли своє місце думки, рефлексії з цілого ряду переживань автора з часів дореволюційних і революційних.

Не будемо дошукуватися в оповіданнях Володимира Миколаєвича сучасних модерних течій: імпресіонізму, символізму, експресіонізму, динамізму і т. д., чи якихось мистецько-композиційних проблем у тематиці, в заложеннях, в стилю — цих досягнень останньої доби в збірці ми не знайдемо. Навіть недавні події за часів революції, більшовизму, письменник укладає в попередню літературну форму, так властиву авторові: мотиви з різних подій героя нанизуються на фабуларну чи сюжетову нитку, поєднуючись у одне ціле чи роздвоюючись у кінцевій частині на нову схему мотивів, уже з іншим героєм („Ворохобня", „Степан Моргун"). Оповідання закрашуються роздумуванням автора, чи споминами з минулого життя, чи нарешті, публіцистичними міркуваннями. Через це саме герої, — не по-мистецькому змальовані постаті в їх безпосередності, а низка образків з письменницької пам'яти незвичайно характеристичних, незвичайно реальних, повних минулого побуту, але в кінематографічній схематизації, в уривках.

Через це саме оповідання В. Леонтовича — то побутові фрагменти, найчастіше з минулого життя; історично-побутові малюнки з життя тієї, чи іншої реальної особи. В цім і є та своєрідна вартість і краса оповідань Леонтовича, що дав нашому письменству так багато живого конкретного побуту з нашого минулого, так багато живих постатей з 80—90 рр. минулого століття. Віддав автор да-

нину і більшовицьким подіям; я маю на увазі невелике оповідання із збірки „Вигнанці". Воно цінне по-перше своєю, не так давньою, сучасністю, а також цінне й тим, що подає світогляд самого письменника. На думку автора, доба дідичів і великих землевласників, як стовпів державної справи, минулася. На їх місце повинен прийти заможний середняк, дрібний господар і хлібороб, що буде підвалиною майбутнього українського державного будівництва. Такого хлібороба, що робив державну роботу, письменник виводить у постаті Прокопа Молота.

Ще є один твір, що вийшов р. 1931 у Львові, що заслуговує на увагу — це, повість „Хроніка Гречок". Це останній твір що вийшов за життя В. Леонтовича, останнє його н о в е слово. По формі своїй повість ця є споріднена з давнішими творами автора з такими як „Старе і нове", як „Образки стародавнього життя", як „З життя моєї баби". Це літературний прийом,—сучасне освітлювати картинами, тінями і формою життя минулого.

Але „Хроніка Гречок" це твір, що дає нам під розвагу багато цікавих і нових проблем. Автор змальовує козацький рід Гречок, почавши від гетьманських часів аж до першого приходу до міста Миргороду більшовиків. Письменник подає нам, як в давні часи береглися козацькі традиції та культивувалися козацькі амбіції. З одного боку виступає чистота і любов та пієтет до свого роду, з другого ота непокірність до російської влади в давні часи, нарешті намагання зберегти козацькі традиції і рід перед загрозою дворянства, що так привабливо насувалося перед молодшим поколінням. Намагання зберегти свою національну істоту перед чужим і ворожим побутом російського панства, що затягав молоді сили, — це була вічна пересторога батьків Гречок своїм дітям. Все ж таки молодше покоління не уникло цієї загрози. Гречки стали дворяни; але внутрішня сила того прадідівського протесту і непокірности перед начальством культивувалась і далі.

Пан Андрій Гречка мав 4 сини: найстарший Левко, молодший від нього Максим. Левко вже відходив від характеру Гречок своєю мя'кістю, піддатливістю; зате Максим заховав умовні риси свого роду. І батько його може найбільше любив. Але трагедія батькова: Максим — студент став революціонером, виступив проти батька і спричинився, що батько в гніві позбавив сина спадщини. Нараз дізнається він, що син вчинив політичний замах в Петербурзі і став перед воєнним судом. Найбільша батькова трагедія; але тут в душі батька—великого землевласника прокидається любов до сина і він забирає великі гроші і їде рятувати сина від смерти. Робив все, сипав грішми на всі боки, — все-ж сина врятувати не зміг. Це так відбилося, що батько захворів і ледве доїхав до дому, й в той день, як сина повісили, помер і батько. Тут батько

відзначив у сина ту, дорогу для нього, рису, що так характеристична для роду Гречок: син не скорився а з протестом помер.

Левко дочекався більшовицьких часів і загинув від кулі більшовика-матроса.

В цім творі почувається багато цікавих психологічних питань:

1. Рід козацький вимирає, вмирають і його традиції;
2. До такого національного розкладу спричинилася ота хвиля дворянська, панська здрібніліть і виродження, що розклала й українське козацтво;
3. В цім небезпека цілого українського руху, бо асиміляційна політика вбиває індивідуально - національні риси найздоровшої української державницької верстви;
4. Із цим у парі йде і розклад моральний, бо глибока чесність і справедливість в роді Гречок, — це їх найглибша родинна особливість;
5. Спад непокірности і протесту до влади ховає в собі знищення сили відпорности, щодо захования своєї національної сили.
6. Автор подає в стисло генеалогічнім зарисі, як ця родова відпорність спадала, аж доки не припинився рід Гречок цілковито.

Твір незвичайно цікавий і глибоко цінний своєю концепцією.

З цього бачимо, що ані один історик української культури чи літератури не пройде спокійно повз цих яскравих побутових і психологічних картин, щоб з них не зачерпнути новою рукою свіжого матеріялу, ні один поважний читач не покладе книжки, не дочитавши її до кінця, бо вона багато дасть йому живих, свіжих і мистецьких фрагментів. Вона викличе силу роздумувань і навіть усмішок, бо над усім описаним панує якийсь невидимий, невловимий гумор, якась доброзичлива сатира навіть у найтрагічніших ситуаціях. З цього боку Володимир Леонтович оригінальна і дуже цікава постать в українській літературі; а твори його — це окрема й коштовна сторінка в українській новелі й повісті.

ДР. ЄВГЕН ҐРИЦАК. Перемишль.

СКОРОЧЕННЯ Й СКОРОЧЕНІ СЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Скороти слів і скорочені слова це досі покидьки нашої мови, в кращому випадку її сурогати, що їх українська мова не приймала досі до свойого організму; тому теж не говорять ще про них автори наших граматик, нема їх теж у словниках і тільки Українська Заг. Енциклопедія помістила деяку їх частину й дала до них деякі пояснення. Досі в нас загально легковажать і глузують із скоротів, уважають їх здебільш за більшовицький витвір, кажуть, що вони опоганюють та засмічують нашу мову,*) інші нарікають, що вони затемнюють мову, бо вимагають окремих пояснень, що їх у нас нема. А все таки з кожним роком кількість скоротів більшає, вони щораз більше приймаються й завойовують собі щораз нові ділянки, тому теж важко з ними боротись і треба їх пізнавати. Я завважив у нас тільки одну цікаву статтю, що її автор поважно ставиться до скоротів, а навіть висловлює оригінальну думку, а саме: скороти — показники цього, що наша мова мужніє й розвивається.**) Найбільше скоротів бачимо в нашій пресі, що раніш користувалася ними, реферуючи радянське життя, але тепер подає вже й наші власні скороти, далі їх щораз більше й у практичному житті, в написах по крамницях, фабриках, фірмах, рекламах, каталогах.

Скороти були в нас уже від давніх часів, а першою ділянкою, де їх уживано, була церква, а далі всякі науки. До війни вживано в нас теж скоротів, але в дуже скромних розмірах. Це були здебільш т. зв. буквові або чисто письмові скорочення, а не складові, поширені в часі світової війни, а ще більше після неї.

I. Причини повставання скорочень.

Першою й найважнішою причиною цього була ощадність місця й часу. Якщо деякі слова, або сполуки слів постійно повторялися в певних означених місцях речення (нпр. при кінці його) і в цих самих значеннях і якщо

*) В. Гнатюк: В справі української правописи, Літер.-Науковий Вістник. 1923. X, 177—180.

**) Іван Коровицький: Скорочення в нашій літературній мові, Рідна Мова, 1933, стр. 233.

легко було їх додуматися, то, щоб заощадити місце й час, вживано скоротів, наприклад: і т. д., д. б., ц. м., (цього місяця). Крім цього вживано скоротів при подаванні імен при прізвищах осіб (нпр. І. = Іван, О. = Осип, Ол. = Олександер, Ом. = Омелян і ін.), при подаванні титулів родових, службових і заняття людей, вкінці в кожній науці були свої власні скороти й то загальні, зрозумілі для всіх (пр. із науки в уселюдних і середніх школах) і чисто наукові скороти, зрозумілі тільки для спеціялістів. Одначе, вже перед війною скількість скоротів більшала, а саме для телеграм, щоб були менші кошти депешування, подавано скороти довгих назв торговельних чи фабричних фірм, нпр. з двох або трьох прізвищ фабрикантів творено одне штучне слово нпр. (Her-be-wo), що його вживано потім у торговельній переписці, а далі на етикетах товарів, або на рекламових афішах. Якщо це штучне слово було зграбне, або комічне, то публіка радо перейняла його й на лад одного слова творено інші.

Ще більше поширювалися скороти в часі світової війни, коли повставали численні військові установи, або воєнно-промислові підприємства, коли у швидкому темпі розвивалася техніка й усякі її винаходи пристосувувано до війни. Вкінці повставали теж громадянсько-військові організації, що приймали нові, нераз довгі назви, а для телеграфичного й канцелярського вжитку, а далі й для усного передавання, щоб швидше їх назвати або легше запам'ятати, творено скороти цих назов. Із невибагливою шорсткою мовою фронтовиків, повною своєрідної чуттевости й динаміки та нервовости, гармонізували ці скороти, неначе таємні штучні слова, а від жовнірів діставалися вони до населення, преси й літератури.

Спершу були скороти прості й скромні, потім перетворювались у більш складні й роблені. Спершу подавано початкові букви поодиноких слів і відділювано їх крапками, згодом крапки викидувано й повставало неначе нове слово, писане великими літерами, а потім малими і тоді воно відмінялось, як звичайний іменник. Далі творено скороти складніші й штучніші, бо вживано вже складів поодиноких слів, або складів і буков і з них творено нові слова, що з них деякі були дивоглядні, штучні, або комічні, а інші гарні й зграбні, що їх легко й приємно можна вживати.

На повставання скоротів впливали теж чинники психологічного характеру. А саме: скороти, часто незрозумілі для загалу, викликують певний ефект своєю таємничістю, а далі подобаються тому, що заставляють людей думати й комбінувати, здогадуватися й порівнювати, вкінці має тут деяке значення комізм деяких скоротів. Заслугує теж на увагу бажання людей, що творили скороти, вкласти в них як найбільше змісту, а це найкраще видно в скоротах торговельних, що ними дуже радо послугову-

ється реклама. Сенсація й мода завжди подобалися людям і знаходили наслідувачів *).

II. Як повстають скорочення?

Скорочення повставали вже давно, в церковно-слов'янській мові були вони відомі й досить поширені. До них можна зачислити титли й винесення понад стрічку, а далі й правдиві скороти, що їх якийсь час зазначувано двокрапкою. Таких скоротів уживав і Т. Шевченко, нпр. Т: = Тарас, К: П: Брюлов**).

Давні, передвоєнні скороти дуже простенькі й скромні. Це т. зв. письмові або буковні скороти. Найзвичайніший їх вигляд, це подавання першої букви слова, наприклад: о. = отець (священик), п. = пан, д. = добродій, р. = рік, т. товариш, к. = корона. Множину зазначувано подвоєнням початкових буков, а саме: оо. = отці (священики), ОО. = ченці, СС = Сестри (черниці), ПП = Панове, КК = корпорації (Діло ч. 5/1936). Другий рід буквових скоротів, це подавання двох перших буков слова: кн. = князь, гр. = граф (у Галичині ґр.), Сп. = Спілка, Хр. = Христос, св. = святий і свідок (Діло ч. 318/1935). Третій спосіб скорочування: перша й кінцева буква з рискою по середині або без неї: д-р, др (доктор), п-і (пані). Сюди підходять теж т. зв. церковні титлові скороти, як ось: $\overline{\text{ІС}}$ = Ісусъ, $\overline{\text{ХС}}$ = Христосъ. Четвертий окремий скорот: три букві одного слова й то шелестівки, характеристичні для цього слова: вмч. = великомученик, Нсв. = Найсвятіші (Тайни) (Діло ч. 210/1935), згл. = зглядно (цебто, або). Нераз бувають трьохбуквові скороти й тоді, коли заступають вони дві слові, як ось: злр. (= золотий рінський, Наша Культура 1935/9, 544). П'ятий: дуже мало 4-буквових скоротів: кмдт. = комендант (Неділя 36/1935). Шостий: дуже багато скоротів уживають у такому виді: дві слові здебільш окремі, але вживані у висловах разом, скорочуються таким чином, що пишемо дві букві разом, або позначені крапками: м. і. = між іншим, я. в. = як вище, ц. р. = цього року, і т. д. = і так далі, ст. = сторона, століття, стаття, стр. = сторона (Діло ч. 229/1935). Сьомий: рідші вже ось такі комбінації скоротів: 3 букві з 3-ох слів: н. р. м. = над рівнем моря (Діло ч. 223/1935) або теж 3 букві, але з першого слова беремо одну початкову букву, а з другого дві перші: т. зв. = так званий.

Поширення скоротів бачимо в складових скоротах, що знаходяться майже на межі між скоротами давніми й новими. В них ми зазначуємо перший склад слова й уживаємо їх при назвах грошей і титулах людей: зол. = золо-

*) І. Коровицький подає у цитованій статті ще одну правдиву причину повстання скоротів, а саме: „Головною причиною запровадження скорочень було пробуджене політичне життя, коли прийшлося осягнути максимум енергії в найкоротшому часі". (РМ І, 233).

**) Рідна Мова, 1934, стр. 192. у статті Проф. Огієнка „Шевченкова мова".

тий, сот. = сотик, рад. = радник, прот. = протоєрей, дек. = декан, пар. = парох, проф. = професор, пор. = порівняй. Нераз уживають цих скоротів у прикметниках, що означують національну приналежність: укр. = український, поль. = польський і т. і. До цього підходять частково скороти такої формації, що в ній бачимо комбінацію буков і складів, а саме початкова буква слова + останній його склад, відділені рискою: С-ка = Спілка, Т-во = Товариство, В-во = Видавництво. Це дуже докладні, зрозумілі й поширені скорочення. Сюди можна теж зачислити рідко вживані скороти, коли початкову букву прикметника додаємо до іменника, значить, із двох слів повстає одне слово: НРада = Надзірна Рада (Діло ч. 216/1935 *). До цієї самої ділянки належить ще ось такий скорот: перед іменниками ставимо початкові букви двох прикметників, що дуже часто стоять біля даного іменника, а саме: У.С. Союз = Укр. Спортовий Союз (Діло ч. 215/1935). Це буває й тоді, коли деякі скороти не є ще загально поширені, або коли хочемо щось докладніше означити. Це називаємо частинним скороченням, бо й справді: скорот У.З. Енциклопедія (РМ II, 335) веде нас до повного скороту УЗЕ.

Новіші скороти. — В часі війни, а головно після неї, скількість скоротів значно побільшала. Вони втискаються майже в кожну ділянку життя, а можна їх поділити на дві великі групі, а саме: буковні або ініціяльні, як називає їх І. Коровицький у згаданій тут статті (РМ I, 233), й складові.

Буквові скороти мали ми вже давніше й вони природні й звичайні та не викликали ніколи ніяких заперечень. Новітні буквові скороти представляються інакше, а саме: це цілий комплекс початкових великих буков слів, що разом творять довгі назви товариств, організацій, установ і через те повстають неначе окремі слова-символи, або слова знакові, нпр. НТШ = Наукове Т-во ім. Шевченка, УНДО = Українське Національно-Демократичне Об'єднання. Ці комплекси буков, неначе нові слова-скороти, відміняємо, якщо є в них принаймні одна голосівка, нпр. УНДО-м. Таких нових „слів" повстає дуже багато, бо назви повоєнних товариств та організацій довгі й нудно-реальні. З назви школи „Київська Архітектурна Вища Школа" повстає слово-скорот КАВШ, що його легко запам'ятати, хоч не значить воно нічого, подібно, як і всякі інші скороти й тільки людова етимологія добачується в них нераз деяких значінь. Сюди належать теж частково давні церковні скороти, що їх бачимо скрізь у церквах і костелах: ІХС = Ісус Христос Спаситель, ІНС = Jesus Hominum Salvator. Нераз виступають у таких скоротах малі

*) Щоб заощадити місця, дальше подаватиму скороти часописів, а саме Д. = Діло, Н. = Неділя, РМ = Рідна Мова, а також у скороченні число й рік, нпр. Д 216/35 = Діло ч. 216, з 1935 року.

букви, що означають прийменники, нпр. УІдД = Укр. Інститут для дівчат (у Перемишлі).

Буквових скоротів уживають у нас загально при цитуванні в наукових працях поодиноких творів, видань, журналів, авторів. Деякі з цих скоротів прийнялись уже загально, але є велика скількість дуже рідких, відомих тільки спеціялістам. Загально відомі скороти: Т. Ш., І. Ф., М. В., П. К., але не всі зрозуміють ось ці скороти: ЗНТШ, Х.Р.В., Кр. Ап. (Крехівський Апостол), або SEJP (РМ 1934, 157—159). Відомі скороти журналів: ЛНВ, РМ, НК, або часописів: НЧ, НС, ГКЧ.

Від буквових до складових скоротів.

Перехід від одних до других скоротів пояснюю собі тим, що люди старались приблизити скороти до справжніх слів, еластичних і здатних до відміни, а також більш зрозумілих. Перехід одних скоротів до других становлять такі випадки, коли беремо початкові букви слів, але подаємо назви цих буков. Скорот від слова „Чрезвычайная Комиссия“ є чека (по давньому було б ЧК). У цих скоротах уже маємо склади, одначе утворені від назов буков, а не від справжніх складів скорочуваних слів. Є теж оригінальні скороти, що в них скомбіновано букви й назви буков, нпр. у більшовиків „ортечека“ (= отдел районно-транспортной чрез. ком.).

Дуже оригінальне скорочення, з одного боку комічно-жартівливе, а з другого ніжно-пестливе „Усусус“ повстало таким чином, що до звичайного скороту УСС = Українські Січові Стрільці додано при другій букві першу (у), а при третій (С) додано другу й третю (ус), отже ціла формація така: УС(у)С(ус) = Усусус. Подібно від скороту зненавидженої в Галичині совітофільської партії УПП повстало для викликання комізму слово-скорот Упіпа, а далі „пупіст“ (Д. 216/35), при чому в першому вставлено після одного „п“ „і“, а після другого „а“, а в слові „пупіст“ голосівку „у“ пересунено між оба „п“, хоч правильно повинно повстати „Упепе“ і „упепіст“.

Коли при творенні буквових скоротів є самі шелестівки, що не творять жодного штучного слова, тоді замість буков вкладають склади, щоб створити зграбніший і більш життєвий скорот. Так повстають комбіновані скороти з буков і складів, а саме для прикладу: ВАПЛІТЕ із „Всеукраїнська Академія Пролетарської Літератури“. Із 4-ох слів узято тут 4 початкові букви, з останнього два склади, а в висліді маємо слово-монструм, що його легше запам'ятати й що викликує сильніший ефект, ніж ВАПЛ, як повинно б бути. Подібно створено й слова: СУПРУГА й СУПРОМ (пояснення стор. 59). Ще маємо комбінації складів і назов буков у таких скоротах, як „губчека“ = губерніяльна чрезвичайна комісія (транскрипція українська).

До комбінованих скоротів треба зачислити й ці, де маємо склади й букви кількох, а звичайно двох, або трьох (рідше 4-ох слів), як ось: 1) початковий склад першого + перша буква або дві перші букві другого слова: виш = **вис**ока **ш**кола, бупр = **бу**динок **пр**аці = тюрма (евфемістична назва), 2) перший склад першого слова + 2, або 3 букві двох або трьох дальших слів: загс = **за**пись **гр**аждан**с**ких **суп**ружеств (бюро цивільних шлюбів) і німецьке Tefag = **Te**lefunken**a**ktien**g**esell**sch**aft і 3) два склади двох перших слів + 2 букві двох дальших слів із пропуском останнього слова: російське главкоюз.

До комбінації буков і складів підходить такий скорот, як УФОТО = **Укр**аїнське **Фо**тографічне **То**вариство, а повинно бути Уфото або УФТ.

Складові скороти й інші.

До справжніх слів, живих і рухливих, найближче підходять складові скороти, тому теж творять їх дуже часто, бо вони життєві й практичні. Найбільш поширені вони на Радянщині, що здобула рекорд у творенні нових слів і скоротів.

Складові скороти повстають таким чином, що беремо з кожного слова перший склад і творимо скорот, неначе нове слово, що вже дуже підходить до неологізмів, які саме становлять найвищий ступінь у процесі формування скоротів. Ці нові скороти стають неначе справжніми словами, бо їх можна відміняти, вони теж і практичні, бо пишемо їх малими буквами. Для прикладу: ревком = революційний комітет.

Складові скороти маємо в різних, дуже численних комбінаціях, що з них принаймні деякі хочу згадати, а саме:

1) Дуже короткі односкладові скороти, як спец = спеціяліст; цей скорот дуже сильно прийнявся й у нас, хоч має він певний іронічний відтінок, особливо у пристосуванні до сумної дійсности Радянщини (Н. 42/35).

2) Початковий склад першого й два склади другого слова: Держвидав = **Держ**авне **Вид**авництво або Всевидав = **Всеу**країнське **вид**авництво. У висліді повстає трьохскладове слово-скорот.

3) У першій частині маємо 2 склади, що заступають прикметник, а в другій один, що скорочує іменник: Виконком = **Вик**онний **Ком**ітет.

4) Із трьох слів 3 склади, це назви радянських урядовців: компотель = **ком**ісар **по**шти й **тел**еграфу, наркомпрос = **нар**одній **ком**ісар **прос**віти.

5) Комбінація складів (давних) і слів виступає в довгих скоротах, як ось: Всеробітземліс = **всеу**країнська професійна спілка **роб**ітників **земл**і й **ліс**у (в УСРР). Тут найважніші слова передано як найповніше (робіт), а деякі слова пропущено.

6) Перший склад першого + два склади другого + ціле третє слово: реввоєнрада = революційна воєнна рада на лад рос. реввоенсовет. У висліді одержуємо п'ятискладове слово, при чому економія велика, бо в повній назві установи є аж 11 складів. До цієї групи належать і такі рос. скороти, вживані в нас (напр. Д. 204/35), як жилотдел = житловий відділ. У цих скоротах із перших слів, що ними є прикметники, залишився один склад, а друге слово не змінилося.

7) До останньої групи підходять найближче такі скороти, що в них у першому слові, прикметнику, скорочуємо один або два останні склади, а друге слово залишається неторкане: соціял-демократ, Рентген-інститут = рентгенівський інститут. Це дуже пристойні й скромні скороти, що звичайно не викликують гострих застережень навіть у ворогів деяких новаторств у мові.

8) Генетично й структурально споріднені з останньою групою скороти, складені так, що два або три склади першого слова (звичайно прикметника) злучуємо з двома складами другого слова (іменника), або просто з двоскладовим чи односкладовим іменником. Це скороти третьої формації, найвиразніші й найдокладніші, поважні й логічні, що не розраховують на ефект і не викликують веселого настрою. Цих 4- або 5-складових скоротів є в нас досить багато при назвах центральних та інших установ і вони загально прийнялися. Для прикладу подаю деякі: Дніпросоюз, Книгоспілка, Центросоюз, Центробанк = Центральний Кооперативний Банк, Лемко-Союз = Лемківський С. (Діло ч. 226/35), Село-Спілка, Маслосоюз, Українбанк, а далі радянські: трудодень (=трудовий), лісостеп. Бачимо в цих прикладах пропуск деяких несутніх слів, як Кооперативний, Краєвий, а самі скороти, чи, радше б сказати, скорочені слова дуже близько підходять до справжніх складаних слів і мають із ними цю спільну прикмету, що перша їх частина кінчиться прислівниково на — о подібно, як домовласник, доброволець і ін. Подібно збудовані й інші скороти: із 4 слів одне пропускаємо, а з 3, що лишаються, беремо: 2 склади + 1 склад основного, найважнішого слова +2 склади цілого слова й одержуємо Укр + страх + союз = Укр. Союз Страхових (асекураційних) Товариств. У складах, що формують скороти, бувають і голосівки й шелестівки, але голосівки більш тут бажані, бо слова тоді легше збудовані. Якщо трапляється збіг кількох шелестівок, вставляємо нераз голосівки, як у цитованому вже Укрстрахсоюз (Н. 46/35), а нераз викидаємо одну шелестівку: Укбюро, Укроста, а не Укр-рос-та, військом, а не військком. Часом бачимо випад однієї голосівки перед другою (о перед о): „собез" із „сообез" (соціяльне обезпечення), копспілка замість „кооп(еративна) спілка.

9) Дуже рідкі скороти, що в них у першій частині маємо один або два склади, а в другій родовик однини

іменника: завшколи, завтрудшколи = завідувач (трудової) школи, як то вживають на Радянщині.

10) Прикметникові скороти. Вже вище бачимо ми, що здебільш підлягають скорочуванню радше прикметники, ніж іменники, нпр. у групах скоротів: 2, 3, 4, 6, 7 і 8. А тепер зареєструю окрему групу, що в ній прикметник скорочений на один склад і до цього складу долучуємо цілий, нескорочений іменник. Прикладів на це маємо дуже багато: Медакадемія = Медична А., нацменшина (національна), а далі назви типів шкіл на Радянщині: техшкола, труд-, пед-, профшкола. Такі скороти дуже поширені, бо вони зрозумілі, зграбні, їх легко творити й тому й у нас деякі з них поширюються, як нпр. фізкультура.

До формацій цього роду треба ще додати такі скороти, чи, краще б сказати, скорочені слова, дуже в нас поширені, як фотознімка, радіоапарат, електротехнік. За винятком першого слова ці скороти мають 5, а один 6 складів.

На межі між скоротами й справжніми неологізмами стоять такі новотвори, як машинобудівний, агітка = агітаційна брошурка й і.*).

Синтактичні скороти.— Синтактичні, або складнево-логічні скороти бувають тоді, коли в наукових статтях учені, говорячи про цю саму особу чи річ, для ощадности місця пишуть початкову букву з додатком закінчення, нпр. Ш-ом = Шевченком (РМ II, 190—132).

Дуже рідкі скороти. — Буває це тоді, коли маємо тільки один склад замість одного або двох слів, а це в таємній конспіраційній мові підпольних організацій, пр. екс=експропріяційний напад (Діло ч. 309 з 19. XI. 1935 і ч. 324 з 4. XII. 1935). Або ще інша комбінація: перша буква першого слова і в сполученні рискою останній склад другого слова: Б-рат = боєвий реферат (Діло ч. 310 з 20. XI. 1935), або псевдо зам. псевдонім (Діло ч. 323). Подібно „наці“ (Nati) — скорот національно-соціяліст. партії в Німеччині.

Дивоглядні скороти. Їх дуже багато в більшовиків, що вживають їх пересадно багато, творять щораз нові й не дотримують певної міри й такту. Наша преса подає у виписках із радянських газет дивоглядні скороти, незрозумілі мешканцям даних міст, що оправдано викликують сміх і обурення. Подаю кілька для прикладу: Форморразведка, Подука, ВРЛ, ХМЗШ, ХММИ (Новий Час 285 / 35).

Дивоглядні скороти, нічим не умотивовані, хіба тільки химерою (а може це шукання „нової краси слова“?), зустрічаємо теж у наших футуристів, що скорочують на

*) Докладно писав я про це у своїй статті „Новотвори в сучасній українській мові“, поміщеній у РМ з 1935 року.

один або два склади свої ймення: Михайль (Семенко), Гео (Шкурупій), або Марк = Марко (А. Любченко: Буремна путь, ДВУ 1927, стр. 25).

Народні скороти. В гуцульському говорі в деяких словах та ймен̆нях пропускають люди кінцевий склад і то тільки в кличному відмінку, при чому склад попередній характеристично протягають. Приклади: бра, брє = брате, хло' = хлопе, Йва' = Іване, Пара' = Параню, куме Іла' (РМ II, 355), Ми = Митре, Пе = Петре, Па = Павле (Нова Україна 1923, XI, стр. 3).

III. Ділянки скоротів.

1. Суспільно-національна й політична ділянка найбільша, бо обіймає скороти багатьох суспільних угруповань, громадянських і станових організацій, а далі партій. Перейду по черзі:

а) громадянські й сусп.-політичні та культурні організації:

1. КУМ = Комітет Української Молоді (перед війною в університетських справах),
2. СУМ = Спілка Укр. Молоді,
3. Сумк Союз Укр. Молоді Канади,
4. ФОЗУС = Фонд охорони здоров'я укр. студентів (Чернівці),
5. ОДВУ = Організація Державного Відродження України (у Злучених Державах),
6. СВУ = Союз Визволення України,
7. БУД = Брацтво Укр. Державности,
8. УНО = Українське Національне Об'єднання (в Канаді),
9. ЦУПКом = Центральний Укр. Повстанський Комітет,
10. Начколегія = Начальна Колегія,
11. ЦЕДУС = Централя Допомоги Укр. Стрільцям,
12. УНАС = Укр. Народня Самооборона,
13. УНАФ = Укр. Народній Фонд,
14. УБОФ = Укр. боєвий Фонд,
15. УДОФ = Укр. допомоговий Фонд,
16. УКТОДІ = Укр. Краєве Т-во Допомоги Інвалідам, а перед тим було УКТОНІ = Укр. Кр. Т-во Опіки над Інвалідами,
17. ТОВМ = Т-во Охорони Воєнних Могил,
18. УГК = Український Громадський Комітет (у Празі),
19. КУП = Комітет Укр. Пропаганди (в Бразилії),
20. КПК = Культурно-Просвітний Кружок,
21. ПНК = Повітовий Народній Комітет,
22. ДНО = Дільницева Народня Організація,
23. СУ = Союз Українок,
24. СУК = Союз Українок Канади,
25. УПР = Укр. Парлам. Репрез.,

26. СПНМ = Союз Прихильників Національного Музею,
27. УГТ. = Укр. Гігієнічне Т-во,
28. Протофіс = Промисл — торговля — фінанси (організація політ. за гетьманату, що гуртувала неукраїнські заможні кола),
29. УЦК = Укр. Центральний Комітет (емігрантів із України),

Скорочення українських. підпольних організацій:

30. УВО = Укр. Військова Організація,
31. ОУН = Організація українських націоналістів,
32. ПУН = Провід українських націоналістів (Діло ч. 310/1935),
33. КЕ = Краєва Екзекутива,
34. ОЕ = Окружна Екзекутива,
35. ПЕ = Повітова Екзекутива (Діло ч. 311/1935).

Як видно з цього перегляду, товариств, організацій та угруповань у цій ділянці дуже багато. Деякі з них уже зовсім не існують, а їх назви вказують на поодинокі роки або періоди історії нашого народу, головно з часів революції й післявоєнних. Багато між цими скоротами ефемерид, що давно вже втратили своє значення й тепер зовсім незрозумілі.

б) Станові й фахові організації.

Поділю їх на групу галицьку й радянську. До галицьких належать:

36. УГ = Учительська Громада (Т-во вчителів середніх і вищих шкіл у Львові),
37. ВПУВ = Взаємна Поміч Укр. Вчителів (уселюдних шкіл).
38. УЛТ = Укр. Лікарське Т-во,
39. СУА = Союз Укр. Адвокатів,
40. УСГ = Укр. Студентська Громада,
41. СУКІП = Союз Укр. Купців і Промисловців, часом СУКУП або СУК,
42. Кома = Кооператива службовиків Маслосоюзу,
43. АНУМ = Асоціяція Нового Укр. Мистецтва,
44. СУПРОМ і СУПМ = Союз Укр. Професійних Музик,
45. СУПРУГА = Союз Укр. Приватних Урядовців Галичини,
46. СУМ = Союз Укр. Мистців,
47. СУСОП = Союз укр. студентських організацій у Польщі,
48. СУСО = Союз укр. студ. організацій (Чернівці),
49. УФОТО = Укр. Фотограф. Т-во,

Емігрантські станові організації:

50. СУЛ = Спілка Укр. Лікарів (у ЧСР),
51. Цесус = Центральний Союз Укр. Студентства.

На Радянщині:

52. профсоюз = професійний союз,
53. ВУСПП = Всеукраїнська Спілка пролетарських письменників,
54. ВАПЛІТЕ = Всеукраїнська Академія Пролетарської Літератури,
55. Аспанфут = Асоціяція панфутуристів,
56. АСКК = Асоціяція комуністичної культури (інакше асканівці або комункульт),
57. ВУКРобмис = Всеукр. Комітет Робітників Мистецтва,
58. УМО = Українське Мистецьке Об'єднання,
59. АРМУ = Асоціяція Революційних Мистців України,
60. АХЧУ = Асоціяція Художників Червоної України,
61. АПМУ = Асоціяція Пролетарських Музик України,
62. АРКУ = Асоціяція Революційних Композиторів України,
63. Робос = робітники освіти (РМ II, 256),
64. Всеробітосвіта = Всеукраїнська Спілка Робітників освіти,
65. Всеробітземліс = те саме про робітників землі й лісу.

Скоротами заступлені в Галичині інтелігентні професії, а саме вчителі, лікарі, адвокати, купці, студенти, а далі мистці (малярі й музики). На Радянщині панують письменники й усякі мистці: малярі, музики й композитори, а далі вчителі й урядовці. Але там різні організації дуже швидко зміняються, а в зв'язку з цим одні скороти пропадають, а повстають інші.

в) Партії.

Спершу сучасні:

66. УНДО = Укр. Націон. Демократичне Об'єднання,
67. УСДП = Укр. Соціял-Демократична Партія,
68. УСРП = Укр. Соц. Радикальна Партія,
69. УПХД = Укр. Партія Хліборобів-Державників,
70. УКС = Укр. Католицький Союз (головно духівництво з львівської епархії),
71. УНО = Укр. Народня Обнова (головно духівництво зо станиславівської епархії),
72. ФНЄ = Фронт Національної Єдности,
73. ВУО = Волинська Українська Організація, популярно „певняки",

Не існують уже:

74. УТП = Укр. Трудова Партія,
75. УПП = Укр. Партія Праці, популярно Упіпа,
76. УХО = Укр. Христ. Організація,
77. УКО = Укр. Католицька Організація,
78. УКНП = Укр. Католицька Народня Партія, популярно й глузливо „уканапа",

Наддніпрянські партії:

а) до війни:

79. УФДП=Укр. Федералістично-Демократ. Партія,
80. РУП=Революційна Укр. Партія,
81. ТУП=Товариство Укр. Поступовців,
82. УДП=Укр. Демократична Партія,
83. УДРП=Укр. Демократично-Радикальна Партія,

б) в часі революції й потім:

84. УПСР=Укр. Партія Соціялістів-Революціонерів, популярно „ес-ери“,
85. УСДРП=Укр. Соціялістично-Демократична Робітнича Партія, популярно „есдеки“,
86. УПСС=Укр. Партія Соціялістів-Самостійників („ес-еси“),
87. УПСФ=Укр. Партія Соціялістів-Федералістів, популярно „ес-ефи“ або „ні пес, ні баран“,
88. УДХП=Укр. Демократично-Хліборобська Партія (гетьманці).

Комуністичні:

89. Компартія=комуніст. партія,
90. ВКП=Всесоюзна Комун. Партія,
91. РКП=Русская Комунистическая Партія,
92. КПбУ=Комуніст. Партія (більшовиків) України,
93. ЗУКП=Західньо-укр. комуністична партія.
94. Сель-Роб=Укр. Селянсько-Робітниче соціяліст. об'єднання.

2. Державно-політична ділянка.

а) Скороти назв держав і урядів, областей і міст.

95. УНР=Укр. Народня Республика,
96. ЗУНР=Західно-Українська Народня Республика,
97. ЗОНР=Західня Область Народньої Республики,
98. ЗУЗ=Західно-Українські Землі,
99. ПЗУЗ=Північно-західні укр. землі.
100. УЦР, ЦР=Українська Центральна Рада,
101. УД=Українська Держава (за гетьмана),
102. Донбас-Донецький Басейн,
103. УСРР=Укр. Соціяліст. Радянська Республика.

В цій групі багато скоротів (20); здебільш вони загально вживані й поширені, а зродила їх потреба й економія, нпр. поміщування їх на поштових і грошових значках, на державних вивісках, урядових паперах. Переважають тут буковні скороти.

б) Скороти назов урядів:

α) Найбільше їх із Радянщини, тому насамперед згадаю їх:

104. ревком=революційний комітет,

105. ревтриб = революційний трибунал,
106. Исполком (рос.), по укр. Виконком, або ВИКом = Виконний (у Галичині пишуть Виконавчий) Комітет,
107. Вол-, Губ-, Обл-, Ц- виконком = Волосний, Губерніяльний, Обласний, Центральний Виконний Комітет,
108. ВЦВК = Всесоюзний Центральний Виконний Комітет,
109. ВУЦВК = Всеукраїнський Центр. Виконний Комітет,
110. Комінтерн і Москвінтерн (Діло ч. 247/35) = Комуністичний інтернаціонал і Московський ком. інтерн.
111. Політбюро = політичне бюро,
112. Галревком = Галицький Революційний Комітет,
113. Совнарком, по-українському Раднарком = Совєт (Рада) народніх комісарів,
114. наркомос = народній комісар освіти,
115. нарос = народня освіта,
116. Раднаргосп = Рада Народнього Господарства,
117. обком, міськом, місцевком = обласний, міський, місцевий комітет,
118. сільрада = сільська рада,
119. ЧК,- Чека = Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контрреволюцией,
120. ГПУ (рос.) і ДПУ (укр.) = чека = Государственно-Политическое Управление, Державно-Політичне Управління,
121. бупр, допр = тюрма (див. вище),
112. концлагер = концентраційний лагер = ізоляційний табор,
123. торгпред = торговельний представник; торгпредство = торгов. представництво,
124. полпред = політичний представник (консул, амбасадор),
125. Загс (рос.) = Запись гражданских супружеств,
126. лікпункт = пункт для ліквідації неписьменности,
127. лікнеп = ліквідація неписьменности,
128. ВУФКУ = Всеукраїнське Фото-Кіно-Управління,
129. Укрголовліт = Укр. Головне Літографічне Управління.

В цій ділянці велика скількість скоротів, а найбільше совєтських, що з них вибирав я найбільш у нас поширені й уживані. Як вище, так і тут переважають буковні скороти, комбіновані, а далі складові, що їх тут більш, ніж ув інших ділянках. Маємо тут теж багато подвійних скоротів, т. зв. перекладних із російської на українськ мову.

β) Скороти назв радянських урядовців і всяких „совєтських людей“:
130. воєнком = воєнний комісар, по укр. військом,
131. політком = політичний комісар,
132. нарком = народній комісар (міністер),
133. завшколи = завідувач школи,

134. сексот = секретный сотрудник = тайний співробітник, конфідент,
135. селькор = сільський кореспондент,
136. рабкор = рабочий (робітничий) кореспондент,
137. техкер = технічний керівник.

Цікава річ, що всі ці скороти складові, а не буквові, добре складені й тому живі й дуже швидко поширюються, хоч становлять тільки спеціяльність Радянщини.

3. Військова ділянка.

138. УА = Українська Армія,
139. УГА = Укр. Галицька Армія,
140. УСС = Укр. Січові Стрільці,
141. СС = Січові Стрільці,
142. ЧУГА = Червона Укр. Галицька Армія,
143. Начкоманда = Начальна Команда,
144. ВГК = Військовий Генеральний Комітет,
145. ОВК = Окружний Військовий Комітет,
146. УВКД = Укр. Військовий Комітет Допомоги,
147. Генштаб = Генеральний Штаб,
148. дрібні кінбригада = кінна бригада; хор. = хорунжий; пхор. = підхорунжий; ппол. = підполковник.

4. Промислово-торговельна ділянка.

149. СА = Спілка акційна,
150. Мута = Мило укр. товариства акційного,
151. Книготоргівля = Торгівля книжками,
152. КНТШ = Книгарня Наукового Т-ва ім. Шевченка,
153. ГАР = Галантерійна артистична робітня,
154. Ата = А. Тарнович (скорот іменя й прізвища власника),
155. МС, Маслосоюз = Краєвий Молочарський Союз,
156. Е—ко = Електротехнічна Кооператива,
157. тютюнтрест (Д. 298/35) = тютюновий трест,
158. Дніпростан, Дніпрельстан (укр.) = Дніпрова станція, електрична станція,
159. Цукротрест, Метальтрест.

Дуже мала скількість українських скоротів у цій ділянці свідчить про те, що в нас дуже слабі торгівля й промисловість. Зате бачимо в нашій пресі багато польських назов. В Україні переважають російські назви, це знак, що там панують росіяни. В Радянщині скороти здебільш складові, а деякі близько підходять до складених слів, пр. цукротрест.

Після війни крамниці й торговельні фірми дуже люблять уживати назв-гасел, що до певного ступня підходять теж під скороти, або метонімії, АБЦ назва польської газети, „Горіх" (крамниця овочів), Elektrosprzęt і ін. Коротко, але ядерно й виразно. Сюди підходять теж чисто метонімічні скороти, як „Petit Larousse" згл. Словник Ларусса.

5. Фінанси й кооперація.

а) Банки.

160. Центробанк = Центральний Кооперативний Банк,
161. Держбанк=Державний Банк,
162. Українбанк=Укр. Банк (кооперативний),
163. ЗБ=Земельний Банк,

б) Кооперація.

164. Дніпросоюз=Дніпровський Союз Споживчих Союзів України,
165. Книгоспілка=централя торговлі книжками,
166. Укострахсоюз = (поясн. вище),
167. Центросоюз = Союз кооперативних союзів, централя кооператив,
168. ПСК=Повітовий Союз Кооператив,
169. ОСК=Окружний Союз Кооператив,
170. Кір=Кооператива інженерських робіт,
171. ВУкопспілка=Всеукраїнська кооперативна спілка,
172. РСУК=Ревізійний Союз Укр. Кооператив,
173. УНМ=Українське Народнє Мистецтво (кооператива предметів народнього мистецтва),

в) Окремі скороти:

174. ПН=Позика Народова,
175. NRA=Найра (в Америці)=Уряд розбудови національного промислу,
176. сільхозподаток= сільсько-господарський податок.

Скороти цієї ділянки складові, дуже поширені й загально відомі в Галичині.

6. Шкільна ділянка.*)

а) Скороти в Галичині й на еміграції:

177. УВУ=Укр. Вільний Університет (у Празі),
178. УГА=Укр. Господарська Академія (в Под'єбрадах),
179. УТГІ=Укр. Технічний Господарський Інститут,
180 УАПМ = Укр. Академія Пластичного Мистецтва (мист. студія в Празі),
181. БА=Богословська Академія,
182. УСБ=Унійний Семинар Богословський,
183. УІдД або коротко УІ = Укр. Інститут для дівчат у Перемишлі,
184. УПТ=Українське Педаг. Т-во,
185. РШ=Рідна Школа,
186. УП=Український Пласт,
187. УПУ=Укр. Пластовий Улад,
188. СУПЕ=Союз Укр. Пластунів Емігрантів,

б) Радянські скороти:

189. труд-, пед-, тех-, проф-, совпарт-школа = трудова педагогічна, технічна, професійна, совітсько-партійна школа,

*) Назви шкіл та виховних й освітних товариств.

190. профос=професійна освіта,
191. виш (G[1] виша)=висока школа,
192. пед, педвиш=педагогічна вища школа,
193. ІНО, ВІНО, ПІВО (по рос. Ино, Вино, Пиво)=Інститут Народньої Освіти, Вищий ін. Нар. Осв., Педагогічний Інститут Вищої Освіти,
194. Медакадемія=Медична Академія,
195. КАВШ (див. вище),
196. КАІ=Київський Архітектурний Інститут,
197. Держкурси=Державні курси,
198. Рентгенінститут=Рентгенівський Інститут,

Шаблонові скороти (буковні) галицькі й емігрантські, кращі скороти радянські й практичні, бо складові.

7. Наукові установи:

199. ВУАН, УАН=Всеукраїнська Академія Наук,
200. ВБУ=Всенародня Бібліотека України (раніш звалась Всеукр. Націон. Бібліотека),
201. ІУНМ=Інститут Укр. Наукової Мови,
202. УНІК=Укр. Науковий Інститут Книгознавства,
203. Укр. Центрархів=Укр. Центральний Архів,
204. УНІ=Укр. Науковий Інститут.

8. Скороти назов видавництв і книжок:

а) галицькі:

205. ЧК=Червона Калина,
206. УЗЕ=Укр. Загальна Енцикл.,
207. УВС=Укр. Видавнича Спілка,
208. МЗ=Музичний Словник.

б) радянські:

209. ДВУ, Держвидав=Державне Видавництво,
210. Всеувито, Всевидав = Всеукраїнське Видавниче Товариство,
211. УРЕ=Укр. Радянська Енцикл.,
212. педлітература=педагогічна література.

9. Ділянка журналів і газет:

а) українські:

213. РМ=Рідна Мова,
214. НК=Наша Культура,
215. НЧ=Новий Час,
216. ЛНВ=Літературно Науковий Вістник,
217. ЛЧК=Літопис Черв. Калини,
218. ЗНТШ=Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка,
219. УБ=Укр. Бескид (Перемишль),
220. ЕВ, АЕВ=Епархіяльні, Архиепархіяльні Відомості,
221. ГКЧ=Господарсько-Кооперативний Часопис,
222. ВСВУ=Вісник Союзу Визволення України,
223. ВЗПР=Вісник Законів Польської Річипосполитої.

10. Церковна ділянка:

Про деякі церковні скороти сказав я дещо при обміркуванні буквових скоротів. Тепер згадаю інші, найбільш уживані в нас:

224. Хр.=Христос,
225. ПДМ=Пресвята Діва Марія.
226. ХВ=Христос воскрес (у написах і привітах),
227. РХ=Різдво Христове,
228. СІХ= Слава Ісусу Христу (привіт у листах і релігійних книжках),
229. ГНІ Христос=Господь Наш Ісус,
230. МК=Митрополича Консисторія,
231. ПЕП=Перемиська Епархіяльна Поміч,
232. ЧСВВ=Чин Святого Василія Великого,
233. ЧСТС=Чин св. Теодора Студита,
234. ТІ=Товариство Ісусове (Єзуїти),
235. УМХ=Укр. Молодь Христові,
236. КАУМ=Католицька Акція Укр. Молоді,
237. УАПЦ, УПАЦ = Укр. Автокефальна Православна Церква.

11. Спорт:

238. УСС=Укр. Спортовий Союз,
239. УСК=Укр. Спортовий Кружок,
240. у. с. т.=укр. спортове т-во,
241. СК=Спортовий Кружок,
242. УРСК=Укр. Робітничий Спортовий Кружок,
243. КЛК=Карпатський Лещетарський Клуб,
244. фізкультура=фізична культура,

12. Назви телеграфічних агенцій і пресових бюр:

245. УТА=Укр. Телеграфічна Агенція,
246. Укроста=Українсько-рос. телеграфне агенство,
247. Укбюро, УКБюро=Українське Бюро (Лондон, Діло 223, 283/35).

13. Титулатура.

Про це я згадав уже в розділі буквових скоротів, а тут збираю все разом:

а) в адресах і в мові для вислову пошани й з огляду на прийняті форми: ВСЧ=Всечесний, ВШ, ВП = Високошановний, Високоповажаний, ПТ=повним титулом;

б) родові титули: кн.=князь, бар.=барон, гр.=граф;

в) наукові: Др, Мр=Доктор, Магістер, інж.=інженер;

г) службові: пр., проф. = професор, учит. = учитель, дир.=директор, прот. = протоєрей, с. о. с. = суддя окружного суду.

14. Всячина.

248. Скоб=сильно, красно, обережно, бистро (пластовий клич),

249. СВ=смерть або воля (клич на відзнаках СС),
250. ДЦ, ДВЦ=дозволено цензурою, дозв. військовою цензурою,
251. неп=нова економічна політика,
252. укрлітмова=українська літературна мова.

15. Подібні й двомовні скороти.

Коли скороти подають здебільш тільки перші букви поодиноких слів, то не можуть вони точно й докладно означувати повних назв і комплексів слів. Звідсіля походить їх двозначність та неясність і тільки у зв'язку з іншими словами чи цілим текстом буде їх значення виразніше. Такі подібнощі, чи, якщо можна так висловитись, скоротові гомоніми, бачимо в багатьох випадках, як ось: 1) УГА=Укр. Галицька Армія й Укр. Господ. Академія, 2) УСС = Укр. Січ. Стрільці й Укр. Союз, 3) ЧК = Черв. Калина й Чека, 4) РБ=Року Божого і Раб Божий, 5) СУМ= Союз Укр. Мистців і Спілка Укр. Молоді, 6) БСРР = Біло-руська й Башкірська Соціял. Радянська Республіка.

Скороти УВО, УВУ й ВУО, або ДВУ й ДПУ дуже подібні до себе й легко їх переплутати, а деякі скороти, хоч порядок їх буков трохи відмінний, все таки пригадують себе взаємно, як пр. УРСК і РСУК (РМ I, 235).

Скоротові дублети повстають звідсіль, що 1) маємо деякі скороти довші (складові: Держвидав) і коротші, буквові: ДВ і 2) маємо двомовні або перекладні скороти, а саме російські й українські, або українські й польські, нпр. Наробраз, Нарос, Совнархоз і Раднаргосп, совхоз і радгосп, колхоз і ін.

Що торкається двомовних скоротів, то деякі є перекладені з польської мови на українську, нпр. ВЗПР, але частіше в нашій мові не перекладають польських скоротів і подають їх тільки українськими буквами, нпр. ПЗУВ=Państwowy Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, ПКП= РКР.

Чи треба завжди й постійно перекладати скороти з однієї мови на другу, можна сумніватися, бо тоді може бути багато плутанини. Скоріш треба сказати, що можна перекладати важніші й часто вживані скороти.

IV. Слова утворені від скоротів.

Живучість і поширення скоротів пізнаємо теж по цьому, що від них повстають окремі слова. Найбільше їх на Радянщині, де їх повставанню й поширюванню сприяє влада. Наведу деякі для прикладу: 1) комсомолець і комолець = член Комсомолу (Комуністич. Союзу Молоді), 2) гепеуповець = службовик, співробітник ГПУ = чекіст, 3) колхозник = селянин у колективному господарстві, 4) ревкомець, ревкомцик = член Ревкому (Укр. Інвалід 1929, ч. 14–18), 5) колгоспне село (Д. 249/35). В Галичині

повстали від скоротів деякі слова, здебільш іронічно-глузливі назви членів партій: 1) фронтовик=член партії ФНЄ, 2) пупіст = член партії УПП („упіпа"), 3) рновець = член партії РНО 4) гепеухчик (порівн. „гепеуповець") = шпіончик, 5)каумівський прапор = прапор КАУМ. Крім цього в Канаді витворено слово „сумківці" = члени Сумк, це б то Союзу Укр. Молоді Канади. Між наддніпрянською еміграцією загально вживають слова „уенерівець" = прихильник уряду та ідеології УНР, від росіян пішло слово „евразієць".

В більшості цих слів маємо виразне чуттєве забарвлення.

V. Гумор і людова етимологія у зв'язку зо скоротами.

Вже сама будова скоротів, особливо буквових, настроює нераз і до гумористики і до наївного пояснювання їх шляхом т. зв. людової етимології. Особливо селяни й малограмотні міщани, бажаючи завчити чи пояснити собі скороти, наближували їх до відомих собі слів, керуючись зовнішньою подібністю звуків. Прикладами цього є гривкó=ревком, кумá=комуна (в останньому слові бачимо й евфемізм, „щоб менше було з цього лиха"). На народній лад також інтелігенти підходять до скоротів із гумористично-іронічного боку, бажаючи вичитати з них певні слова й злучити мертві букви з певними поняттями. При цьому грає ролю комбінування й розшифровування цих неясних, неначе курйозних скоротів-слів, звичайно буквових, коли люди кермуються зовнішньою подібністю буков і зближенням їх до певних слів. Деякі скороти здобули собі навіть популярність з огляду на однозвучність їх із справжніми словами, нпр. Кір, Туп, Туш (=Т-во укр. шахістів)*). В Галичині поясняли собі скорот КУМ як „кум", діти одної вселюдної школи в Перемишлі розшифровували скорот ПЧХ. (Польський Черв. Хрест) як „пчих", в Україні скорот Укроста називано „короста", а всякі „іна" (інститути=сурогати університетів) читали як „пиво", „вино", „мед" (гл. скороти 265—266, на стр. 39), у Росії й ув Україні пояснювали іронічно скорот держави СССР як „З Срулі, один руський" (=християнин) з приводу ненависти до жидів, що були чекістами і совітськими урядовцями. Натяк на жидів і на ненависть населення до них бачимо в гумористичних строфах на тему більшовицьких скоротів: „Роза з Совнархоза, Хайка з чрезвичайки, Сура з політбюра, а два Хоми це наркоми".

Дуже подобався Українцям скорот „Цупком" (=Центр. Укр. Повстанський Комітет), бо на основі людової етимології виясняли, що повстанці мають „цупити комуністів". У нас глузували собі із скоротів укр. католицьких угруповань, що давали деякі слова або пародії слів: УХО,

*) Пор. цитовану вже статтю І. Коровицького в РМ І, стр. 236.

УКО, а найсмішніший скорот було УКНП, що його загально читали „уканапи". Через це глузливе ставлення загалу до цих скоротів дуже швидко їх замкнено. Так само глузовано з скороту УПП, а скорот назви організації приватних урядовців „супруга" дуже поширився через подібність до справжнього слова. В польській мові скорот газети IKC читають глузливо як „Іцко", переставивши букви С і К. Дуже спопуляризувався скорот „ZUPU", бо на основі людової етимології лучать його з словом „zupa" (розум. для емеритів - приватників). Перед війною відчитувано з гумором скорот австрійських залізниць K. k. St. B., що по правді означує Kaiserlich-königliche Staatsbahn, а тепер відчитують насмішливо скорот P. K. P. (відчитування це торкається характеристики кондукторів). В часі світової війни військовий скорот АОК (=Начальна Команда) відчитувано „Alle ohne Kopf" = усі без голови. В. Гнатюк подав у своїй вище цитованій статті (ЛНВ 1923, X, 180) 6 прикладів гумористичного відчитування радянських скоротів.

Тенденцію давати в скоротах зрозумілі слова, або зближені до зрозумілих, бачимо й у цьому, що грецьке слово на означення риби „ἰχθύς" стало символом перших християн, бо його букви це початкові букви слів Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ, що значить: Ісус Христос, Син Божий, Спаситель. Зневажлива назва сибірських каторжників походить звідсіль, що їх давніше таврувано початковими буквами слів: вор, разбойник, наказан кнутом і від цих саме слів повстало слово „варнак", при чому „о" (у слові вор перейшло на„ а" на основі російського акання) (пор. УЗЕ том I.).

Скороти дочекалися вже згадки і в пресі і в гумористичних часописах. А саме в Ділі ч. 339 з 19/XII. 1935 фейлетоніст Г. Чіпка подає начеб то скорот буквами, відділеними крапкою, що є одначе цілим словом П. А. К. Т. Значить, позірний скорот надає слову таємничости й інтригує читачів. А „Комар" (ч. 47 з 24/XI. 1935), глузуючи з приводу великої скількости скоротів і закидаючи, що в них завжди мусить бути буква У (про що згадую на стр. 53), пише так:

Ундо, Ухо, Уканапа,
УНО, УВО і Уфото,
Почекайте, а вже скоро
Матимем ще й Уболото.

VI. Завваги й висновки.

1. Скороти й скорочені слова, подібно як неологізми й дуже численні в нас після війни складані слова, є вислід змагань людини чи людства ощаджувати місце й час і тому є вони природні й зрозумілі, одначе треба їх творити помірковано й не брати прикладу з більшовиків, що витворили багато дивоглядів.

2. З наведених вище прикладів видно, що скоротів уживають здебільш в Україні, а менше в Галичині й на еміграції, одначе радянські скороти дуже швидко й часом радо приймаються й поширюються в нас. Значить, розвиток скоротів зовсім природний і тому не можна його припинити, тільки треба ним уміло й тактовно керувати.

3. Як можна завважити з перегляду поодиноких ділянок скоротів, найбільше вживають їх у ділянках: суспільно-громадській (101), державно-політичній (68), шкільній (33), науковій (32), військовій (25) і церковній (24). Розуміється, я не можу подати всіх скоротів, що їх можна знайти в усіх українських книжках і часописах, і обмежуюся тільки до найважніших і до вживаних у нас.

4. Більш життєві й практичніші складові скороти, ніж буквові, що часто виглядають штучно. Посереднє становище займають скороти комбінованої будови, а саме складені з буков і складів, що приймаються в нас дуже сильно, або т. зв. прикметникові, що найбільш поширилися в В. Україні, а частково й у нашій літературі й пресі.

5. Практичніші теж скороти, що їх будова легша, що в них є голосні, а не самі приголосні. Скороти з самими приголосними, це штучні новотвори, шорсткі й незграбні.

6. Не бажано вживати разом двох, чи трьох скоротів, бо тоді важко їх розбирати й запам'ятувати. Можуть вони стояти біля себе тоді, коли один із них має легку будову й легко його розшифрувати, нпр. РУС УАН = Російсько-укр. Словник Укр. Академії Наук або ЦВК ССРР.

7. Важко встановити зовсім докладні правила, як і коли творити скороти, бо процес їх повставання далі продовжується, а бажання творити їх скрізь велике. Найбільше творять їх часописи, бо вони для економії часу й місця найчастіше їх потребують, а в останніх часах послугуються ними залюбки торговля й промисловість. Сучасні граматики не займаються зовсім скоротами. Все таки при творенні скоротів повинна обов'язувати поміркованість, бо вже маємо багато дублетів і гомонімів скоротових, а це для мови дуже небажане явище, бо тоді повстає двозначність.

8. В скоротах найчастіше повторюються букви й склади: У, Ук=український, В і все=всеукраїнський, Т = товариство, С, Со=Спілка, Союз, А=асоціяція, К = комітет, кружок, Н=народній, національний, Ц = центральний, у радянських скоротах ком=комуністичний, сов, рад= совітський, радянський, рев=революційний.

9. Скороти й скорочені новотвори є звичайно самостійні й їх відміняємо незалежно від кінцевого або панівного первісного іменника, а рід їх іде від закінчень, нпр. Ундо середнього роду, УГА, СУПРУГА жіночого, а ПЛТ, виш, мужеського. Виїмково й то дуже рідко відміняють скороти згідно з їх походженням і кажуть: до УНДО-ня, до ПАТ-ої (Д. 318/35) і т. п.

Мр. ПЕТРО КРИВОНОСЮК. Кавенчин.

ШКОЛА Й КУЛЬТУРА.

Негайно після всесвітньої війни залунав в педагогіці голосним гомоном клич обнови науки й штуки виховання. Надиво, й цей клич й весь рух, ним спричинений, пройшов досить скоро, залишаючи декільки педагогічних книжок і брошур, дещо педагогічних журналів, повінь статтей й відчитів, і врешті... жмінку „шкільних реформ".

Подібні педагогічні зриви нераз зарисовувались в історії й проминали скорше чи пізніш майже безслідно, а їм на зміну приходили звичайно крайньо реакційні течії, що чавили опісля досить довго школу і тих, що стикались з нею. Але зовнішні педагогічні розмахи були звичайно плодом більш чи менш геніяльних одиниць й не переступали вузьких територій, на яких ці одиниці жили, або ширились в різних краях в різному часі. Часто недоставало їм ширших наукових підстав, бо спирались майже виключно на інтуіції їхніх спричинників, або в найкращому разі на філософічне підложжа, що звичайно досить непостійне.

Останній педагогічний розгін охопив майже весь педагогічний світ, і то рівночасно, та намагався сперти свою будівлю на всяких можливих наукових здобутках, головно ж користувався даними соціології й неопсихології. І хоч не відкидає також здобутків філософії, одначе пильнує узгляднити тільки такі, що стоять в повній згоді з нинішним станом науки.

Соціологічні потреби зродили в педагогіці вимоги, щоб школа й вчитель помагали вихованкові всякати в культурні надбання людства і приготовитись так до обов'язкової для них культурної творчости в ділянці обсягу, що відповідає найбільш їхній психофізичній структурі, економічним засобам, та життєвим обставинам. Добро одиниці мало уступити на дальший план, бо соціологія, а за нею й філософія, доказували, що в добре обдуманих цілях громадянства містяться без решти і без ущербку всі потреби поодиноких осіб. Соціологічне оформлення педагогіки мало проте на меті усуспільнити школу, та зв'язати її тісно з культурною творчістю, що через неї мала б піднестись кількісно і якісно. В той спосіб школа ставала функцією культури й суспільства, коли

досі вона була або інституцією для себе, або дбала про інтерес одиниці.

Психологія мала знайти можливості осягнути мету, визначену соціологією. Спираючись на її здобутки, повинні були вчитель й школа без великих зусиль з своєї сторони, і перепон з боку психофізичної організації вихованка, довести до того, щоб кожний знайшовся в культурному змаганні на своїому місці й виконував належну йому культурну роботу якнайуспішніше.

Але виконавцями засад з соціологізованої педагогіки мали стати переважно люди без ширшого суспільного світогляду, цілими століттями позбавлювані всякої ініціятиви, вповні залежні й зв'язані цілою сіттю адміністраційно-поліційних й всяких інших наставництв, щобільше, часто навіть необізнані з світоглядом, побутом й психічною структурою того середовища, що серед нього мали працювати.

Не здавали вони собі справи також з засобів психологічних наук. Те, що подавано їм в школах, де самі виховувались, були смішні і нераз дивоглядні окрушини, ані трохи непридатні для так широко закроєної педагогічної роботи. Вправді, дехто з них, манений надією легшої й успішнішої праці, пильнує придбати собі, при помочі самовиховання, деяку психологічну підготовку. Але, попавши у крутіж різних психологічних шкіл і керунків, що відсуджують себе взаємно від наукової вартости, губиться й знеохочений кидає ділянку психології, або піддається без решти одному з керунків, звичайно найбільш підхожому для його власної психічної структури. І, як воно звичайно буває, в таких випадках, цей вводить до своєї роботи методично-дидактичний ортодоксизм й перечеркує відразу все те, що мала б дати йому психологічна підготовка. Вправді, тут і там зарисовується новий шкільний робітник, шкільний психолог, що міг би помогти вчителеві, але економічна криза, й інші причини, не дали йому ще змоги опанувати шкільного терену.

Це були б деякі з причин, вже самі собою вповні достаточні, щоб довести до заломання так продуманої педагогічної праці. Але вони не такі страшні й, при добрій та щирій волі, можна б їх усунути. Одначе є ще інші, що виросли, одні з суті культури, що мала стати альфою і омегою виховання, другі, з психофізичного „Я" кожної людини. Вони то ударемнили далекосяглі педагогічні реформи, допускаючи тільки частинні зміни, що в найкращому разі можуть залишити на психіці вихованка тільки деякі безвартісні, або дуже однобічні риси.

Одиниця має остільки вартість для загалу, оскільки: а) помножує його численно; б) помагає його психофізичному розвитку; в) збагачує й підносить його життєвий рівень; г) причиняється до морального удосконалення.

Перше з тих завдань можна виконувати, або й ні, зовсім незалежно від власної волі. Про те подбала вже

природа. Але в сучасній добі стрічаємо навіть поголовні ухили від цього завдання і европейські народи-нації й держави мають вже через те чимало жури й невеселі перспективи майбутности.

Більш активно заховується людина проти другого завдання, коли з своєї причини плодить менше здатне, або й цілком нежиттєздатне потомство. Але часто можна діяти на шкоду, чи в хосен загалу під тим оглядом також несвідомо, або й проти власній волі.

Третє завдання так само може залежати від волі члена загалу, або й ні. Фізичний чи психічний каліка не тільки не буде збагачувати матеріяльних надбань загалу, але противно,—змушений поменшувати їх, консумуючи дорібок інших. Бувають одначе такі, що чинять те саме, але не змушені до того, лише з злої волі, недбальства й легкодушности. Все таки більшість загалу, працюючи відповідно до своїх психофізичних сил й наставлень, побільшує власний дорібок, а посередньо, а то й безпосередньо, матеріяльну культуру загалу і через те збагачує та підносить його життєву стопу. Звичайно, всі вони чинять це гнані інстинктом самозбереження, під примусом природи, а одинока їх заслуга те, що не противляться цьому призначенню. У них не тільки спонука, але й мета є власний інтерес. І саме в цій обставині криється гроза, що йдучи за голосом інстинкту, й помножуючи власний дорібок, можна чинити це з великою шкодою для загалу суспільности. Лише той, хто має на увазі не тільки свої власні потреби, але також добро ширшого загалу, забезпечений перед такою можливістю.

Морально досконалити можна або лише себе самого, або і себе і других. Це свідома робота, що вимагає великих зусиль. Щойно вона вінчає процес розвою одиниці й гурту і підносить першу на найвищий щабель її громадянської вартости. Тоді також виключене всяке її шкідливе діяння проти загалу, бо кожний свій чин пропускає вона через призму моральної вартости, що криє у своїй основі користь якнайширшої групи людей.

Про такого, хто може, вміє і хоче виповняти побіч всіх інших завдань також останнє, кажемо, що має моральний характер. Нещодавній педагогічний рух, та проєктована ним „нова школа", видвигнули, як чолове завдання вчительської праці—виховувати моральні характери.

Термін „характер" завдячує наукова психологія наївній, що від неї переняла його, жонглюючи ним довільно, і досить довго, навіть без спроби здефінювати його. Щойно Гербарт, відтак Дюї і Кершенштайнер, а за ними інші, намагаються вчинити це, як відомо, досі безуспішно. До сьогодні немає доброї і непохитної дефініції цієї тямки (поняття), а навіть не повелось воно у відношенні до „особовости", що вважається його звуженням.

Для одних характер то наша вдача, наші імпульси, наш темперамент, для інших це уміння опановувати вроджені нам гони. Перші бачуть в характері нахили вроджені людині, другі шукають в ньому питоменностей набутих й здобутих на життєвому шляху. Побіч цих двох антиномій позначується в дефініціях характеру ще дві пари інших: а) характер це сума питоменностей даної одиниці, і противно, це їх синтеза й цілість; б) характер це щось, що прислуговує кожній людській одиниці, а навіть звірятам й рослинам, і противно, це щось, що зазначується тільки у деяких людей. З отих то трьох пар антиномій, їхніх взаємних комбінацій, повстало в психології та педагогіці чимало різних концепцій характеру й особовости. Поплутання збільшилося ще тим, що коли одні стараються очеркнути тямку характеру з матеріяльної сторони, другі думають, що вистане формальна дефініція, врешті треті розглядають її з телеологічного становища.

Педагогіка не може чекати до того часу, коли психологія осягне згоду поглядів в обсягу характерології. Вона приглядається всім можливостям, що їх психологія висунула й пильнує сформулувати власну концепцію, можливо найти рису, а в додатку таку, що відповідала б вповні двом головним своєрідностям самої педагогіки: динамізму й методоцільности (телеологізму). І тому вона гадає, що характер, це щось таке, що оформлює відношення людини до її животного й неживотного оточення, та їхніх чинів. А складаються на те щось, що само собою представляє певну своєрідну й, у кожному випадку, відмінну цілість, вроджений і, до певного ступня, одідичений ґрунт (вроджений характер), але на його тлі, під сильним впливом зовнішних чинників (культура, географічні умовини й життєві обставини), вироблюється через виховання структура певних тривалих засад, що пильнує оформити однозначно кожний акт волі даної особи. Залишаючи психології розважання чи те щось, що складається на характер матеріяльне, чи тільки формальне, чи це сума чи синтеза елементів, педагогіка приймає тільки, що відмічує він кожну людину, що можна його виховати, та що у його засаді находить методоцільність.

На вроджену основу складається: а) чуттєва вразливість й, з нею в парі, темпо та форми реакції (темперамент); б) вроджені умові засоби; в) схильності, зацікавлення й гони. Органічно узалежнена та вроджена основа нервним уладом й уладом докрівних залоз, що містять в собі потенціяльні зав'язки характеру, при чому деякі з них можуть, завдяки матеріяльній структурі обидвох уладів, бути підчеркнені сильніш, інші слабше. Звичайно всі ті потенції можна до певної міри формувати (сублімувати, ослаблювати й підсилювати).

Це формування дає у висліді те, що називаємо особовістю людини. Йде воно двома шляхами: мимовільним

і свідомо-довільним. Мимо, а то й против волі улягає людина впливам обставин й всяких зовнішних умовин бодай в перших початках свойого життя. Але згодом вона усамостійнюється й вибирає межи ними, а школа саме помагає їй у тому виборі. Ця можність вибору вправді не однакова у всіх людей, але все таки дана кожному психічно здоровому, й дозволяє йому підпорядкувати сферу своїх чисто біологічних потреб, вищій, понадбіологічній. Можність вибору, це саме те, що відрізнює людину від тварини.

Нова школа хотіла повести так формування характеру, щоб людина унезалежнилась згодом вповні від біологічних підстав й умовин неживотної природи і направила свідомо, доцільно й рішуче свої фізичні та психічні засоби в напрямі забезпечення інтересів й потреб загалу, віддаючись з повним довір'ям в його опіку. Школа мала помогти вихованкові вибрати з-помежи безлічі можливостей найбільш відповідну для його психофізичної структури й життєвих умовин, а при тому найкращу якісно, мету та вказати, як саме, прямуючи до її здійснення, може він її найлегше осягнути.

При такому очеркненні виховання і завдань школи, побіч географічних обставин, на чоло виховуючих чинників висувається культура всякого виду й ступня. Деякі ж психологічні напрямки, що оперлись о психоаналізу, бігевпоризм та рефлексологію і через те не визнають вроджених засобів, уважають навіть неживотну природу та культуру одинокими чинниками, що різблять особовість чи характер людини. Тільки культура мала стати предметом дальшого діяння кожної морально-характерної людини. І тому культура в процесі виховання була не тільки рішальною для успіхів виховної роботи, але мусіла виповнити в більшій часті її своїм змістом.

Подібно як психологія в обсягу характерології, таксамо соціологія в обсягу культурології не може ніяк виплисти на чисту воду. Як там, так тут, панує така різнородність поглядів на суть культури, така різноманітність дефініцій, нераз прямо собі суперечних, що педагогія мусить зрезигнувати з них й устійнити, що розуміє вона під назвою „культура". Звичайно не всі педагоги та не всі відтінки педагогії вживають цього терміну однозначно, подібно зрештою як мається справа також з тямкою „характер",—й відси беруть початок завзяті спори на тему завдань й методи педагогічної праці.

Через необхідність заспокоєння чисто біологічних потреб, що зазначуються як фізичний голод і спрага, зв'язана людина тісно із матеріяльними добрами. І саме для заспокоєння цих чисто біологічних потреб творить вона добра матеріяльні, засоби, уладження й знаряддя, що їх завданням є уможливити людське існування. Але побіч біологічних потреб, відчуває людина ще духову спрагу, що

родить всякого рода зацікавлення. Ці потреби заспокоюються культурними добрами дещо відмінного покрою, науками, шт/ками, літературою й релігією, що з них деякі, науки головно, також можуть й повинні причинитися до творення матеріяльних дібр. Так розуміє педагогіка культуру, що вважається з одної сторони тлом і середником, а з другої метою педагогічного діяння. Виховання відбувається на культурі і для культури.

У людини може зазначитись сильніше будьто схильність до заспокоювання біологічних потреб, будьто понадбіологічного счудування. Залежить це від її виховання, головно ж самовиховання, від того, чому вона згодиться більш потуряти. Цю згоду, узалежнену сильно вродженими диспозиціями людського організму, викликає, провокує, підсилює, або гамує, суспільний устрій, що зроджений на тлі даної культури, черпає з неї животні соки до дальшого існування. І навіть коли вродиться людина з міцно зазначеною схильністю до заспокоєння понадбіологічних потреб, то часто лучається таке, що пірвана загальним життєвим виром, який нуртує в даному середовищі, покидає світ теорії, ідей та фантазії і матеріялізується всеціло. Ця, коли навіть творить культурні духові цінності, так тільки на те, щоб замінити їх на гріш й такі засоби, що могли б заспокоїти її біологічні потреби. Така одиниця думає лише про себе, для суспільности вона в найкращому випадку байдужа, а звичайно крайньо шкідлива. Бо навіть ті матеріяльні добра, що виходять з її варстату праці, повстають на руїнах інших культурних цінностей й дібр, високовартісних надбань інших одиниць, а то й цілих гуртів.

Вся майже культура білої (арйо-семітської) раси незвичайно допомагає зматеріялізуванню. Матеріяльна вона не тільки в засобах, але й в цілях. Арйо-семіти творили й творять культурні цінності на те тільки, щоб її матеріяльні надбання улегчували й уприємнювали їм життя. Уможливлювання прожитку, заспокоювання біологічних потреб в їх натуральній формі при ревній увазі до права на життя всіх животних організмів, замінилося в безоглядну погоню за наживою, достатками й вигодами поодиноких організмів.

Зовнішним виявом цеї боротьби всіх проти всіх є капіталістичний устрій й його символічний знак гріш, що виросли на тлі отієї матеріялістичної культури. Вся ж теорія і так звана духова ділянка арйо-семітської культури, тільки засіб до посилення матеріяльних надбань й її еманації, капіталізму. Досконалення духа це пуста, нещира, що більше, облудна декламація.

Капіталізм виступає під двома відмінами: приватного й державного. Характеристична прикмета першого є те, що манить надією кожного, що він може вибитись понад масу, а придбавши собі всякими можливими способами

відповідні матеріяльні засоби, засяде в колі тих, що мають в своїх руках гріш і тісно зв'язану з нею владу.

Державний капіталізм звичайно не признає приватної власности, але також громадить матеріяльні засоби й віддає їх у заряд одиницям, що користаючи з обставин вспіли висунутись понад масу і створити міцно споїстий й замкнений гурт.

Зо всіх гонів, вроджених людям три мають тенденцію розвинутись і опанувати всеціло людське „Я". Це гін громадженя, влади й половий (статевий). Коли приглядатись людині від колиски до гробової дошки, так легко підстерегти, що у одних всі їхні вчинки зміряють до того тільки, щоб зібрати якнайбільші маєтки, інші намагаються стати верховодами, приказувати другим й змушувати їх до послуху, врешті треті вдоволяються поводженням у відмінного пола. Звичайно, і громадження маєтків і жадоби влади це тільки середники, що мають уможливити заспокоєння третього гону, будьто в його природній, будьто звироднілій, будьто врешті зсублімованій формі. У декого виступають в ділянці гонів найрізнородніші зміни, переміни, комбінації й комплікації, але зручний психолог зуміє завжди відслонити згадані три первні.

Вся дотеперішня арйо-семітська культура, та весь капіталізм, побудовані на потуранні цим трьом інстинктам в їх найпримітивнішій стадії розвою. Годі розводитись докладніше отут над тою справою, що вимагає соток сторін письма. Але необхідно вказати, що коли приватний капіталізм має у своїх основ головно потуряння інстинктові громадити матеріяльні добра, то державний спирається на людях, що опановані всеціло інстинктом володіти.

Спроби уздоровити арйо-семітську культуру, вперти її на кращих, морально здоровіших основах, знані здавна. Завжди йшли вони в парі з чималими педагогічними новаторствами, бо звичайно кожний акушер від культури хотів уздоровляти й обновляти її через відповідне виховання і перевиховання молодого покоління. Дехто вважає за потрібне опрокинути цілу цю культуру, бо гадає що капіталізм пережер її до тла й вона вже ні до чого не годиться.

Цікаве, що творці й визнавці державного капіталізму також зачали були нищити аж до основ в початках своєї творчости культуру, що була ділом рук приватних капіталістів, та намагалися витворити якусь нову, чисто державно-капіталістичну, культуру. А дехто гадає, що вистане змінити назву і деякі дрібниці капіталістичного приватного чи державного устрою, а культура і арйо-семітська раса будуть врятовані.

Нещодавній педагогічний рух та його слабенькі сьогоднішні відгомони є також з серій спроб рятувати оту культуру. Але хотять вчинити це не тільки заховуючи її в цілості, але докладають всіх зусиль, щоб задержати без змін капіталістичний (будьто приватний, будьто держав-

ний) устрій. Школа мала впоювати всякі суспільні чесноти, а поза школою, а ще більше по школі, всі ті чесноти доводили й доводять до загину кожного, хто пересяк ними й стане руководитись ними у практичному житті. Формування характеру з спроби такої його організації, щоб людська одиниця брала за підставу своїх взаємовідносин найвищий моральний імператив, замінилось на тресуру, щоб бути вірним раз на все накиненим поглядам. Вправді теорія говорила про такий імператив, але, з другої сторони, навчала, що його не має, бо все зглядне. Вимагано, щоб тільки помагати розвиватись дитячому організмові, не накидаючи нічого йому, а рівночасно вчитель й школа діставали готові, аж до подробиць очеркнені, „напрямні", що відрізняли не тільки поодинокі народи й держави, але навіть змінялись залежно від поглядів кожночасного уряду. Уведено самоврядування школярів, шкільні склепи, пластові організації, ручну працю і т. д. і т. д. Все те мало уморальнити, усуспільнити, розвинути громадянські почування, придушити, убити, зсублімувати схильність до егоїзму. Поминувши навіть те, що всі ті „іновації" уводились нерішуче і нещиро, вони мусіли викриватись вже хочби тому, що хотіли „черпати соки з життя і культури". Тому нічого дивного, що самоврядування замінилось дуже скоро будьто на деправуючий дітвору орган, що мав помагати вчителеві вдержати шкільний ригор, будьто було воно оформленням недовір'я влади до вчителя й охоти піддати його контролі дітвори, та пособляло садистичним нахилам деяких творців „нового шкільного життя" упокорити виховників за те, що колись один з них робив те саме з нинішним приказодавцем; шкільні склепи стали сповняти ролю інституцій, що приспорювали школам фонди, або вчили дітей купецтва; пластове дженборі замінилось в політикум; ручна праця й всякі методичні уліпшення мали на меті тільки помогти школі засвоїти ученикові скоріше й триваліше деякі відомості та зручність. Врешті з цілої культури залишається тут і там тільки... миття рук, обтинання нігтів і хусточка до носа.

Неопедагогіка хотіла оздоровити арйо-семітську культуру, щоб рятувати її перед загином. Але думала, що вистане коли ця культура буде, так як дотепер, розгортатись вширш. Реформу вглиб відкинено...

Одначе таке поверхове уздоровлення не могло вдоволити навіть найбільш наївних реформаторів. В цілині їхніх гадок й розважань рисувались щілини. Щоб їх закидати піднесено канон усуспільнення й уморальнення людини.

Школа, що мала здійснювати кличі й канони отої неопедагогіки, повинна була помагати вихованкам всякати в культуру. А ціле усуспільнення й уморальнювання обмежилось до пустих балачок й смішних, жалюгідних благощів, як от хочаб ліг й товариств до віддавання другого

снідання для дітей безробітних родичів. Або там, де місто грабувало брутально село, відбираючи йому останний кусок хліба, там діти міщухів також прибирали „шефства“ над дітворою закріпощеного села, й достарчали їм охлапів з тих достатків, що їхні батьки зграбували батькам тамтих. І т. д. і т. д.

Нічого дивного, що цей неопедагогічний рух зійшов скоро на манівці і не тільки не оздоровив арйо-семітської культури, але противно ще більше зогноїв її й приспішив упадок. Але не тільки її. З нею гинуть безслідно також її творці й визнавці. Признаки цього вже є. Натуральний приріст арйо-семітів падає з року на рік.

С. Гессен, один з найвизначніших теоретиків нещодавнього руху, в своїх російських працях, що попередили загально знану польську редакцію п. з. Podstawy pedagogiki, відмовляє нам, українцям, прав до рідної школи. А чинить це в ім'я й для добра культури. Каже, що не має ніякої української культури, а лише існує культура русска (російська), значить ми не внесли нічого в загальнолюдський культурний дорібок. Тому нема потреби, змоги, ані навіть права, існувати окремій українській школі.

Годі припустити, щоб здорово думаюча й освічена людина не знала, що культура це не тільки сенсаційні винаходи. Але оце заперечення нам прав своєї школи характеристичне для неопедагогіки й це можна уважати проречистим доказом її моральної вартости. А ця ж неопедагогіка хотіла оздоровити й уморальнити культуру. Чи могла вона дати це їй, чого сама не мала?

Гессен сказав одначе одну правду, хоч й не дуже виразно. Українці не внесли нічого з зіпсуття в оту арйо-семітську культуру, що роз'їдає її тепер. А зложились на те: природа нашого краю, положення на границі двох культур, відтак наша історія і врешті вроджені задатки нашої психіки, що хоч мають в собі чимало стичних з інтрапсихічними задатками білої раси, але завдяки зовнішним життєвим умовинам розвинулись у відмінному напрямі. Це не випадок, що там, де українська раса мала повну свободу вияву своїх психічних питоменностей (Запорожська Січ) не було ніякого, ані приватного, ані державного капіталістичного устрою. Також це не випадок, що саме у нас розвивається дуже гарно кооперативний рух, навіть помимо ставлених йому з зовні перепон.

Перший Український Педагогічний З'їзд став на становищі, що право на національне виховання, це самозрозуміла життєва необхідність для розвитку нації. Місцем її здійснювання може бути тільки рідна виховна установа з рідним виховником“ [1]).

Такі тези виносили й ухвалювали українці не тільки тоді, коли боролись за права до життя, але й тоді, коли

[1]) Одна з резолюцій, винесених дня 2. XI. 1935 р.

давали їх іншим. Це давання не кінчилось тільки на голословних ухвалах. Історія Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділі [1]), це також наглядний доказ своєрідности нашої психіки.

На нашу психічну своєрідність складаються: відчуття справедливости не тільки у відношенні до власного але й чужого організму, замилування до праці, здібність відчувати красу й охота дати їй вислів. Не відкидаючи приватної власности, лише розділюючи рівно матеріяльні засоби, придбані в дружній співпраці, це провідна лінія майбутнього українського устрою, що виросте на своєрідній українській культурі, обумовленій питоменностями нашої психіки й природи. А провідною лінією української педагогіки може, й мусить бути, лишений нам заповіт Франка:

Кожний думай!
Що на тобі мільйонів стан стоїть,
І за долю мільйонів
Мусиш дати Ти ответ.

[1]) Іван Огієнко. Моє життя. Наша Культура, Річник І-ший, кн. 8 й дальші.

В. Приходько. Повстання Укр. Держ. Університету в Кам'янці на Поділлі. Наша Культура. Річник І-ий, кн. 7 і 9.

ПРОФ. О. МИЦЮК. Прага.

ДО ЕВОЛЮЦІЇ ОСАДИ І ЖИТЛА УГРО-РУСЬКОЇ ЛЮДНОСТИ.

(Нарис з области матеріяльної культури).

Початкові постійні оселі з'являються на вільно захоплюваних місцях, прикладаючи наддніпрянську термінологію — на „займах" чи „займищах".

За кочового скотарства, не знаючи границь, пересувалися пастухи (по місцевому — „пастирі") з чередами й отарами, роблячи на час зупинок в певних місцях примітивні курені (по місцевому — „колиби" і „салаші") для себе й — не завжди — загороди для худоби. Коли ми й досі зустрічаємо стійло, де стоїть тільки „колиба", яка уявляє з себе лише поставлену на чотирьох палях стріху, а для худоби ані огорожі, — вона ночує коло колиб під доглядом пастуших псів, ховаючись від негоди (студеного вітру, снігових заверюх тощо) під густі корони сусідних дерев — сміливо можемо відносити таке стійло на час середньовічного скотарства.

З переходом до напів-осілого скотарства, частина людности — насамперед жінки та діти — постійно живе в хижах, що, звичайно, ставилися на колишніх тимчасових стійлах чи інших затишних місцях. Так, насамперед в рівнинах і долинах, головно понад річками чи в кожнім разі де була вода, повставали, розуміється без всякого плану, на меншій чи більшій віддалі окремі людські оселі, які можна назвати хуторами.

Та рідко яке займище має навколо себе всі потрібні сільському господарю вжитки. Деякі з них розташовані десь далі і, напр., щоб опанувати віддалені міжлісні прогалявини під сіножаті, на початках доводилося пролазити до них через хащу. Звідси, на нашу думку, походить назва для лісових лук — „лази",*) зафіксова численними назвами урочищ, осад і українським текстом терезіянського урбару. Назві „лази" відповідають „уходи" та „уєзди", Лівобережної України.

В міру зросту людности й її потреб, площа лазів розширялася розчистками („ортуванням") лісу, що їх облягав.

*) Лісові чисті поляни, що були дуже придатним місцем для оселення, по-слов'янському, називалися „лазями" і так повстала назва „Лаз", що зустрічаємо в мадярській „Enciklopedia" Земляншини.

Найпридатніші з тих лук обертаються в „ораницю“. Згодом лази, куди переселялася родина, — творили хутір. Лазів було безліч всюди. Канонична візитація Воронівської округи 1755 р. в протоколах напр. нотує: „Ласъ“ (осада Ременіни), „єден лаз... на горѣ“ (Кручовська), „лука, Лаз заяцов названа“ (Воля Замутовська) і т. д. Деякі хутори заховують назву „Лаз“, передаючи її частинам осад, що існують досі: напр., Лаз в ос. Вучкові (окр. Волове)— з двох самітніх хат, Лазок — нині корчма за с. Лавки (окр. Мукачево)... Хутори уявляли з себе панівну форму сільських поселень в українських краях Литовсько-руської держави. Так було й на Канівщині, Богуславщині, Черкащині — в початках XVII в., по цілій Волині і Поділлі — в XVI в... Так, видно, було й в Угор. Русі.

В часі літнього випасу в горах і, особливо на полонинах, „пастирі“ ставили, як сказано, колиби. Відколи ж на зимівлю худоби стали робити запаси сіна, накошуваного на лазах, почалося й годування її на місцях, де стоять „обороги“ сіна. Ці стійлові зимівки, з більш зручними для прожиття людини колибами-хижами, наз. „салашами“. В кінці XIII в. мадярські грамоти часто говорять про tuguria hibernalis, alladia sive stationes estivales pecorum, vel hospicia, descensus vel caula ovium vulgo Zalas. Отже салаші нераз ставали зародками пізніших хуторів.

Хутір, на якім спочатку було одно „дворище“, коли збільшувалося число людей, розширявся територіяльно через розчищення („ортування“) лісу. Так повставала група дворів, що іноді й в назві своїй заховувала свідоцтво, з чого розвинулася. Такі групи дворів, що ставали частинами осад, на наші дні, наприклад, є Лази в м. Рахові, Лази у с. Новоселиці (Тячевс. окр.), Лази у с. Вульховці (там таки), Лазенщина у с. Ясінь (Рахів. окр.); більш сотні таких Лазів зустрічаємо досі й по Словаччині. Не один такий лаз і салаш з хутора розвинувся в групу дворів, а далі й в цілу осаду: ядро нинішнього с. Колочави (окр. Волове), що заховує назву Лаз, є німе посвідчення процесу заселення лазів житлами, аж до утворення з них осад. Про те свідчать і такі назви сіл, як Тячевські Лази Лази (Свалявські), Великі Лази (на Ужгородщині) тощо. Для частини нинішнього с. Батьова досі заховалася назва Багольсалаш...

В назвах осад відбилися всякі місцеві особливості. Від звірин походять назви: Туре, Турань, Туронь, Оленьово, Медвеже, Борчуна, Лисичаво, Білки, Вовковиї, Видра, Кобила, Волове, Баранинці, Голубине, Раков. Від лісовини: Березово, Буковець, Вербовець, Вульховці, Грабово, Дубове, Ясіня, Грушово, Яблоново. В залежності від положення: Глубока, Гать, Гребля, Бистрий, Поток, Заріччя, Забродь, Залуж, Горбки, Довге, Загорб. Від способу зведення ліса: Копашново, Чертеж, Згарь. Від імени дохристиянського бога Волоса-Волосянка (нам ще у р. 1935

довелося почути досить поширену у гірської людности лайку — „Перун би тя побив“). Від пільг, які діставали осадники: Легота, Воля, Слобода... Від народности осадників:*) Nemet (німець — таких назв по Угорщині на початок XIX в. налічувано 100), Мадуар (мадяр — 76), Tóth (словак — 74), Orosz (руський — 41), Olah (волох — 26), Racz (серб — 23), Olasz (італік — 13)...

В XIII—XV ст. по комітатах з українською людністю налічують осад: в Ужанськім ком. під кінець XIII ст.—45, в XIV ст. — 126, в кінці XV ст. — 205; в Угоцькім ком. на кін. XIII ст. — 37, на кін. XV — 76; в Бережськім на кін. XIII. ст. — 60, на кін. XV — 172; в Землинськім на кін. XIII ст. — 187, на кін. XV — 493; в Мармароськім на кін. XV ст. — 128; в Шариськім на той же час — 440**).

(Певне, що тут йде мова про всі осади, а не тільки про руські). На осаду рахують приблизно по 15—20 хиж, на наш погляд пересічно слід брати менше хиж. На хижу числять прибл. по шість душ. Це припущення „на око“ оперує із представленням про родину пізніших, напр. наших часів. Воно хибне, бо не узгляднює дворищно-задружнього характеру кількородинних скупчень, що на протязі середньовіччя у сільської людности були не тільки часті, а навіть пануючі.

На взір колиб ставлено й перші хижі, — так само розташувані і також з дерева, місцями ще й досі, без комінів. Як в колибах, так і в хижах-хатах, ролю печей спочатку виконували вогнища серед хижі. На них готували їжу, ними огрівалося житло, почасти також і освітлювалося. Вночі лучини з дерева уживали до освітлення. З часом вогнища заміняються печами, з виходом диму через двері. Удосконалення виходу диму було випускання його через прорув у стелі „на під“ (на горище). В дерев'яних стінах хиж роблено одну-дві діри, для пропуску денного світла, — їх звали „визорами“.

Хибно було б думати, що такий тип хиж був в добу середньовіччя тільки в карпато-руської людности. Він був загально-розповсюджений в сільській Европі. Вперто затримувався по селах і в новім часі. Що ж до самої Угорщини, то в ній до кінця доби кор. Арпадовців (1301 р.) і королі не мали ще постійного осідку чи резиденції. Вони те й знали, що переїжджали з усім своїм почотом з одного місця на друге. В потатарський час найвизначніші феодали будують замки, що в них і проживали. Щож до шляхти середньої і нижчої то й в XIV—XVI вв. вона жила в зовсім примітивних, легких до зруйнування житлах. Були то, за характеристикою одного компетентного автора, не то „сорочі гнізда“, не то „лисичі нори“ — житла здібні до

*) Joh. Csaplovics, „Gemälde von Ungern“, I Th., 1829, S. 190.

**) В. Гаджега, „Додатки до исторіи русинôв и руських церквей в б. жупѣ Земплинскôй“, Наук. Зборн. Ужгор. Просвіти, IX, ст. 45—50.

„безслідного знищення“, які можна, так мовити, „здмухнути“.*) Проста ж мадярська людність, живучи в угорських степах, ще переживала переходову добу від шатра до хижі. З появою християнства межи нею лише церкви— і то здібні до переносу—уявляли з себе більш-менш сталі пункти і були не стільки знаком, як проекцією майбутньої осади.

Так представляється справа з культурою осад і жител в угро-руської людності в добу середньовіччя. Продовжимо її стислий огляд й на добу нового часу, захоплюючи й першу половину XIX в. На добу значних флюктуацій та міграцій людности.

——

Перша приналежність господарських одиниць взагалі і селянських зокрема були двори, з садибами чи без них, в тогочасній правничій термінології — intravillanum. З розростанням людности, поруч з місцем оселення одного двора, з'являлося їх кілька, злучення тих груп в одну адміністраційну одиницю робило осаду. В багатьох випадках зачиналося з того, що осідала одна родина і з часом зростала натуральним приростом, або дві-три різних на якійсь віддалі, іноді в кілометр чи й більше одна від одної. Розростаючись ближчою і дальньою ріднею, такий рід свою назву в деяких випадках передавав і всій групі дворів. За пізнішого злучення тих груп в одну осаду з них стають сільські „кути“ чи, як місцями говорять, „постріщі“. Нашим анкетним дослідженням вдається, на основі згадок старих людей, встановляти, як осади зачиналися. От у Виш. Студенів колись оселилися три чоловіки: їх назви ніхто вже не пам'ятає, але тепер найбільш поширені прізвища у селі є: Щадой, Печара, Янчик та Фединишинець, — доказ походження від одних предків того імени. В Горничові найбільш поширеним прізвищем є Бонь. В Шир. Лузі за перших осадників, згідно з народніми спогадами, були опришки — Покуба, Шелемба тощо. Як посідали ті найстарші засновники осади, так і тепер окремі частини села носять їх патроніміку: Покуби, Шелембн, Дудли, Мідянка й Танчинець. Ос. Ниж. Бистрий заложили колись 2—3 родини; в р. 1930 було 2227 л. в 400 хатах, що розсташовані у 22 „пострішах“ різних назов. Нащадки перших оселенців ще й тепер носять однакові прізвища. В деяких „пострішах“, як напр. на Росохівській Погарі, Меледюку і Лісковому, 85% людности досі мають прізвища Росоха, знову в Зворі і на Широкому найбільше Вовчків, а на Противеню—Куриць.**) Отже тут одна „постріш“, Росохівська Погорь, набула патроніміки від прізвища її оселенців, походних з одних предків. Мабуть така патроніміка

*) Joh. Csaplovics, „Ungerns Vorzeit und Gegenwart“..., Wien, 1830, S. 108.

**) Рукописи досліджень інж. Гордієнка Г. (по В. Студеному), Кушніренка М. (по Н. Бистрім), Донченка П. (по Ш. Лугу).

іноді передавалася й прізвищам цілих осад, що, однак, на протязі історії стиралося змінами назв, зокрема подекуди переходило в назви земельних зверхників.

Говорячи про осади XVI—XVIII вв. хибно було б уявляти собі їх з такою більш-менш кількістю дворів, як вони виступають в наш час. Ось дані про те з однієї домінії в руській частині Землинщини для кінця XVI ст. і по комітатам для першої чверти XVIII.

Р. 1598 осади при Стропковському замку мали дворів-родин: м. Стропків — 62, ос. Турань — 16, Вел. Березниця 23, Мал. Домашин—12, Гавай—27, Тора—23, Ілка—21, Дяполц—21, Микова Поляна — 23, Дірва—6, Кошаровці—13, Руський Токай—12, Піскарівці—12, Гольчковці — 5, Притулян—16, Сташківці — 10, Велкроп — 12, Завада — 7, Малі Бріжниці—15, Павлова Поляна — 10, Поруба—17, Пуцок—33, Рафаєльці— 10, Байговці — 4, Буковці — 4, Вишні Сітниці — 8, Міньовць — 8, Правровц — 13, Грабовець — 7, Кріжловець — 6, Мразовць — 7, Войтовці — 5, Вистра — 3, Якушовці—2, Маковці — 5, Руська Країна—5, Поточна — 5, Рогозник — 3, Владича — 4, Вел. Доманинці — 23, Нижні Сітниці — 5, Барічовці — 10, Петровці — 3, Салник — 3, Кольовц — 23, Кельче — 16, Брушниця — 15, Єґреш — 4, Вел. Гареш — 4, Кертвелеш — 1, Сюрник — 1*). Як бачимо з 50 осад мало: від 1—5 дворів-родин 17, від 6—10 дв.-р. 12, від 11—15 дв.-р. 8, від 16—20 дв.-р. 3, від 21—25 дв.-р. 7, від 26—30 дв.-р. 1, від 30—35 дв.-р. 1 і, нарешті, осередок домінії, містечко з замком — 62. Знов комітатський перепис з р. 1720 виявляє приблизні розміри (в дворах) всіх (міських і сільських) тогочасних осад: **)

Комітат	Разом осад	З них мали дворів:						
		1—5	6—10	11—25	26—50	51—100	100	Невідомо
Бережчина	249	102	60	61	10	2	—	14
Жарищина	369	81	131	136	5	—	3	13
Спіщина	162	27	60	41	5	4	2	23
Ужанщина	194	25	60	68	8	—	—	33
Землинщина	435	73	165	151	24	9	1	12
Мармарощина . . .	130	3	19	44	49	11	2	2
Угочанщина	66	4	16	20	8	—	—	18

А по першій і другій окрузі Землинщини (руська частина) в р. 1715 було разом 65 осад, в тім числі 10 мали від 1—2 селянських дворів, 13 від 3—5 і 23 осади — від 6—10; за переписом 1720 р. в 14 осадах було по 2—5 дворів, а в 26 від 6—10. Отже, найбільше зустрічалося осад з 1—10 дворами, крім Мармарощини, де найсильніш заступлена група від 26—50 дв., за нею від 11—25, і по части Угочанщини.

Наведені комітатські дані дають приблизну уяву про розмір тодішніх осад тому, що обидва згадані переписи,

*) Unghváry Ede, Stropkov..., ст. 162, 215, 238.

**) Ig. Acsady, „Mag. népes. a pragmatica sanctio korában 1720—1721", Bdp., 1896, ст. 42.

роблені з державними податковими цілями, не записували найбідніші жолярські шари сільської людности. Напр.: по Сабольцькому ком. в р. 1720 руська і волоська людність була найбіднішою, непостійною, мандрівною частиною населення і через те здебільшого її не вписувано в conscriptiones. Не записувалися й трудові шляхтичі (нямеші), як і взагалі шляхта і ще деякі групи.

З другого боку — для правдивішої уяви про розміри осад по дворам, необхідно мати на увазі, що кількостевий склад родини-двора часто бував значно більший сучасного. Було то, як через часті ще залишки старої родинно-дворищної (задружної) форми співжиття, так і з-за фіскальних міркувань. Королівська подать, dica, розкладалася по домах, „димах" (fumus), чи по портах (porta), тобто воротах (метонімично-селянський двір), і в наслідок того було вигідніш не розділюватися, а жити по кілька родин в купі. „Для того, що підданих оподатковується по заселеним дворам (sessio), загально є звичаєм (у Мукачівсько-Чінядьовській дом. на половину XVIII в.), що більше фамілій згуртовується на один двір, звичайно родичі і замужні діти"...*) Тоді творилася замість простої родини, з якихсь 5—10 душ, складна — по 20—40 д. в однім дворі. В урбарах тої домінії і в судових протоколах є багато згадок про цю форму співжиття й господарювання. „Часто читаємо" — говорить І. Марков, що сини з батьком або брати „in uno pane habitans". В протоколі, напр.: № 26 (§ 100) з р. 1753 стоїть cum ex relatione comunitatis introscriptae liqueret, fratres in uno pane vitisse, ideoque inter ipsos omnia communia fuisse, et hinc etc.**) З тим же явищем великих родин, родин-дворищ, у ґазд і шолтейсів нам довелося вже зустрічатися по Ужгородській дом. на р. 1691. Можна думать, що саме цю форму співжиття мав на оці терезіянський урбар, коли одчиняв можливість (пункт 4, § 1) брати кмецьку дань домову (census domalis) — в тих випадках, як при одній хижі було кілька дільців — не від хижі, а від дільців.

Розпочавши від середньовіччя і протягом доби до половини XIX в. складаються ті типи постійних осад, з якими зустрічаємося пізніш, аж до нашого часу. Многовулична більш-менш компактна, нагадуюча якийсь неправильний многокутник, форма осад складається переважно в рівнині і по широких долинах, тобто в місцевостях найстарішого заселення. В вузчих долинах підгірського і верховинського пасма позначається форма молодшої одновуличної осади, з початку з одною низкою хат, досить віддалених одна від одної, потім з двома, звичайно

*) А. Шаш, „Нариси з соціяльної і господарської історії Шенборнської латіфундії в першій половині XVIII в.", в Наук. Зб. Просвіти в Ужгороді, т. IX, 1932, ст. 120.

**) J. Markov, „K dejinam obyčejového prava na Pod. Rusi", Bratislava, 1932.

понад потоками з одного чи з обох боків, розтягнута стрічкою на кілька кілометрів. Цей тип осад продиктований гірською природою країни, нагадує собою одновуличний тип німецького способу розселення, що вплинув подекуди й на форму чеських осад, — хати стоять одна стисло поуз другу по обох боках вулиці і два ряди домів, мов під однією стріхою, тягнуться від одної брами до другої. Коли браму замкнуть, внутрішня вулиця, що разом є внутрісельська єдина площа, мов фортеця, захищена з усіх чотирьох боків. Лише хатй карпатських одновуличних осад ніде, навіть у німецьких колоніях, не поставлені одна стисло поуз другу, а все з деяким часом значним, інтервалом. Коли б не було цієї особливости можна б гадати, що одновуличний тип осад в Угор. Руси повстав не без впливу німців шолтейсів - локаторів. Осади межигір ще носять вигляд незакінченої формації. З причини пересічення місцевости ярами, села, що лежать при шосе — каже Ліхутін — забудовані неправильно; вулиць нема; від кожного дома йде до дороги осібна стежка.*) Як доповнення осадних типів розселення виступає система салашництва, легких осідлень у вишках гір і у віддаленнях полонинського характеру, щоб таким способом їх легче зужиткувати. По деяких осадах (напр.: Шир. Луг) майже кожний господар уживає площі в кількох місцях на віддалі 2—8 клм. На більших площах ставить простішу хижу і хлів, це т. зв. великі салаші, де перезимовують худобу. На менших розмірах земель, де господареві доводиться перебувати 2—4 дні стазить тільки колибу, це т. зв. малі салаші. На близчі до осади горяні подинки - луки у висоту аж до 800—900 м. над морем (Нижній Бистрий) до хиж чи колиб в XIX в. зачнуть вилазити поодинокі двори чи групи їх, устатковуючись на стало. Третій тип сталого оселення має характер хутірського розселення поодинокими дворами, розпорошеними в просторі навколо вгоддів, що ті двори обслуговують. Він зустрічається на Верховині і напр.: 14 осад ужанської Верховини на кінець XVIII в. так описуються: „Не було тут домів, упорядкованих повздовж улиць, як в осадах на долинах; село творили хижі, порозкидані по великих просторах, далеко від себе віддалені, так що сéла, часто досить рідкі, розширялися на пів години і навіть годину дороги“. По урбару Ужгородської камер. дом. р. 1794 цей спосіб розташування дворів пояснюється тим, що кожний осадник вибудував собі хижу по середині свого маєтку.**) Той же тип хуторського розселення панував у гуцульськім Ясіні на час приходу туди німців-колоністів, 1765—1767 р. Людність жила „порозсівано на грунках і поточинах“. Хуторський

*) М. Д. Лихутин, „Записки о походѣ в Венгрію в 1849 г.“, — Москва, 1875, ст. 38—39.

**) Франт. Габріель, „Ужгородська камер. домінія в 90-х рр. XVIII стол.“, Под. Русь, 1932, число 4—6, ст. 54.

тип частий на Гуцульщині взагалі, але й в інших районах Мармарощини, як от район Колочави, Нижнього Бистрого та й по інших комітатах. Головно цей тип, почасти також одновуличний, викликав розпорядження цісарської влади р. 1778 про так звану контрактацію. То значить, що розпорошені поодинокі оселі Гуцульщини, як і інших верховинських місцевостей, що довго жили на повній свободі, не знавши начальства і держави, нарешті розпорядженням влади злучувано („контрактовано") в певні громади, об'єднувано в села. (Від часу тієї формальности іноді числять вік осади, але ж фактично людські оселі існували вже давніш).

За переписом 1720 р. сільські осади поділено на куріяльні, урбарні і незаселені. В окремих комітатах їх (без міст і містечок) було:*)

	Куріяльн.	Урбарн.	Незасел.	Разом
на Бережчині	9	235	—	244
„ Жарищині.	9	347	3	359
„ Спіщині	25	118	—	143
„ Ужанщині.	44	147	—	191
„ Землинщині	21	389	2	412
„ Мармарщині	45	82	—	127
„ Угочанщині.	18	46	—	64

Урбарні громади, починаючи з середньовіччя, жили до третьої чверти XVIII в. вічовою організацією. Терезіянський урбар регулює вибори органів сільського самоврядування, що складалися з старости, помічників чи „боженików", нарешті з писаря - „нотаря". Обов'язком старости і боженików було: розкладати податок і вносити в комітатську скарбницю, виставляти форшпан і робітників для публичних робіт, розкватировувати військо, управляти громадськими прибутками, набирати сторожів, охоронщиків полів і інших доглядачів, піклуватися протипожежними засобами, поліпшувати мости, виконувати розпорядження комітатів і панств (коли ці відповідали урбару), оцінювати шкоди полів і лугів, ловити злочинців і доставляти їх на відповідний суд".*)

Позатим селянські двори з осадами у більших домініях ще групувалися по майорням. Майор, ішпан чи крайник, в ролі представника февдального зверхника, був безпосередній начальник над осадами кріпаків певної округи і над їх органами. Були то всесильні владики над людністю. Однак найгіршим бичем для руської людности були урядовці панств з самих русинів. „Економи, що вийшли з простих людей" — каже Легоцький — „звичайно були найстрашнішими; була навіть поговорка: „не дай боже із русина пана!"

В XVI—XVII, в деякій мірі й у XVIII в. руська людність, насамперед гірських районів, не дуже дорожить ста-

*) Вже цитов. „Mag. népes. a pragmatica sanctio", ст. 31.
*) Joh. Majláth, „Das ungrische Urbarialsystem", 1838, Pest.

лістю осадного життя і при нагодах кидає насиджені місця і свої примітивні хижі та мандрує десь інде. Мертвий реманент, як по багатьох місцях і до нині, остільки нескладний, а хатнє вбрання таке убоге, що все те легко могли перенести, евентуально перевезти на худобі, перегоненій з родиною, що вимандрувала. Зміни місць прожиття, щоб шукати ліпших, піддержуються зовнішніми подіями, як мілітарні, природні й епідемічні катастрофи тощо. До того ж спонукували і соціяльні причини. Переміна місця була реакцією на усилення кріпосної залежности. В нових місцях, за межами досягнення попереднього пана, новопоселенець звичайно діставав кілька літ волі від кріпацьких тягарів, іноді аж до 12 літ. В XVI—XVII в. південно-східня частина Угорщини з Семигородом і навіть Мармарощина були під турецькою владою. Там кметям в релігійнім і економічнім відношенні велося ліпше, ніж під мадярським режимом. В наслідок того в турецьку частину земель вивтікало чимало людности, іноді цілими селами. Якийсь час таким затишним місцем, куди прибували втікачі, була й Бережщина.

Угорське законодавство силковалося запобігти непосидячості простої сільської людности, але всупереч тому вона все ж мандрувала, про що є числені дані з XVI-XVIII ст. От напр. королівська комісія, розслідувавши низку доміній, в тім числі Мукачівсько-Чінядьовську в своїй доповіді 1570 р. між інш. писала: „Є багато осад, заснованих ще недавно і одержавших волю на 12 літ. Русини тим дуже зловживають. Коли минуть 12 літ, вони знову тікають далі й осідають на землі десь в іншому місці, щоб бути, т. ч., постійно вільними". Порівняння переписів з половини XVI і до початку XVIII в. „дуже часто виказує, як посілки, в яких за одного перепису знайдено значну кількість селян, в слідуючих переписах, через кілька літ, показані пустими (desertae) чи тільки з одним кинижом, шолтисом і одним кріпаком. Іноді назви селян в однім переписі здебільшого інші, ніж в другім. А замість опустілих осад виникають нові — часто, щоб потім, в свою чергу, зникнути. Іноді селяни відходили тільки на час перепису, часом за згодою поміщика, навіть в другі держави, іноді ж зовсім кидали свої села".*) Мандрівність руської людности по ужанській Верховині констатується на початок XVIII в., власне на р. 1724, в таких виразах: „Через те, що місцевість не дозволяє засновувати правильні оселення, рухливий русинський люд ставить хижі розкидано... Русини часто терплять шкоду від нападів і грабіжів поляків, від голоду, від мора худоби. Тож не дивно, що вони масами кидають цілі селища, тим більше, що свої хатні шкаматки легко можуть понести з собою в пакунку за плечима".**) З тою рухливістю руської люд-

*) А. Петров, „Предѣлы Угрорусской рѣчи в 1773 г..., 1911, ст. 85.

**) Bidermann, „Die ungarischen Ruthenen"..., II, ст. 73. документ в прим. 3.

ности зустрінулася Мукачівська греко-католицька епархія в другій половині XVIII в., коли їй довелося встановляти парафії. Не знали, яку саме церкву признати парафіяльною, бо „русини часто кидали свої осади і переходили на нові місця". Нарешті, деяка мандрівність констатується Мукачівським епископом і на кінець XVIII в., власне на 1786 р.*)

Осередок селянського двора є хижа, наступниця колиби пастухів. Вона поволі удосконалюється. Від вогнища серед хижи переходять до печі, однак без комина. Спочатку дим випускають через двері, як то ми в старих хижах бачили в с. Ужоку ще в р. 1934. Потім через проруб у стелі: дим, розходячись по-під стріхою, просочується через неї геть. Людина, що звикла до сучасного способу виводу диму, приймала б кожний випадок такого отоплення за пожежу. Покривали хижі соломою чи сухою травою, напр. осокою; іноді низькі хижі мали плоскі покрівлі драницями, „що на них лежали каміння, аби вітер їх не поніс" (Ясіня на 1765—1767 рр.). Верхні частини, стелі і покрівля над горищем від прокопчення і сажі чорні. Таких чорних хат наприкінці XVIII ст. було багато й на Київщині, а в Карпатах вони були загальне явище на половину XIX в. „Коминів на хатах звичайно не роблять" — писав угро-руський етнограф Дешко ще р. 1847. Досі подекуди (головно на Верховині) це можна зустрічати. Складається переконання, що дим прокурюючи солому та дерево стріхи, охороняє їх від гниття і надає їм більшої тривкости.

Залишки старих хат, що їх можна зустрінути подекуди досі (напр. у Тересві), стоять до вулиці глухою стіною. Надвірнє світло дістається до нутра маленькими „визорами", дірками, через які можна було визирати на двір: вони поволі еволюціонують у вікна з старою назвою „визорів". Промір визорів-вікон малий, „щоб чорт не вліз"; через них людина може визирнуть, але не пролізти. Визори затикались соломою, заставлялися тоненькими дощечками, що пропускають соняшний світ, потім завішувалися промитими і висушеними пузирями з скоту, нарешті переходять на скло, на невеликі шибки вмазані в діру в стіні, без рам. З того часу визори стають вікнами, спочатку такими, що ніколи не відчиняються, як ще до нині можна зустрінути в численних випадках, особливо в глухіших верховинських селах. В міру розвитку від колиби до сучасної хати, хижа, від житла людей й скотини разом, стає лише житлом самих людей. Для внутрішнього освітлення хиж уживають лучину, найстаріший освітлювальний засіб, про який є згадка у придунайських слов'ян.

*) В. Гаджега, „Додатки к исторіи Русинів" Наук. Зб. Просвіти, Ужгор., I, 1922, ст. 146.

Здається поруч з нею з якогось часу зачинають уживати лойове освітленя (т. зв. каганець).

Сільська людність одяг і взуття робила вдома. Щонайменше до половини XVIII в. спідню білизну ще не завжди мали. Чоловіки раніш зачали носити самі „холошні“ (ногавиці), тобто верхні штани. Сорочки, спочатку носили без зміни. Як рідко вони милися свідчать нам слова пісні:

„Та я любив дівчиницю Та я носив сорочину
Олену, Олену. За гід незолену“.*)

Носить сорочку рік „незолену“ в давнину було звичайне явище. Часто пастухи промащували її салом чи дьогтем. Й досі так само роблять, коли носять одну сорочку протягом цілого пастівницького сезону. Ногавицям чоловіків відповідають запаски і плахти у жінок. Верхній теплий одяг, головним чином з овечих шкурок, роблено здебільшого без рукавів. Були то кіптар та гуня, однакові і спільні для осіб обох статів. Люди, напр. у Ясіні в 1760 р., виглядали так, що „довге на пів метра волосся звисало їм через плечі, їх одежа цілком проста, постоли носили з сирої шкури з волоссям, верхню одежу носили без рукавів, на головах мали т. зв. „ґуґлі“... Так виглядала руська людність, „жиди — не ліпше“.**)

Цікаво послухати, яке враження про села Угор. Руси склалося у самовидця, старшини російської армії Ліхутіна, перейшовшого р. 1846 з військом через Карпати десь коло Грабова (район Дуклі) на Пряшів, а звідти на Токай і до Тиси. „Деякі слов'янські села“ — пише він — „що лежать при битих шляхах, досить гарні і, як видко, заможні; але більшість з них а власне ті, що розташувані в горах і по боках великих доріг, дуже бідні; дерев'яні, похилені іноді курні хати покриті соломою чи згнилими дошками, а декотрі з них в повнім значенні слова не мають навколо ні кола ні двора. Слов'яни вдягнуті і їдять зле; серед них багато жебраків; всі вони мають жалісний затурканий вигляд і роблять враження безпощадно пограбованих“. „Взагалі, ніде я не зустрічав“ — говорить той спостерігач — „стільки як тут (в Угор. Руси) хорих, горбатих, кривих та й інших різних калік; народ, видко, убогий, затурканий, загнаний“.***)

В XIX в. продовжують існування раніш повсталі форми осад. Хоч дуже повільно, але все ж і житлова культура, принаймні на початок XX в., дещо удосконалюється. Але тут ми вже не маємо місця зупинятися.****)

---

*) По нашому обслідуванню: рукопис інж. М. Кушніренка про с. Нижнє Бистре.

**) Фрідман Натан, „До історіи основання с. Ясиня і жидівської кольонізації там же“. Подкарп. Русь. 1927, № 6.

***) М. Лихутин, там таки, ст. 85.

****) Цей нарис уявляє з себе деякі витяги з моїх „Нарисів з соціяльно-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Руси“, т. I. (до другої чверти XVI ст.), який зараз друкується, і т. II. (від другої чв. XVI ст. до половини XIX в.), виготовленого до друку.

ДР. ДОМЕТ ОЛЯНЧИН. Кенігсберг.

ПАМ'ЯТКИ ІЗ МИНУЛОГО УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В КЕНІГСБЕРЗІ.

(Із архівних дослідів).

Свої скромні архівні досліди в Кенігсберзі розпочав я в серпні 1935 р.. Знахідки, які довелося мені повіднаходити як у тутешньому пруському державному, так і в міському архіві, цікаві своїм змістом і новиною. Одні з них відносяться до українсько-пруських зносин другої половини XVII ст., а власне доповнюють ті мої знахідки, що їх я до цих же зносин понаходив у Берліні, другі висвітлюють торговлю північної України з Кенігсбергом, треті знов торкаються української історії XIV-XVI й XVIII ст.. Перші і другі знахідки думаю використати для продовження своїх розпочатих праць. З іншими ж своїми деякими кенігсберзькими архівними знахідками, які я доповнюю також ще й бібліотечними, дозволю собі поділитися з нашим Високодостойним Ювілятом оце тепер. Їх розглядаю як пам'ятки з минулого українського духово-культурного життя в Кенігсберзі.

До перших таких пам'яток належать передовсім князівські грамоти з Галицько-Володимирської доби Руси-України. Переховуються вони в Пруському державному архіві, а власне в його відділі „Ordensbriefarchiv", в якому маються грамоти, листи й інші документи з часів Німецького Ордену в Прусії. Грамоти українських князів, які я мав щастя тримати в своїх руках і любуватися їх змістом та красою, писані на пергамені [1]). До них належать:

1. Грамота „Dei gratia duces totius terrae Russiae, Galiciae et Ludemiriae, Андрія і Льва, надіслана гохмайстрові Німецького Ордену про відновлення з ним приязни й союзу, дат. Володимир, 9. VIII. 1316, оригінал в лат. мові, з двома пошкодованими печатками. Старий німецький переклад з неї також зберігся [2]).

[1]) За уділення дозволу користуватися архівом Нім. Ордену, висловлюю я на цьому місці свою сердечну подяку Високоповажаному Панові Генеральному Директорові архівів у Німеччині, Проф. Др. Альбр. Бракманнові.

[2]) Коли й де вперше та потім була ця грамота надрукована, див „Preussisches Urkundenbuch", Кенігсберг 1932, т. 2, вип. 1, с.108–109.

2. Грамоти князя Юрія II гохмайстрові Нім. Ордену про запевнення приязни й союзу, дат. в 1325 р., ориг. в лат. мові. Німецький переклад з неї також є [1]). В цій грамоті „Georgius dei gratia dux Russie" покликується навіть на українського короля Данила, Льва I й Юрія I, наче б то вони союз з Німецьким Орденом також держали.

3. „Georgius dei gratia Dux Terre Russie Galicie et Lodimere" надіслав свою грамоту гохмайстрові Нім. Ордена про запевнення союзу, дат. Володимир, 9. III. 1327, ориг. в лат. мові, з старим нім. перекладом [2]).

4. Своєю грамотою, дат. Львів, 11. II. 1334, відновлює союз з гохмайстром Нім. Ордену „Georgius ex dono Dei natus Dux et dominus Russie" разом із своїми „Baronibus", „Chodore, Episcopo Galicensi, Temetrio Detcone Judice nostre Curie, Georgio Calvo, Mychahele Yelezarowicz, Alexandro Moldaowicz, Boriscone Cracula". Ориг. в лат. мові, з старим нім. перекладом. Ця грамота скріплена п'ятьома печатками.

5. „Georgius Dei gratia natus Dux totius Russie Mynoris" запевнює свій союз з Нім. Орденом грамотою, дат. 20. X. 1335, ориг. в лат. мові, з старим нім. перекладом.

Всі ці п'ять грамот містяться в архіві Ордену, Schieblade 81, Nr. 1 – 5. Їх докладний опис і факсиміле подав А. Лаппо-Данилевський, який працював у цьому архіві літом 1902 і 1903 р.[3]). М. Грушевському були вони відомі на основі Н. Карамзина, Йог. Фойгта й інших [4]). Як пам'ятки, є ці грамоти не лише свідоцтво української зовнішньої політики, обрахованої проти Литви й Польщі, але свідоцтво панування латини в державній канцелярії, або культури заходу у старому українському житті. Такою латиною написана в 1341 р., по смерті Юрія II, грамота голови боярства й управителя Галичини Дмитра Дедька торунській громаді й купцям у справі їх торговлі з Львовом. Грамота, писана на пергамені і сріплена печаткою, середина якої вилетіла, переховується в тому ж архіві Ордену, Schbl. 88 Nr. 13 [5]).

Коли по смерті Витовта (27. X. 1430) великий князь Болеслав-Свидригайло Ольгердович виступив проти акту так зв. Кревської й Городельської унії й почав обороняти державну Литовсько-Руську цілість й єдність, то він примушений був з руcько-українськими боярами, які були прихильники тієї цілости й єдности, бо в них панували їх право, віра й мова, провадити деякий час тяжку боротьбу з литовськими сепаратистами та, певна річ, з по-

[1]) Там-же, т. 2, вип. 2 (1935), с. 361 – 62.

[2]) Там-же, т. 2, вип. 2, с. 387 – 88.

[3]) Див. його працю „Печати послѣднихъ Галичско-Владимірскихъ князей и ихъ совѣтниковъ", у збірці „Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси", Спб. 1907.

[4]) Див. „Історія України-Руси", Львів 1905, т. 3, вид. 2, с. 523 – 24.

[5]) В часи перебування А. Лаппо-Данилевського в Кенігсберзі ця грамота переховувалася в Данцігському архіві. Див. „Болеславъ-Юрій II, с. 215.

ляками, що їх тоді підтримували. Для успішної боротьби з неприхильниками, що очевидно не вдалася, шукав Свидригайло також зв'язків і союзу з Пруським Орденом, ба, навіть ще й за життя Витовта. З такої його політики збереглися в архіві Ордену оригінальні документи й листи, з печатками, важні для українського історика, бо за неї клали свої голови не литвини чи поляки, але русини, цеб-то українці й білорусини. Вони є такі: договір союзу Свидригайла з гохмайстром нім. Ордену по латині, дат. Марієнбург, 2. III. 1902, — з цією ж датою є й німецький оригінал (Schbl. 54, Nr. 1—2); його-ж лист по-німецькому до гохмайстра, дат. „zu Tracken", 30. III. 1432 (Schbl. XVII a 89); його ж лист по-староукраїнському, дат. Смоленськ, 3. V. 1433, при якому є й копія, зроблена Н. Карамзином (1819), та нім. переклад (Schbl. XVII a 86) [1]); його ж по-латині, дат. „Warma", 7. IV. 1734 (Schbl. XVII a 48); його ж по-німецькому, дат. 15. IV. 1434 (Schbl. XVII a 54); його ж по-німецькому, дат. Смоленськ, 1. V. 1434 (Schbl. XVII a 52); його ж по-латині, дат. „in castro nostro Kyow", 29. II. 1436 (Schbl. XVII a 89); його ж по-латині, дат. Київ, 15. III. 1436 (Schbl. XVII a 88); його ж по-латині, дат. Київ, 28. III. 1436 (Schbl. XVII a 82); його ж по-латині, дат. Луцьк, 29. XI. 1436 (Schbl. XVII a 82); його ж уповноваження по-латині свому управителеві канцелярії Андреасу Пфаффендорфу на конціль до Базелю, дат. „Witepsk", 22. III. 1433; його ж грамоти: а) до Папи, б) на Базельський конціль і в) до німецького цісаря, всі по-латині, дат. Смоленськ, 23. VI. 1435 (Schbl. XXIV a 37) [2]). Як бачимо, латина панувала в канцелярії й за часів Свидригайла, як мова для зовнішніх зносин.

Само собою зрозуміло, у внутрішньому державному життю Руси-України панувала в канцелярії мова староруська, цеб-то староукраїнська. Перші пам'ятки такої мови знані нам уже з XIV ст.. Одна така пам'ятка із слідуючого століття, а власне з 1433, яка, що правда, призначена для зовнішніх зносин, зберіглася також, як відомо, в архіві Кенігсберзькому. Інших пам'яток за це століття мені не довелося тут віднайти. Більше їх подибалося за наступне XVI ст.. Але, на жаль, для українського історика політичного чи культурного життя, вони не мають ніякого значення, хіба окрім того, що написані в староукраїнській мові. Бо все це, як не декрети польських королів, почавши від 4. II. 1577, то вироки Виленського трибуналу, почавши від 10. VI. 1597, у справах мешканців литовсько-пруського

---

[1]) Надрук. уперше в Н. Карамзина „Истор. Гос. Рос.", т. 5, прим. 264, а по нім у Т. Нарбута „Dzieje Narod. Litew.", т. 7. Оригінал листа (29,9 X 21,2 cm) написаний на тогочасному звичайному папері з водяними на міліметер віддаленими лініями, майже такими поперечними та п'ятьма поздовжними.

[2]) Про деякі оце згадані грамоти див. М. Грушевський: „Історія України-Руси", Львів 1903, п. 4 і тих, кого він їх цитує.

погранича. Всі вони сягають до 1616 р. та зберіглися в оригіналах з печатками й підписами [1]). Між ними є також судовий процес між Микутою і Гродзінським, „Wypis Grodzki Upitskj Intromissiey na Zbor Nowomeyski“ (12. IV. 1615, ориг.) та документи, що торкаються православної церкви „in Orla“[2]). Найцікавіша пам'ятка з цього часу, але в польській мові, є очевидно „Confoederatia Wilinska, między Narodem Ruskim á Pany Euangelikami, uczyniona Ao 1599“, „we szrodę pierwszę po swiatkach“, цеб-то 30 травня ст. стилю, оригінал, з печатками й підписами[3]).

Певна річ, що побіч канцелярійної староукраїнської мови панувала в українському церковному житті також мова слов'янська, через що слушно й названа церковнослов'янською, як мова духовна, релігійних святощів, церемоній і ритуалів. В цій мові, як також і в староукраїнській, що наближається більше до першої, зберіглися в Кенігсберзі також пам'ятки-стародруки, які переховуються в тутешній міській бібліотеці. Вони є тут такі:

1. „Библїа сирѣчъ Книгы Ветхаго и Новаго Завѣта, по языку словенску“, Остріг 1581, Фоліо, Sign. Cb 174. Ця славнозвісна Острозька Біблія зберіглася тут в гарному вигляді і вповні від дошки до дошки. Рамки має тогочасні з відтиском на першій розп'яття на серці та з чотирьома по краях херувимами. На приклеєному чистому листку на рамках перших із середини таке написано: „Donum Viduae et Haezedum Viri dum viveret, summe Reverendi Dn. Joh. Arnold Pauli. S. Theol. D. et. Prof. et Archi-Presb. Memelensis meritissimi Bibliothecae Regiomontanae oblatum A. CDPCCXLI. d. 2. Octobr., цеб-то 2. X. 1741 р.[4]).

2. Ѿ ѡбразѣхъ, ѡ крестѣ, ѡ хвалѣ б҃жей и хвалѣ и҆ молитвѣ ст҃ых. И҆ ѡ иныхъ а҆ртыкѹлѣхъ вѣры єдиное правдивое ц҃ркве хвы,“ без місця й року, в тогочасних рамках, має 110 листків, нічого не бракує, 12⁰, Sign. Ca 159. Як

---

[1]) Прус. Держав. Архів в Кенігсберзі: „Herzogliches Briefarchiv“, H. 1596—1598 і 1616, II.

[2]) Ibidem: E. M. 19. c IV. Про актову чи урядову староруську, цебто староукраїнську мову із цих часів див. І. Огієнко: „Українська літературна мова XVI-го ст., Варшава 1930 та його ж: „Розмежування пам'яток українських від білоруських“, Жовква 1934.

[3]) Ibidem: E. M. 19 c IV, 10. Докладніше про неї див. мою невеличку працю: „Zur Frage der Generalkonföderation zwischen den Protestanten und Orthodoxen in Wilna vom Jahre 1599“. Вона має незабаром появитися в журналі „*Κύριος*“, який лагодить видавати в Кенігсберзі Проф. Ганс Кох.

[4]) Коротенькі біографічні дані про Йог. Арнольда Паулі див. D. H. Arnoldt: „Kurzgefusste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern“, Кенігсберг 1777, с. 153—54. З цих даних слідує, що Йог. А. Паулі (род. 21. II. 1682, вм. 13. III. 1741) в р. „1708 des Fürsten Mentzikows Hofprediger, auch Inspector des Feldministerii“ був.

фахівці здогадуються, цей антипротестанський твір надрукований у Вільні на початку XVII ст.[1]).

3. „Ѳ҃ѵлїѳ Оучителное алво Казаня“ Патріярха Костянтинопольського Каліста, Евю 1616, Фол., sign. Cb. 175. Примірник добре сберігся, в тогочасних рамках, листів: 5 (предмова) 173+351. Заголовок серед прегарного дереворита, а на другому боці листа герб „Ѻстрогскихъ“ і „Полоцкичшкъ“. На чистому листі перед заголовком написано приблизно по середині: „Eine platt Russische Postill“, а внизу „Допит“ Йог. А. Паулі „A⁰. 1717 oblatum“. 3 передмови. Між листами 6—7 (другої частини) переховується дереворит Матері Божої, в якому, почавши зверху написано: „Чєстнѣйшюю Херѵвимъ и славнѣйшюю ко истинѣ Серафимъ безистлѣнїа Бг҃а Слоко“. Під обводом: Wizerunky y miara Obrazu cudownego Na S. Panny Zyrowickiey“. „Alex. Tarasov“ (далі бракує).

4. „Молитвы й Часословъ Повседневный по Преданїю Церковномъ къ кратцѣ изобранный“. Въ Львовѣ в Друкарни Міхаила сліоски Року, ҂ахмѳ“, 12⁰, Sign. Ca 302.

5. „Ѳухологїон алво Молитвословъ или Трєбникъ Имѣй в' себѣ церковнаа различнаа Послѣдованїа Іереѡмъ подобающаа“ з благословення й дозволу Митрополита Київского Петра Могили, Київ 1646, фол., Sign. Ca 15, в тогочасних рамках і трьох частях, примірник добре зберігся. Має заголовний лист, „Предмову“, с. 1—10; „Оглавленїе“, 1-ї ч., с. 1—8; 1. ч. с. 1—946; „Оглавленїе“ 2-ї ч., с. 1—4; 2 ч. с. 1—263; „Оглавленїе“ 3-ї ч., с. 1—2; 3 ч. с. 1—430. Всі дереворити, що мають 1641, 1644 і 1646 р., робив „Helias a“ або „Илїя а“, певне архимандрит, який для них був не абияким майстром. На заголовному листі представив він образ семи таїнств, на якому зверху, між двома деревами, є розп'яття Христа. З його ран витікають божественні джерела, що вливаються в сім з'ображених таїнств[2]). По другому боці того ж листа подав Ілія герб „Пановъ Могиловъ“. Як мені здається, цей же Ілія а. зкомпонував також герб Великого Гетьмана нашого Богдана Хмельницького.

6. Архимандрита Чернигівського Іоаникія Галятовського „Мѣсѳ Полкъ ивый Іс҃ Хс҃ Сн҃ъ Бж҃ій“ Київ 1669, 8⁰, Sign. T 65. Примірник зберігся в доброму вигляді, в тогочасних рамках, з кількома малими дереворитами, окрім більшого на заголовному листі по обидвох боках. Всіх листів має: заголовний 1, предмову до Месії 2, предмову до християн 7 (з листами: Митрополита Йосифа Тукальського,

---

[1]) Проф. І. Каратаєв: „Описаніе славяно-русскихъ книгъ“, Спб 1883, т. I (1491—1652), с. 298—99. Описуваний примірник „О образѣхъ“ Каратаєвим має „около 100 листовъ ненумер., конецъ утраченъ“.

[2]) Такий образ семи таїнств бачимо й на львівському Евхологіоні з 1719 р. Див. Митроп. Діонисій: Археологія Евхаристичного Культу. V. Евхаристичний культ в Україні, „Наша Культура“, Варшава 1936, кн. 2 (11), с. 102.

Лазаря Барановича, Йосипа Ходоновича і Варлаама Ясинського), реєстр знаків особливих 2, матерію 1—429 та кінець розмови, з показчиком помилок 4.

7 Псалтир, 4⁰ (?), Sign. T 67, у рамках, всіх листів 216, перших і може деяких останніх бракує. Починається з „Чинъ, яко подобаетъ пѣти псалтиръ". Замість „Іерей" зазначено „Попъ". На цій же сторінці листа є вгорі дереворит, який вирізав „Ioan Glinski". На дереворитi представлено сповідь. На іншому листі є дереворит Давида, який сидить на троні з розгорненою книгою, а по лівому боці в нього находиться лев. По псалтирі слідують величанія, тропарі й кондаки на свята великі й малі, за ними паракліс або молебен Богородиці, а далі пасхалія. Псалтир був довго вживаний. На його полях подибуються деякі писані нотатки. Наприклад: „Сиѧ книга Пана Петра Козловского", або „Сиѧ книга раба Божого Петра ізо^е^тра ꙗко напише то непрочитае и҆ се^с^ тра" чи „Сиѧ книга Петра ізо^е^гра ꙗко напише то непрочитае ніѧкаѧ се^с^ тра" й т. д.

8. „Ірмолой Сирѣчъ Осмогласникъ", з благословення Інокентія Гізеля, Київ 1674, 8⁰, Sign. Ca 301, в тогочасних рамках та з богатьма дереворитами.

9. „Патерикь или Отечникъ Печерскїй... при Всеч^с^ тномъ ѿц҃ꙋ Архимадритꙋ тоѧжде Лавры Іоасафꙋ Кроковскомъ Третїе Тѵпомъ ѡбновисѧ". Київ 1702, фол., Sign. Cb 176, в тогочасних рамках. Листів: заголовок з дереворитом 1, предословіе 9, оглавленіе 3, матерія 1—273, дереворит з присвятою 1, регістер 1 та з багатьома дереворитами.

10. „Ѱалтырь". Київ 1708, 12⁰, Sign. Cb 53, в тогочасних рамках, по псалтирі слідують тропарі й кондаки на свята великі й малі, пасхалія й виклад короткий віри патріярха Антіохійського Атаназія. Псалтир прикрашено дереворитами. „Предосло́вїе в ѱалтыръ сїю" написав Іоаса́фъ Кроко́вскїй Архи҆м: Печер.: з Братїею". На чистому листі перед заголовком написано: „Donum Excellentissimi et Doctissimi Domini Iohanis Arnoldi Pauli Theol. D. et P. P. Regiom. Design. ac Archi Presbyt. Memelensis Ao 1717 oblatum".

11. „Єѵхологиѡнъ. сирѣчь требникъ имѣѧй въ себѣ различнаѧ послѣдованїе" 8⁰, Sign. Ca 158, в тогочасних рамках, перших й останніх друкованих сторінок бракує, але вони написані подібним шрифтом рукою. Місце видання й рік не відмічені. Всіх листів друкованих 4+264+11 (Соборникъ). Решта писані: зпереду 5, а позаду 6 (для решти Соборника й Пасхалії).

В цій же міській бібліотеці є серед рукописів такі ще церковно-слов'янські пам'ятки:

1. „Божественыѧ Лѵ҆ргїѧ И҆же въ ст҃ыхъ ѡ҆ц҃ъ н҃ши^х^ І҆ѡа́нна златооустаго. Василїа вели́каго: И прежде свщеннаа", Sign. S. 14, 4⁰, писана півуставом може ще 16 ст. й має 193 листів. На чистих листах 192 б і 193 а-б знаходиться пом'яник.

2. Молитовник ієрейський чи єпископський? Sign. S. 30, 8 (?). Походить з 15/16 ст., в 16⁰, писаний півуставом на церковно-слов'янській мові, має 223 листів. Від л. 1 містить календар від 1. IX до 22. V; від 15 без початку „знп. искѵпивыи на° стою своєю кровїю и пригвоздилсѧ єси на кр°тѣ“...; від л. 17 б — сім молитов Богородиці; л. 31 — молитва утреня ангелам й інші молитви, як також деякі глави з євангелія.

3. Звоїк паперу, Sign. S. 119, 8⁰. Хронікерські замітки монаха з Московії, писані не півуставом, але письмом XVII ст. Вони написані в 1650 р.; починаються: 1530, а кінчаються 1645 р. Їх вістки торкаються московських князів і царів, які були тоді черцям українським не так то вже дуже в голові.

4. Два звоїки паперу, Sign. S 120, 8⁰, які значать не що інше, як свого роду писану азбуку церковно-слов'янської мови XVII ст. Кожна буква має цілий ряд певних своїх взірців, як її писати. Здається, що ці звоїки є московського походження. Чи два вгорі наведені числа є також такого, чи може й українського походження, не беруся наразі певно судити.

З інших українських стародруків є в Кенігсберзі також ще „ΣΥΝΟΠΣΙΣ йлй Крат҃коѥ Собран҃іе ѿ Рᵃзныхъ Лѣтопи́сцевъ, ѿ Началѣ Славѧно-Россійскаго Нᵃро́да, й҃ Перваначалны҃х Кн҃язей Бг҃оспасаемого Гра҃да Кіе҃ва“, по благословенїю Архимандрита Гизіе҃ла, Київ 1674, 8, с. 1-122, окрім заголовного листа, з дереворитом по другому боці. Примірник у рамках, не дуже добре зберігся. Він переховується нині в Інституті для студіювання сходу Европи, що знаходиться при університеті, Sign. KU 43. Його набув недавно проф. Ганс Кох.[1])

У колишній королівській або в нинішній державній і університетській бібліотеці здибав я всього-на-всього один український стародрук, а саме: „Messiasz Prawdziwy Jezvs Chrystvs Syn Bozy“ Joaniciusza Galatowskie⁰, Archimandryty Czernihowskiego, z błogosłowenia Oyca Innocentego Giziela, Київ 1672, 4⁰, Sign. Cc 145, очевидячки польський переклад із попереднього староукраїнського, листів: передніх 18+5 задніх, а с. 1-322. Між передмовою до Месії і православних християн уміщена присвята цареві Олексієві Михайловичу. До згаданої бібліотеки попав твір Іоаникія Галятовського, як дар, з бібліотеки Богуслава Радзивила[2]).

[1]) По перегляді цих і інших українських стародруків доводиться завжди з жалем сконстантувати, що наша українська наука ще й досі не посідає відповідного загального їх огляду з належними ілюстраціями. Всілякі „Обозрѣнія“ чи „Описанія“ Сэхарових або Каратаєвих, в яких ті українські стародруки відмічені як російські, чи пак „общерусскіе“, уже для нас давно не годяться.

[2]) Див. Mart. Sylv. Grabe: „Catalogus Librorum quarumlibet Facultatum, Celsissimo ac Illustrissimo Principe ac Domino, Dn. Boguslao Radziwil... Electorali, quae Regiomonti Borussorum est. Bibliothecae

Відомий в історичній українській науці так званий літопис Радзивилівський або Кенігсберзький переховувався в рукопису також у колишній королівській бібліотеці.[1]) Він попав сюди знов же з бібліотеки Бог. Радзивила, згідно з „Series Librorum“ (1712) до „Catalogus Librorum“ М. С. Грабе. Бог. Радзивилові дістався він від Януша Радзивила, якому подарував у свою чергу Станіслав Зенович. Хто ж цьому подарував — невідомо. В часі окупації Кенігсберга Росією цей Зеновичівсько - Радзивилівський літопис був із королівської бібліотеки забраний й вивезений в 1759 р. до Петербургу, де пізніше переховувався й досі переховується в Академії Наук. Як же ж він із Кенігсберга був туди забраний, то „очень просто“. З початку послідував в цій справі „Височайшій“ рескрипт, в силу якого губернатор Кенігсберський, барон Корф і наказав літопис з королівської бібліотеки забрати. Переведення наказу він доручив своєму підвладному Й. Фр. Бауманну, який його дня 13/24 квітня 1759 р. виконав: літопис з королівської бібліотеки опинився негайно в губернаторській канцелярії[2]). В цьому році, а не в слідуючім, вона й була вивезена звідси до Петербургу. Правда, бібліотекар Фрид. Сам. Бок упоминався своїм проханням її звернення до королівської бібліотеки, на що дістав від П. І. Паніна дня 19/30 червня 1762 р. таку відповідь, мовляв,

---

Legato donatorum 1668, Regiomonti MDCLXXIII, Nr. 64. серед „Libri in Quarto“.

[1]) Фототипічне видання цього літопису див. у виданню „О-ва Любителей Древн. Письменности“ 118, під заголовком. „Радзивиловская или Кенигсберская Лѣтопись“, Спб. 1902, вип. I (фототип) і II (опис і дослід рукописи А. Шахматова).

[2]) Про це свідчить відношення Й. Фр. Бауманна (оригінал, але без печатки) до бібліотекара Фридриха Самуїла Бока, яке й дозволю оце навести:

„Ihro Excellence der Herr General Lieutenant Würcklicher Cammer Herr, Gouverneur dieses Königreichs und Ritter v. Korff: haben befohlen ein in der Radzewilschen Biblioteque sub № 348 befindliches Buch welches die historie von Russland in Russischer Sprache enthält und von einen Kiewschen Mönchen verfertiget ist, ohnverzüglich in Ihre Excellence Cantzeley zu bringen. Königsberg d. 13/24-ten Aprill 1759.

I. Fr. Baumann.

Obgenandtes Buch ist in der Cantzeley Ihro Excellence des Herren Gouverneurs in Empfang genommen d. 13/24-ten Aprill 1759.

I. Fr. Baumann“.

Див. „Acta der Königlichen (Schloss:) Bibliothek zu Königsberg in Pr: betreffend das Ausleihen und die Zurücklieferung der Bücher“, Litt. C, № 1, в Архіві державної й університетської бібліотеки в Кенігсберзі Пр.. Вказівку на це див. Е. Kuhnert: „Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg“, Ляйпціг 1926, с. 202, прим. 4. Згідно „Series Librorum, qui Bibliothecae in Prussia Regiae Augmento Radziviliano, post editum hujus 1673. Catalogum, novi accessere“ (Regiomonti 1712) й які видав М. Грабе, літопис знаходиться справді під № 348. Тут вона так є занотована: „Russische Historie in selbiger Sprache abgefasset von Theodosio einem München im Petschurischen Closter nahe bey Kiow (von der Sündflut biss A. C. 1204.) samt angehengter Reise-Beschreibung Danielis eines Smyrnischen Abts von Constantinopel nach Jerusalem; auf Papier geschrieben mit vielen gemahlten Figuren“.

рукопис літопису вивезений до Петербурга, але він ще назад не повернувся[1]).

Як відомо, Зеновичівсько-Радзивилівський літопис писаний півуставом, ніби в кінці XV ст., має 251 листів та 604 ілюстрацій. „Рукопись принадлежала разным владельцам, что доказывают приписки белорускаго почерка" XVI й початку XVII ст.[2]) Їх не так то вже й богато. Серед них є цікава латинська приписка Зеновича, як рівнож і те цікаво, де і в який спосіб він літопис роздобув. Певна річ, що приписки, зроблені „белоруским почерком", є також дуже цікаві. Але чиж правда, що цей „почерк" є „белорускій". Я думаю, що ні. Бо тоді не було ще такого „почерка", а було одне одиноке актово-урядове старороуське письмо, яке панувало як в Білорусі, так і в Україні. Зародилося воно в канцелярії Галицько-Володимирської держави, а виробилося в канцелярії Литовсько-Руської держави наче спадок, знайшло воно своє продовження пізніше й в канцелярії козацько-гетьманській. Душу того старого письма творила очевидно українська мова. Властивості білоруської мови — „дзєкання" — в ньому не подибується. Отож в XVI і XVII ст. ніякого канцелярійного „белорускаго почерка" не було, зате ж було тоді староруське, цеб-то староукраїнське письмо. „Белорускій почерк", як назву, пустили до „наукового" обігу російські історики й то не без підстави". У XVII ст. існував в приказі московськім так званий „бѣлорусскій столбецъ", в який входили акти чи листи не лише з Білоруси, але також з України. Велика кількість листів українських гетьманів відмічена в тому приказі ось цим „бѣлорусскимъ столбцемъ", з якого й повстав опісля „бѣлорусскій почеркъ". З рештою, про це зможе фахівець докладніше сказати.

Але до речі. В Кенігсберзі було надруковано й такі

---

[1]) Ця відповідь — оригінал з гербовою печаткою, № 1241 — так звучить:

„Auf Befehl Ihro Keyserlichen Majestaet Selbst-Halters aller Reussen Resolution für den hiesigen Schloss-Bibliothecarium Consistorial-Rath D. Bock.

Da die in der hiesigen Schloss-Bibliothec gewesene alte Russische Handschrift im Jahr 1759 auf ein Keyserliches Allerhöchstes Rescript, nach Hoffe geschicket, und von daselbst nicht remittiret worden; so wird dem Bibliothecario Consistorial- Rath D. Bock die unterm 14/25-ten hujus gesuchte Decharge darüber hiermit ertheilet. Gegeben auf dem Schloss zu Königsberg den 19/30-ten Juni 1762".

Печатка Підпис: Panin.

Із лівого боку згаданого № 348 рукою Бока в справі цієї рукописи таке відмічено: „NB. Ist 1759 auf Befehl des Russisch-Kayserl Gouverneur Herrn von Korff demselben extradiret, und nach Petersburg gesandt. auch von da alles häffigen und mir geschehenen vrgirens ohngeachtet nicht zurückgekommen. Die Decharge vom Russisch-Cayserl. Gouverneur von Panin ist bey dem Registrator der Bibliothec befindlich. Bock".

[2]) „Повесть Временных лет по Лаврентиевскому списку. 2-е учебное изданіе", Ленинград 1926, S. XII.

дві важні праці, перша з них в Йог. Кантера, а друга в Г. Гартунга:

1. Christianae Orthodoxae Theologia in Academia Kiowiensi a Theophano Procopowicz ejusdem Academiae Rectore", Regiomonti 1773—75, т. I—V, 8° (VI т. вийшов 1776 в Москві) [1]).

2. „Tractatus Theologici Orthodoxi de Processine Spiritus Sancti a solo Patre elaborati auctore Adamo Zoernikav, Baturini in Parva Russia. Anno CIↃ IↃCLXXXII", Regiomonti 1774—75, Pars I—II, 4°. [2]).

Також появилися тут друком студенські праці Івана Хмельницького:

1. „Dilucidatio Principiorum Ontologicorum quam consentiente amplissimo philosophorum ordine eruditorum examini placido sub praesidio M. Danielis Weymanni, opponentibus Carolo Friderico Siegwitz, Wratislania Siles. Philosoph. et Iur. Cult. Daniele Ficht, Wilenb. Boruss. Philosoph. et S. S. Theol. Cult. Henrico Ernesto Bertram, Risenb. Pruss. Philosoph. et L. L. Cult. Ioanne Christophoro Dmuschewski, Rhen. Pruss. Philosoph. et S. S. Theol. Cult. subiiciet Iohannes Chmielnitzki, Russus. Mathem. nec non Philosoph. Cult. die 25/14 Augusti hora VIII. Anno MDCCLXII in Orditorio Philosophico. Regiomonti, Litteris Ioannis Friderici Driestii", 4°, л. 4 (заголовок + присвята 1 + передмова 2) і с. 1—28. Присвята: „Illustrissimo atque Excellentissimo Domino Domino Cyrillo Grigoriewicz Razumowski Augustissimae Imperatricis Russorum, Parvae Russiae Supremo, et utramque Borystenis inhabitantivum oram, nec non Zaporoviensium Militum Duci... Domino suo Gratiosissimo Maecenati Literarum longe Clementissimo. Hoch pietatis et obseruantiae monimentum submissime offert Iohannes Chmelnitzki". З нових філософів подибуються в його праці Картезіус, Ляйбніц, частіше одначе Вольф та Баумайстер.

2. „Gravia quedam psychologiae dogmata sub iucudem revocata. Regiomontii, Litteraris Ioannis Friderici Driestii. Anno MDCCLXIII", 4°, л. 3 + с. 1—18. Присвятив Іван Хмельницький цю працю свому Fautori „Viro Doctissimo, Medicinae Doctori Peritissimo, Iohanni Michaeli Casperini".

3. „Dissertatio Philosophica, de servitute minus toleranda ob rationes ex iure naturae et gentium allatas quam consensu amplissimae Facultatis Philosophicae pro receptione in eandem placido eruditorum examini subiicit praeses Iohannes Chmelnitzki, respon-

---

[1]) Пор. K. Estreicher: „Bibliografia Polska", Краків 1913 т. 25, с. 280. Кенігсберська університетська бібліотека має з наведеної праці Т. Прокоповича лише т. I.

[2]) Про Адама Зерникава див. В. Біднов: Адам Зерникав і його догматичні трактати, Варшава 1934.

dente Theophilo Theodoro Weber Langhemia Pruss. S. S. T. Cult. legibus stipendii Bierwoffiani satisfacturo, opponentibus Christophoro Schoeneich, Regiomonto-Boruss. P. et S. S. T. Cult. Iohanne Bialas, Schabowa. Boruss. P. et S. S. T. Cult. Iohanne Godofredo Mittivede, Eichholtz. Bor. P. et S. S. T. Cult. in Auditorio Philosophico horis VIII. ad XII. die VIII. Aug. MDCCLXVII. Regiomonti, Typis Hartungianis", 4⁰, л. 3 + с. 1—34. День „VIII" Aug. написано чорнилом. Цю працю присвятив Jean Chmelnitzki по-французьки Никиті Івановичу Паніну. Написана вона під впливом Montesquieu de l'Esprit des loix [1]).

Ось це либонь і все, що відноситься до пам'яток із минулого українського духово-культурного життя в Кенігсберзі. Більше віднайти мені не пощастило. Можливо, що в старих регалях тутешніх приватних людей, прадіди яких мали колись зносини з Україною, ще є дещо з таких пам'яток, яке десь, з часом, може й вирине на світ. Але такі люди мені наразі були не відомі. Тай українці мали в минулому зносини з Кенігсбергом, куди змогли занести також десь якусь свою пам'ятку. Як знаємо, в ньому бували з давних давен не лише купці з Руси-України, чи післанці Галицько-Володимирських князів, потім князя Свидригайла, а пізніше й посол Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, Данило Грек — Олівеберг, який був у Кенігсберзі в лютому 1657 р., але його навідували й так собі приватні особи. Ось, наприклад. у 1530 виринув при дворі герцога Альбрехта славний Франц Скорина, син Лукіяна, з Полоцька [2]). Про його тут перебування свідчать ось такі листи самого герцога в копіях, із датою Regiomonte: до Виленського воєводи Гастольда з дня 16. V., до сенату 18. V., literae passuum для Скорини 16. V. та знов до Гастольда 26. V. 1530 [3]). Ген трохи пізніше

[1]) В українській філософічній літературі наведені праці І. Хмельницького не знайшли ще належного обговорення. Видно, що наші філософи їх навіть не читали. Про них знають вони ще з других, як що не з третіх рук. Про І. Хмельницького (1742—1794), який без підстави зве себе нащадком Гетьмана Богдана Хмельницького, див. „Рус. Біогр. Слов.", СПБ 1901.

[2]) Згадку про Лукіяна Скорину. здається досі переочену, див. „Сборникъ Имп. Рус. Истор. О-ва", СПБ 1892, т. 35, а власне друковані в ньому „Памятники дипломатическихъ сношеній Московскаго государства съ Польско-литовскимъ государствомъ" т. 1 (1487—1533), с. 67: „Да въ Полотску пограбили лучанина Дороню Иванова купцы полотцкіе Лукіянъ Скорина да Прокофьевъ". Із списку за м. травень 1492 р. В актах Падуанського університету за 1512 р. також виринає він у записі його сина: „Dominus Franciscus quondam D. Lucae Skorina de Poloczko Ruthenus".

[3]) Прус. Держ. Архів у Кенігсберзі: Ostpreus. Fol. 48, с. 528—31, 537. Ці листи опублікував А. Миловидов під заголовком: „Новые документы, относящіеся къ біографіи Франциска Скорины" в „Извѣстія ОРЯ и СРАН", Петроград 1918, т. 22, кн. 2. Із вступу до них А. Миловидова, дат. „Вильна 5/X 1914 г.", слідує, що ці документи-листи передало йому для використання якесь „лицо", що їх очевидно у Кенігсберзі списало.

вчащали до Кенігсберга також ченці з Руси-України. В 1682 р. вони здобули від курфюрста Бранденбурського навіть дозвола опікуватися духовними потребами українських купців, що торгували з Кенігсбергом. Тут замешкували вони від весни до осени й мали свою домову церкву. Таку місію виконували ченці із Вильна, а пізніше з Берестя, очевидно з благословення Київської митрополії. Правда, з Берестя спровадив їх біля 1730 р. до Кенігсбергу Василь Квасовський, русин із Дрогобича, який виказався після агентом, дуже поганим і продажним типом[1]). Десь у березні 1743 р. був уже в Кенігсберзі Кирило Розумовський з своїм пізнішим зрадником Н. Тепловим та з слугами — Василем Єгоровим, Григорієм Савиним і Іваном Калмиковим. В 1745 р. опинився тут також Михайло Велецький Багінський або, інакше кажучи, архимандрит Модест Велецкий, який з 1722 до 1737 р. був ігуменом Київського Видубицького манастиря, а з 1737 до 1743 р. Ніжинського Назарета, що заснував його в 1702 р. славний Стефан Яворський[2]).

Що в Кенігсберзі студіювала також молодь з Руси-України, то про це вже більш-менш відомо. У зв'язку з темою, я обмежуюся тут лише її потрібною регістрацією ген аж до кінця XVIII ст., яку переводжу на основі друкованих матрикелів тутешнього університету Альберта[3]). Ім'я, прізвище й походження студентів подаю в оригіналі та в хронологічному порядку їх вписів. Що до їх походження, то воно різне: національне — Ruthenus, Ukrainus, Cosakus, інколи Russus, політичне — Litvanus й Russus, та територіяльне — по землях і містах. Українці подибуються зрідка й під Poloni[4]).

1. Klebek Beski, Ruthenus, іматрікулований 9. IX. 1547, N 58.

2. Johannes Sroka, Ruthenus, ім. тоді ж, I 8.

3. Jacobus Sapia (Sapieha), Ruthenus, ім. у квітні 1548, N 32.

4. Melchior Dainelowitz (Danielowitz), Ruthenus, ім. тоді ж, N 33, I 9.

---

[1]) Дещо про ці місії, як також несимпатичного В. Квасовського див. K. Forstreuter: „Die ersten Gemeinden der griechischen Kirche in Ostpreussen" у „Königsberger Beiträge. Festgabe zur Vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg Pr.", Кенігсберг Пр. 1929.

[2]) Ближче про архимандрита Модеста Велецького подасть молодий український історик др. Михайло Антонович, який під час своїх архівних студій у Кенігсберзі в серпні мин. року віднайшов про нього серед „полоніки" деякі цікаві матеріяли.

[3]) Див. „Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.", Ляйпціг 1910–12, т. I (1544–1656), т. II (1657–1829), 1917, т. III регістер. 1917. Цітую в скороченні у тексті.

[4]) За повноту реєстра не ручаюся. Подібні реєстри студентів з Руси-України, що студіювали за кордоном, підготовив я до друку з таких міст: Альтдорфа, Браунсберга, Бреславля, Ділінгена, Кіля, Ляйпціга, Ляйдена й т. д.

5. Mathias Ischrinduski, Rutheuus, ім. 21. I. 1551, N 29, I 13.

6. Gabriel Saharouskj, Ruthenus, ім. 29. XII. 1558, N 8.

7. Michael Saharouskj, Ruthenus, брат першого, ім. тоді ж, N 9.

8. Joannes Wolonitz, Ruthenus, ім. тоді ж, N 10, I 23.

9. Simon Chreptowitz ex Podolia, ім. 6. VIII. 1561, N 27.

10. Stanislaus Bieletzky, Leopolitanus ex Russia, ім. 2. IX. 1561, N 48, I 29.

11. Fridericus Protos, Ruthenus, ім. 28. VIII. 1570, N 30, I 47.

12. Stanislaus Bialosor, без подачи приналежности, ім. 27. X. 1570, N 14.

13. Michael Grzegorowitz, Ruthenus, ім. тоді ж, N 15, I 48.

14. Johannes Czerneicuski, ex Russiae, ім. 8. VI. 1575, N 19, I 59.

15. Laurentius Romanowitz, Ruthenus, ім. 19. III. 1581, N 9, I 72.

16. Jacobus Baltromieiwitz, Litvanus, ім. 22. X. 1583, N 4, I 81.

17. Stanislaus Czirmkowski, Ruthenus, ім. 22. VIII. 1586, N 51, I 89.

18. Gabriel Bialozor, ex M. L. Ducatu, ім. 1. IX. 1599, N 54, I 146.

19. Johannes Corsack, Ruthenus, ім. 6. III. 1604, N 43, I 164.

20. Gregorius Horsky, Litvanus, ім. 29. I. 1610, N 32.

21. Nicolaus Constantinowitz, Litvanus, ім. тоді ж, N 35, I 191.

22. Johannes Covalsci, Ruthenus, ім. 22. VII. 1611, N 66, I 199.

23. Daniel Zarnekowsky, Muscowita (?), ім. 20. III. 1623, I 278.

24. Steph. Mondwadt, Roxolanus ex Ducatu Lithvaniae, ім. 18. XI. 1632, N 33, I 339.

25. Johannes Malatzewskj, Kioviensis-Polonus, graecae religioni, ім. 22. II. 1647, N 51, I 493.

26. Laurentius Bacewitz, Litvanus, ім. 20. X. 1648, N 11, I 502.

27. Mich. Baronowitz, Vilnensis, ім. 8. II. 1658, N 48, II 11.

28. Alexander e Siedlecki, Volhynien, ім. 15. V. 1662, N 28, II 25.

29. Sebastian Sasinowicz, з Берестя, ex ordine Carmelitano ad religionem evangelic. conversus, ім. 17. XI. 1667, N 11, II 49.

30. Sam. Audziewicz, Litvanus з Вільни, ім. 11. X. 1671, N 7, II 67.

31. Joh. Gorbkouski (також Gontkowski), Leopoli-Russ., ex Academiis Rostochii, Kilonii, Lipsiae et Wittebergae redux, ім. 23. VII. 1676, N 91, II 96.

32. Sam. Audziewicz, Litvanus з Вільни, ім. 18. IX. 1699, N 84.

33. Joh. Abramowicz, Litvanus з Вільни, ім. 30. XII. 1707, N 13, II 255.

34. Dan. Wolk de Lanievski, Litvanus, ім. 7. III. 1708, N 40.

35. Joseph. Stankiewicz, Litvanus, ім. 9. III. 1708, N 41, II 256.

36. Sam. Kozaryn, Litvanus, ім. тоді ж, N 85, II 217.

37. Basil. Kanievski, Kiovia-Russ., ім. 20. XII. 1710, N 8, II 267.

38. Dan. Butowitz, Szernechovia ex Ukrainia, ім. 7. XI. 1715, N 14, II 288.

39. Basil. Corvin. Roxolanus (Квасовський із Дрогобича!), Graecae olim religionis, iam reformatae, ім. 18. IV. 1715, N 61, II 289.

40. Joh. Warfolomeew, Kiovien., ім. 14. V. 1717, N 27, II 294.

41. Joh. Ostaszewski, Volhynia-Polon., ex Jesuitica Ordine conversus ad fidem Evangelicam, ім. 27. II. 1719, N 28, II 300-301.

42. Constan. Tolloski, Abbas Grodnen., Auditor Curiae metropolitanae, Visitator Generalis Graecorum Unitorum, ім. 30. VI. 1719, N 20, II 302.

43. Lew Golankiewicz ex nigra Russia, Palatinatus Russiae, ante Carmelitarum Ordine addictus, nunc ad fidem Evangelico-Lutheranam conversus, ім. 31. V. 1720, N 18, II 306.

44. Damian Malensky, Ukranien., Graeco-Ruthenicae ecclesiae, ім. 16. VII. 1733, N 55, II 355.

45. Sam. Zuck, Litvana-Polon., ім. 29. XI. 1734, N 13, II 361.

46. Dan. de Wolchowski Zelazo, Pultava, Cosacorum ortus, Graeco-Ruthenus, ім. 29. X. 1744, N 16, II 408.

47. Jac. de Dunin-Borkowski, eq. Cosacorum, Czernichovia, ім. 6. V. 1746, N 13, I 417.

48. Pet. Sieminowski, Nizenus ex parva Russia, Hallae et Wittembergae iam inscriptus, ім. 16. XII. 1751, N 46.

49. Andr. de Hudowitz, eq. Russ., ім. тоді ж, N 45.

50. Joh. de Hudowitz, eq. Russus, ім. 29. XII. 1751, N 48, II 442.

51-53. Bas, Steph. i Nic. Lieontowiz, fratres, equites Russiae minoris, ім. 30. VII. 1753, N 41-43.

54. Simeon Husarewski, ex Russia minore, ім. тоді ж, N 44, II 450.

55-6. Nic. i Serg. a Buchwastoff, eq. Russ., ім. 23. IV. 1760, N 13-14, II 475.

57. Joh. Chmelnicki, Russus, ім. 2. VIII. 1760, N 45.

58. Simon Tschoglokoff, eq. Russ., ім. 20. IX. 1760, N 51, II 476.

59. Maximus Zwit, Kijovien., musis Kijoviensibus 1753, V. Iduum Maii adscriptus. ім. 29. X. 1760, N 9, II 477.

60. Kosma Roschalin, Russus, ім. 19. II. 1761, N 56.

61. Stephan Fialkowski, Russus, ім. тоді ж, N 57, II 481.
62. Jac. Choroschkewycz, Ukranien., ім. 20. X. 1762, N 10, II 485.
63. Joh. de Scorupa, Russus, ім. 24. III. 1763, N 49, II 491.
64. Joh. de Nowicki, Russo-Ukrainien, ім. 14. IV. 1763, N 3, II 487.
65. Alexius Woycechowitz, Russus, ім. 7. VII. 1763, N 54, II 488.
66-7. Nic. i And. de Borkowski, eq. Russ. fratres, ім. 3. IV. 1766. N 78-79.
68-9. Joh. i Jac. de Dolinsky, eq. Russ., fratres, ім. 10. IV. 1766, N 1-2, II 500.
70. Basil. de Tarnowski, eq. Russ., ім. 28. III. 1768, N 57, II 507.
71. Paul Stephanowicz, Casan. Russ., ім. 22. IV. 1768, N 8, II 508.
72. Math. Baitzurow, Uranien (Ukrainien), ім. 11. X. 1770, N 9.
73. Jac. Denissiew, Uranien (Ukrainien), ім. тоді ж, N 10, II 517.
74. Bas. Rozalin, Russus, ім. 13. X. 1770, N 14.
75-6. Joh. et Steph. de Basilewski, eq. Russi, ім. тоді ж, N 15-16, II 517.
77. Erasm. Kurbanski ex Russia alba (sic!), ім. 8. X. 1772, N 3, II 525.
78. Iwan Maximowitz e Mirgorod in parua Russia, ім. 10. XII. 1772, N 25, II 526.
79-81. Theod., Joh. et Mich. de Tumansky, eq. Ukrania-Russ,
82. Joh. de Kulabka, eq. Ukrania-Russ.,
83. Basil. Bielawsky, Ukrania-Russ., ім. 19. VII. 1773, N 43-47, II 528.
84. Alexius Karassiewsky, Ukrania-Russ., ім. 17. IX. 1773, N 56.
85-6. Nic. et Mich. de Hornowsky, eq. Starodub. in Ukrania-Russ. ім. 18. IX. 1773, N 58-59, II 529.
87. Joseph. Radolinski, Volhynien, ім. 14. X. 1774, N 5, II 534.
88. Alexander Ohranoviz, eq. Ruthen., ім. 21. I. 1775, N 34, II 535.
89. Joh. Danilewski, Kiovia-Russ., ex Academia patria, ім. 9. V.II 1778, N 50.
90. Mich. Macsimowitz de Schtscherback, eq. Russ., Piraten ex Vkrainia, ім. 17. VII. 1778, N 56, II 551.
91. Greg. de Milloradowicz, eq. Vkrainen., ім. 20. IV. 1779, N 8, II 556.
92. Nestor Kwiatkowski, Russus, ім. 26. IV. 1781, N 5.
93-94. Alexander et Pet. de Protczenko, eq. Russi, ім. тоді ж, N 7-8, II 566.

95. Без ймення, Schtschback (Schtscherback) de Maximowitz, eq. Vkrainen., ім. 2. IX. 1782, N 61, II 571.

96. Mart. Joh. Geo. Gebhardt, ad Kioviam in Vkrainia-Russ., ім. 17. III. 1784, N 69, II 587.

97-8. Andr. et Joh. de Smyk, eq. Witepsk-Russ., ім. 13. XII. 1796, II 638.

99. Felix de Jawornicki, Volhynien., ім. 25. X. 1806, N 32, II 684.

Відомий в українській історії церкви Adam Zörnikau, родом із Кенігсберга, був іматрикулований в тутешньому університеті 8. IV. 1668, II 55.

При кінці висловлюю я свою найбільшу подяку Високоповажаному Панові Професорові Др. Гансові Кохові за щиро оказану матеріяльну підтримку, яка уможливила мені не тільки архівну працю в Кенігсберзі, але й навіть продовження богословських студій. Без його доброї підтримки ледви б чи я зміг тут свою архівну працю майже закінчити, як також і цю скромну статтю написати.

Др. ІВАН ПАНЬКЕВИЧ. Ужгород.

ЧИ МОЖНА ГОВОРИТИ ПРО БОЛГАРИЗМИ В ПІВДЕННО-КАРПАТСЬКИХ ГОВОРАХ?

Проф. Валерій Погорѣлов підніс в цікавій статті „Болгаризмы въ карпаторусскихъ говорахъ (Научный Сборникъ въ память Евменія Ивановича Сабова. Изданіе газеты „Русскій Народный Голосъ", Ужгород, 1935) питання про впливи болгарської мови на українські південно-карпатські говори. До такого висновку дійшов учений професор на основі кількох явищ синтактичних та творення слів, придаючи до цього ще й лексикальні спільноти. До явищ синтактичних, спільних болгарській мові та південно-карпатським українським говорам належить, по його думці: 1) уживання давального відмінка займенника особового замість займенника присвійного в роді: говорить жона *ми*, замість: *моя* жона, з вітцьом *собі*, замість: з *своїм* вітцьом, а також і давального іменника замість родового приналежности: голова *христіяним*, не знаў *людьом* обычайі і т. д. замість: голова *христіян*, не знав обычаї людей; 2) уживання злучника *що* замість заіменника *котрий* в значенні злучника речень відносних, а по нім слідували форми енклітичні займенника особового: росте верба над водою, *що я їі* садила, не є того тай не буде, *що я го* любила і т. д.; 3) творення степеня вищого прикметників та прислівників при помочі часточки *май: май слабий*, *май дорогий* і т.д. а часточка ця придається і до іменників та дієслів в значенні порівнальности: тебе-м *май* любила і т.д; 4) часточка (прийменник) *по*, в положенні як приставка до прикметника, придає прикметникам порівнальности, а наголос при цім паде на приставку *по*: *по́короткий*, *по́широкый*, *по́довгый*, *по́теплый* і т. д.; нарешті 5) подвоєння прийменника *съ* — (*з*): *зоз* другыма ґаздома, *зоз* тыма дверями (op. cit., стор. 4—5).

Крім цього приводить згаданий учений і лексикальні особливості спільні обом мовним областям, а до них належать слова: *балта* (сокира) — болг. *балтия*; — *бердо* (скалиста гора) — б. *брьдо*; — *брич* (бритва) — б. *бричь*; — *дойка* (пестунка) — б. *дойка*; — *жеб* (кишеня) — б. *джеб*; — *копилець* (дитина неправого ложа) — б. *копиле*; — *мерша* (здохлина, падло) — б. *мръша*; — *пазити* (стеречи) — б. *пазя*; — *перть* (видоптана вівцями стежка) — б. *пръти-*

на; *полонина* — б. *планина*; *псовати* (лаяти кого) — б. *псувамь*; — *сербати* (пити) — б. *сьрбамь*; — *твердо* (дуже) — б. *твьрдѣ*; — *читавый* (добрий, сильний) — б. *читавъ*.

На цій основі робить проф. Погорѣлов далеко йдучі висновки. Констатуючи, що таких явищ не находимо в інших „русских", — то є в східньослов'янських говорах і що вичислені явища не могли повстати в обох язикових групах незалежно від себе, слідує, каже проф. Погорѣлов, признати тут вплив болгарської мови на південно-карпатські говори. Такий вплив міг відбутися тільки при безпосереднім сусідстві цих двох язикових груп. Такого сусідства тепер нема, бо групи ці тепер переділені від себе румунами та мадярами. Однак це не значить, що такого сусідства не було в давнині. Спираючися на припущеннях проф. В. Халупецького про область Бихарську, заселену болгарами, а сягаючу від нинішного Бігара аж по гори Вигорлят в нинішній східній Словаччині, на язиково мішаній території словацько-українській, допускає проф. Погорѣлов таку стичність обох язикових груп вдавнині на південно карпатській області. Що ці запозичення належать до далекої таровини, про це свідчив би факт, що вони підпали фонетичним законам української мови (у автора русского языка). Установлення давнього сусідства „карпатороссів" з болгарами веде дальше до заключення — закінчує автор, — що предки південно-східніх карпаторусів займали свої місця ще до приходу мадяр (op. cit., стор. 6—7).

Наскільки виводи шановного професора вірні та можливі, постараємося нижче показати, оговорюючи передовсім язикові аргументи.

Перший аргумент проф. Погорѣлова опирається на уживанні частиці *май* при твореннї компаратива, а то цим способом, що *май* додається до степеня рівного. Дійсно, в південно-карпатських говорах уживають цієї форми на області від Латориці на схід. Що більше, цю форму знають і говори гуцульські не тільки на області нинішньої Підкарпатської Руси, де вони є дуже молодого походження (XVII ст.), але також і гуцульські говори галицькі та буковинські, а навіть і говори покутські [1]) Частицю *май* виводить проф. Погорѣлов з *най*, яка в болгарській мові придається до форми степеня рівного. Тимчасом і південно-карпатське, як і гуцульське *май* не можна виводити з *най* а лиш з румунського *маї* [2]), а компаратів говорів гуцульських та мараморошських аж по Латорицю

[1]) Мої записи з області горішньої Тиси і Рахово-Ясінє. — Бронислав Кобилянський: Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. — Український Діялектологічний Збірник І. — Істор-Філол. Відділ Укр. Ак. Наук., Збірник Ч. 64. Київ, 1928. стор. 53.

[2]) H. Tiktin: Rumänisches Elementerbuch. — Sammalung romani. scher Elemenberbücher, herausgegeben von Wilhelm Mayer — Lübke I. R. Heidelberg 1905, стр. 121. § 287.

утворений зовсім на румунський лад, де *май* придається до степеня рівного. А з румунами сусідують південно карпатські говори від XIV століття [3]).

Інтересно і те, що давній слов'янський спосіб творення компаратіва при помочи наростків -ѣи-, -ьи не щез там зовсім, але і до старих форм компаратіва додається також часточка *май*: сесь *май* добрый а антой *май* ліпший. Наслідком цього часточка *май* одержує самостійне значення *дуже* і уживається не лише при прислівниках, але також і при іменниках та дієсловах, як то вже підкреслив був проф. Погорѣлов вище. Приведу приклад з Воловщини (Торун):

Ой біла білявино,
Ой та біла май, май
Ой ідім же, любко мила,
Під зелений гай, гай.
(Подав уч. Кость Медвідь).

Що це не болгарський вплив ще з часів перед приходом мадярів випливає це з того, що такі форми в староболгарськім не відомі. В староболгарськім, а навіть у раннім середньоболгарськім, як каже проф. Стефан Младенов, панували форми компаратівні з суффіксами: -ѣи-, -ьи. Лиш в середньо- і новоболгарськім переважили й запанували форми компаратіву в роді: *полѣпа*, *найлѣпа* замість: *полѣпшаа*, *найлѣпшаа* [4]). В XII столітті, коли саме почалася доба середньоболгарська, румуни вже підійшли на північ за Дунай.

Відносно приставки *по* в значенні компаратівнім, як це є в болгарськім, треба замітити, що ця приставка злożена з прикметником, не заступає компаратіва, так як в болгарськім, але придає значення прикметности у меншій мірі. В такім значенні відомі прикметники зложені з приставкою *по* не лише в говорах південно-карпатських (надтисянських). — Замість терміну: південно-східній буду уживати терміну: надтисянський, але також в українських взагалі. Граматика Смаль-Стоцького-Гартнера вичисляє багато таких прикладів як загальні: *по́малий*, *по́великий*, *по́скупий*, *по́близький* [5]). Словар української мови Бориса Грінченка подає приклад з васильківського повіту в Україні: У вас овечки *по́малі*. Чоботи пошив мені *по́малі*, з новгород- волинського повіту: покоротка свита, з волч. повіту: Се дубок *по́товстий* трохи [6]), — а таких прикладів можна знайти куди більше.

[3]) Biedermann: Die ungerländischen Ruthenen. Innsbruck, 1867, стр. 83.
[4]) Stefan Mladenov: Geschichte der Bulgarischen Sprache. Slavischer Grundriss. Berlin–Leipzig 1929. стр. 245—46.
[5]) Stephan von Smal—Stockyj — Theodor Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen Sprache). Wien 1913, стор. 157.
[6]) Борис Грінченко: Словарь української мови. Київ, 1909, II. стор. 297, 279, 283.

Так зложені прикметники в болгарській, як і в українській, переносять наголос на приставку *по*. Є то взагалі стара прикмета слов'янських мов перекидати наголос на приставки [7]). Приставка *по* належить до таких, що і до нині в говорах карпатських зберігають у зложеннях наголос чи то з прикметником чи іменником: *по́тік*, *по́небля*, *по́нук*, *по́середній*, *по́неґде*, *по́ниже* і т. д. В цім відношенні не може бути мови про вплив болгарський.

Друге характеристичне явище південно-карпатських надтисянських говорів, спричинене впливом болгарським за думкою проф. Погорѣлова, це – уживання третього відмінка займенника особового і зворотнього, замість займенника присвійного. Наперед замітимо, що це явище не ограничене на говори надтисянські, але обіймає область північних карпатських говорів так лемківських як й бойківських. З области галицьких лемків приводить приклади сам Верхратський: знау, де *му* быкы сут; няй я буду видыти, кады підут *ми* дыти [8]). З области галицьких бойків приводжу приклад з села Мшанець коло Самбора за записом М. Зубрицького: Али дочувся Давид, отиць *му*, і хотів го стратити [9]). На південнім боці Карпат знають це явище і говори верховинські горішнього Уга, прикл. село Люта, мій запис: Так він казав вітцьови *собі*, же як з ним було. Ще більше поширене це в говорах сотацьких, а приклади можемо найти у Броха з села Корумлі: паведзів паной *себе* (повів панові собі). [10]) Явище це було відоме і в староруській, як то приводить Є. Тимченко з Іпатіївського літопису: Повѣда ємоу брата *ти* Игоря оубили [11]). Особливість цю знає також і сербська, як то бачимо з прикладів приведених проф. В. Вондраком в його порівняльній слов'янській граматиці, а навіть й мова румунська [12]). Що цю особливість зберегли лиш говори карпатські, то пояснювати можна лиш їхньою архаїчністю.

Подібно є і з уживанням давального іменника в значенні родового приналежности. Цей адномінальний датів задержався ще в говорах архаїчних, а то передовсім карпатських, й ще відомий і на других областях української мови, напр. уживав цієї конструкції письменник Іван Нечуй-Левицький, як це приводить у своїй шкільній грама-

[7]) Venzel Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik, zweite Aufl. B. I. стор. 240 і дальше.

[8]) Іван Верхратський: Про говір галицьких лемків. — Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. V. — Львів, 1902, стор. 156.

[9]) Етнографічний Збірник Н.Т.Ш. XII. Львів, 1902, стор. 43.

[10]) Olaf Broch: Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlischen Ungarn. Kristienia, 1899, стор. 15.

[11]) Е. Тимченко: Номінатів і датив в українській мові Укр. Акад. Наук. Збірник істор.-філол. Відділу Nr. 32, Київ, 1925, стор. 50.

[12]) W. Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik. II. Aufl. стор. 264—265. — H. Tiktin: op. cit. 121. Der Dativ des Personalpronomens kann das Possessiv vertreten: cumplita — mi jale (мій страшний біль).

тиці О. Огоновський: велике свято *сонцю*[13]). Не треба також опускати з виду, що книжна слов'яноруська мова давніх віків, а передовсім Учительні Євангелія полишали також вплив на щоденну мову селян, що ставилися до священного писання з великою пошаною За приклад можна навести мараморoське Няґівське Учительне Євангеліє, де перепищик поправляв вислови написані „дуже спроста" формами церковнослов'янськими[14]).

Уживання займенника *що* замість *котрий* в реченнях залежних відносних не є лиш прикмета говорів південно-карпатських, але взагалі української літературної мови. Огоновський в згаданій шкільній граматиці каже: „Займенник *котрий* в мові рускій не часто уживаєся. Замість него кладеся форма *що*, котра означає всі роди, заступає всі падежі скісні займенника *котрий* в обох числах: Я говорив безумно про ті дива, що не сягає розум"[15]).

Здвоєння прийменника *съ* — на: *зоз* зустрічається не на області надтисянський, але це прикмета говорів лемківських, так галицьких як і південнокарпатських, що їх впливи посуваються далеко на схід. Приклади галицькі беру з опису говорів галицьких лемків Верхратського: *зоз* дерева, *зоз* ними, *зоз* печунком[16]), приклади і то дуже численні, навів Верхратський в описі говорів угорськоруських[17]), а в описі говорів надтисянських лиш споминає, що „иноді подекуди приіменник *съ* здвоює ся", вказуючи при тім на болгарське *със*[18]). Мої помічення на цій області приводять до результату, що південно-східня область не уживає згаданого здвоєння, що тут почувається як надто різкий прояв говорів шариських (лемківських) чи навіть словацьких, а замість того уживається *из, із*: що зрештою у Верхратського надто я с к р а в о підчеркнено.[19]).

Нарешті перейдім приведені Погорѣловом лексикальні паралелі. Всі наведені слова, може за виїмком слова *чи́тавий*[20]), належать до лексикальної скарбниці не лиш области південно-карпатської, але також й области північно-карпатської, або коротко карпатської. Про те може поучити

---

[13]) Др. Омелян Огоновскій: Граматика руского языка для шкôл середних. Львів, 1889, стор. 199.

[14]) А. Петровъ: Отзвукъ реформаціи въ русскомъ Закарпатьи. XVI. в. Матеріялы для исторіи Закарпатской Руси VIII. Прага, 1923, стор. 7.

[15]) О. Огоновскій, op. cit. стор. 244—245. — Цитату передано у фонетичному правопису.

[16]) Іван Верхратский: Знадоби для пізнання угорско-руских говорів. II. ч. Говори з наголосом сталим. Львів, 1901, стор. 109.

[17]) Тамже, стор. 109.

[18]) Той сам: Знадоби для пізнання угорско-руских говорів I. ч. Говори з наголосом движимим. Львів, 1899. стор. 123.

[19]) Тамже, стор. 122—123.

[20]) Словар Е. Желехівського: Малоруско-німецкий словар. Львів. 1886, наводить також це слово, без подання, звідки воно взяте: чита́ва вісь = wurzelude Achse, стор. 1072. — Видно отже, що це слово ще жило або й живе в Галичині — мабуть в горах.

нас й словар Б. Грінченка, а також й словар Ев. Желехівського. Слово *балта* в значенні сокири відоме передовсім в мові мадярській *balta* і є запозичення турецьке [21]). *Бердо* відоме також в значенні скалистої гори на Гуцульщині в Галичині [22]). Слово *дойка* безперечно слов'янського походження, відоме також в мадярськім в тім же значенні [23]). *Брич* в значенні бритви відоме в Галичині [24]). Франко має у своїй збірці галицьких приповідок записану приповідку з Коломийщини: Ще я тебе щербатий *бричом* виголю [25]). Взяте воно також до словаря Грінченка з праці Верхратського: Знадоби до словаря южноруского, Львів 1877 [26]). Що правда, це культурне слово могло було бути занесене балканськими купцями. Слово *жеб* у значенні кишені загально уживане в мові мадярській і є походження турецького (*džeb*) *zseb* [27]). Слово *копилець* і *копил* уживане в говорах карпатських взагалі у значенні незаконної дитини. Воно відоме також в значенні *парубка*, *хлопця* в південній Мараморощині, а зайти могло до живої мови або з книжного церковнослов'янського, або також з румунського, де воно живе як давнє запозичення з сербського або болгарського [28]). *Мерша* в значенні *падлина* слово загальнокарпатське, відоме в говорах і в мові чеській *mrcha*, *mrsina* [29]). Слово *пазити* в значенні *стерегти* також відоме в говорах карпатських взагалі, а навіть в гуцульських говорах [30]). Воно відоме не тільки в болгарській, але також

---

[21]) В словарі: Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae (Magyar etymologiai szótár, Budapest 1914, приводять його автори Gombosz Zoltán — Melich János, це слово як запозичення турецьке — стор. 262.

[22]) Евген Желехівський, op. cit. I. стор. 24. і Б. Кобилянський, op. cit., стор. 82.

[23]) За таке уважають автори мадярського словаря: Amagyar nyelvszotára, Czuczar gergely és Fogarasi János, Pest, 1862, стор. 1247. В галицьких говорах приходить це слово в значенні дещо відмінним — а то як дійна вівця. — Зрештою на Підкарпатській Руси в околиці Мараморoша є на це поняття новотвір: плекаторія — від слова плекати. — D. H. Tiktin: Rumänisch deutsches Wörterbuch II. ст. 559 виводить це слово з етимології словянської.

[24]) Е. Желехівський, op. cit. I. стор. 44.

[25]) Етнографічний Збірник X. Львів, 1901. стор. 127.

[26]) Б. Грінченко, op. cit. стор. 142.

[27]) D. H. Tiktin: Rumänisch — deutsches Wörterbuch I—III, Bukarest 1903—1925 — вказує на запозичення мадярське, стор. II. 868, а автор згаданого мадярського словаря зазначує, що це запозичення турецьке.

[28]) Е. Желехівський: op. cit. стор. 364. — H. Tiktin в згаданім словарі вказує на церковнословянське походження цього слова, а наводить також паралелі з сербської і української, стор. 410.

[29]) Желехівський наводить лиш слова похідні близького значення: мершник, мершáвиця, мершáник, стор. 495. — В чеській див.: Pavel Váša a Dr. Fr. Trávníček: Slovnik jazyka českého, Praha 1935—36, стор. 1026—27.

[30]) Б. Грінченко: Словарь української мови, op. cit. II. стор. 91. — Е. Желехівский: Малоруско-німецкий словар. II. стор. 596.

в сербській [31]) та румунській [32]). Те саме можна сказати і про слова: *перть*, *полонина*, *сербати* [33]). Зате *псовати* не находиться в обох українських словарях; не виключене, що воно ще живе. *Читавий*, на північній стороні Карпат рідко уживане [34]), крім говорів надтисянських відомі також в болгарській, в сербській [35]) і румунській [36]). Останнє слово *твердо* в значенні д у ж е відоме навіть в говорах верховинських. Але у словарі Грінченка (II 761) приведений приклад з пісень Ганни Барвінок в подібнім значенні: Слухай мене, — кажу тобі твердо.

Повище переведена аналіза аргументів, проф. Погорѣлова показує, що деякі слова, уживані нині в болгарській та в говорах надтисянських мають далеко більше поширення, ніж область говорів південно-східніх над Тисою, а коли деяким словам ми не могли доказати їхнього ширшого уживання на області українських говорів, що найменше карпатських, то з того ще не виходить, що вони не могли там уживатися в минувшині. Що ці слова належали до спільного словного богатства так наших говорів, як і других сусідніх слов'янських мов, в цім випадку болгарської, сербської та чеської, це з наведених прикладів стало очевидне. Так, слова як: *балта*, *дойка*, *жеб* могли зайти в говори південнокарпатські як болгаризми (*балта* і *жеб* як турко-болгаризми) через мову мадярську, де вони віддавна уживані.

Мовні докази: синтактичні, пнетворні та словарні, які привів проф. Погорѣлов, не вистарчають на доказ того, що вони зайшли до говорів південно-карпатських надтисянських ще перед приходом мадярів, коли ще племена південно-слов'янські та східні стикалися разом вже не в слов'янській прабатьківщині, але в добі окремішнього життя цих двох язикових груп. Велике питання, чи саме ця стичність в часі перед приходом мадярів була на області горішньої Тиси, бо думки учених про це поділені [37]).

---

[31]) Дьордос Попович: Речник српскога и немячкога језика Панчево, 1895, стор. II. 254. п а з и т и — Acht haben.

[32]) D. H. Tiktin: Rumänisch—deutsches Wörterbuch: pâzi, op. cit. III. стор. 1137. Е. Желехівський: Малоруско-німецкий словар: стор. 269, п е р т ь Fussteg für den Schaftrieb: — п о л о н и н а Alpe, Alm, стор. 692, — с е р б а т и Schläfen, стор. 860.

[33]) Г. Попович: Речник, op. cit, стор. 333: п р т Schneebahn; п л а н и н а Gebirge, Bergwald. Третє слово там не відоме. H. Tiktin в згаданім словарі наводить лиш слово pîrtie, молдавське: pîrte Schneebahn та вказує на пареледі сербські p r t,чеські prt' і українські п е р т ь, op. cit. стор. 1172.

[34]) Про це в замітці 20.

[35]) Г. Попович: Речник, op. cit. стор 462: ч и т а в ganz, unverletrt.

[36]) D. H. Tiktin: Rumänisches -- deutsches Wörterbuch, op. cit. стор. 364; c i t o v ganz. Етимологія болгарська і сербська.

[37]) Дивись про це ширше: А. Петровъ: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви „иерархіи 1391—1498 г. Прага, 1930 (Knihovna pro výskum Slovenska a Podkarpatské Rusi pri Slovenském ústavu v Praze. Č. I. стор. 60 і дальше заступає думку пізнішого заселення — чи там приходу дружин княжих, що звали себе русскими.

Та й етнографічне обличчя над горішньою Тисою змінялося не один раз то приходом нових колоністів з Галичини та може й Поділля (мараморошські говори сильно різняться від прик. бережських!), чи чужих, передовсім румун в XIV столітті [38]), що розлилися широко по Карпатах як пастирі, полишаючи сильні сліди в номенклатурі гір [39]), а також й прізвищ [40]), чи мадярів, що утікали перед турками в Карпати [41], чи словаків та поляків, що відтак ішли на опущені чи знищені війнами області Земплина [42]). Нинішня етнографічна структура області, що зветься Підкарпатська Русь, довершилася лиш у XVIII ст. по війнах Ракоцієвих, що привели цю область до повної руїни [43]).

Цим однак не хочемо доказувати, що впливу балканських, чи то сербських чи болгарських, на етнографічну структуру української карпатської области не було.

Загально допускає и ранній прихід княжих дружин з іменем „Русь" на різні місця „per diversa loca", як XI. в. — op. cit. 62, а дальше на стор. 67, примітка 6, каже, що в XIII. в. населення жуп Земплинської, Ужанської і Бережської не доходило до Тиси. Лише в Мараморощі і Угочі було руське населення і за Тисою. — Там також і приведені думки проф. Меліха, висказані в праці: A honfoglaláskori Magyarország, Budapest 1925—29 (Мадярщина в часі її заняття Уграми), що в часі приходу Мадярів область від Сребу до Карпат була заселена югославянами, мова яких стояла найближче до говорів західньо-болгарських та східньо-сербських.

[38]) А. Петров: op. cit. стор. 39.

[39]) Про це цікава праця проф. Nikolae Draganu: Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimici şi a onomasticei. Akademia Română, studii şi cercetări XXI. Bukureşti 1933, стор. 326—416, де зібрано пребагато румунської номенклатури із области Прикарпаття. Проти його деяким поглядам виступив тепер Isván Kniesza: Pseudorumänen in Panonien und in den Nordkarpathen b: Archivum Europae Centro-orientalis. Budapest 1935. I. 97—220. — Не устаріла також праця. F. Miklosic і E. Kałużniacki: Über die Wanderungen der Rumänen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten. Denkschriften der phil. hist. Classe. B. XXX. Wien 1879.

[40]) Прізвища походження румунського поширені сильно від горішньої Тиси аж поза Лаборець. Зберігають вони g місто h а кінчаться також на — а, ан, ей: Дырба, Друґа, Ґрига, Ґоґа, Стеґура, Банґа, Барна, Беца, Ґреба, Неґря, Фреган, Делеґан, Жуґан, Шандрей, Чопей, Ледней, і т. д.

[41]) А. Петровъ: Предѣлы угрорусской рѣчи въ 1773 г. по оффиціяльнымъ даннымъ. Записки историко-филологическаго факультета Императорскаго С. Петербурскаго университета. Часть CV., С. Петербургъ, 1911. Описуючи втечу долішнього населення перед турками, каже на стор. 152: „Именно къ XVI и XVII вв. относится наибольшее распространеніе на сѣверъ и сѣверо-востокъ мадьярскаго элемента на той территоріи, которая въ Лексиконѣ 1773 г. (и позднѣ 1212) является словацкой или русской".

[42]) Dr. A. Petrov: Přispěvky k historické demografie Slovenska v XVIII—XIX století. Praha 1928, Č.A.k. Věd. — Там приводить свідоцтво нотара Бела про колонізацію Земліна на початку XVIII ст., який говорить, що населення на північ від Уйгелю (Нового Міста) до Саланча було перемішане з словаками, українцями і поляками (op. cit. стор. 187.

[43]) Dr. František Gabriel: Pohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18. století, а також і моя стаття: До питання про клясифікацію південно-карпатських говорів межи Латорицею і Боржевою. — Обі — Науковий Зборник тов. „Просвіта" в Ужгороді.

Противно, він там заступлений у великій мірі. Чи сталося це ще перед приходом мадяр чи по, — інше питання, що приведеними в проф. Погорѣлова язиковими аргументами не дасться доказати. Взаємні впливи виявляються передовсім на полі форм господарського життя, як то доводять праці В. Кубійовича (пастирське життя), К. Кадлеца і А. Петрова (кенезьке осадництво), на полі етнографії та музики (П. Богатирев, Ф. Колесса). Нині говори південно-карпатські під оглядом лексикальним ще не досліджені до цієї міри, щоб можна на їхній основі робити якінебудь висновки в далеку минувшину; мої дотеперішні досліди радше вказували б на сильніші мовні взаємини сербсько-карпатські ніж болгаро-карпатські. Про це іншим разом.

Др. ЄВГЕН Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ. Львів.

З ДОБИ „РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ".

(Віденський літературний кружок в рр. 1836-38).

Підо впливом української наддніпрянської поезії й відродженецького руху чехів і інших слов'ян, молоді українці в Галичині заходяться й собі біля розбудови, чи радше відбудови національної культури й піднесення національної свідомости галицьких українців. Перед у цій праці, що змагала до створення української історії, письменства й зібрання фольклорних матеріялів, вели львівські питомці: Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич, Никола Устіянович і інші. Їхня праця, позначена двома рукописними альманахами: „Син Руси" з 1833 р. і недозволеною до друку цензором Вен. Левицьким „Зорею" з 1834 р., довела остаточно до появи славної „Русалки Днѣстрової", що вийшла друком у Будапешті в грудні 1836 р. (датована: 1837 р.).

Всі ці заходи Маркіяна Шашкевича й його співробітників з'ясовані й належно оцінені в численних джерельних працях М. Возняка, І. Свєнціцкого, К. Студинського, М. Тершаківця й других.

Був це рух, що виходив далеко поза межі Львова.

Одначе поважні осяги талановитіших львів'ян звернули на себе майже виключну увагу так, що праця інших осередків, таких як Перемишль, Коломия, а навіть село Добряни біля Стрия, чи врешті Відень, менша своїми результатами й менше через те замітна, зісталася досі в тіні.

Перше місце по Львові займав тоді кружок українських діячів у Відні.

Та якщо йде про вивчення праці цього кружка, то тут повторилося знову те саме, що й з „Русалкою". — Праця цього гуртка проходила поруч праці греко-католицької парохії св. Варвари у Відні. І тут знову велика церковна й національна праця парохів відсунула в тінь літературний гурток. В висліді маємо значне число дослідів історії церкви св. Варвари у Відні[1]), але інших справ, а зокрема літературних інтересів української віденської громади досі не висвітлено.

---

[1]) Головніша література про церкву св. Варвари така:
Полянскій П.: Церковъ и приходъ св. Варвары въ Вѣдни. Львів 1891.

Віденський літературний кружок відрізнявся від львівського тим, що належали тут не лише самі молоді питомці, а й старші діячі. Подібно як у Львові, його членами були лише священики й богослови.

В час появи „Русалки Дністрової" належали до цього кружка: Петро Паславський, Михайло Малиновський, др. Андрій Мольнар, Спиридон Литвинович, та студенти богословія Гаврило Сероїчковський, Іван Козьоловський, Денис Навроцький, Симон Теофіл Лисенецький і інші. Всі вони гуртувалися біля пароха, або в конвікті.

Петро Паславський (1792-1847) був від 1821 р. сотрудником, а від 1835 аж до своєї трагічної смерти 1847 парохом церкви св. Варвари. Як парох відзначився великими успіхами в пастирській діяльності. Дбав про вірних, зокрема про тих, що їм грозила денаціоналізація, про урядників, робітників і вояків, старався за звеличення українських відправ у церкві, за піднесення церковного співу, відзначився як проповідник. У його домі збиралися всі діячі віденського літературного гуртка. А разом з ними гостив Паславський теж визначних чужинців: Вартоломія Копітара, Вука Караджіча, Яна Коляра, Людовіта Гая та других. Тут вони вчилися української мови й зазнайомлювалися з українськими справами. Паславський оставив щоденник, де протягом довгих літ день-у-день писав про все, чим займався як парох. — Малиновський (1812-1894) перебував у Відні до половини 1837 р. Потім став префектом дух. семинара у Львові, далі проповідником собору св. Юра, врешті крилошанином. Відзначився як публіцист і історик української церкви.[2]) — Др. Мольнар був у ті часи сотрудником церкви св. Варвари. — До найвизначніших членів

Студинський К.: З минувшини парохії та церкви св. Варвари у Відни; в кн. „З пожовклих листків" Львів 1917.

Щурат В.: В. Копітар і еп. Ів. Снігурський. 1918.

Щурат В.: При церкві св. Варвари у Відні; в кн. „На досвітку нової доби", Львів 1919 ст. 62-67.

Горникевич М.: 150-ліття Церкви св. ВМ. Варвари у Відні. „Нива" Львів 1226, ч. 1-2. ст. 3-11, ч. 2. ст. 44-52.

Hornykewitsch M. Dr.: Griechisch-katholische Zentralpfarre zu St. Barbara jn Wien, Wien 1934. м. 8 ст. 32.

Німчук Ів.: Церква св. Варвари. „Світ" Львів 1927. ч. 5. ст. 5-6.

Я. Гординський: Петро Паславський „Богословія" 1935, кн. 4, ст. 231-41, 1936, кн. 1, ст. 29-39, кн. 2-3 ст. 143-64.

Багато вісток про Відень розкинуто в працях К. Студинського і в виданих ним матеріялах: 1) Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49, тт. I-II, Львів 1902, 2) Львівська духовна Семинария в часах Маркіяна Шашкевича. (1829-1843) Львів 1916. — Дещо теж у виданих Др. В. Щуратом „Листах митрополита М. Левицького до епископа Ів. Снігурського" (1813-1847) Львів 1924.

[2]) Видав багато праць, з яких найважніші „Die Kirchen- und Staats-Ratzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien", (Львів 1861) та цінні „Annales Ecclesiae Ruthenae" (Львів 1862), написані на основі матеріялів, що їх зібрав Гарасевич, й видані під його прізвищем (пор. М. Возняк: Перший історик Церкви з вихованців львівської духовної Семинарії, „Богословія" 1935, кн. 4. ст. 222-230).

віденського кружка належав Спиридон Литвинович (1810-1869), пізніший парох цієї ж церкви, а згодом галицький митрополит. Тоді він приготовлявся до докторату богословія, як стипендист митрополита М. Левицького. Раніше, ще в 1832 р., коли Литвинович був студентом І-го року університету, видав сатиру проти поляків „Kto Lach ma strach". Свідоцтвом його живої діяльности може бути його листування [3]) По складенні докторату виїхав Литвинович до Черновець, згодом до Львова, де присвятився науковій богословській діяльності, як професор Духовного Семинара, церковно-організаційній, що довела його до епископського (1857) і митрополичого престолу (1863) та політичній, як посол — голосний оборонець прав українського народу в Австрії.

Листи Литвиновича з 1836-48 рр. писані до різних осіб, відбивають і живі заінтересування самого автора і різнородні прояви життя й праці віденського гуртка. Поданий нижче один лист, що його написав Литвинович до перемиського епископа Снігурського 14. січня 1837 р. якраз з цього боку й цікавий.

В цьому листі пише С. Литвинович про свої розшуки за ukrainica-ми, про дотеперішні осяги й плани на майбутнє.

В 1836 р. різко відчували недостачу українського часопису однаково письменники в Галичині як і в Відні. Досі історики української преси подавали з 1830-их рр. лише один проєкт видавати український часопис. За дозвіл на те старався Маркіян Шашкевич, але безуспішно[4]). Лист Литвиновича приносить відомості про другу таку спробу, чи радше план віденського гуртка з 1836 р. Та видавати часопис було їм не під силу, тож хотіли обмежитися на виданні літературно-історичного альманаху, так, як це зробив остаточно й М. Шашкевич, що видав замість часопису „Русалку Дністровую". У Відні — рівночасно з львівськими заходами Шашкевича — взявся за це діло о. Малиновський. На віденському ґрунті справа була легша до переведення як у Львові: цензура була можливіша, зрештою деякі члени українського віденського гурта були особисто знайомі з цензором слов'янських книжок у Відні, В. Копітаром. Матеріялу можна було зібрати в самому Відні доволі, не доставало лише грошей. Малиновський звернувся за ними до перемиського владики Снігурського, пишучи, що друкується український новорічник. На жаль епископ, що на нього так віденці надіялися, якого називали найбільшим українським патріотом, опікуном україн-

[3]) Брулійони листування Литвиновича починаючи з 1836 р. зберігаються тепер у Національному Музею у Львові („Eigene Aufsätze" 3 зшитки 8°, число Н. Муз. 30.490). Далі подано копію одного листа.

[4]) І. Кревецький: Початки преси на Україні. „Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка" т. 144-5. Львів 1927, і окремо; ст. 17. (там подана література).

ського письменства і поетом, не зрозумів як слід листа Малиновського. Думаючи, що йде тут виключно про купно якоїсь кількости новорічника, написав до Литвиновича, щоб він купив для нього кілька примірників. Довелося Литвиновичеві перепрошувати владику. З уваги на ціль листа — перепросини, та з уваги на поважного адресата й молоденького супроти нього автора, довелося Литвиновичеві якось затерти цю справу. Найгірше вийшов на тому Малиновський, бо його заходи назвав Литвинович неповажними. Але в дійсності і сам Литвинович і інші сучасники ставилися до Малиновського і до його праці зовсім серйозно [5]), тимбільше, що він чимало доброго зробив для української справи. Зокрема його видавничі плани не були вже аж такі нереальні, як їх представляє Литвинович, коли він згодом успів видати кількадесять своїх і чужих праць.

Не менше цікава в поданому тут листі вістка про новорічник Маркіяна Шашкевича, цебто про „Русалку Дністровую". Вправді ця вістка була спізнена, бо „Русалка Дністровая" вже в грудні 1836 р., цебто місяць тому, вийшла друком, але таке припізнення легко можна вияснити хочби тодішніми комунікаційними відносинами, що особливо погані ставали в зимі. Все ж, згадка про Маркіяна Шашкевича вказує на деякі зв'язки віденського гуртка з львівським.

Про подібні зв'язки зо Львовом, але вже — так сказати б — більш офіційні, можна догадуватися на основі публікацій членів віденського кружка. В 1836 р. виходить заходами цього кружка німецькою мовою „Некролог" присвячений пам'яті Михайла Гарасевича, що помер в березні 1836 р.[6]). Цей „Некролог" подає Литвиновичів переклад М. Устіяновича „Слези над гробом М. Гарасевича", що тоді появилася окремим виданням у Львові [7]). Рівночасно з німецьким вийшло подібне видання українською мовою: „Отзив жалю" [8]). До того самого роду фактів можна зарахувати й друковані панегірики, що їх видавали члени віденського гуртка з нагоди ім'янин галицького митрополита М. Левицького в 1837 і 1838 рр.[9]).

---

[5]) Наприклад, найповажніший тодішній галицький учений Денис Зубрицький пише в листі до Я. Головацького з 1842 р. про Малиновського, як про „Potściwego", „człowieka godnego i pełnego zasług" (пор. К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького, ч. I. Львів 1909, стор. 72).

[6]) Nekrolog des Hochgeb. H. Michael Harasiewicz Freyherrn v. Neustern... Wien 1836. 8⁰ ст. 11+(1).

[7]) Das ruthenische Klagelid „Słeza", das ist eine Thräne am Grabe des... Harasiewicz etc. Von einem Verehrer der hohen Entschlafenen in Wien. Там же, ст. 9-11.

[8]) Отзывъ жалю изъ Вѣдня по смерти... Г. Михаила бар. де Нейстернъ Гарасевича... Въ Вѣдню 1836. 8⁰ ст. (8).

[9]) Голос радости въ день имянинъ Его Ексцеленціи... Михаила Лѣвицкого, Митрополиты Галицкого... В Вѣдню 1837. 4⁰ 8 ст.

Звук радостотворного гласа з днемъ 8 Ноємбря 1838 яко во

Ці панегірики цікаві однією подробицею: під впливом „Русалки Дністрової", першої книжки друкованої в Галичині горожанським шрифтом, і ці панегірики і пізніші праці членів віденського кружка, починаючи з 1837 р., печатано горожанкою. Коли горожанка була в Галичині одною з причин конфіскати „Русалки Дністрової", то віденські видання розходилися без перепон. Таким робом головно вони промостили дорогу горожанці.

Крім панегіриків і епітафій, крім збирання історичних відомостей, члени віденського гуртка займалися й поважнішою письменницькою працею. Петро Паславський викінчив у 1836 р. том проповідей, що відзначаються доволі гарною — як на тодішні часи — мовою й літературною формою [1]). Не появилися вони тоді друком, лише брат його, Гавриїл Паславський використав частинно ці проповіді в своїх „Науках парохіяльних" [2]).

Лисенецький видав — як на ті часи — доволі можливо написаний опис повені в Будапешті [3]), але страшенно засміченою мовою, що заслужено викликала обурення М. Максимовича [4]). Г. Сероїчковський видав панегірик у честь цісаря Фердинанда [5]), інші члени гуртка оставили деякі праці в рукописах [6]).

Так, у найзагальнішому нарисі, виглядала б літературна діяльність віденського гуртка в рр. 1836-1838.

Незабаром зреалізовано теж проєкти, що про них у тому часі говорили. В 1842 р. австрійський уряд, за намовою В. Копітара, звернувся з зовсім конкретною пропозицією видавати український часопис у Відні до Івана Головацького, що мав стати редактором. Можна догадуватися, що зробив це Копітар на прохання, чи за намовою українців, членів віденського кружка, що таким робом хотіли виминути грошеві труднощі. Та уряд забрався до того по „поліцейськи". В Головацького зробили трус, його самого малощо не арештували, а щойно тоді виявили йому плани уряду. По довших сумнівах Головацький, за намовою брата Якова, погодився редагувати газету, що

праздникъ торжествен. тезоименитства... Госп. Г. Михаила Левицкого.. В Вѣднѣ 1838. 4⁰ ст. 10.

[1]) „Nauky duchownyja. W Widni 1836". Рукопис 8⁰ старанного письма, оправлений, зберігається в архіві Національного Музею у Львові. Одну проповідь оголосив др. Я. Гординський („Богословія" 1936, 2-3 ч. 149-154 ст.).

[2]) Вийшли в Перемишлі, І. частина 1842 р. II. ч. 1846.

[3]) Возрѣніе страшилища во Пестѣ и Будѣ наступающаго мѣсяцемъ мартомъ 1838 года во время разлитія Дуная Сумеономъ Ѳеофіл. Лисенецкимъ, Галиціяниномъ, теперь кес. кор. сожителища Вѣденскаго питомцемъ въ малорускимъ языку изображеное. Въ Вѣдню 1838. 8⁰ ст. 15+1.

[4]) О стихотвореніяхъ червонорусскихъ. „Кіевлянинъ" Київ 1841. II. 119-52.

[5]) Вѣнецъ високого благодаренія во честь... Фердинанда I. Въ Вѣдню 1838. 4⁰ 10 ст.

[6]) Дещо зберігається в Архіві Нац. Музею у Львові.

була б, як хотів і уряд, „питомою, народною, малоруською чи русинскою", була б „писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаним", що б „языкъ, народнôсть Галиччины и вси малои Руси, яко истный вôдземок корѣня Славянского почитовала и за себе особно становила, вôд Московщины вôдлучала и духа словенского в Галичинѣ пôднимаючогося на сторону Славян Австрійських накланяла и тут централизовала". Часопис мав бути присвячений українознавству та українській поезії, при чому мали тут передруковуватися теж твори наддніпрянських поетів[1]). Та і цей проєкт остав ще довго проєктом, бо перший український часопис у Відні появився аж у 1849 р. Львів і тут був перший. — Скоріше переведено в діло думку видавати українські альманахи в Відні. Перший такий альманах видав тойже Іван Головацький п. н. „Вѣнок Русинам на обжинки" (I ч. 1846 р., II ч. 1847 р.). Проти „Русалки Дністрової" можна назвати в ньому поступом — очевидно умовно — те, що тут поруч галицьких авторів поміщено теж наддніпрянських.

Таким робом — як здається — поруч львівського письменницького кружка можна говорити й про інші, зокрема про віденський, що хоч і не мав більш талановитих поетів, то проте виявив чималу письменницьку діяльність.

Окремо можна б згадати ще й про зв'язки віденського кружка з іншими слов'янами, але це широке питання виходить поза нашу тему. В поданім нижче листі є й про те згадка, а саме про зв'язки з В. Копітаром.

ДОДАТОК.

Лист о. дра Спиридона Литвиновича з Відня до еп. Івана Снігурського в Перемишлі:

Dzisiaj rano dopadł mie przez tak zwaną „Ilumn (?) Post" tuteyszą bilet szanowney ręki JWP z wyzwaniem, bym znaydującego się tu drukowanego kalendarza cerkiewnego kilka egzemplarzy JWu Panu przysłał. Udałem się natychmiast do wszystkich księgarzy tuteyszych, badałem nayprzód o ruskich daley i o innych w narzeczu słowiańskim kalendarzach: lecz nie znalazłem, co by kalendarzowi cerkiewnemu choć jakkolwiek zbliżało się podobieństwem. Nie wypadało jak tylko x. Malinowskiego, który JW o mniemanym kalendarzu doniósł, pytać o dokładnieysze wyjaśnienie; jakoż okazało się iż nayprzód maiący się drukować kalendarz jest tylko jednym z wielu idealnych utworów x. Malinowskiego, przytem zaś niezrozumiałem wysłowieniem się w ostatnim swoim liście do JW dał powód do mniemania, jakoby pomieniony kalendarz albo już

[1]) Про проєкт видавати часописа у Відні писав Свистун („Вѣстникъ Нар. Дома". Львів, 1905, ст. 60-2, 65-70, 82-7, 111-9) та К. Студинський (Кореспонденція Я. Головацького I т. ст. LXXXIII-VI, 69-71).

wyszedł, lub wkrótce wyiść miał z wytłoczni tuteyszey. Właściwym jego zamiarem — jak to mi sam dzisiay powiadał — było zawiadomić JW o zamyśle drukować się maiącego kalendarza cerkiewnego, by za zezwoleniem i wsparciem JWP ow zamysł przyprowadzić do skutku. Rzecz zaś właściwie tak się ma: Porządkując ja z zlecenia dyrektora bibliotekę naszego instytutu znalazłem niektore ciekawe szczegóły co do dziejow i starożytności Ruskich, między innymi znajduje się dawny słownik encyklopedyczny w manuskrypcie, obejmujący w czterych jak nayogromniejszych foliałach alfabetycznie uporządkowane wszelkie wiadomości: tu więc pod napisem: Rutheni znalazłem krótki rys początków „Ruthenos" nie bardzo ciekawy bo po większey części znajomy, lecz, ku końcu znajduje się wyszczególnienie wszystkich dzieł dawnych, z których by wiadomości historyczne co do dziejów naszych czerpać można a to już jest szacownieysze odkrycie: bo maiąc imiona autorów i dzieł wyszczegolnienie można po znacznieyszych księgozbiorach śledzić w nich ciemne początki dziejów naszych. Raz tedy w rozmowie, przy którey znajdował się i ks. Malinowski, oświadczyłem jak by dobrze było gdybyśmy mieli jakowy w Galicyi czasopism oddzielny ruski. Podobne odkrycia możnaby wtedy podać do powszechney wiadomości, a wyszłoby na jaw może nie jedno dzieło arcy-ważne z pyłu i prochów dawnych bibliotek. X. Mal[inowski] z zwykła mu namiętną [?] skłonności do drukowania co się tylko nawinie, naglił mie zaraz o ogłoszenie powyższych szczegołow drukiem, ja zaś wzbraniając się tego dodałem, iż gdybym słyszał, o jakim pisemku ruskim, któreby naprzykład w kształcie noworocz:[nika] lub histor. kalend.: na wzór serbskich pydobne urywcze historyczne ciekawości zawierało, podałbym do umieszczenia w nim moich powyższych szczegółów. X. Malinowski z wielkim zapałem myśl tę pochwyciwszy oświadczył się pisać do Lwowa, gdzie pewny Marc: Szasz: jakowyś noworocznik ruski ma mieć pod ręką: co gdyby się nie powiodło, on sam — X. Malinowski — ułożyć miał zwykły kalendarz cerkiewny, do którego i moje powyższe spostrzeżenia miały być dołączone i pod imieniem noworocznika miał io wszystko czytywać świat literacki. Ja ten projekt X. Malinowskiego za zwykłe zjawisko jego drukomanii — jak ją tu żartobliwie nazywają — przyjąwszy — nie myślałem, by tak daleko posunął swoią nieuwagę o cudzych zamysłach tak zarozumiałe dawać zawiadomienia: i li tylko ubolewać mogę iż niewinnym sposobem stałem się powodem do zatrudnienia JW tak mylnem X. M. doniesieniem.

Nie przeczę, iż skoro tylko ułatwie się z moimi egzaminami, będę mógł uzupełnić zdobytki do dziejów naszych ruskich z księgozbiorów tuteyszych, do czego przygotowawcze kroki już uczyniłem: nigdy jednak nie śmiałbym jakimkolwiek sposobem rozszerzać, a tym mniey drukiem ogłaszać, podobnych piśmiennych ustępów nie oddawszy je wprzód pod sąd i opiekę JWP ile równie wielkiego znawcy w ocenieniu badań

rusko-piśmiennych jak i uwielbianego powszechnie Mecena wszystkich, którzy słabemi siłami kuszą się dźwignąć upadłą świetność dawnej literatury ruskiej. Jakoż uprzedzając już teraz upraszam łaski JWP: o zezwolenie przysłania mojego manuskryptu skoro tylko uzupełniony zostanie JW z prozbą o użycie onego w sposób jaki się tylko pododać będzie. Moim jednak zdaniem podobne urywcze wiadomości nie tak drukiem ogłaszać jak zbierać należy, z czasem zaś pojawi się mąż umieiący z tych pojedynczych cząstek utworzyć świetną całość historyi naszey. — Tak jest ów stan rzeczy co do kalendarza, o którym doniósł x. Malinowski: nie mogąc więc uskutecznić rozkazu JWP przysłany kuponik Baronowi H. doręczyłem, który świadomszy życzeń JWP, a mający bliższe jak ja związki z sławnym Kopitarem, będzie umiał spełnić wolę JWP nabyciem szacownieyszych płodów piśmiennictwa w powinowa-tych narzeczach słowiańskich. — Naymiley i nayzaszczytniey mi jest i będzie zawsze załatwiać wszelkie zlecenia i rozkazy JWP. wszakże tym sposobem miałbym upragnioną porą ponawiania naypowinnieyszego hołdu i uszanowania, z którym zostaje. —

(З брульону листування С. Литвиновича — Архів Національного Музею ч. 30490, I зшиток, лл. 2 оборот 3).

Д-р ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ. Львів.

ПРО МІСЦЕВУ НАЗВУ *СТРИЙ*.[1])

1. Справою назви міста *Стрия* в сьогоднішньому станиславівському воєвідстві в Галичині[2]), тобто звідкіля вона взялася й що визначає, не займався окремо досі ніхто. Те, що вона тотожна з назвою водною: *Стрий* дало привід декому[3]) виводити цю назву від назви річки, що над нею лежить саме місто[4]). Але коли так, зн. коли назва цього міста й річки однакові, то де певність, що не навпаки — назва міста дала назву річці. Адже ж такі випадки, що річка бере свою назву від місцевини в топономастиці нерідкі. Ось нпр. назва річки *Сможанки* походить від назви місцевости *Сможа* (Стрийщина), назва потока *Коростовець* від села *Коростів* (там таки) й б. ін. Тимто таке пояснення, мовляв, назва міста *Стрия* походить від назви річки *Стрий*, може вдоволити історика чи географа, але не вистачає топономастові-мовознавцеві. Він далі цікавий знати (1) чому при такій самій назві річки й оселі треба виводити другу з першої і (2) що тоді визначає назва (в нашому випадку *Стрий*) сама з себе, як назва річки.

2. Щоб розв'язати перше питання треба розглянути й порівняти між собою більше таких назов, що спільні

[1]) Допомішний матеріял для цієї праці беру здебільшого з моєї докторської дисертації про місцеві назви Бойківщини; короткий, популярний жмуток міркувань на цю тему я опублікував у стрийській „Думці" ч. 68-9 за 1936 р. п. з. „Про походження назви Стрий".

[2]) Крім цієї назви зустрічаємо ще такі: *Стрий* частина міста Турки над Стрием (з власних записів у терені); *Стрий* село в пов. Гарволінським, *Стрия* село в пов. Вілейськім і ін. (пор.: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich T XI).

[3]) Пор. нпр. А. Прохаска: Historja miasta Stryja, Львів 1926, ст. 3.

[4]) Про назву ріки *Стрий* є принагідна згадка в „Słownik-y Etymologiczn-im języka polskiego" Ол. Брюкнера під гаслом: *struga* (стор. 521); правдоподібно за ним пішов й. Галічер в „Słownik-y geograficzn-im, pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych", Тернопіль 1935 і подав: *„Stryj* do pnia *struga;* Bojki mówią „w Stryhu", a więc wyraźnie pień struga." Галічерове вияснення необережне; бойківської (й наддністрянської) форми *„u Stryhú"* так, як форм: *u Stryú, na Stryú* (з власних записів у терені) не можна з мовознавчого становища змішувати зі словом *struga*, тобто *h* в формі *u Stryhu* виводити з праслов'янського *g*. Це *h* на місці *ź*, що між голосівками заникає в цих говорах (пор. З. Рабій: Dialekt Bojków, Sprawozdania PAU T. XXXVII Nr 6 стор. 18. а також приклади типу: *hahiuka* II *hajiuka* у проф. І. Янова: Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych, Lwów 1926. стор. 22).

й річці й оселі. Коли підходити до них із становища їхньої формальної будови, то вони укладаються в такі три основні групи:

а) Назва річки й оселі та сама:
Ялинковатий (потік і село — Стрийщина),
Лукавиця „ „ „
Бистриця (потік і село — Дрогобиччина),
Рибник „ „ „
Ропа (потік і село — Горличчина),
Ростока (потік і село — Турчанщина),
Сухий Потік „ „ і т. д.

б) Назва річки впорівень із назвою оселі поширена якимсь наростком:
Сможанка (річка): *Сможа* (оселя — Стрийщина),
Лавочанка (річка): *Лавочне* (оселя — там-таки),
Племка (річка): *Племня* (оселя — Долинщина),
Лужанка (річка): *Лужки* (оселя — там-таки)
Багноватка (річка): *Багновата* (оселя — Турчанщина) й інші.

в) Назва оселі впорівень із назвою річки поширена якимсь наростком або (рідше) приростком:
Опорець (оселя): *Опір* (річка — Стрийщина),
Дністрик (оселя): *Дністер* (річка — Турчанщина),
Сянок, Сянки (оселі): *Сян* (річка — Сяніччина),
Осмолода (оселя): *Молода* (річка — Долинщина),
Завач (частина Коростова): *Вач* (річка в Коростові — Стрийщина),
Загочевє (оселя): *Гочва* (річка — Ліщина),
Засяння (частина Перемишля): *Сян* (річка) й б. ін.

В першій групі назов, де назва оселі й річки ті самі, коли взяти під увагу значення кожної назви, як от:
Ялинковатий (потік, що пливе між ялинками),
Лукавиця (річка, що пливе луками, закрутами пор. слово: *лукавий* — м. і. крутій),
Бистриця (річка, що має бистрий біг, особливо в горішній своїй частині),
Рибник (багатий на рибу потік),
Ропа (річка з нафтовою або сільною ропою),
Ростока (малий потік, що розтікається),
Сухий Потік (потік, що часом висихає) й ін.,
то в усіх цих назвах мусимо виходити від назви річки; назва оселі це вислід передачі назви річки — оселі (звичайно, положеній над річкою).

Побіч значеневих указують на це й історичні дані; ось нпр. село *Смерічка* (Турчанщина) закладено — як це підтверджують історичні акти — *in fluvio dicto Smereczka* 1567 *SG*[1]) (під *Smereczka*); *Тисовиця* (Самбірщина) — *in fluvio dicto Czisowicza* 1588 *SG* (під *Cisowica*) й б. ін.

Що ж до груп б) та в) вилічених угорі, то формальна

[1]) Słownik Geograficzny... цитований вище в нотці 2.

альтернація назов типу *Баговатка*: *Баговата* й *Сянок*: *Сяч*, вказує недвозначно на те, що в другій групі назов треба виходити від назви оселі, а в третій від назви річки.

На тлі цих міркувань виходить ясно, що назву *Стрий* треба вважати за первісну назву річки; ця остання — як це видно при назвах під а) — передала свою назву оселі.

3. Але приділивши місцеву назву *Стрий* до групи відрічних назов, ми ще її не вияснили зовсім; зостається ще відповісти на друге поставлене вгорі питання: що визначає *Стрий*, як назва річки.

При вияснюванні значеневої вартости якоїнебудь географічної назви мусимо передовсім вихсдити з історичного матеріялу, щоб ствердити, чи назва заховала до сьогодні свій первісний вид чи ні. Давні акти подають нам такий важливіший матеріял про назву *Стрий*: *in Stryg* 1396 AGZ [1]) III 115; *de Stry* 1421 AGZ II 64, *de Strig* 1442 AGZ V 115; *de Stry* 1473 AGZ XV 162; *Strigenses* 1499 AGZ IX 162; *de Stry* 1500 AGZ XVII 379; *Stryi* 1508 AGZ XIX 563; *ad Stry* 1524 AGZ XVIII 574; *ad Strey* 1525 AGZ XVIII 575; *Striig* Прохаска [2]) 280 *s Strya* 1565 Жер.[3]) II 53; *capitaneatus Sthryensis* 1570 Жер. VII 196; *do Sthrya* 1570 Жер. VII 197; *in Stryei* 1570 Прохаска 206; *oppidum Stri* 1594 Прохаска 196; *in castro Stryi* 1657 Жер. VI 222; *Strey* 1694 Жер. VI 71 і ін. пізніші. Всі ці записи — після розв'язання деяких давніх латинсько-польських ортографічних особливостей — засвідчують нам, що і вдавнину назва *Стрий*, звучала як тепер, отже, що в тягу історії не підпала ніяким змінам.

На основі ж мовознавчих даних можемо назву *Стрий* зіставляти:

а) з такими назвами, як: *Стривігор* II *Стрвяж*, *Стрипа*, (Галичина), *Струсто* (Росія), *Strowange* (Пруси), *Стримон* (Македонія), *Струмица* (Болгарія й Сербія) й ін.

б) з такими словами як: укр.: *струм*, *струя*, *остров*; поль.: *struga*, *strumień*; ст.-ірляндське: *srúaim* 'струм'; нім. *Stromm*; іранське: *sruth* 'ріка'; грецьке *ῥεω* 'пливу', *ῥευμα* 'струя'; ст.-інд. *sravati* 'пливе'; лотиське: *strâume*; литовське *sriatas*, *srautas*, 'те, що пливе, струя' ст.-норд. *straumr* 'струм' й ін[4]).

Ці всі назви й слова даються звести до одного кореня * *sreu* – (із найрізнішими апофонічними формами вокалізму)[5]),

---

[1]) Akta grodzkie i ziemskie... z Archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie.

[2]) Прохаска op. cit.

[3]) Жерела до історії України — Руси, вид. Археографічна Комісія Наук. Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові.

[4]) Пор. Р. Травтман: Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923, стор. 279, 280.

[5]) Приява звука *t* це — як стверджує порівняльне мовознавство — т. зв. вставний звук у групі *sr* — прикметний побіч слов'янських мовам: балтійським, германським та давній трацькій.

що в загальному визначає 'рух води', а в дальшому: 'все, що пливе' отже річки й потоки. З цього погляду назва *Стрий* визначає 'пливучу воду' й сягає походженням індоевропейської епохи.

Коли зібрати коротко разом все сказане вгорі, то виходить що:

а) назва міста *Стрия* походить від назви ріки,

б) *Стрий*, як річна назва, це дуже стара назва, сягає до індоевропейської епохи своїм походженням і визначає стільки, що 'пливуча вода'.

Проф. Др. ІЛАРІОН СВЄНЦІЦКИЙ. Львів.

ДОГОВОРИ З ГРЕКАМИ БОЛГАРІЇ Й РУСИ.

(Проба рівнобіжности й періодизації історичних фактів).

Часово найстарша знана нам вістка про договір хана болгарів Ісперіха (644—702) з греками находиться під 679 р. Згідно з договором 704 р., імператор Юстиніян Ринотмет відступив болгарському ханові Тервелю усю Загору між Сливеном і Месемврією, та дав окуп матеріями і пушниною, а 708 р. — відступаючи від твердині Анхіяло — повісив на її стіні своє оружжя в знак приязного розстання. Тервель заключив був у 716 р. умову з греками про вивіз пушнини на 50 літрів, видачу політичних збігців, що були проти влади, та про знакування товарів пломбами. У 756 р. побіда Візантії над болгарами закінчилася новим мирним договором з ханом Кормисошем. Та за цим договором пішла довга тяганина за перевагу в Македонії, де греки задумали були, шляхом осадництва (809—810 рр.), зменшити чисельну перевагу слов'янського населення. Це змагання за національне обличчя території закінчилося невдалим походом Візантії у Тракію, побідою болгарського хана Крума на Върбишкому проході 811 р., після якої він міг напитися вина з черепу імператора Никифора та приступити до облоги Царгороду. І знову, тільки коштом великого окупу — золотом, дорогими тканинами і молодими невільниками — змогли візантійці 813 р. замирити болгарів. У знак побіди Крум вбив копіє у золоті ворота столиці, у яку зміг би був війти як тріюмфатор і засісти на імператорському столі, як володар світової імперії, якщо б був мав добру флоту. Крумів наслідник, Омортаг заключив у 815 р. договір миру на протяг 30 літ з означенням границь між імперією і Болгарією, ствердженням слов'янського розселення Тракії і Македонії та обміном полонених. За болгарського царя Бориса (852—889) у р. 864 пішла вже мова про глибокий довготривалий мир, а його наслідник Владимир (889—893) добився шляхом договору видачи полонених. Симеон, великий цар болгарів, поновив у 904 р. мирний договір 896 р., що перетривав таким чином 17 літ, аж до смерти імператора Льва Философа († 11. V. 912 мартівського числення).

Отож, коли прийняти, що впродовж часу 679—913 рр. було 10 мирних договорів Болгарії з Візантією, то періо-

дичність їх винесла би по 23 роки. Але з огляду на звичай обов'язкового тривання миру тільки на час життя одного з його творців, очевидним стає, що цих договорів могло бути стільки, скільки було змін володарів у Візантії і Болгарії. А було їх у Болгарії од Ісперіха до Симеона 20, а на візантійському престолі 24, себто впродовж 234 літ було усіх приток до мирових договорів між цими державами аж 44, у висліді чого середня періодичність цих договорів спадає до 5-ти літ.

Дуже інтересний образ дипломатичних взаємин болгарського царя Симеона з Візантією. По смерти імператора Льва Философа, цар Симеон рішив використати природний кінець взаємних договорів та зобов'язань, задумавши заключити нову умову тільки за ціну споріднення з імператорським домом через намічені ним подружні зв'язки. Цим робом захотів він стати законно признаним імператором — батьком (*βαβιλεοπάτως*) та дійти до співволодіння Візантією. Почалося все те від переписки з патріярхом Николаєм Містиком. А що вона не довела до бажаної для Симеона залагоди його домагань, то він приступив до облоги Царгороду, щоб силою осягнути намічене. Одначе, не маючи належно випосаженої флоти, мусів він згодитися на деяке обмеження своїх бажань, а саме прийняти від патріярха Николая Містика, що був тоді співправителем імперії, замість царського вінця тільки патріяршу накидку — *ἐπιῤῥιπιάριον*, що давала йому право на місце близьке імператора ромеїв.

Ці заходи Симеона дістати з Візантії признання імператорської гідности та разом з цим права для болгарського царства на церковну патріярхію — є до певної міри висловом державної сили володоря Болгарії, що міг не вдоволятися в дану хвилину офіційним візантійським титулом *ἄρχων* і посягнути на найвищий титул самодержця *αὐτοκράτως*. Знаменним є ці взаємини між Візантією і Болгарією рівнож для великої дипломатичної проворности представників у дану хвилину ослабленої імперії, що вміли ці вимоги дуже послідовно і витривало зменшати і злагідняти, хоч як уперті були в цьому напрямку заходи дійсно великого і темпераментного володаря Болгарії. Обряд положення рук патріярхом співправителем на голову царя Симеона, та — після прилюдного звеличання триразовим окликом *ἄξιος* — вложення на його голову патріяршої камилавки — *ἐπανω καμηλαύκιον* вивищало дотоперішнього васала, якого візантійці називали „начальником, першим мужем" — *ἄρχων, πρῶτος ἄνδρωπος*, що в церемоніяльних приписах імператорського двора згадувався на дуже далекому від початку місці. В часі врочистого гостювання Симеона в Константина й Романа була навіть мова про такий мир, якого досі не бувало ще між ромеями і болгарами. А згодом, після цього акту патріярх Николай, як духовний батько Симеона, заговорив навіть про можливість одру-

жити дочку царівну з сином співправителя імператора Романа Лакапена, що був тестем імператора Константина. Одначе, знаючи про себе, що столицю світа можна було б заняти тільки за поміччю доброї флоти та при запоруці прихильности для цієї справи сусідів, Симеон звернув свою увагу на арабську флоту, що його поміч можна було одержати за добрі подарунки тим певніше, що араби рівнож не завжди виявляли свою прихильність для Візантії. Араби бували вже союзниками слов'ян проти Візантії, нпр. у 807 р. коли слов'яни змагалися за владу.

Не занедбували справи й візантійські дипломати. Вони з'єднали для імперії сербського князя Петра, якого Симеон уважав своїм приятелем. Хоч після побіди візантійців на Ахелої — Симеон підступом дістав цього князя в свої руки і покарав його за приятелювання з ворогами, то все таки візантійська дипломатія потрапила окружити болгарське царство приятелями імперії. Візантія війшла у зв'язки з могутнім північним сусідом — київською Руссю, що згідно зо згадкою патріярха мала бути 917 р. проти Симеона, заключила в 913 р. мирний договір приязни з аварами-уграми, та підіслала арабську флоту під Солунь для загрози слов'янам Македонії.

Знані нам 4 договори Руси з Греками: після побідного походу Олега на Царгород 907 р. та після поразки 911 р., Ігоря 945 р. та після побіди над Святославом в Дерестрі 972 р. — дають нам основу до деяких дуже інтересних міркувань. В договорі 911 р. є згадка про давніші усні і письменні умови приязних взаємин між Руссю і Візантією. Згадка ця мусіла мати реальний підклад у якомусь ряді договорів тої ж Руси з греками, бо Русь здавен володіла з Дону й Волги на Азівському морі. А втім ми маємо відомість під 838 р. бертініянських анналів про послів Руси у Візантію, від якої спрямували вони свій шлях на франкське Подунав'я, бо вернути додому північним побережжам Чорного моря їм годі було через воєнний стан. Ось так поява руських послів з Візантії у західньоримського імператора Людовика, що, мабуть слушно, запідозрів їх прихід у свою столицю, може бути навіть зв'язана з бажанням тодішньої Руси проникнути на те Подунав'я, де згодом Святослав міг задумати створити осередок своєї держави від Новгороду й Київа аж поза гирло Дунаю. Рівнож біля 866 р., після походу Бравліна на Сурож, був таки якийсь договір з Русею, що коштував імператора Василія значного окупу дорогоцінними матеріями і золотом.

Ось так число договорів Руси з Греками виростає на шість. У патріярха Николая Містика є згадка ще про договір з Руссю 917 р. в справі помочи проти болгарського царя Симеона. Коли ж узяти під увагу побут княгині Ольги у Царгороді 955 р., де імператор Константин натяк-нув їй про можливість засісти імператрицею на візантій-

ському престолі та багато обдарував її то можна б говорити про 8 договорів Руси з Греками, а дев'ятим був би договір Володимира 988 р. в Корсуні про одруження з царівною Анною. Отож за час 150 літ (838-988 рр.) було б 9 договорів Руси з Греками. А що в тому часі було по 8 змін володарів на Русі й у Візантії, то періодичність договорів Руси з Греками виявлялась би 6-літнім триванням.

В дану хвилину належить звернути увагу на ряд рівнобіжностей, що знаменують не тільки ці договори, але й політику Руси зглядом Візантії, саме в тих напрямках, які ми пізнали в історії взаємин Болгарії з Візантією. Перш за все, в договорі 911 р. говориться про руських бояр і князів, що находяться під рукою князя Олега і від імени яких виступають посли, що заключають даний договір. Візантійські історики рівнож згадують про бояр болгарських, називаючи їх *βολιάδες*. Ця назва є перший слід однородного февдального укладу громадян у Болгарії і в Русі. В цім же договорі говориться і про зворот та видачу збігців злодіїв, що замишляли щось лихе, проти свого князя.

В договорі 945 р. в пункті другому є постанова, що великий князь руський і його бояри мають посилати до кожного великого царя грецького свої кораблі з відповідними пашпортами, подібно як були виставлювані грамоти з золотими печатками для послів, та з срібними для купців. В дальшому пункті говориться про дозвіл руським купцям вивозити з Візантії паволок на 50 золотників, забороняється русичам творити бешкети в оселях грецьких, та означується час побуту Руси на візантійській території тільки до осені, щоб не зимували в Візантії. Рівнож говориться в тому договорі про зворот біженців, викуп полонених та взаємну військову поміч, але під умовою, що Русь не буде вмішуватися у справи Корсуня і не буде перешкаджати корсунянам ловити рибу в усті Дніпра, та сама не буде на усті Дніпра зимувати, тільки восени поверне до дому. Крім цього князь руський має боронити Корсунь від нападів Чорних болгарів, що сиділи на гирлі Дністра. Право судити греків за їх проступки на Русі є тільки за імператором Візантії. Накінець, уступ XV цього договору ще ясніше окреслює взаємини Візантії й Руси, коли виразно зазначує, що на письма (приказ?) імператора має князь руський післати стільки війська, скільки потрібно його буде імператорові.

Коли зіставити одні з одними ті постанови договору, що означують устійнені права Руси супроти Візантії і застережені виключно самій Візантії, то нам стає ясним, що Візантія уважала рівнож і Русь за територію до певної міри собі підлеглу, так як уважала вона наддунайську Болгарію і Сербію. Проте цей стан якоїсь залежности, по тодішнім звичаям — Візантія оплачувала значним окупом. Руська земля X в і к у була одначе для Візантії не так небез-

печна, як стала нею Болгарія царя Симеона. Тимто імперія Ромеїв уживала всяких заходів — приборкати свойого найближчого сусіда Болгарію. Ось так, між поодинокими походами Симеона і його попередників проти Царгороду — та історично знаними нам рухами Руси на південь в сторону Корсуня й Царгороду, заходить очевидний зв'язок рівнобіжности та своєрідної періодичности, за якими можна доглянути, а в кожному випадку належить дослідити, взаємини між Руссю і Болгарією, чи то на підставі порозуміння близько споріднених слов'янських територій, чи то ворогування виконавців протилежних завдань поставлених їм великодержавною політикою Візантії.

Візантія старалася всякими способами приборкати саме слов'янські племена — не тільки через договори з окупом, але й шляхом поширення християнства, як на далекій півночі у Києві, так і у близькій Болгарії на Подунав'ю. Вислідом цих заходів було хрищення болгарського князя Бориса — Михаїла у 864/5 рр., а в 90 літ пізніше хрест великої княгині Ольги у Царгороді 955 р. та її заходи насадити християнство в Києві через духовників з Візантії. Оскільки наслідки прилучення руської княгині до християнства могли бути для Візантії корисні до часу появи її сина Святослава — князя войовника, то хрищення Болгарії не перемінило напрямку великодержавної політики царя Симеона. Він не захотів зіставатись дальше васалом імператора, тільки забажав стати йому рівним співправителем усієї візантійської імперії та зовсім незалежним у своїому церковному житті через самостійну патріярхію у столиці Болгарії, що була б рівнорядна з царгородською.

По невдалій боротьбі Симеона за великодержавне становище Болгарії, звертають на неї увагу не тільки візантійські імператори, але також і руські князі, Святослав та його син Володимир. На основі 8-ої, 11 і 15-ої статті договору 945 р. можна б думати, що Святослав пішов на болгарів з доручення імператора, однак 968 р. він вже заявляє, що осередком його землі є Переяславець (болг. Прѣславъ). Хвилеве підбиття 80 городів задунайської Болгарії було вдаремнене візантійською дипломатією через похід Печенігів і облогу Києва 968 р. Другий похід Святослава на підбій Болгарії, може навіть для здійснення первісного плану Симеона опанувати через слов'ян Візантію, скінчився для Святослава великою невдачею 972 р., після якої він був змушений заключити договір „до кінця віка", щось в роді вічного миру. У цьому договорі Святослав зобов'язався ніколи не замишляти нічого лихого проти усіх, що є під грецькою владою — ні проти влади корсунської, ні проти країни болгарської, та навіть мав бути проти кожного з оружжям, хто б поважився іти проти Візантії. Одним словом нове ствердження ссоєрідної військово-політичної підлеглости князя Святослава проти Візантії.

Цей договір одначе не перешкодив візантійським дипломатам порозумітися з могутнім противником сусідом, що був між Чорним морем і дніпровими порогами і видати печенігам на ласку і неласку свого союзника Святослава. Отож, згідно з тодішнім звичаєм, Володимир, син і наслідник Святослава, не вважав себе зв'язаним договором свойого батька 972 р. і пішов знову на Болгар та заключив з ними приязнь, а згодом пішов на Корсунь, щоб промостити собі шлях до столиці світа. Скінчилося це хрищенням Володимира і подружжям з сестрою імператорів Василія і Константина — Анною 988 р. Після того Володимир спрямував усі свої великодержавні плани на північний схід від Новгороду в доріччя Волги та на захід від Києва в сторону волинської землі і галицького Подністрів'я. Споріднення з Візантією давало йому забезпеку від півдня. Для своєї столиці в Києві вдоволився він митрополією, що ще в XII в. користувалася грецькими ієрархами на руських землях. Болгарія в тому часі стратила свою незалежність.

Ось так представляється перший розділ про найстарші політичні взаємини двох державних організмів, що в X-ому віці виступили з виразним слов'янським характером своєї території. Дальші взаємини Руси з Болгарією, це взаємини в ділянці культури духової, що перетривали до нинішнього дня, виявляючи на протязі близько 1000 літ ряд цінних здобутків.

Проф. Др. ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ. Прага.

УКРАЇНСЬКІ ВИДАВНИЧІ ЗНАКИ.

В книжних сутінках, прикриті численними аркушами і окладинками, часто мало помітні, закриті і замасковані від звичайного „читача“ — зберігаються по багатьох виданнях друкарські і видавничі знаки (фірмові марки)... Кожний зокрема не представляє собою особливого інтересу, сходить за „прикрасу“ і додаток до книжки, нерідко мало зрозумілий і без значення для новішої доби. Розшук їх дуже затруднений, часто безнадійно-тяжкий, в окремих випадках заздалегідь засуджений на невдачу знайти те, що особливо потрібне. Часто треба цілими роками робити спеціяльні „експедиції“ до бібліотек і збірок, запасаючись великим терпінням і настирливістю, щоб здобути всього кілька „нових“ знаків. Але ще більша біда з тим, щоб „зібрати“ їх в „портретовій“ схожості. Ніякі найдокладніші описи не заступлять графічної репродукції, ніяка найкраща „зорова пам'ять“ не в стані запам'ятати всіх відмін, нарешті ніякі матеріяльні засоби не дадуть можливости усе перефотографувати або репродукувати яким-небудь іншим способом.

Навіть сучасні видавничі знаки зібрати дуже тяжко. Ми їх бачимо часто, не в одній книжці і не раз, але „мати“ їх перед собою усі нараз неможливо, хіба що збирати цілу спеціяльну бібліотеку — по одній книжці з кожного видавництва або нарешті перезнімати їх. Бож коли видавництво вже нечинне, то його фірмовий знак заховується лише на його виданнях.

І так після багатьох невдач і навіть зневір'я після 10-ти річної праці маєш в руках збірку, що дає загальний образ цієї ділянки української графіки; збірка може не вичерпуюча, але у великій мірі достаточна для того, щоб дати образ головних досягнень минулого й сучасного. Щойно тоді показується, яке велике значення має цілість!

*

Видавничий знак — це графічний символ друкарства в часі і просторі. Покажчик повсякчасного стану культури, науки і мистецтва. Збірний, сумарний образ техніки і мистецтва доби. Концентрація, сполука і зосередження в одній емблемі цілого світогляду і стилю сучасности!

І справді, друкарський та видавничий знак, що об'єднує в одну цілість різноманітні змістом книжки, вказує на

цілу спрямованість видавництва. Своїм графічним змістом з'ясовує світогляд, ідеологію, круг заінтересувань, амбіцію, смак не тільки друкаря і видавця але й цілої доби. Своєю формою видавничий знак характеризує мистецький стиль, напрямок доби, зокрема друкарські і графічні течії. І так, вивчаючи лише знаки — знайомимось з повсякчасним станом друкарства, граверства чи то графіки, мистецьким рівнем індивідуальних мистців і цілої мистецької школи. А це знов дає нам важні матеріяли про загальні культурні течії, технічні і мистецькі впливи, шляхи цих впливів і наслідки їх в еволюції розвитку цивілізації.

Словом, оці „незначні" і „малопомітні" знаки, часами говорять більше, ніж цілі фоліянти документів і розв'язують заплутані проблеми скорше, як найдокладніші студії самих текстів книжок.

Тому не диво, що на Заході дослідам друкарських і видавничих знаків уже давно присвячено чимало уваги, а навіть відомий рід колекціонерства цієї галузі графіки, подібно до філателії і збірок екслібрісів.

Порівнюючи з останніми, друкарські і видавничі знаки мають певну перевагу і більший громадський інтерес. Коли екслібріси більше характеризують чисто індивідуальне замилування, смак та інтерес власників бібліотек, то видавничий знак дає поняття про ціле підприємство та обслуговує величезний колектив продуцентів і консументів - читачів та у більшій мірі дає поняття про стиль та характер доби.

Тому, що збирання друкарських і видавничих знаків, як було вище з'ясовано, натрапляє на великі труднощі, то цей рід колекціонерства розвинений загалом слабо. З українських збирачів друкарських і видавничих знаків відомі авторові цих рядків п. п. ред. П. Зленко і Я. Стешенко [1]).

Перша спроба опублікувати збірку знаків українських видавництв походить з 1926. р., коли автор цих рядків виставив свою колекцію на Українському відділі Виставки книжньої культури при Міжнародньому конгресі бібліотекарів і приятелів книги в Празі. Тоді було зложено автором невеликого каталога збірки з передмовою. Цього каталога було написано на машинці і репродуковано літографічним способом, на жаль, далеко не досконало (Знаки українських видавництв. Каталог виставки знаків українських видавництв. Склав В. Січинський, Прага 1926, ст. 32, 16^0, з 6 репрод. вид. знаків).

*

Загально-европейська література про видавничі знаки досить обширна. Перша праця присвячена друкарським знакам належить B. Roth-Scholtz-у (1687-1736) і була видана в Ніренберзі в 1728 р. під назвою: Insignia bibliopolarum et

[1]) При цій нагоді вважаю своїм милим обов'язком скласти найбільшу подяку Високоповажаним пп. ред. П. Зленкові і Я. Стешенкові за їх допомогу в моїй праці і за обмін знаками, який значно доповнив мою збірку.

typographorum. Є це альбом без тексту, що складається з 50 фоліових аркушів з копіями 513 друкарських знаків вигравірованих на міді. Текст до цього альбому вийшов щойно в 1730 р. але іншого автора — J. K. Spoerl-a у двох виданнях. Перше як обширна передмова до альбому Б. Рота під заголовком: Introductio in notitiam insignium typographicorum (Вступ до пізнання друкарських знаків) і друге під назвою: Friderici Roth-Scholtzii Thesaurus symbolorum ac emblematum i. e. Insignia bibeopolarum et typographorum.

На свій час це була поважна праця, що з'ясовувала повстання і розвиток друкарських знаків, так що ще й досі не втратила свого значення. Пізніше з'явилося кілька нових доповнень до альбому Б. Рота і тексту — наприклад, ректора ніренберзької школи M. J. O. Vinhold-a, T. Grusins-a та ін.

Щойно в 1853 р. вийшла в Парижі нова, більш вичерпуюча, французька праця в двох томах L. Silvestr-a під заголовком: Marques typographiques de puis l'introduction de l'imprimerie en 1470 jusqu'à la fin du XVI-e siècle.

Далі з'явилося кілька праць у німецькій мові, що значно доповнювали відомості про знаки регіональних друків — ціріхських, базельських, франкфуртських, майнських, ельзаських та ін.:

P. Heitz, Die züricher Büchermarken bis zum Anfang des XVII. J. Zürich 1895.

P. Heitz, Die Kölner Büchermarken bis zum Anfang des XVII. J. Strassburg 1894.

P. Heitz, Baseler Büchermarken bis zum Anfong des XVII. J. Strassburg 1895.

K. A. Barack, Elsässische Büchermarken bis Anfang des 18. Jahr., Strassburg 1892.

З новіших загальних оглядів відмітимо розвідки: A. M. Meiner, Geschichte des deutschen Signet („Museum f. Buch u Schrift", Leipzig 1922) та мюнхенське видання: Die Drucke und Buchhändler-Marken des XV. Jahrhunderts, 1926. Про голандські друкарські і видавничі знаки маємо відомості у бібліографії голандських друків рр. 1500-1540 видавництва W. Nijhofe — M. E. Kronenberg у Гаазі 1923 р.

У польській літературі, поминаючи різні згадки про знаки у загальних працях з історії друкарства, відома нам окрема стаття St. Lam-a під заголовком: Polskie znaki drukarskie („Tygodnik Ilustrowany", 1921, № 16).

Досить розроблена література по цьому предмету в чеській мові. Основна праця належить C. Strak-ові: O značkách knihtiskařů a knihkupcu („Ročenka Československých knihtiskařů", Прага 1926, ст. 59-73). Доповненням служать статті: A. Císařová, Značky v českých a moravských paleotypech („Knižni kultura doby staré i nowe", Прага 1926, ст. 61-67); R. J. Vonka, O knihtisařských značkach („Typografia", Прага 1930, ч. 7, ст. 172-173). Про сучасні видавничі знаки: K. Herain, Česká obchodní a nakladatelská značka

(„Vytvarné práce“, Прага 1924, ч. 1, ст. 19-22); M. Koláb, Obchodní a naklatelské značky („Typografia“, 1925, ст. 144-146).

*

За перший друкарський знак в історії друкарства вважають знак друкарні послідовників Гутенберга - Фуста і Шеффера у Майнці, що походить з 1457 р. Як цей перший знак так і пізніші були охороняльними засобами проти наслідувань і підроблення. Про це, між іншим, зазначає бононський друкар Benedikt Hector у передмові до видання творів Юстіна і Фльора з 1505 р.: „Хто хоче купити книги видруковані в моїй друкарні, запам'ятай знак, що уміщений на передній сторінці, то не ошукаєшся, бо деякі друкарні злої волі дають своїм неправдивим і підробленим книгам моє ім'я щоб лише продавалися“. Відомо, наприклад, що не раз підроблювали знак дельфіна венецького друкаря Альда Мануція (1494-1515).

Досить рано з'явилися друкарські знаки також у Чехії. Найстарший 1475 р. належить незнаному друкареві, що видрукував „Новий Завіт“ і нагадує друкарський знак згаданого Й. Фуста. Далі відомий знак друкаря у Кутній Горі Мартина з Тішнова, що зображає герб міста Кутної Гори, видрукований у „Біблії“ 1489 р.

Майже з самого початку існування друкарських знаків, вони були різного змісту — від зовсім простих емблем до складних композицій. Прикладом останніх може служити знак паризького друкаря J. B. Ascensi (1498-1535), де виображено цілу тогочасну друкарню.

Звичайно друк. знаки уміщали на титульній сторінці, але нерідко також у кінці книжки, як наприклад, друкаря K. Platin-a в Антверпені.

Крім знаків друкарів, були випадки, коли уживали знак автора або герб мецената. Прикладом першого способу може служити знак Reuchlin-a в його коментарі гебрейської мови, виданого в місті Надепан 1518 р.: „De accentibus et orthographia linguae Ebraicae“. Щедрий меценат літератури у Венеції O. Scotus жадав, щоб в книжках виданих його накладом, був уміщений його родовий герб. Цей останній спосіб значкування вже більше підходить до сучасного поняття видавничого знаку у відміну до друкарського знаку.

Вишукано - простої форми були м. ін. друк. знаки венецькі. Це, переважно, кола, з яких високо підноситься двохраменний чи трьохраменний хрест, що закінчується зіркою чи іншим графічним мотивом. Німецькі друкарі знов найбільше уживали щити і картуші. Нерідко також уживалися родинні герби і герби міст. Наприклад, J. Froben уживав герб міста Базеля, F. Biesckmann — Кельна, K. Kachelofen — Ляйпціга. Пізніше найчастіше уживалися монограми, медальони і картуші, знаки з біблійними і мітичними особами (Меркурій, Геракл, Сірена, а найбільше — богиня науки і мистецтва Мінерва).

Від середини XVI ст. панує вже тип знаку з гербами панівних володарів, міст, університетів і різних достойників, так що ці видавничі знаки дають дуже багато матеріялу для геральдики.

Правдоподібно, таким першим знаком у формі герба треба вважати знак у „Біблії“ 1529 р. з дереворитами ніренберзького гравера Erhard-a Schön-a. Подібним йому являється знак у чеських друках, наприклад, Мелентріха у „Біблії“ 1549 р.

Осібну сторінку мають знаки братських видань у Чехії, що дають нам деякий матеріял до генези окремих українських друкарських знаків. Оці братські знаки переважно з символічними рисунками і з символічним означенням місця видання. Крім того зустрічаються також знаки авторів поодиноких творів видавців, друкарів, а навіть граверів, коректорів і словолитників.

Загалом, у другій половині XVI і в XVII ст. у всіх европейських виданнях поширився спосіб витворювати знаки з таємничим значенням — символічні, емблематичні і енігматичні, де бібліофіли і загалом читачі мали дошукуватися скритої правди або затаєного значення.

*

У перших виданнях, що були поширені в Україні — друках Фіоля 1491 р., було ужито герб міста Кракова з надписом „S. V. КРЯКОВЯ“. Сюжет цього знаку м ін. нагадує знак чеського друкаря Мартина з Тишнова з гербом міста Кутна Гора, що був, як зазначено вище, уміщений у „Біблії“ 1489 р. При тім треба зазначити, що на думку чеського дослідника Й. Вольфа, — Мартин, правдоподібно, вчився друкарства в Нюренберзі, а також дереворити цього кутногорського видання того самого ніренберзького походження. В інших своїх працях, автор цих рядків довів, що дереворити у виданнях Фіоля теж нюренберзького походження, а сам Фіоль походив з міста Neustadt коло Ніренбергу. Тому не викликає сумніву і походження графічного мотиву знаку друкаря Фіоля 1491 р.

Іншими виданнями, що теж були поширені в Україні, як відомо, являються празькі видання Скорини 1517-1519 рр. Серед них також знаходимо знак друкаря, що вперше був уміщений в другому томі „Біблії“ на 5 аркушу „книги Сираха“. Цей знак у вигляді орнаментальної заставки. Посередині цієї заставки уміщено картуш — щит з сонцем і місяцем у вигляді людських облич. По боках оточують орнаментальні мотиви рослинного характеру з листків і овочів. Тут же дві бородаті фігури, що спираються на картушах. Останні в середині нічим не заповненні.

Першим українським друкарським знаком треба вважати герб друкаря Івана Федоровича у львівському „Апостолі“ 1573-1574 р. Це відома гравюра (дереворит) на цілу сторінку зворотного аркушу 264 „Апостола“, що має підпис невідомого гравера „W. S.“ Представляє собою роскішний

ренесансовий акантовий мотив, посередині якого уміщені в картушах герб міста і знак самого друкаря. Розуміється, що найбільше значення має тут знак друкаря, що представляє собою елементарну форму вигнутої стрічки у вигляді (з стрілкою у горішній частині і словом „IWAN". Така сама емблема повторяється на знаку І. Федоровича в Острозькій Біблії 1581 р., тільки з літерами **„І. Ѳ."** Про походження і значення цього знаку були висловлені самі різноманітні здогади. Одні бачили тут споріднення зо знаком венецького друкаря А. Мануція (дельфін і якір), інші вбачали тут закрут (меандр) річки з друкарським трикутником. З останніх дослідів дуже інтересні висновки відомого дослідника-геральдиста В. К. Лукомського, який у спеціяльній статті, присвяченій знаку Федоровича[1]), доводить, що є це „типовий родовий герб XVI в. у західньому краю слав'янства" — відомим у Литві гербом уживаним білоруським родом Рáгоза. Цей рід походить з XVI ст. і первісно мав землі у верхів'ях Дніпра, а серед їх представників були два київські митрополити Мисаїл (1474-1477) і Михайло (1589-1599). Таким чином з'ясовується, що друкар Іван Федорович зовсім не походив з Московщини, а натомість мав зв'язки з Україною, або навіть сам походив з України чи Білоруси. Лише після цього стає ясніше, чому саме Федорович, тікаючи перед московською темнотою, прийшов саме на Литву, Білорусь і пізніше до Львова і чому саме так швидко урухомив у Львові друкарню. Очевидно на білоруських та українських землях він був своїм чоловіком. Свою друкарську уміліcть приніс до Москви власне з Заходу, але в Москві йому не повелося подібно як німцеві В. Готину, що хтів закласти друкарню у Москві у 90-их роках XV ст., а якого московська юрба втопила, так само як спалила друкарню Федоровича.

Крім друкарського знаку Федоровича в „Апостолі", також є знак мецената друкарства Григорія Ходкевича, що уміщений на відворотній сторінці першого аркушу львівського „Апостола" 1574 р. Це той самий герб, що вперше був уміщений у заблудівському виданні „Учительної Євангелії" 1569 р. В інших своїх працях автор цих рядків довів, що гравюри львівського „Апостола" робилися під впливом нюренберзького граверства, зокрема за зразками гравера Е. Шена 1524 р.[2])

Не зайве відмітити, що в перших московських друках зовсім не уживалося друкарських знаків. Та і в пізніших часах друк. знаки (друкарів і герби меценатів друкарства) майже не зустрічаються, а коли і зустрічаються, то як підробки знаків інших (не московських) друкарень!

[1]) В. К. Лукомский, К вопросу о родопроисхождении Ивана Федорова, „Иван Федоров первопечатник", Москва, 1935, ст. 167-175.

[2]) В. Січинський, Архітектура в стародруках, Львів, ст. 3. — Гравюри українського перводруку, „Літ.-Наук. Вістник", Львів 1924, VI, 150. — До питання про автора гравюр українського перводруку, „Бібліол. Вісті", Київ 1926, III, 58.

Натомість в українських друках друкарські знаки були дуже поширені — подібно до видань цілої західньої і центральної Европи.

У другому, після Львова, осередкові українського друкарства — Острозі, а також в Дермані, на виданнях звичайно уживалося герба кн. Острозьких (рр. 1580, 1581, 1594-1596, 1604) як фундатора і власника друкарні. Особливо гарний герб Острозьких з обрамованням у вигляді гірлянди з „плодів земних" був уживаний у Дермані 1604 р.

Подібно до острізької друкарні, також друкарня Г. Балабана уживає за свій знак-герб родини Балабанів. Цей герб зустрічаємо спочатку у Львові в 1604 р., Стрятині 1606 р., а пізніше на деяких виданнях київо-печерської друкарні, як наприклад, у Слов'яно-українському словнику П. Беринди 1627 р. і „Столп цнот" 1658 р.

Особливої уваги заслуговує друк. знак на виданнях Братської друкарні у Львові і передовсім на Грецько-українській граматиці 1591 р. Представляє він собою герб міста Львова і замок з трьома баштами і брамою, при чім у брамі вписано геральдічного лева — ц. т. герба Галицького князівства, який знаємо також з печатки галицько-волинського князя Лева Даниловича. Отже, тут ужито подібного рисунку герба м. Львова, як на вищезгаданому першому знаку Федоровича, тільки упрощено самий картуш. Але пізніше у братській „Ставропігіяльній" друкарні почали уживати на початку XVII ст. відмінного знаку. Він нагадував перший знак Федоровича з тою різницею, що була ренесансова орнаментика навколо двох картушів значно упрощена, але зате виконана у більш чітких і графічних обрисах; далі замість герба самого Федоровича, на правому картуші виображено корняктівську башту-дзвінницю Братської церкви. Останній рисунок цінний тим, що подає нам схематичний вигляд цієї знаменитої башти до пожежі 1616 р. Отже уперше цей друк. знак Братської друкарні було уміщено у підручнику „О воспитанію чадъ" 1609 р. У середині XVII ст. (рік 1638 і пізніше) знов уживалося первісного знаку Федоровича з повним ренесансовим орнаментом з тою різницею, що замість герба Федоровича — дзвініця Братської церкви відмінного рисунку від знаку 1609 р.

Зовсім окреме місце займає знак відомого друкаря і письменника Захара Копистенського у вигляді дуже оригінально скомпонованої монограми. Цей знак уміщено у першому київському виданні Лаврської друкарні „Часослові" 1617 р., до котрого З. Копистенський написав передмову. Пізніше, у київських виданнях 1625 і 1627 р. З. Копистенський знов поміщує свій знак, але вже в формі шляхетського герба на картуші (шостираменна зірка з серпом місяця). Дуже гарний, вишукано — простого вигляду на ренесансовому картуші, спокійних, зрівноважених форм

— знак Єлисея Плетенецького в київському „Анѳологіоні“ 1619 р. та ін. виданнях 1623 р.

У Почаївській друкарні найстарші друкарські знаки походять з 1618 р. — Івана Грамолинського і священика Лаврентія.

Незвичайно важно відмітити, що у київських виданнях зустрічаємо також герб Запорозького війська. Уперше його уміщено в славнозвісних „Віршах на жалібний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного гетмана Войска Запорозкого“ 1620 р. Цей герб виконано дуже декоративно і являється він одним з найоригінальніших знаків в історії українського друкарства. Іншим разом бачимо герб Війська Запорозького у панегірику на честь гетьмана Самойловича „Czyhirin“ (Новгород - Сіверськ, 1678 р.).

Як бачимо з огляду початків українського друкарства до вищезгаданого видання 1620 р., друкарські знаки представляли собою емблеми власників друкарень, самих друкарів або герби міст, де була друкарня і нарешті герби Війська Запорозького. Отже, коли друкарі уживали якогось більш певного охороняльного засобу для своїх видань, то зверталися до більшого колективу — комунального і корпоративного, якими були міста і військо.

Це власне дуже характерне для другої половини XVI і поч. XVII століть — доби ренесанса, коли панував дух колективного господарства міст з розвиненим міським промислом, що був у залежности від цехових організацій.

Зовсім інше явище бачимо починаючи з 20-их років XVII ст. аж до початку чи навіть середини XVIII ст., коли за друкарський і видавничий знак починають уживати майже виключно індивідуальні чисто-родинні герби української шляхти та військової старшини. Ця доба пишного і декоративного стилю бароко, як своїм змістом так формою зовсім відмінна від попередньої доби ренесансу. Усі ці барокові герби-знаки в дуже пишних, ускладнених картушах з тяжкими волютами (слимаками) і штудерними пластичними завитками. Рівнож і самі геральдичні знаки і емблеми нерідко ускладняються в міру того, як окремі фамілії поширюють свої маєтки чи то шляхом посвоячення чи то з титулу свого уряду.

Ці герби, звичайно меценатів науки і мистецтва, уміщалися в тих виданнях, які друкувалися їх коштом, так що однакові знаки-герби зустрічаються в кількох книжках (навіть різних друкарень) або тільки в одній. Деякі знаки давалися тільки в поодиноких примірниках (кількох чи кількадцятьох), призначених для певних осіб, тоді як цілий наклад не мав того видавничого знаку.

У виданнях київо-печерської Лаври часто в нижній частині титульної сторінки з рисунком — там, де звичайно були герби чи друк. знаки, — уміщали рисунок головної

церкви Лаври. Таким чином, рисунок цієї святині немов би був постійним видавничим знаком лаврської друкарні.

З гербів різних українських достойників, що уживалися на друках як видавничі знаки, протягом від поч. XVII до поч. XVIII ст., можемо занотувати герби слідуючих родин: Балабанів, Копистенських, Святополк-Четвертинських, Киселів, Долматів, Корецьких, Могилів, Стеткевичів, Замойських, Корбут-Вишневецьких, Т. Проскури-Сушицького, Б. Стеткевича-Любавицького, М. Бжозовського, Й. Тризни, Шептицьких, Обідовських, Одорських, Т. Захаржевського, Ст. Яворського, І. Кроковського, Ходкевичів та ін.; з гетьманських гербів — Самойловича, Мазепи та Ів. Скоропадського. Натомість нема жодного українського видання з гербом московського царя чи інших московських достойників. Такі зустрічаються вже від середині XVIII ст.

Герби в українських друках досить одноманітні, особливо в обрамованнях — типових барокових форм з пишними гірляндами, волютовими картушами і багатими акантами. Різниці полягають у самих інсигніях (знаках, емблемах), але це належить вже до спеціяльних геральдичних студій.

З окремих імен українських граверів, що виконували друкарські і видавничі знаки (герби) знаємо не багато імен, а це тому, що на дрібних гравюрах, якими звичайно були знаки, гравери не підписувалися. Отже знаємо лише граверів: Іллю (діяльність в рр. 1636-1660), що виконав герб Петра Могили („Евхологія", Київ 1645); І. Ширського (діяльність в рр. 1682-1714); Л. Тарасевича (діяльність в рр. 1686-1703) — герб род. Шереметів; І. Мигуру (діяльність в рр. 1700-1712) — герби гетьм. І. Мазепи і Г. Одорського; Н. Зубрицького (1688-1724) — герб гетьм. І. Скоропадського.

З гербів, що своєю вишуканою формою або оригінальним змістом значно відрізняються поміж іншими, можна вказати на кілька. Не поганий герб Киселів з львівської друкарні Сльозки 1624 р., що крім знаку роду Киселів має також мотив з герба міста Львова. Своєю вишуканою, доцільною простотою відзначається герб Григорія Далматова з київських видань 1624 р. Натомість дуже складної форми герб кн. Четвертинських із „Тератургіми" А. Кальнофойського 1638 р., де на „дереві життя" у вигляді виноградної лози уміщені таблиці з іменами цілого роду кн. Четвертинських. Досить небуденний також знак Максиміліяна Бжозовського з київського видання 1643 р. і нарешті герб гетьмана Івана Мазепи. Ці останні відомі авторові у 7 різних виданнях, починаючи з 1688 р. і кінчаючи 1708 р. (Див. спис знаків). Крім того, герб великого гетьмана був також в численних інших виданнях та на окремих гравюрах, які після полтавської трагедії систематично і безо-

глядно винищувалися агентами російського уряду не тільки в цілій Україні, але навіть закордоном.

*

Починаючи з 20-их років XVIII ст., рівночасно з жорстоким переслідуванням українського друкарства з боку російського уряду, взагалі підупадає друкарська штука в Україні, коли вже не могло бути мови про дальший поступ книжкового мистецтва, а в кращому разі тільки зберігалися попередні досягнення. Тому в друкарських знаках цілої другої половини XVIII ст. не знаходимо якоїсь нової, оригінальної думки, тільки повторення тих типів і засобів, які уживалися раніш.

Трохи краще розвивається друкарська культура на західньо-українських землях (Почаїв, Львів), але і тут не знаходимо багато нових видавничих і друк. знаків.

Всі знаки XVIII ст. — переважно герби і монограми — повторяють попередні типи XVII ст. з тою різницею, що тяжкий і переладований стиль бароко заміняється більш тендітним рококо або більш суворим стилем класичности. Прикладом таких можуть служити вид. знаки у формі монограм на заставці „Політики" Аристотеля (Львів 1745 р.) у виконанні відомого українського гравера Гр. Левицького (1697-1769), або герб Мик. Потоцького на почаївському видані 1759 р. у виконанні українського гравера Йосипа Гочемського (діяльність в рр. 1745-1778).

Міняється також граверська техніка у виготовленні друк. і видавничих знаків. Коли до кінця XVII ст. панує виключно дереворит, то від кінця XVII ст. з'являється мідьорит, який в другій половині XVIII ст. вже домінує.

Мало цікаве для нашої теми також ціле XIX століття. З удосконаленням машинового друкарства з початком XIX ст., загалом цілковито підупадає мистецька сторінка друкарської культури і зокрема оформлення видань. Вважали тоді, що чисто-механічне, стереотипне оформлення може вповні заступити колишнє мистецтво книги. Видавці взагалі не дбали про зовнішній вигляд своїх видань, не дбали і про свій фірмовий знак. А коли він і був, то переважно у формі непривабливих монограм, що скорше нагадували монограми універсальних вишивок і „казьонних" печаток, ніж графічні твори. До того ще значна більшість друкарень в Україні перебувала в руках російської адміністраційної влади (т. зв. „Губернські Правління"), що своїм бюрократичним, поліцейським провадженням справи (т. зв. російська „казьонщина") зовсім не звертала уваги на мистецький бік оформлення книжок.

*

З відродженням нової української книги, що припадає на кінець XIX і поч. XX ст., українські мистці звернули пильну увагу також на зовнішній вигляд українських видань, бажаючи їх прибрати в „українські шати". Розумі-

ється, що ці початки були не легкі та не були позбавлені засадничих помилок, тим більше, що була втрачена нитка, що лучила нове друкарство зо старою друкарською культурою. Видавничі знаки цих часів (майже до 1917 р.) мають тавро знаного „етнографізму", коли рисунки переладовувалися зайвою ілюстраційністю і декоративністю. У фігурових мотивах переважав елемент „оповідання", в орнаментиці — „вишивкові" взори, що не надавалися до прецізної графічної мови фірмового знаку. Рисувалися на знаках цілі події, краєвиди чи інші „мальовничі" мотиви, що зраджували руку маляра але не графіка. Такого характеру були видавничі знаки О. Судомори (В-во Україн. Школи), П. Лапина („Вернигора"), М. Дяченка („Космос"), М. Погребняка („Сіяч"), І. Бурячка („Дзвін") та ін.

Досить вдалі, бо простіші і більш лаконичні знаки в-ва „Час" А. Ждахи, в-ва „Каменярі" та „Українського Видавництва в Січеславі".

Є також цілий ряд знаків універсальних, позбавлених свого стилю, що повстали закордоном з перенесенням українських видавництв закордон („Земля", „Українське слово", „Чайка", „Україн. книжка"; два останні у виконанні Ю. Крайківського).

Зворотною точкою в історії українського видавничого знаку найновіших часів, як взагалі в цілій книжній графіці, була творчість славетного Ю. Нарбута. Нав'язуючи з традиціями старої української графіки, він створив наскрізь модерну але оригінальну українську книжну графіку великого монументального стилю. Правда, Ю. Нарбут залишив нам не багато видавничих знаків, але такі, наприклад, шедеври, як знаки „Українського товариства шкільної освіти" і „Всеукраїнської кооперативної видавничої спілки" (1919 р.) роблять справжній переворот. Ці знаки дуже прості, але скомпоновані незвичайно дотепно, з прекрасним розумінням істотного значення фірмового знаку — бути наглядним, виразним, лаконічним, легко читаним при читкому, прецізному графічному виконанні.

Другим таким визначним мистцем-графіком видавничих знаків треба вважати Антона Середу, що дав цілий ряд прекрасних знаків, дуже різноманітних своїм замислом і змістом. з гарним, стильовим графічним виконанням. Кращі його знаки видавництв „Грунт", „Друкарь", „Сяйво", „УНІК" (Український Науковий Інститут Книгознавства у Києві).

Іменами цих двох мистців-графіків починається справді світла сторінка сучасної української бібліофілії і спеціяльно культура видавничих знаків. Відтепер українські видавництва не тільки починають дбати про мистецький вигляд свого фірмового знаку, але деякі з них спеціяльно плекають культуру видавничих знаків, улаштовуючи для того мистецькі конкурси, чи то замовляючи рисунки окремим мистцям-графікам. З таких треба відмітити Накладню

М. Таранька у Львові, Український Науковий Інститут Книгознавства в Києві, Державне Видавництво України-Харків-Київ, Гурток Діячів Українського Мистецтва у Львові, В-во „Слово“ у Києві, „Українська архітектура“ Львів-Прага, „Книгоспілка“ Київ-Харків, Українське Товариство Прихильників книги в Празі.

З мистців-графіків сучасної книжної графіки маємо вже цілий ряд визначних імен, що багато попрацювали спеціяльно в галузі фірмових і видавничих знаків. На жаль, брак місця не дає можливости спинитися більш докладно над характеристикою їх творчости та з'ясувати мистецьку еволюцію видавничого знаку аж до найновіших часів.

Багато попрацював над видавничими знаками П. Ковжун (дотепер понад 25 праць), що дав прекрасні графічні праці пересякнуті потрібною рекламовістю, великим дотепом і декоративністю. (Особливо гарні знаки „ГДУМ“, „Логос“, Накл. М. Таранька, „Друкар“).

Виразний український стиль, поруч з прецізним і вибагливим графічним виконанням дають знаки Р. Лісовського („ГДУМ“, „Молода Україна“, „Українська архітектура“, „Український пласт“, „Український Громад. Видавн. Фонд“ та ін.).

Продовження найкращих досягнень Нарбута та ін. визначних українських мистців — бачимо в ядерних. „плакатово“ виконаних знаках М. Кірнарського („Слово“), М. Алексієва („Книгоспілка“), А. Страхова („Черв. Шлях“) і Л. Хижинського.

З сильним відчуттям „рекламовости“, в строгих контрастових формах світло — тіні, виконані знаки С. Гординського.

Інтересні своєю дотепністю і вишуканою простотою деякі знаки М. Бутовича, особливо В-ва „Ратай“, „Українська архітектура“, „Наша Культура“.

Незвичайно оригінальні знаки також П. Холодного Мол. („Україн. архітектура“, „Ми“, „Варяг“).

Крім того гарні знаки дали мистці Василь Кричевський („УНІК“), Іван Мазалевський („Україн. молодь“, „Дзвін“), Юхим Михайлів („УНІК“), Микола Кричевський („Пчілка“, Ужгородська „Просвіта“), Сергій Гладкий („Українська архітектура“).

З праць невідомих нам авторів, відмітимо ще знаки видавництв: „Дніпросоюз“ (колосок на тлі Дніпра і ланів), Держвидав (селянин і робітник за книгою), „Рад. Селянин“, „Червона Калина“.

В останні роки можна помітити цікаве явище в еволюції розвитку видавничого знаку — в його т. м. функціональному призначенню. Рівночасно з новітнім розумінням естетики книги, що назагал притримується пурістичних засад, видавничі знаки зовсім щезають з титульних сторінок, бо ж не завжди видавничий знак підходить до кожного друкарського шрифту. Зате, не рідко, дають видавничий

знак на останній сторінці окладинки або в іншому місці книги. Поруч з тим видавничий знак набирає більшого значення як фірмовий знак в цілях рекламових. Як всякий інший фірмовий знак — має за ціль зазначити добру якість виробу, оберігати, поручати і пропагувати виріб. І справді, коли знак оригінальний і гарний — він притягає консумента (читача) вже своєю мистецькою формою і майстерним виконанням.

Можна сміло сказати, що сучасні українські видавничі знаки у своїх кращих зразках, стоять на високому мистецькому рівні, що підносить українську книжну графіку і бібліофілію на вищий ступінь передових европейських народів та закріплює за українським мистецтвом своє окреме місце, з своїм виразним стилем.

РЕЄСТР УКРАЇНСЬКИХ ВИДАВНИЧИХ ЗНАКІВ XVI—XVIII СТ.

1. Федоровича Івана, друкаря, у львівському „Апостолі“ 1574 р.
2. Ходкевича Григорія. литов. гетьмана, у львівському „Апостолі“ 1574 р.
3. Острізьких кн., в острізьких виданнях 1580, 1581, 1594–1596 рр.
4. Федоровича Івана, друкаря, у „Біблії“, Остріг 1581 р.
5. Львова-міста, у львівському вид. „Адельфотес“ 1591 р.
6. Балабана Гедеона з стрятинського вид. 1604 р.
7. Острізьких кн., друкарні в Дермані 1605 р.
8. Львівської друкарні Братства (Ставропігії), 1609 р.
9. Копистенського Захарія, монограма, з „Часослова“, Київ 1617 р.
10. Плетенецького Єлісея, в „Анѳологіоні“, Київ 1619 р., та ін. вид. 1623 р.
11. Грамолинського Івана, у „Зерцалі Богословія“, Почаїв 1618 р.
12. Лаврентія, попа, Почаїв 1618 р.
13. Війська Запорозького, у „Віршах на погреб гетьм. Сагайдачного“, Київ 1620 р.
14. Копистенського Теодора, у „Бесідах“, Київ 1623 р.
15. Святополк-Четвертинського Степана кн., у „Бесідах“, Київ 1623 р.
16. Киселів, львівської друкарні Сльозки, 1624 р.
17. Долматів, київ. вид. 1624 р.
18. Долматова Константина у „Бесідах“, Київ 1624 р.
19. Долматова Григорія, з „Апокалипсису“, Київ 1625 р.
20. Копистенського Захарія, у „Толкованії на Апокалипсис“, Київ 1625 р. і „Тріоді Піс.“, Київ 1627 р.
21. Корецьких кн., в „Акафістах“, Київ 1625 р.

22. Балабана Д. і Б., в „Словено-руському словнику“ П. Беринди, Київ 1627 р.

23. Могили Петра, в „Поученії“, Київ 1628 р.

24. Стеткевича Богдана, мстиславського коморного, в „Апостолі“, Київ 1630 р.

25. Замойського Томаша, в „Тріодіоні“, Київ 1631 р.

26. Могили Петра, з київ. вид. 1632 р. і в „Еіфонії“, 1633 р.

27. Корбут-Вишневських, в „Кресті Спасителя“, Київ 1632 р.

28. Проскури-Сущанського Теодора, в „Єванг. Учительн.“, Київ 1637 р.

29. Стеткевича-Любавицького Богдана, в Учит. Єванг.“, Київ 1637 р.

30. Четвертинських кн., в „Тератургімі“ А. Кальнофойського, Київ 1638 р.

31. Могилів, у львів. вид. 1642 р.

32. Бржозовського Максиміліяна, в „Полууставі“, Київ 1643 р.

33. Могили Петра, в »Евхологіоні“, Київ 1645 (Гравер Ілья)

34. Могили Петра, в „Требнику“, Київ, 1646 р.

35. Тризни Йосипа, в „Тріоді Піс.“, Київ, 1648 р.

36. Балабана Діонисія, в „Столпі цнот“, Київ, 1658 р.

37. Львівської друкарні Братства (Ставропігії), з вид. 1663 р.

38. Шептицьких, у „Часослові“, Унів, 1674 р.

39. Війська Запорозького, у панегірику на честь гетьм. Самойловича „Chyhirin“, Новгород-Сіверськ, 1678 р.

40. Мазепи Івана, гетьмана, у панегірику Ів. Орновського: „Muza Roxolananska“, Чернигів 1688 р.

41. Мазепи І., в „Echo głosu wołaiącego na puszczy“, Київ 1689 р. (Гравера І. Щирського).

42. Обідовського Івана, стольника, в панегірику „Bogata drogich kamieni“..., Чернигів 1693 р.

43. Шереметів, в „Слава о Шереметі“, Київ 1695 р. (Гравера Л. Тарасевича).

44. Мазепи Івана, гетьм., в панегірику П. Орлика-Мазепі: „Alcides Rossiyski“, Вільна 1695 р.

45. Мазепи І., у „Весельное сказаніе“, 1698 р. (І. Щирського).

46. Мазепи І., у панегірику П. Орлика: „Hippomenes Sarmacki“, Київ 1698 р. (І. Щирського).

47. Обідовських, у „Hippomenes Sarmacki“, Київ 1698 р.

48. Одорського Гедеона, в панегірику на його честь, 1704 р. (І. Мигури).

49. Мазепи Івана, гетьм., в „Зерцалі от писанія Божественного“, Чернигів 1705 р. (І. Мигури).

50. Захаржевського Теодора, харківського полковника, в панегірику на його честь „Bogaty Wirydarz“, Київ 1705 р.

51. Мазепи Івана, гетьмана, в арабському Євангелії, Алепо 1708 р.

52. Яворського Степана, в панегір. на його честь, Київ 1709 р.

53. Кроковського Йосафа, в „Алфавіті духов.“, 1710 р.

54. Скоропадського Івана, гетьм., в „Іѳіка Ієрополітіка“, 1712 р. (Гравера Н. Зубрицького).

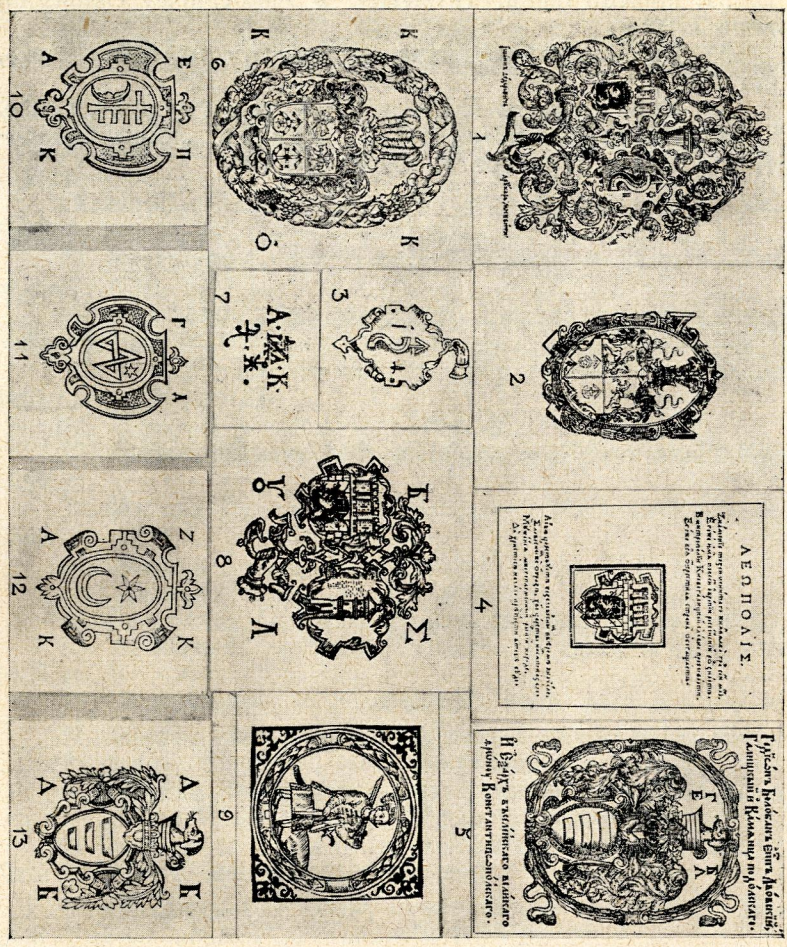

ТАБЛИЦЯ І. і ІІ. (Знаки зменшені).

Українські друкарські і видавничі знаки XVI-XVIII ст. 1. Ів. Федоровича, друкаря у львівському „Апостолі“ 1574 р. — 2. Кн. Острізьких, в острізьких виданнях 1580 р. — 3. Ів. Федоровича, друкаря, в острізькій „Біблії“ 1581 р. — 4. Міста Львова, герб у львівському виданні Братської друкарні „Адельфотес“ 1591 р. — 5. Г. Балабана з стрятинського вид. 1604 р. — 6. Кн. Острізьких, герб, друкарні в Дермані, 1605 р. — 7. З. Копистенснкого монограма, з київського видання „Часослов“, 1617 р. — 8. Львівської друкарні Братства, 1609 р. — 9. Війська Запорозького герб у „Віршах на погреб гетьм. Сагайдачного, Київ, 1620 р. — 10. Є. Плетенецького в „Анѳологіоні“, Київ, 1619 р. — 11. Гр. Долматова з „Апокалипсису“, Київ, 1625 р. — 12. З. Копистенського у київ. вид. 1625, 1627 рр. — 13. Д. і Б. Балабанів з „Словено-руського словника“ П. Беринди, Київ, 1627 р. —

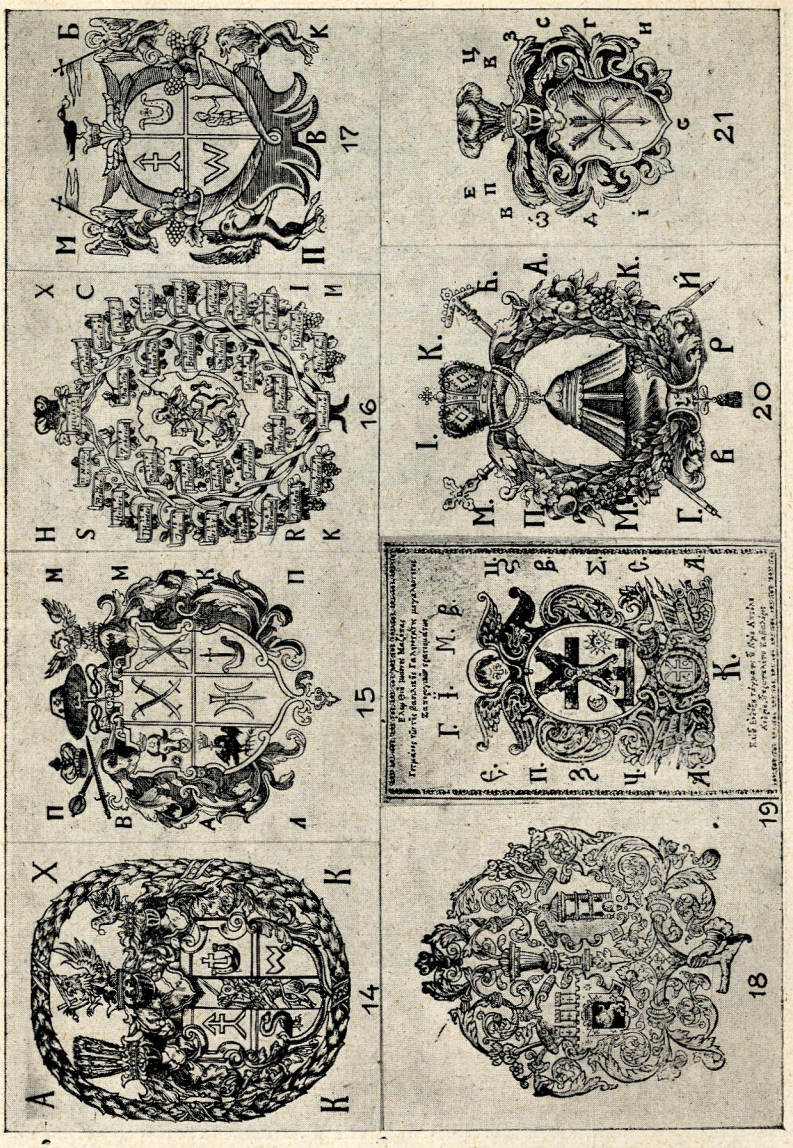

14. Кн. Корецьких герб, з „Акафісту“, Київ, 1625 р. — 15. П. Могили з „Поученії“, Київ, 1628 р. — 16. Кн. Четвертинських родословна, з „Тератургімі“ А. Кальнофойського, Київ, 1638 р. 17. М. Бржозовського, з „Полуустава“, Київ, 1643 р. — 18. Львівської друкарні Братства, з вид. 1663 р. — 19. Гетьм. І. Мазепи герб, в арабському „Євангелії“, Алепо, 1708 р. — 20. Й. Кроковського герб, з „Алфавіт Духов“, Київ, 1710 р. — 21. Ів. Скоропадського герб, з „Іѳіка Іѳрополітіка“, 1712 р. (гравера Н. Зубрицького).

ТАБЛИЦЯ III. і IV. (Знаки зменшені).

Сучасні українські видавничі знаки. 1. А. Середа: Видавництво „Сяйво“, Київ, 1918 (місце і рік виконання знака мистцем-графіком). — 2. А. Середа: В-во „Друкар“, Київ, 1918. — 3 Ю. Нарбут: „Українське Товариство Шкільної Освіти, Київ, 1919. — 4. Ю. Нарбут: „Всеукраїнська Кооперативна Видавнича Спілка“, Київ, 1919. — 5. А. Середа: Український Науковий Інститут Книгознавства, Київ, 1926. — 6. А. Середа: Теж, Київ, 1928. — 7. П. Ковжун: „Логос“, Львів 1923. — 8. П. Ковжун: Гурток Діячів Українського Мистецтва, Львів, 1923. — 9. П. Ковжун: „Логос“, Львів. 1924. — 10. П. Ковжун: Накладня М. Таранька, Львів, 1923. — 11. П. Ковжун: „Друкар“, Львів, 1926. — 12. Р. Лісовський: ГДУМ, Львів, 1921. — 13. Р. Лісовський: Український Громадський Видавничий Фонд, Львів, 1925. — 14. Р. Лісовський: „Молода Україна“, Львів, 1923. — 15. В. Січинський — Р. Лісовський: Українське Товариство Прихильників Книги, Прага, 1930. —

16. Р. Лісовський: „Українська Архітектура“, Львів, 1923. — 17. І. Мазалевський: „Українська Молодь“, Берлін, 1923. — 18. Невідомий автор: Державне Видавництво України, Харків, 1922. — 19. Ю. Михайлів: Український Науковий Інститут Книгознавства, Київ, 1923. — 20. М. Алексіїв: „Книгоспілка“, Київ. — 21. А Страхов: „Червоний Шлях“, Харків. — 22. Л. Хижинський: Всеукраїнський Архів Актів, Київ. — 23. В. Січинський: „Нова Україна“, Львів, 1922. — 24. В. Січинський: „Сіяч“, Прага, 1926. — 25. С. Гладкий: „Українська Архітектура“, Париж, 1929. — 26. М. Бутович: „Наша Культура“, Прага, 1934. — 27. М. Бутович: „Вістник“, Прага, 1930. — 28. М. Бутович: „Українська Архітектура“, Берлін, 1927. — 29. М. Кірнарський: „Слово“, Київ, 1925. — 30. М. Кричевський: „Пчілка“, Ужгород, 1925. — 31. П. Холодний Мол.: „Українська Архітектура“. Варшава, 1928.

Проф. Др. КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ. Львів.

ЗВ'ЯЗКИ СТЕПАНА КАРПЕНКА З ГАЛИЧАНАМИ.
(1865—8 рр.)

В „Слові“ за рік 1865, ч. 71 поміщено дописа з Мєнська на Білорусі п. н. „Із за кордону“. Його автором був, без сумніву, Степан Данилович Паливода-Карпенко. Починається допис вісткою, що провірочна комісія для впорядкування селянських справ наділює селян землею, сінокосами, лісами, які перейшли були за часів кріпацтва в руки поміщиків. Селяни розживаються, будуються, а в селі Заспі, біля містечка Річиці, мєнської губернії, де до 19 лютого 1861 р. було всього четверо коней, число їх зросло до 123. В Річиці є школа на кілька соток дітей, а в Мєнську театр, де раніш в один вечір грали по польськи і російськи. Театрові дає уряд підмогу 2000 карбованців для артистів, а 600 карбованців для музикантів. Минулого року добавив начальник краю Муравйов вдруге таку квоту, так що театр мав підмоги 5200 карб. Йде ще вістка, що новий начальник краю Кавфман доложить в 1865 році таку саму квоту для артистів і театральної прислуги. Є в тім театрі також артисти „малороси“, що свою рідну мову добре знають, а саме Степан Карпенко і його дружина та їх дочка, „відлична артистка“; одначе вона вийшла замуж за високого чиновника і перестала грати на сцені. Окрім них виступають на сцені артисти Дашкевич і Бернард, перший в ролях аманта, другий комік, „оба хлопці молоді і дотепні“ та талановиті, а також артистка Новограбельська, здібна до ролі драматичних і трагічних.

Степан Карпенко, читаємо в дописі, український співак, що ще в р. 1837 виступив на літературному полі, а в р. 1839 як артист на сцені київського театру, „за двадцять літ своєї літературно артистичної діяльности значно обогатив малоруську драматургію“. Крім двох повістей, друкованих ще в р. 1837 у Москві п. н. „Чорнокнижник пан Твардовський, шляхтич польський“ і „Могила двох“, Карпенко написав кількадцять „малоруських“ опереток, а між ними „поіменування достойні“: 1) Тетяна Переяславка, 2) Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота, 3) Київський Сват, по прізвищу Хват, 4) Заложення города Києва (мелодрама в п'яти діях, списана на російській мові, але „податна к переводу на ма-

лоруське"), 5) Катерина Шевченкова, що її грали „в малоруськім первотворі" на російських сценах, 6) Нікодим Тимохвієвич Слюсарченко, стародавній пан Чернигівської губернії, Конотопського повіту, 7) Дмитро Климковський, оперетка дотепна, 8) Беззаботна, 9) Що таке любов? 10) На хліб з водою та ін.

„Той же співака-артист, Степан Карпенко" — читаємо дальше — займається музикальними композиціями, наскладав чимало пісень із нотами на голос і фортеп'ян. — Має він більш 700 пісень „руcько-українських складно під ноти зложених", а недавно видруковано два його твори в Петрограді: „Васильковскій Соловьй Кіевской Украины", і „Жаворонокъ Кіевскихъ полей". Окрім артистів мєнського театру є ще багато інших українців по других сценах, а між ними Петро Вінкентієвич Рекановський, вислужений артист київського театру. В нього є багата театральна бібліотека і „велелѣпныи костюмы" всіх віків і націй. Від нього міг би дещо доброго скористати львівський театр.

Редакція „Слова" завважила від себе, що дві перші п'єси вже виставив львівський театр, що вичислені під № 1 - 7 твори прислав автор до Львова, а інші обіцяв, та що одно попурі відограла тут оркестра Ляйбольда „к общому задоволенью публики". Менш корисно висловилася про це попурі „Нива" (ч. 15.), бо воно „не оказалось таким, якого ми надіялись".

З присилки Карпенка творів львівському театрові бачимо, що доля його не була авторові байдужа. Та його добра воля не стояла на рівні з вартістю присланих п'єс. Хоч деякі з них були друковані в р. 1860 і одобрені царською канцелярією в р. 1862 до постановки на сцені, вартість їх була мала. Дня 4. травня 1865 р. виставлено у Львові твір „Тетяна Переяславка", що був наслідуванням Котляревського „Наталки Полтавки". Як здається, вистава твору випала на львівській сцені недобре, коли дописувач „Слова" велів оцінювати Карпенкові твори з легшої точки погляду, цеб то співної части [1]).

Дня 28. травня 1865 р. поставлено у Львові другу п'єсу Карпенка: „Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота". Її сюжет взятий з народніх казок і приказок, одначе успіх був малий, заля порожня а вистава покінчилась дефіцитом [2]).

Ще одну п'єсу Карпенка поставлено на галицькій, українській сцені в р. 1889, а саме: „Насамперед скін-

[1]) М. Возняк: До історії укр. театру в Галичині (Лист С. Паливоди-Карпенка до Юліяна Лаврівського) Записки НТШ т. 90 стр. 168—177. Так само некорисно оцінив „Тетяну Переяславку" М—ъ в „Ниві" за рік 1865. ч. 12.

[2]) М. Возняк: До історії укр. театру в Галичині (Лист С. Паливоди-Карпенка до Юліяна Лавровського) Записки НТШ т. 90 стр. 169-70. Більше прихильно оцінено цю комедію в „Ниві" (1865.) ч. 15.

чались, а потім повінчались". Ця комедія була знана у 18 віці на слов'янському ґрунті дуже рано, вийшла друком у польській мові п. н. „Umarł i ożenił się" і увійшла опісля в збірне видання „Teatr polski" з 1794 р.[1])

Директор театру Бачинський хотів, побіч згаданих двох п'єс, поставити ще третій твір Карпенка: „Київський Сват", одначе, як писав авторові, його львівська цензура і поліція, „задля многихъ публичну естетику ображающихъ словъ запретила".

Вістка про заборону „Київського Свата", „да ще съ такою возмутительно неблаговидною аттестацією" подражнила Карпенка до живого. Він підозрівав, що Бачинський навмисно видумав таку плітку, щоб його компромітувати і не допустити ані його, ані дружини, ані дочки на львівську сцену. Тому й писав він предсідникові літературного Комітету Юліянові Лавровському дня 3. травня 1865 року з Мєнська: „Онъ (Бачинський) старается всеми силами вредить мне, с тою целью, чтобы я не пріехал в Галицію, в особенности он испугался за жену свою в разсужденіи конкуренціи ея с моєю дочерью". Одначе вона „дня 3. II. 1865 р. вийшла замуж за барона Арнольда и уже на всегда сойшла со сцены". Посуджував також Карпенко перед Лавровським Бачинського, що він взагалі не хоче бачити в Галичині артистів з України, Бернарда, хоч він до нього сам зголосився і ще рекомендував від себе аманта Дашкевича. Так само не хотів Бачинський іншого артиста з України, Срочинського. Можна би поручити для галицького театру ще одну драматичну артистку, але „никто с Бачинским не пожелает иметь дела". Щиру пораду в доборі артистів міг би подати галицькій сцені галичанин, бувший директор київського театру, учитель Карпенка, Петро Вінкентієвич Рекановський. Кінчив Карпенко свого листа до Лавріського проханням, щоб захистив його „Київського Свата" перед львівською цензурою"[2]).

Я навмисно зіставив виїмки допису „Слова" і листа Карпенка до Юліяна Лавровського, щоб дати доказ, що і одно і друге вийшло з-під тієї самої руки. Карпенко, що хотів засипати убогу в репертуар галицьку сцену своїми, хоч як невдалими творами, зацікавив був своєю особою галицьку суспільність. Почалося було між ним а Дідицьким живе листування. Дня 9. V. 1865 р. повідомив Карпенко редактора „Слова", що по дорозі до Праги вступить до Львова. Редакція привітала цю вістку з радістю і висловила побажання, щоб Карпенко дав пізнати себе на львівській сцені, тому було би вказане, щоб він приїхав ще в червні, бо артисти виїдуть опісля на гостинні виступи по провінції і вернуться до столиці в жовтні[3]).

[1]) Тамже стр. 171.
[2]) М. Возняк: Тамже (Записки НТШ ч. 90 стр. 172—7.).
[3]) Слово 1865 ч. 40.

Мабуть, розбилися плани Карпенка на виїзд до Праги і тому він Львова не відвідав і на сцені не виступив.

При кінці 1865 року помістило „Слово“ нову вістку про фатальну пригоду Карпенка на сцені в Мєнську. Дня 8. вересня грав він у драмі „Вічний Жид“ ролю маршала Сімона. В 5. дії мав він поєдинок з аббатом д'Еппінь, що його ролю грав артист Богданович. Поєдинок відбувався так живо, що публіка була захоплена і від часу до часу артистів голосно оплескувала. Одначе під сам кінець, коли слідує смертельне пораження, Карпенко поховзнувся, замотався в килим в часі падіння так нещасливо, що в ступні вискочила йому кістка, не продерши скіри. Не зважаючи на великий біль, Карпенко „умираючи на сцені“, вспів докінчити свій монолог, однак, коли вийшов ще вічний жид Агасвер і виголошував свій монолог над умерлим, Карпенко під впливом болю омлів. Завіса опала і публіка не підозрівала лиха, тому й оплескувала Карпенка. Коли ж завіса піднялася а дякував за оплески тільки один Богданович, публіка побачивши Карпенка, що він лежить на сцені, ще дужче почала його викликувати. Та він не піднявся і щойно тоді зрозуміли видці, що сталося нещастя. Призвано лікарів, а хоч вони подали поміч, звихнення ноги було таке сильне, що ще при кінці жовтня продовжувалося лікування[1]).

Хоч галицьке громадянство певно радо привітало б було артистів з України, то все ж таки останні не здавали собі справи, що матеріяльні засоби львівського театру були невеликі та що галицька освічена верства була нечисленна, а в додатку ще й байдужа до долі рідної сцени. А все ж таки Степан Карпенко не покинув думки про те, що він стане на чолі галицького театру та що привезе із собою до Львова свій власний персонал, а тоді остаточно зведе особисті порахунки з Омеляном Бачинським. Тому й писав він Вол. і Ол. Барвінським дня 9. VII. 1867 року:

„Бачинськім уже не бачити більш львівського театру в своіх з о л о т і х рученьках. Вже трупна артистів у мене готова в Россіи и Ваших всіх прийму окрім Бачинськіх. Их и даром не треба“[2]).

Рахував Карпенко на збірку грошей, що її переведено в Кронштаді з нагоди етнографічного з'їзду в Москві з виразним призначенням на галицький театр. Збірка мала принести 6000 рублів. Карпенко заявив свою готовість приїхати до Львова враз із трупою, одначе новий предсідник „Руської Бесіди“, Денис Амвр. Сінкевич повідомив Карпенка, що на театр прислано в р. 1866 тисячу рублів, і таку ж саму квоту в р. 1867. Тоді Карпенко свою трупу, складену з 20. осіб, розпустив[3]). Всеж таки він не вірив

[1]) Т а м ж е 1865 р. ч. 81.
[2]) К. С т у д и н с ь к и й: „Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр. І. ч. 24 стр. 27.
[3]) Тамже ч. 25 стр. 32.

щоб тільки дві тисячі зібрано на театр, бо на його думку, вислано вже десять тисяч рублів. Тому й грозив в листі до Барвінського з дня 17/IX.:

„Ось ми тіх крадюків гласно виведемо", а до Бачинського мав заєдно жаль, що не запросив його до Львова: „А що-б той було, якбы насъ во Львівъ троє прибуло, якбы то діло народнє наше розцвіло і зацвіло, мовъ барвінок з маком між трояндами" [1]).

Із спогадів Дідицького [2]) знаємо, що по виїзді з Галичини Теоф. Гавриловича Лебединцева, почали в р. 1866. напливати грошеві підмоги з Росії. На руки Дениса Сінкевича прислано тоді сім тисяч рублів. Часть їх призначено на потреби Якова Головацького, дві тисячі рублів передано Юліянові Лаврівському на користь театру, 500 ринських Вол. Стебельському на підтримку часопису „Боянъ", стільки ж мабуть на галицьку „Матицю" і 300 зол. на бурсу Ставропигії. Дідицький завважав, що для редакції »Слова" він не прийняв ніяких грошей, хоч в листі Теофана Лебединцева до його брата, протоєрея Петра читаємо, що Дідицький дістав підмоги 3, або 6 тисяч рублів, „правда на изданіе" [3]).

Можна уявляти собі, що Степан Карпенко був добрий актор та що для себе, своєї дружини і дочки складав п'єси, мережані співом і танком. Пробував він ще своїх сил як композитор і свої музичні твори виставляв він не тільки в Мєнську, але й посилав їх в Галичину [4]). Займався він також малярством, від якого його відривали сценічні зайняття [5]). Та все ж таки ні на одному полі він не виявив більших успіхів, а найменше в літературі.

Як тільки видано в Києві друком Карпенків „Зеленый Барвінокъ Украіны" (1845 р.), петербурзький журнал „Маякъ", за листопад 1845. кн. 47, том 24-тий Ч. 11. написав:

„Стецько́ і Грицько́ Карпе́нки, или Стецько Карпенко 1-й и Грицько Карпенко 2-й, нехай імъ легенько згадаіться, совокупивши свои фантазіи, написанныя на каком то варварском языке, фантазіи, не имеющія ни здравой мысли, ни порядочной идеи, издали их в книге под названіем: Зеленый Барвѣнокъ..."

„Шано́вные паны Стецько́ и Грицько́, ка́знащо выгадали дрюковать свої думки та повісті, ейже, ей, в целой книжке вашей, нет ни строчки путняго. Когда желаете быть полезными Наськой литературе, не пишите своих выгадок, куды вам до покойнаго Вельможнаго пыса́ки

[1]) Тамже ч. 25 стр. 32.

[2]) Б. Дідицький: „Свое-житьевыи записки". Львів. 1907. I. стр. 69—70.

[3]) Кіевская Старина: Лебединцева Ѳ. Г. Письма къ брату в Киев (1865 - 7). 1898. стр. 177 т. 61.

[4]) Галичина й Україна I. ч. 19. стр. 17.

[5]) М. Возняк: До іст. укр. театру в Галичині. Записки НТШ. т. 90. стр. 177.

Основяненка, или до пана Гребінки, до Тополі? куди вам ку́цым до зайців?!"

Заболіла критика „Маяка" авторів „Зеленого Барвінку" і Степан (сиріч: Стецько) Карпенко полемізував проти неї в „Ландыши Кіевской Украйны" кн. І. (обіцяв їх 13.) стр. 30—34., одначе правда була таки по стороні „Маяка", а не Карпенків.

Коли в червні 1855 р. Бронислав Залеский прислав Шевченкові книжку вид. в Петербурзі 1848 р. п. н. „Ландыши Кіевской Украйны" де містилися всілякі нісенітниці двох братів Степана та Грицька Даниловичів Карпенків — українською і російською мовою, віршом і прозою, Шевченко писав Залескому:

„А между прочим скажи ты мне ради всехъ святых, откуда ты взял эти вялые, лишенные всякого аромата киевские ландыши? Бедные земляки мои думают, что на своем чудном наречіи они имеют полное право не только что писать всякую чепуху, но даже и печатать! Бедные! и больше ничего. Мне даже совестно и благодарить тебя за эту, во всех отношеніях тощую, книжонку" [1]).

Оба Карпенки були графомани, а вінцем їх творчости треба вважати видання збірки творів у чотирьох томах (Спб. 1860 р.). Вона викликала однодушний осуд критики, далеко суворіший навіть за присуд Шевченка в листі до Залеского [2]). З нагоди появи васильківських повістей Карпенка, Куліш, оцінюючи дуже корисно два випуски казок і байок Придніпрянця з 1850 року, про повісти Карпенка висловився з великим обуренням, пишучи в „Основі" за рік 1862 січень стр. 57 64. у статті „Перегляд українських книжок" оці прикрі, але й незвичайно характеристичні зауваги:

„Не скажемо, щоб у Києві, — скільки він себе досі виявив рідним словом — панував чистий український смак. Первим друкованим писателем київським був п. Карпенко. Не пам'ятаємо, щоб хто ще раньше його надрукував що в Києві рідною мовою. Васільківські повісті якісь він оповідав. Давно ми їх читали, та й досі кривимось, споминаючи те читання. Як погано орати, то лучше випрягти! От що ми пораяли б п. Карпенкові. Так деж?... У нас так повелось у товаристві, що як уродиться яка недотепа, чоловік ні до чого і лініве на просту роботу, і сопливе там, де треба обома ухами слухати, — дивись! — у писателі воно беретця. Тим то люди, в громаді поважні, довідавшись, що оце, мовляв, автор, махають рукою і одвертаютця; нічого з таким чоловіком і говорити. Бо й справді між писателями українськими — хоч їх і мало — найбільш таких, що на-

[1]) Повне зібрання творів Тараса Шевченка (видання ВУАН) 1929. том III (Листування) Т. III під ред. Сергія Єфремова стр. 86.

[2]) Там же III. стр. 639—40, де зібрано літературу предмету і голоси критиків.

дятця, як то кажуть, не говівши, не болівши, пасочки зїсти. Між такими недотепами, що не звикли вчитись не то з книжок, та і в сільського, розумного люду, перше всіх можна вказати на автора оттих васильківських повістей. Коли хто хоче знати, що то за безписьменщина друкована, що то за ледачий смак оповідання, нехай загляне в ті книжечки. Показались вони і зникли з очей, і споминати про них не годилось би тута; так отже лихо: що скілько нам не впадало в руки київських книжечок, рідною мовою писаних, усі вони наче лежали вкупі з Карпенковими гнилякамн, оттими васильківськими теревенями: так од їх Карпенківським смаком несе. Може, в Києві що й гарне надруковано, та ми не знаємо, а що вже ті книжечки, котрі до нас по сей час навернулися, то найбільш вони б'ють у вічі ледачим якимсь смаком самої мови: наче Ляхи ту мову землякам нашим попсували. або бурсацтво понівечило. Слово-ж словом, а то й саме нутро тих книжечок мов тобі клоччям напхане. Читаєш і зараз бачиш, що цей чоловік не то з великими чужоземніми поетами, та й з Пушкіним (що вже й по школах його товкмачать) не обізнався; так і бачиш, що ані історія, ані критика, ані етнографія і вві сні йому не снилися. Пише з нечевя та й друкує, і думає, що не бувши розумним чоловіком у речах простих, всьогосвітніх, можна щось путнє написати про запас нашому товариству українському. Справді, хоч слідом нехай хто ходить за тими людцями, що отті книжечки нікчемні друкують: ніколи він їх не побачить за ділом путнім, товариству дуже потрібним ділом. Нема з них ні учителя доброго в школах, ні судді розумного і працьовитого, ні господаря славного і не виявили вони себе ані одним таким друкованим листочком, щоб згодився людям стороннім од нашої української справи. От же, коли хочете знати, то сі, як мовляв Котляревський, „писарчуки поганих вірш", — ці автори книжечок, незгідних і лякейству на забавку, сі дзвонярі, що дзвонять у соломяні дзвони, — шпетять, та й не помалу шпетять, українську словесность. Живуть вони не в хмарах, хоч і літають поза хмарами: на землі вони живуть і всяке їх бачить і знає, а бачивши і знавши, рівнає до тих людей, що бувши дуже письменними і головатими на яке інше діло, до української словесности ані доторкаютця... А чом-же вони не пишуть по нашому? Пишуть вони іншими мовами і видно з їх писання, що вони люде головаті, а по свойому не пишуть... Виходить, що українська словесность справді така дурниця, як от про неї мовляв московський „День".

Не інакше висловилася про твори Карпенків новіша критика. Петров писав: „Остается упомянуть еще, как о замечательных по отсутствию какого либо дарования, сочинениях братьев Карпенков, между которыми трудно

решить, кто кого превосходит бездарностью и каким то цинизмом пошлости“ [1]).

Різка критика Куліша подразнила до живого Карпенка. Коли учень тернопільської гімназії Вол. Барвінський переслав йому спис книжок, які мала у своїх руках тамошня молодь, Карпенко негодував:

„Все то Кулішівщина, Костомаровщина... Все то сепаративне смітьѣ... От краще перечитайте передньѣ слово при Альбомі мого брата Грицька „Передисловіе“, такъ втогді не тыѣ заспівайте. Мы з братомъ тоді в Петербурсі жили, якъ брандохлистъ Кулішъ почавъ свою „Хату“ а потімъ и „Основу“, но мы заразъ постерегли, чімъ вони дышуть и не пристали до совіту нечестивыхъ... за те воны мовъ тиі собаки на насъ обохъ накинулися и мало не во всіхъ книжкахъ насъ гудили, зневажали, кемзуючи нами въ очу Сьвіта Южноруського... А одже мы Карпенки живемо необезчещеными, а де „Основа“? [2]) „Хиба Вы не читалисте, якъ насъ обохъ Карпенківъ въ нівецъ топтавъ Кулішъ и въ „Основі“ покійниці... тиха була покійниця до самої смерти, чорты зна, що верзла? або и въ „Хаті“, а отже мы обоє цілісенькі и живісенькі“ [3]).

Тому й обурювався Карпенко, що „Правда“ прийняла кулішівку [4]) а самому Кулішеві закинув чимало злочинів.

„А тепер дещо вкратці оповіщаю васъ про возлюбленного Вами и улюбленного Великого учителя... умальныка и умытеля — вашого пресловутого Паликопа Куліша. Вінъ, якъ самі знаєте, гараздъ, напавъ мокрымъ рядномъ и накинувся зъ опалу на Высокопреподобного Отця Каноника и Професcора Якова Федоровича Головацкого, а черезъ Патрицкого (!) виливься гарячимъ въ Вашій „Правді“. Ну, Кулішъ, значить заварівъ кашу не нашу. Отъ, після того нерозумного вчинку, покажется ему небо зъ овчинку. Наші Московські і Петербурськиі (газеты) часописі потребовали відъ Куліша відчоту, дійшло діло до розчоту... sic?... за языкъ та й в губу!... Щожъ Кулішъ?... Поперъ нісенітницю въ оправданіе. Відписавъ, що нібібъ то вінъ писавъ до Патрицького (має бути: Партицького) письмо інтімнеє, не думаючи, що вінъ его надрукує въ „Правді“. Се-б то таяж справа, що изъ Головацкимъ?... А що скажіть, чи честножъ се?... га?... що попавсь жучку панові въ ручку! Великий до неба, а дурень, як треба... Бохъ не споръ, да влученъ... Се ёму за вчорайше! Хто надъ прахомъ Шевченка хотівъ промовить надгробное слово, посередъ надгробного рыданія, но спытайте, яке слово?... Жаль, що не допустыли, нехайбы пінявый Кулішъ брандохлистъ вылився при всіхъ... но теє мерзеннеє слово написанеє Кулішемъ сохраняється и его

[1]) Н. И. Петровъ: Очерки ист. укр. лит. XIX. в. Київ 1884 стр. 7.
[2]) К. Студинський: Галичина й Україна I ч. 17. стр. 14.
[3]) Там же ч. 20 стр. 21.
[4]) Там же ч. 20, 22, 25.

теперъ зроблять въ часописяхъ гласнымъ на весь світъ!... Хто потімъ, зъ підтышка скрізь підъ разными псевдонімами, в часописяхъ и збірникахъ паскудивъ, ганывъ і гудывъ на гамузъ память Шевченка, років зо три впідрятъ по всіхъ всюдахъ печатнымъ словомъ и въ Петербурсі, Москві, Київі? Хто підневідивъ редактора „Основи“ Білозерського та підвів підъ Ляшський манастыр? Хто загубыв, звів та потребив единственный було появившійся малороссійський збірникъ „Основу“? Хто? Га? Хто, мов Мазепа, хотів провести и ошугать и Москалівъ и Поляківъ, да не вдалось? Хто бувъ ляшським полыгачем и налыгачем, а потім хто прокинувся Італіянськимъ Исусикомъ и вкупі зъ тімъ же Білозерськимъ почали въ Варшаві служити припірателями польскої интелігенціи мовъ той Литовський ціп, що на обидва боки молотить. Хто, мов той... почав служить и нашімъ и вашім? Хто ставивъ не богові свічку, а не чорту ладанъ? ...Хто попсував и покалічив родыму нашу мову и выгадав якесь чигирино-полтавське малороссійське по річье, котре печатно почав усім сылкомъ навъязовати, т-накидати? Хто бувши сам не правдивым Малорусом, на уродженым и природженным сіверянином-Черниговськімо котріхъ Українці и Малорусы прозвали та прізвище поклали ось яке: Литвинъ-Ковтуноватый, мамля косноязыка, недоріка, шовкунъ пелехатый, падзікгун, кажу хто? и що се за язык такий?...“ [1])

Атаки Карпенка на Куліша в листах до братів Барвінських викликали з їх боку рішучу відповідь. Вони брали в оборону Куліша, як письменника і громадянина, що йому Карпенко не був під пару[2]). Боронили його у зв'язку із Головацьким, що довірочними листами Куліша зловжив і видрукував. Величали Куліша за його відношення до Шевченка, бо те, що вони тоді знали про його взаємини до Кобзаря, викликувало в них самопевність, що „Куліш не міг каляти пам'ять такого чоловіка“, як Шевченко, що вже тоді мав славу поета не тільки українського, чи слов'янського, але всесвітнього[3]). Вол. Барвінський ставав в обороні Куліша, що не він занапастив „Основу“, тільки українське громадянство, бо воно не підтримало її, при чому покликувався на авторитетний допис „З над Волги“ Ол. Кониського, поміщений у „Меті“ за рік 1863 ч. 5 в якому читаємо: „Основа“ давно вже замовкла, але в її завчасній смерті винні не одні вороги нашої мови та цензурнії устави, але й сама українська громада. Предплатників у неї въ останнім часі дуже мало було. Де-які зъ Українців — найбільше ті кріпостники самодури — поглядали на „Основу“ з якимсь дворянсько-чиновничим чувством і лякались понизиться до мужицької мови; а то ще і книжки на їй читать — крий Боже!“ (ч. 30 стр. 45) Вол.

[1]) Галичина й Україна, І. ч. 25, ст. 30. Пор. ч. 26. стр. 36.
[2]) Там же ч. 30 стр. 44—5.
[3]) Там же ч. 30 і 31.

Барвінський болів над ворожнечею Карпенка до Куліша та накликував його до помирення „для блага народнього". В окремому листі боронив Ол. Барвінський Куліша перед Карпенком, як мистця мови, що писав наріччям, що його уживав Шевченко. Останній „яко геній, потягнув за собою багато талантів", а між ними Куліша і Марка Вовчка. Захищав Куліша Ол. Барвінський, як природного Українця, бо його твори писані в українській мові, „зістануться по вік дорогими скарбами нашої народньої письменности". Не менш щиро заступався Ол. Барвінський за кулішівкою, бо нею „можно изобразити фонетично всі, оскільки ні єсть, на світі язики і поріччя". А що Карпенко хотів Барвінським накинути свій дивовижний правопис, то Олександер відповів йому: „Зложили ви вже й всеслав. азбуку, та не знаю, чи Слав'яне писали бъ нею, колиб про ню знали... Шкода часу думати надъ всеслав'янською азбукою, а ліпше цей час на те обернути, щоб як нашу правопись видосконалити" [1]).

На цій полемиці перервалося дальше листування Карпенка з Барвінськими.

Очевидно, Карпенко не знав, що „Правда" стояла близько Куліша, тому висилав він для неї свої і чужі твори, одначе всі вони не мали ніякої поетичної, чи літературної вартости і Барвінські були в клопоті, як виправдати часопис, що присланих творів не міг містити. Післав Карпенко для „Правди" свою поему „Бурсак на вечерницях", переклад Івана Мажураніча „Чорногорці", дрібні переспіви із чужих мов: свої власні, брата Грицька, Олекси Березовського, Семена Мирець-Імшеницького [2]), та все те були речі без вартости. Ол. Барвінський хотів вволити волю Карпенка і дещо з його творів видрукувати, переписав навіть і вигладив до друку частину „Бурсака на вечерницях", але поема була нудна і залишилась в редакційній теці.

Були між присланими віршами: „Смутна и плачевна Малорусска дума по случаю Великомученискої кінчини Мексиканского Императора Максиміліяна", але вже сам початок елегії на смерть цісаря:

Божусь!... счастью безъ Царів
Народам в мирі не видать!
Бо відъ Бога через них
На люд снисходить благодать!...

стояв у розладі з гнітом царської влади в Україні та з тими думками, що ними жила сучасна галицька молодь, викохана на творах Шевченка. Замітне, що початок наведеної елегії хотів Карпенко покласти як девіз „Правді".

Найбільше дотепною була ще його »Малороссійська дума". У ній переповіджена житейська мудрість:

Світе Божий, Божий світе!
Який ти хороший!

---

[1]) „Галичина й Україна" I ч. 31, стр. 23.
[2]) Тамже ч. 21. Всі ті твори збережені в архіві Барвінських у Львові.

Та як тяжко, ох як важко
В тобі жить без грошей...

Цей вірш був друкований у 3. книзі „Ландыш-ів“ (стр. 9—10.), а ним хотів Карпенко ущасливити ще й „Правду“, бо він не жалується:

І на долю мою рідну
Більш не нарікаю;
Бо багацько іще щастя
В собі сам я маю.

Коли ані віршованих, ані прозових писань Карпенка у „Правді“ не друковано, він пустився на хитрощі і один свій вірш: „В Галіцію Слово Малорусса-Українця до Іскусителів Ляхів“ підписав криптонімом Конисського: Переходовець. Вірш подобався і Ол. Барвінський приладив його до друку, пропускаючи мотто: Clarum Regnum Polonorum est coelum nobilorum, paradisus Judaeorum et infernus rusticorum“, а окрім цього двовірш: „а як не схочете по чеськи, то ми не вміємо по пеські“.

Одначе навіть згаданий вірш, писаний під впливом Пушкіна „Годовщина Бородино“, не явився друком в „Правді“, бо її редактор Ом. Партицький побоювався цензури з огляду на тодішне сильне політичне становище поляків в Галичині. Тому й писав він Ол. Барвінському, свому головному помічникові в редакції: „Карпенка поезії до нічого. За його „Искусителя Ляхам“ могли б головку скрутити, та й закінчилось. Найліпше тенденційні поезії вимінати, бо тільки затровують смак і хвилеву вартість мають“ [1]).

Сьогодні можемо його видрукувати, як одинокий вірш чоловіка, що шукав зв'язків з Галичиною в листуванні з Ом. Бачинським, Богданом Дідицьким, Юліяном Лавровським, Денисом Сінкевичем, музиком Мих. Вербицьким, що був його свояком, Лонгіном Лукашевичем, Ол. і Вол. Барвінськими, що присилав сюди свої невдалі драматичні твори [2]), свої музичні партитури, свої маловартні вірші, та, саме через їх невдалість, приступу до галичан, такого, як інші дійсно талановиті українці (Куліш, Костомаров, Конисський і другі), не найшов. Не поталанило йому також як артистові, що хотів виступати на львівській сцені, або й бути її провідником. Заблиснув на ній щойно в р. 1875 дійсно талановитий артист з України, Марко Кропивницький. (Про нього видрукував я статтю в „Новому Часі“ 1935 р. ч. 211-15, 231-5, 237-9 п. н. Марко Лукич Кропивницький в Галичині 1875 р.).

Вірш Карпенка „В Галицію - Іскусителям Ляхам“ звучить:

---

[1]) К. Студинський: Галичина й Україна І ч. 51 стр. 65.

[2]) В р. 1865. прислав Карпенко з Менска для львівського театру п'єсу в 5 діях „Майко. Грузинська п'єса“ і „Маскарад при королю Людовику XIV“. (Цю вістку передав мені др. В. Щурат). В Дідицького „Галичанині“ за 1867 р. ч. 2. стр. 32. читаємо, що Ст. Карпенко прислав поверх 20 драм, оригінальних і перекладених з франц. і великоруської мови, між ними: „Українська невіста“, оперета у 2-х діях. „Іголкін, руський купець з Вел. Новгороду“ Полевого і „Бездітна вдова“ або неожидана сім'я в 1. дії. (з франц. мови).

В ГАЛІЦІЮ

Слово Малорусса-Украінця до Іскуситслів Ляхів.

Ляхи! Ляхи! Оставте нас!
По честі просимо ми вас.
Оставте нас,
Ми просим вас!
Бо ви в своїй гадючій злості!
Нам, Русинам, ей, ей! смішні!
Одстаньте!... Ви не в пору гості
В славянськім празнику весни!...
Напрасно ви б'єте тревогу,
Силкуясь страх нам в душу влить,
Для нас відкриту вже дорогу,
Не вам, не вам загородить...
Да що об вас і говорить?!
Як моря вам не зупинить,
Так-само й нас не розлучить!
Оставте нас! Ось як весною
Нам з духом первой теплоти,
Розпустить з силой молодою
Могучий дуб свої листки,
Втогді, ніщо його свободи
І свіжих сил не сокрушить!...
. . . . . Наш дуб!
Під злющим визгом непогоди,
Козачим лицарем стоїть
Удари сміло переносить,
Росте і кріпне по часам,
Бундючно голову возносить
К своїм слав'янським небесам!

І. IX. 1867 р.

Ми могли би закінчити розділ про Степана Карпенка, якби не те, що він хотів собі придбати також ім'я критика і політика. Видно це з його виступів проти Остапа Левицького, що в „Правді" за рік 1867 видрукував два вірші: „Наша пісня",— присвята Ол. Кониському (ч. 2) і „Напастникам", — присвячено „Слову" (ч. 3).

В одному із них болів поет, що „замовкли бандури, оглухли мабуть, і співу, ні думи в хуторах не чуть", а на могилах голосить ворон, як гомін „козачої слави старої". „Славетні гетманські часи" давно вже щезли, а за те:

В кайданах, в неволі козача сем'я,
По дворах шляхетських, у наймах сестра,
А син на послугу пішов Москалям
На глум, і на посміх своїм ворогам.

Прокинеться, діти! наспів вже той час:
„Заплакана мати" вже кличе на нас,
Щоб стать односердно за діло святе,
А слава та давна ще нам розцвите
О руська земле, о рідна моя!
Та вжеж ми прийдемо ще раз до Коша!

Прочитавши цю поезію, Карпенко писав Ол. Барвінському. „За ч. 2 „Правди" поручив В(олодимир)у передать Вам пымфу! Левицкий тхне" [1]).

Та ще гірше був озлоблений Карпенко, коли в найближчому числі „Правди" видруковано другий вірш Остапа

[1]) Галичина й Україна І. ч. 21 стр. 24.

Левицького п. н. „Напастникам“. Як видно із присвяти, нагоду до цього вірша дала напастлива стаття „Слова“ проти тодішнього українофільського табору в Галичині.

У статті „Политическое обозрѣніе“ писало між іншими „Слово“ (1867 ч. 30):

„Русь галичска єсть лишь частію Руси, а галичско-русскій народъ лишь частію русского народа. По всякимъ правиламъ логики должны всѣ складовыи части одного народа составляти одну цѣлость по духу. Се есть найсвятѣйшій законъ поставленъ геніемъ каждого народа. Всякій же дѣлающій противъ сему закону есть преступникомъ найсвятѣйшаго закона, предателемъ народной идеи. Русь галичска поняла уже духа народного единства всей Руси и начала на томъ основанію свою полнонадежную, новую жизнь... Задачу тую поняли всѣ добромыслящіи люде на всѣхъ концахъ русской земли. Мимо того покусилися въ послѣдное время противники русской идеи и у насъ въ Галичинѣ выкликати роздоръ и вывѣсити вывѣску „народного роскладу“ на Руси. Не упрекаемъ заблудшихъ безъ сознанія, понеже вѣруемъ, що они со временемъ, узнавши пустоту своихъ мечтъ, возвратятся на правый путь. Мы примѣчаемъ лишь се, що „роскладъ“ народный въ ніякой формѣ взнеслою идеею быть не можетъ. Если однакожь между ними находятся люди, которыи розмыслно проповѣдаютъ ложныи начала роздвоенія Руси, и которыи ради достиженія сей ничтожной цѣли предаются съ самосознаніемъ въ службу противниковъ русского имени, тогда належалобы тѣхъ людей уважати недостойными нашего общества. Русь требуетъ людей съ яснымъ поглядомъ на дѣла, съ пожертвованіемъ, а не людей, которыхъ понятія омрачены, а которыхъ принципомъ корыстолюбіе“.

Напасть „Слова“ на молодий український табор в Галичині подражнила до краю Остапа Левицького і його товаришів. В їх імени дав він „Слову“ і галицьким русофілам рішучу відповідь у вірші п. н. „Напастникам“. На мотто свойого вірша поклав він виїмок з поезії „Не призивайте всує Бога“, що ним Кониський відзивався до „панів псевдо-ліберáлів“:

Ви гірш Июди — той вдавився
Ви тими гріхми живете,
Що менший брат для вас трудився
І брату жить не даєте.

Остап Левицький станув виразно на народньому, українському становищі:

Ні ми заблудши без сознанья,
Ані с сознаніем блудим·ми
Бо єсть у нас доволі знання
Пізнати, хто ми єсть і були.
Заблудши ми? і ви так щирі,
Не упрекаєте ще нас,

Бо чей, московські проводирі!
Ми возвратимся ще до вас?
Узнавши пустоту мечтъ своихъ,
З жалем ударимося в грудь:
Що Русь й Москву ділили в двоє —
Повернемо на правый путь?
Омрачены понятья наші
Користолюбє наш принцип
Що ми в брехні не вірим ваші?
Що наш народ ще не погиб?
Москву і Русь ділити в двоє,
То народный у васъ розкладъ?
А гадка все стоять за своє.
У вас неясный се поглядъ?
То ложны, кажете, начала
В ніякой формі гадка та,
Хочби і Русь ціла пропала
Не взнесла нам і не свята?

На всі ті замітки „Слова“ була в української, галицької громади одинока відповідь:

Спасибі вам за ради ваші,
За всю науку дану нам;
Що висказали блуди наші,
Спасибі, о спасибі вам!
Ми на дорозі, що ступили
З давна уже ми на її,
Підемо й дальше — хоч в могилу,
З народом вкупі, всі а всі!

А вслід за тим, питав Остап Левицький нових „Боянів-соловіїв“ галицьких русофілів, куди вони кермують, вони „съ яснымъ поглядомъ рабы“ і „съ пожертвованіемъ“, куди вони зайшли?

У білокаменну пірнули
У нашу матушку Москву,
Та ще би й нас ви загорнули
З собою враз у пропасть ту!
Нехай народ в ярмі стогнає,
Най піп чинам поклони б'є,
А з серцем молодіж конає
Десь на Сибірі: що вам те?!
Коби лиш ви за те дістали
За ваші діла для Москви,
Чого з давна ви так бажали:
Рублі і чини і хрести.

Ось як виглядає ваше користолюбіє і за ним наш народ не піде:

Бо ви заблудши и съ сознаніемъ
Бо ви народ продаєте,
А той народ — за нашим званнєм,
А не за вашим він піде.

Вірш Левицького не припав до вподоби Степанові Данил. Карпенкові, що в листі до Вол. Барвінського з дня 31. травня 1867 р. обурювався:

„Давайте лишень крашче будемо лаятися за Вашого отого пана Левицького, що пре в Правді: Сон староі кобили зъ похмілья. Заспівайте йому відъ мене отаку пісню: Седить козакъ на стерні, плахитьє латає, стерня йому ноги коле, а він стерню лає... Чого він мов той Лях, на Москву дыше злобою, аджеж вінъ Русын?... А був він у Москві,

а бачив вінъ Москвитян?... А бодай його лихо не знало, коли він не Лях и не полуляшенко!... Мабуть, про Москву його мати на річці чула! Воно — то пожалуй и чув, де дзвонютъ, да не знає в якій церкві. Тепер Москва не та, що перш була. Коротенько Вам скажу, коли Ваша Правда не выречеться статей, подібніх Левицькому, то Богъ съ Вами, по сей дуб Вамъ и мыля. Не тільки я, але и братъ, и всі до единого писателі из Россіи выречемося вас, яко полякующих, сепаратистів и ворогів всеславянскоі чести и народності" [1]).

А у збірному листі до братів Володимира і Олекси Барвінського з дня 7. VII. 1867 року писав він таке:

„Олексо! Що Ваша часопись „Лядская правда" на се скажете?!!! Передайте від мене поклін ръяному Остапу Левицькому и скажіть ёму: в Россіи є пословиця: нє напой, нє накормі, нє будєш имѣть врага... Нехай йому, за його вірші про Москву зробить підписку Варшава!" [2])

Як видно, молоді галицькі громадяни, викохані на Шевченковій поезії, не уміли найти з Карпенком однієї пісні та одного шляху навіть у політичному питанні. На дорогу, що її проповідував Карпенко і нею бажав повести „Правду", посилаючи девіз про царів та їх „боже післанництво", галицька українська громада не мала охоти піти і не пішла. А їх дороги і листування розійшлися на завжди в лютому 1868 року.

Може й хотів Карпенко зробити як найбільше прислуг галицькій справі, але не знав відносин і поради його не могли прийнятися на галицькому ґрунті. Між іншим, дораджував він редакторам „Правди" звернутися із жалобою на Дідицького та з проханням за підмогою із грошей зібраних „для поддержанія Русской народности въ Галиціи" до редактора українофобського часопису „Кіевлянина" Віталія Яковлевича Шульгина [3]), — чого, річ зрозуміла, не могла послухати молода українська громада, що спирала своє існування на власні сили та на матеріяльну і моральну підмогу українських діячів з-над Дніпра.

Про життя Степана Карпенка відомо те, що він уродився дня 24. грудня 1814 року в місті Василькові [4]). В р. 1886. видав він у Переяславі брошуру „Слово про мою щиросердечність", де мають бути автобіографічні вістки, але її немає у львівських бібліотеках. Загальна Українська Енциклопедія, що вийшла у Львові, про особу Карпенка не згадала. Про його писання маємо чимало вісток у листуванні Ст. Карпенка з братами Барвінськими і редакцією „Правди" [5]).

---

[1]) Галичина й Україна I. ч. 23 стр. 26.
[2]) Тамже ч. 24 стр. 28.
[3]) Тамже ч. 20 стр. 23.
[4]) Тамже ч. 17. стр. 13.
[5]) Тамже ч. 16—31. стр. 12—49.

ОЛЕКСАНДЕР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ. Крем'янець.

НАЗВИ СІЛ І УРОЧИЩ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ.

При першому погляді на мапу Волині відразу зауважимо, що полуднева її частина залюднена на багато густіше. В полудневій частині врожайна земля при меншому накладі сил забезпечувала прожиток і тому від непам'ятних часів притягала до себе поселенців-рільників.

Північна частина піскувата й болотиста, вкрита лісом і моклаками була в давні часи тільки тереном для полювання, рибальства та бджільництва. Людина, що тут замешкувала, потребувала великих теренів під звіринні гони, рибацькі язи і пасіки, а з розвитком скотарства — обширу для випасу худоби.

Саме розміщення сіл в тих двох частинах Волині різне. В полудневій горбковатій частині майже всі старі села розляглися при річних берегах, в долинах при потоках і всюди, де є близько вода.

На півночі села переважно будували на горбках серед болот, та на високих, сухих берегах рік.

Від положення села, що може бути в долині чи на горбовині, або врешті при болоті, часто залежить і його назва, як наприклад: Низкиничі, Суходоли, Заболотє. Назви деяких сіл повстали від рослинности, що колись в тому місці переважала: Березовичі, Дубники, Рокитниця, Верба, Грибовиця, Ягідно. Деякі назви повстали від замків, могил-курганів, манастирів, що тут колись були: Літовеж, Могильно, Чесний Хрест. Інші знову дістали свою назву від племени або роду: Дуліби, Туричани, Русовичі, Іваничі.

Більшість волинських сіл повстали безумовно ще в нашій княжій добі, бо багато з них згадують наші літописи та інші історичні джерела (Житані, П'ятидні, Лішня, Зимно, Олеськ, Пересопниця...).

Безумовно, в княжій добі було багато інших сіл, що їх літописець не згадував тому тільки, що не були вони зв'язані з подіями, про які писав.

Не всі села заховали свої назви до нинішнього дня. Деякі з них, положені дуже близько до себе, зливалися в одне село, приймаючи згодом назву одного зо злитих сіл, назви ж других ставали назвами кутків і вулиць в такому злитому селі.

Бувало й так, що старі назви сіл зовсім гинули, а то головно з двох причин: перша, коли два села зганялися

зо старих місць на нове в певне урочище, то часто попередні назви гинули і село прибирало назву урочища, що в ньому наново вибудувалося, друга, коли село, чи то в зв'язку з даровизною, чи куплею, чи в наслідок судового процесу або й насильного відібрання переходило до нового власника, наприклад до єпископа, то починало називатися селом єпископським або бискупським — Бискупичами. Очевидно, що таке село перед продажею, даровизною або всяким іншим способом набуття, мало якусь іншу назву, що зчасом забулася, уступаючи місця новій, яка докладніше окреслювала приналежність даного села.

Традиція про старі села зісталася серед місцевого селянства і вони, називаючи урочища в полях, часто оповідають що колись в такому або іншому урочищі було село і що звалося воно так, як тепер зветься це урочище.

І дійсно, при досліджуванню такого урочища надибуємо на ньому багато череп'я, перепалену глину і т. п., що свідчило б, що в тому місці дійсно було колись село. Багато назов сіл вказує на приналежність села до якоїсь особи: Маркостав, Руснів, Янів, Писарева-Воля, Попівка. Є села, що їх назви вказують на те, що їх населення займалося хліборобством, полюванням, пасічництвом, млинарством (Житані, Орані, Охітники, Бортнів, Млиниська), або, що тут жили певні породи звірів, або риб (Туропин, Турийськ, Видраниця, Сомин). Прибирали села назви і від річок (Устилуг, Бужанка, Турия).

Майже кожне село мало кутки і вулиці, а назви їх залежали знову ж від їх положення, соціяльного стану їх мешканців, забудовань і т. п. (Зацерковці, Казьонці, Мурована Вулиця), або від прізвищ, імен і соціяльного положення замешкалих там людей (За Шевчуком, Коло Івана, Тивунщина). Всі ці назви кутків і вулиць в селі після переведення комасації згинули раз назавжди, а були між ними, дуже цікаві, що освітлювали характер, побут, і соціяльний стан мешканців. Тепер місце села, що вийшло на хутори, можна пізнати по церкві і плебанії, що біля них ще видно ряди земляних горбків з домішкою цегли і глини — де були колись хати. Комасація сіл спричинила також затрачення назов старих урочищ в полях, сіножатях, лісах і болотах, що часто були дуже цікаві і архаїчні (Невоставо, Товарня Гора, Селище, Городище, Печище, Ставище, Боярське Стійло, Татарській Брід, Князі і т. п.).

Назви урочищ, як і назви сіл часто зв'язані з характером місцевости (Гора, Пісок, Рінь, Громош, Глибока Долина), а що важніше з рослинністю, яка колись переважала в тому урочищі; отже по цих назвах пізнаємо давню затрачену рослинність краю.

Багато урочищ в полях і сіножатях мають назви: Дубина, Соснина, Грабина, Лоза, але ніхто з найстарших селян не пам'ятає, щоб на цьому місці був ліс.

Урочища в лісах часто звуться: Довгі поля, Нивки, а що цікавше, в такому лісі видно сліди загонів піль. Звуться також урочища Городищами, Курганами, Могилами, Валами, але нема тут і сліду всього вищезгаданого.

Приймали урочища назви й від фільварків, манастирів, церков, цеголень, броварів, горалень, млинів, пасік і криниць. Місцева людність могла часом надати назву урочищу в залежности від події, що там сталася і що зробила на всіх враження (Гвалтовщина, Шибеник, Вішальник, Криваве Поле). Зрештою, назви урочищ можуть залежати і від приналежности даного урочища до певної особи, церкви, фільварка, (Королівщина, Попова Нивка, Прокоп'євщина), або вказувати яким чином земля ця придбана. (Куповатець, Придатки, Надатки, Морочин, Помірки).

Багато старих назов урочищ вже або цілком затрачено, або замінено новими пізнішими назвами, якщо повставали важливі причини до їх заміни: оселення колонії, будова церкви, фільварка, хутора, фабрики, млина, або перехід у власність або оренду до іншої особи (кол. Орлєнта, Оренда).

Врешті на обширі одного більшого урочища творилося кілька менших, що мали також свої назви і поступово випирали стару загальну назву урочища на якому самі повстали.

Головна ж причина остаточного загладження старих назов урочищ є безумовно комасація.

Село, виходячи на хутори, не потребує вже для окреслених місць в полях осібних назов, бо вистарчить назвати ім'я або прізвище властителя хутора і місце буде дуже докладно окреслене (Коло Івана, За Шевчуком).

Тому теперішня сільська молодь в більшості вже не знає старих назов урочищ; заховалися вони лише в пам'яті старих людей.

З огляду на такий стан річей повстає якнайпільніша потреба якнайскорше зібрати старі назви волинських сіл, кутків і вулиць в них, назви урочищ в полях, лісах сіножатях, болотах і ріках.

Справи цієї не можна відкладати надовго тому, що в селах, що повиходили на хутори ще перед 1914 р. вже й тепер трудно допитатися, як яке урочище звалося.

Проф. Др. ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ. Галле на Заале.

ЗАМІТКИ ДО ТВОРЧОСТИ СКОВОРОДИ, ЯК ПОЕТА.

1. Василь Капнист та Сковорода.

Відома пісня 18-а з „Саду божественних пісень“ Сковороди. На неї вже часто звертали увагу вже тому, що в ній найсильніше пробивається скрізь традицію київської поетичної школи струмок народньої мови. Багалій видруковав у своєму виданні пісню за рукописом в такому вигляді, як ми її текст зараз подаємо. Лише „ъ“ Багалій, а пізніш й Бонч-Бруєвич, чомусь вживали при друках творів Сковороди, коли він сам був проти вжитку цього знаку, та, як мені здається, був першим на східно-словянському ґрунті, хто від вжитку „ъ“ відмовився і практично: переважна більшість рукописів Сковороди писана без „ъ“.

От текст за виданням Багалія, з опущенням „ъ“:

ПѢСНЬ 18-ая.

Господь гордим противится, смиренным же дает благодать.

Ой ты, птичко жолтобоко,
Не клади гнѣзда высоко!
Клади на зеленой травкѣ,
На молоденькой муравкѣ.
От, ястреб над головою
Висит, хочет ухватить,
Вашею живет он кровью,
От, от кохти он острит!

Стоит явор над водою,
Все кивает головою.
Буйны вѣтры повѣвают,
Руки явору ламают.
А вербочки шумят низко,
Волокут мене до сна.
Тут течет поточок близко;
Видно воду аж до дна.

На что ж мнѣ замышляти,
Что в селѣ родила м. ти?
Нехай у тѣх мозок рвется,
Кто высоко в гору дмется,
А я буду себѣ тихо
Коротати милый вѣк.
Так минет мене все лихо,
Щаслив буду человѣк.

Спробуємо переписати цей вірш сучасним українським правописом. Потрібуємо при цьому справді найменших змін. Треба нагадати, що українській поезії „ё“ не було знане;

та що і в російській тих часів воно вживалося лише виїмково (ще Пушкін мусів справді „боротися“ за „ё“, та вжиток „ё“ напр. в старших віршах Тютчева лише припадковий — до 1820 р.); отже кілька „русизмів“ в нашому віршу „зелёный“ та т. і. є ілюзією сучасного, обзнайомленого з новітньою російською вимовою, читача. Що маємо право замінити „ѣ“ на „і“, та „о“ та „е“ в закритих складах на „і“ про це не потрібуємо давати пояснень: до того можемо підтвердити українську вимову Сковороди його римами. Що маємо право закінчення третьої особи дієслів писати замість цсл. та літературного великоросійського „-тъ“ „-ть“ про це свідчать рими самого Своворди (напр. в нашому віршу „ухватить“ : :„острит“). Дозволяю собі також заміну закінчення в третій особі однини дієслів „-еть“ на „-е“ (зглядно „-є“): вже в старій українській поезії (пор. напр. кодекс драми Рєзанова та духовні пісні, видані Возняком) закінчення „-етъ“ 3. особи однини дієслів римується виключно з таким самим закінченням, ніколи з „-итъ“ (що було б можливо) або з іншими закінченнями, що графічно виглядають так саме: „-етъ“ або „-еть“. Читати »жовтобоко“ замість „жолтобоко“ маємо право тому, що при вимові (білябіяльного) „в“ замість „л“ навіть сам той, хто говорив, не повинен був такої заміни помічати, як що її переведено систематично. „Що“ замість „что“ (лише графічного, бо рос. вимова знає „што“), „тих“ замість „тѣх“ не викликають сумнівів. „Мнѣ“ в 1-м рядку третьої строфи неможливе вже з огляду на розмір віршу: заміняємо його на „мені“ (замість „мні“). Питання викликають потрібні в українській вимові зміни приголосних — таких в нашому вірші чотири: „шумлять“ з л-епентетичним замість „шумят“, „волочуть“ замість „волокут“ та „муравці“ і „травці“ замість „муравкѣ“ і „травкѣ“ — не можу тут їх достатньо обґрунтувати, але прошу читача вважати їх гипотетичними. Український текст віршу виглядає після цих змін так:

Ой ти, птичко жовтобоко,
не клади гнізда високо!
Клади на зеленій травці,
на молоденькій муравці.
От, ястреб над головою
висить, хоче ухватить,
вашою живе він кров'ю.
От, от, когти він острить.

Стоїть явір над горою,
все киває головою.
Буйні вітри повівають,
руки явору ламають.
А вербочки шумлять низько,
волочуть мене до сна.
Тут тече поточок близько,
видно воду аж до дна.

На що ж мені замишляти,
що в селі родила мати.
Нехай у тих мозок рветься,
хто високо в гору дметься.

А я буду собі тихо
коротати милий вік.
Так мине мене все лихо,
щаслив буду чоловік.

Що до змісту цього вірша, то я звернув вже в іншому місці увагу на те, що він належить до релігійних віршів: епіграф його це підтверджує. На місце такої „лірики природи“ в релігійній поезії я вказав в моїй книзі про Сковороду (Варшава, 1934, стор. 197 та далі): вірш збудовано на протиставленні „смиренних“ (що їх символізують „птичка жовтобока“, „вербочки“ та „я“ — той, кого „в селі родила мати“) та „гордих“ („ястреб“, „явір“, що „стоїть над горою“, ті, „хто високо в гору дметься“).

В творах Василя Капниста, російського поета, досить гарного лірика подержавінського часу (хоч він і приятелював з Державиним, але його симпатії належали колу Карамзіна), українця з походження, читаємо в відділі „Оды гораціянскія и анакреонтическія“ вірш „Чижикъ“, що при ближчому розгляді виявляється російським переспівом або перекладом віршу Сковороди:

ЧИЖИКЪ

Милой чижикъ желтобокой!
Кверху, другъ мой, не взлетай,
Не клади гнѣзда высоко,
Но въ густой травѣ свивай.
Ты взгляни, какъ ястребъ гладный
Надъ тобою ужъ паритъ,
Какъ твоей онъ крови жадный,
Кохти на тебя остритъ.

Выросъ илемъ надъ горою;
Но тамъ зной ли дышетъ, — жжетъ;
Буря ль налетитъ съ грозою, —
Ломитъ вѣтви, листья рветъ.
А въ долинѣ ива мшиста,
Бури не боясь стоитъ.
Тамъ струя, катяся чиста,
Въ жарки дни ее поитъ.

Такъ зачѣмъ мнѣ сокрушаться,
Что вельможей не рожденъ.
Тотъ пусть ищетъ вѣкъ томиться,
Кто тщеславіемъ вскруженъ.
Я же низменной стезею
Отъ мірскихъ суетъ уйду.
Трудъ дѣля съ драгой семьею,
Щастье въ бѣдности найду.

Ми підкреслили місця, що є не лише переспівом змісту віршу Сковороди, але й стоять на тих самих місцях в вірші, та грають ту саму композиційну ролю. Перша строфа є дуже точним перекладом віршу Сковороди. Навіть три рими утримані („желтобокой“, „высоко“, „остритъ“), трохи віддаляється від оригіналу друга строфа, яка, що правда, навіть утримує в першому рядку не зовсім вдалий вираз Сковороди „Стоитъ илемъ надъ горою“... Третя строфа „секуляризована“, зроблена світською через рядок „Трудъ

дѣля съ драгой семьею", та взагалі відбігає й формально найдальше з усіх трьох строф від оригіналу; але навіть доповнення Капниста „Щастье в бѣдности найду" — цілком в дусі Сковороди — „О нището: блаженна, святая" (Багалій, 1, 87-8). Розуміється „світський" ідилік Капнист надав віршові трохи іншого характеру, ніж він має у Сковороди, у якого він не дурно стоїть серед „божественних пісень". Але основна думка Сковороди затримана в перекладі.

„Чижикъ" видруковано, як здається (вистачальної бібліографії Капниста ще немає) вперше в „Лирическихъ сочиненіяхъ" Капниста (СПБ. 1806); але вже 1796 року Капнист видрукував в „Аонидахъ" Карамзіна вірш „Мотылекъ", що далі відступає від цит. віршу Сковороди, але провідною думкою та окремими образами теж його нагадує (цей вірш передруковано в тих самих „Одахъ гораціянскихъ..."). Наводимо цей вірш тут:

МОТЫЛЕКЪ

Къ верху жаворонокъ вьется;
Надъ горой летитъ соколъ;
Выше облаковъ несется
Къ солнцу дерзостный орелъ,
Но летаетъ над землею
Съ мягкой травки на цвѣтокъ
Нѣжной пылью золотою
Отягченный мотылекъ.

Такъ и мнѣ судьбою вѣчно
Низкій положенъ предѣлъ. —
Въ урнѣ роковой, конечно,
Жребій мой отяжелѣлъ.
Случай какъ ни потрясаетъ
Урну, все успѣха нѣтъ;
Какъ жезломъ въ ней ни мѣшаетъ,
Жребій мой на низъ падетъ.

Такъ и быть, пусть на вершинѣ
Гордые дубы стоятъ;
Вѣтры буйные въ долинѣ
Низкимъ лозамъ не вредятъ.
Если жъ рокъ и тутъ озлится;
Что осталося? — Терпѣть!
Болѣ щастливый боится,
Чѣмъ нещастный умереть.

„Мотылекъ" є лише частковим переспівом віршу Сковороди: лише перша строфа відповідає першій строфі віршу Сковороди, та перша половина третьої строфи — другій строфі віршу Сковороди. Друга строфа та кінець третьої не мають з віршем Сковороди нічого спільного; та й в першій „птичка жовтобока" замінена „метеликом". Але й головний образ другої строфи „жребій" не чужий Сковороді.

В кожнім разі, як здається, Капнист, після цього вільного переспіву віршу Сковороди, рішив дати й точний (або „точніший") переклад (до речі, й уявлення про переклад було тоді ще зовсім інше! серед російських перекладів 18-го та початку 19-го віку переклад Капниста навіть кидається в вічі близкістю до оригіналу).

Вірші Сковороди Капнист міг легко пізнати: він приятелював з Василем Томарою, учнем Сковороди, що, як відомо, назавжди залишився вірний пам'яті вчителя; Капнист навіть користався порадами Томари в питаннях поетичних (Твори Державіна вид. Грота, т. VI, стор. 278). Він дуже легко міг дістати вірші Сковороди від Томари. Але Капнист був зв'язаний і з іншим почитателем Сковороди, А. Прокоповичем-Антонським (див. лист Капниста до нього, твори вид. 1849 р. стор. 629); обертався Капнист взагалі в масонських колах, що мали певний інтерес до творів Сковороди (друк „Начальної двери"... в „Сіонскомъ Вѣстникѣ"), та в яких він міг зустрінутись і з Михайлом Ковалінським.

Переспів Капниста є, до речі, одним з перших зразків російського перекладу українського вірша.

Можна знайти якісь відгуки поезії Сковороди ще в інших творах Капниста; так є відгуки думок Сковороди в поезії „Время" („Непримѣтно утекаютъ воскрыленные лѣта"), — але ще більше цей вірш нагадує старо-українські канти („Літа пливуть марно, як бистрії ріки"), — та цей зв'язок Капниста з українською поезією взагалі — є вже інша тема.

В кожнім разі „світський" характер перекладу вірша Сковороди (та й мотиви українських кантів у Капниста „секуляризовані") — характеризує не лише особисте ставлення Капниста до староукраїнської традиції релігійного віршу, але й розвиток художнього смаку, художньої норми та художнього стилю наприкінці 18-го віку. Це теж — тема, яку ми не можемо розвинути в нашій замітці.

2. Рими в віршах Сковороди.

Відоме оповідання Ковалінського про те, як Сковорода навчав поетиці в переяславській семінарії: „...открылось мѣсто учителя поэзіи в Переяславлѣ, куда онъ и отправился по приглашенію тамошняго епископа. Сковорода, имѣя основательнѣе и обширнѣе знанія в наукахъ, нежели каковыя тогда были в училищахъ провинціальныхъ, написалъ разсужденіе о поэзіи и руководство къ искуству оной такъ новымъ образомъ, что епископу показалось страннымъ и несообразнымъ прежнему старинному обычаю. Епископъ приказалъ перемѣнить и преподавать по тогдашнему обыкновенному образу ученія. Сковорода, увѣренъ будучи въ знаніи своемъ и точности дѣла сего, не согласился перемѣнить и оставить написанныя имъ правила для поэзіи, которыя были простѣе и вразумительнѣе для учащихся, да и совсѣмъ новое и точное понятіе давали объ оной. Епископъ требовалъ отъ него письменнаго отвѣта образомъ судебнымъ черезъ консисторію, для чего онъ не выполнилъ повелѣнія. Сковорода отвѣтствовалъ, что онъ полагается на судъ всѣхъ знатоковъ въ томъ, что разсужденіе его о поэзіи и руководство, написанное имъ, есть правильное

и основаное на природѣ сего искуства. При томъ въ объясненіи прибавилъ латинскую пословицу: Alis res sceptrum, alia plectrum, то есть иное дѣло пастырскій жезлъ, а иное пастушья свирѣль. Епископъ преобратя незнаніе свое въ непослушаніе его, и самомнѣніе о учености своей въ гордость и высокоуміе его, далъ своеручное повелѣніе на докладѣ консисторіи слѣдующее: Не живяше посреди дома моего творяй гордыню. По сему Сковорода выгнанъ былъ изъ училища переяславскаго не съ честію".

Із цього, досить неясного, оповідання про навчання Сковороди, робили спроби якось догадатися про нову теорію поетики Сковороди. Ще Снєгірьов дійшов до думки, що Сковорода написав свою поетику „під впливом теорій Ломоносова та Тредьяковського". І Багалій і Ерн зо співчуттям покликуються на Снєгірьова та вважають запозичення Сковородою теорій російських поетів доказом його „наукового та естетичного смаку". Але вірші самого Сковороди не підтверджують твердження Снєгірьова, бо вірші Сковороди цілком — в традиції „Київської школи" та в стилі старих українських „кантів", яких ми не маємо тепер ніяких підстав так естетично легковажити, як це робилось раніш, — і композіційно і щодо техники віршу вони почасти є дійсними перлинами староукраїнської літератури.

Якщо придивимось до віршів Сковороди уважніше, то побачимо той бік їх, що, можливо, вразив переяславського єпископа. Це — рими його віршів.

Сковорода — в протилежність до старої традиції не віддає переваги жіночим римам, що принялись на Україні, мабуть, по меншій мірі почасти під впливом польської поезії. В польській мові жіночі рими були необхідні з огляду на польський наголос. Чоловічі рими трапляються припадково, якщо останне слово вірша є односкладове. В українській старій поезії чоловічі рими здебільша рідкі — часто теж лише в випадках односкладових слів. Сковорода вживає чоловічі рими як цілком рівноправні з жіночими.

Друга характерна риса рим Сковороди, вжиток „неповних" рим, — іноді досить смілих. І це є новина. Після Сковороди напр. ще Котляревський вживає неповних рим лише припадково. Тільки Шевченко надає їм права, та, власне випереджує в цьому сучасну йому російську поезію. Та й в Шевченка неповні рими пробиваються все більше лише з розвитком його поетичної творчости.

І ту й другу рису ми маємо оцінювати естетично позитивно та як новий крок, що Сковорода зробив в українській поезії: розвиток українського вірша пішов одначе після Котляревського іншими шляхами: по переході літератури до української народньої мови, вірші Сковороди, та й староукраїнська поезія взагалі, випали з української літературної свідомости; тому його „реформи" залишились надалі без впливу. — Цілком зрозуміле, що вихований

в іншій традиції єпископ мав поставитись негативно до новаторств професора, що порушували тодішні норми українського віршу.

Покажемо на прикладах обсяг новаторства Сковороди, що до рими.

1. — Що до чоловічих рим, то вжиток їх в староукраїнській поезії, та в народній пісні значно обмеженіший, аніж в Сковороди. — Найменше їх в староукраїнській драмі. Так напр. в „Різдвяній драмі“ Тупталенка зустрічаємо чоловічі рими (вважаючи чоловічими навіть і сумнівні випадки, як напр. „часы: :гласы“, де однаково можливий і чоловічий і жіночий наголос) в перших 203 рядках тільки три рази (отже шість рядків з чоловічим закінченням!). В сценах з „пастирями“, сценах, які відомі вжитком елементів народньої мови, зустрічаємо чоловічу риму 8 разів (16 рядків в віршах 298-400), при тому три рази — в „кантах“ (рядки 386-400). Такий самий низький відсоток чоловічих рим зустрічаємо в приблизно 2000 рядків інших драм з кодексу Рєзанова (томи I, III, IV, VI), що їх я вибрав цілком припадково (коло 7 %). Трохи більше чоловічих рим в „кантах“, які зустрічаємо в усіх п'єсах. Так, в п'єсі Гр. Конїського „Воскресеніе мертвыхъ“ (1746 р.) зустрічаємо кант, в кожній строфі якого маємо три чоловічих закінчення та чотири жіночих (Рєзанов, VI, стор. 160), схема строф є (жіночі рими визначаємо малими літерами, чоловічі — великими): ааББввГ, при тому рими ББ збудовані на односкладових словах: отже вони є до певної мірі лише варіянти „звичайних“ (жіночих) рим якщо на кінець рядка припадає односкладове слово. Другий кант Конїського (тамъ само, 162 та далі) має на початку схему аа ББ — але тільки в першій строфі, в дальших приходить схема аа бб. Перша строфа третього канту Конїського (там само стор. 171-3) має на початку схему ааб ВВ бгг ДД (чоловічі рими збудовано знову на односкладових словах), але далі чоловічі рими заникають: в дальших 61-му рядках тільки один раз зустрічаємо чоловічу риму. — Ми навмисне зупинились тут на кантах, в яких вжиток чоловічих рим був, як здається, більш припустимий, аніж в тексті самих п'єс.

Переглянемо канти з „Богогласника“ та подібних збірок, почасти сучасних Сковороді, та споріднених з його „Садом“; в них знайдемо тільки припадкові чоловічі рими. Порахувавши за збіркою Возняка рими в 367 рядках (випуск II, стор. 243-255) кантів, знаходимо лише 14 % чоловічих рим; взявши інші канти тієї самої збірки (вип. III, стор. 551-560), канти, в яких познати значний вплив народньої мови, знаходимо в 439 рядках 12 % чоловічих рим.

В 622 рядках віршів ієромонаха Онуфрія (Перетц: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы..., выпуск I. Ленінград 1926) з року 1699 знаходимо 17 % чоловічих рим.

Зрідка зустрінемо багато чоловічих рим в одному творі, як от у „псальмі“, видрукованій Перетцем („Изслѣдованія и матеріалы“, I, 1, СПБ. 1900, стор. 157), в якій маємо 8 чоловічих закінчень в 19 рядках.

В 586 рядках українських народніх пісень, зібраних Гоголем (отже до можливого впливу української модерної поезії), знаходимо 13 % чоловічих рим (за вид. „Памяти В. А. Жуковского и Н. В. Гоголя“, СПБ. 1908, том II).

Треба завважити, що значна частина чоловічих закінчень, що ми їх тут підрахували є „виїмками“ з загальної жіночої схеми рим, виїмками, що базуються на односкладових словах; в народніх піснях чоловіче закінчення визначає часто, що пісня в цьому місці взагалі відмовляється від рими та обмежується на дуже далекий „асонанс“ (і ці випадки усі ввійшли в наш підрахунок).

„Сад божественних пісень“ Сковороди має натомість 45 % чоловічих рим! З цих рим, що правда, частина базується на односкладових словах, але лише 45 % усіх чоловічих рим. До того і ці рими з односкладовими словами тай усі чоловічі рими взагалі входять звичайно в схему метрики віршу і повторюються як в першій, так і в усіх інших строфах. Наведемо схеми усіх 30-ти віршів „Саду...“:

нумер вірша	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
схема (внутрішні вірші подані в тім самім рядку)	АА б б вв ГГ д	аБ аБ Вг Вг	АА ББ	аа бб вв г	а Б а Б в в г	а а б б	аБ аБ в вг	а а б б	А Б А Б в Г в Г	А А Б Б В В

нумер вірша	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18	19.	20.
схема	аБ аБ В В Г	аБ аБ вГ вГ	а а ББ	а а б б бв	а а б б в в г	Аб Аб в в	а а Б Б в	а а б б в Г в Г	Аб Аб ввв гД гД ввв	а Б а Б В В г

нумер вірша	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
схема	Аб Аб вГ вГ дд	А Б А Б В Г В Г	а Б а Б В Г В Г	аБ аБ	а а б б ВВ	А А Б Б В В	А б В А б В Г Г	АА б б ВВ	а а б б в	аБ аБ вв г дд е

Що правда, Сковорода в двох випадках залишає схему. Так вірш 1-ий має в строфах 2-ій, 4-ій та 6-ій замість схеми $\begin{cases} А\ вГ \\ АббвГд \end{cases}$ схему $\begin{cases} а\ вг \\ аббвГд, \end{cases}$ а вірш 22-ий має в останніх строфах замість схеми першої строфи АБАБВВГГ схему аБаБВВГГ (або Сковорода в першій строфі наголошував „лу́чи“: :„улу́чить“?). Але це не змінює „рівноправности“ чоловічих рим з жіночими.

Що до віршів, які стоять поза „Садом“, та в яких Сковорода почасти вживає звичайніших в українській старій поезії розмірів, то й тут, коли узгляднимо лише схеми віршів (а й по за схемою зустрічаємо окремі чоловічі рими, — розуміється, напр. в припадку односкладових слів), то відсоток чоловічих рим буде теж значно вище звичайного, а саме — 29. В одному вірші Сковорода робить навіть спробу узаконити чоловічі рими: цілий вірш „Разговор Премудрости с человѣком“ (Багалій, II, стор. 293-4) — 40 рядків — має виключно чоловічі рими.

Пісні та уривки з прозаїчних творів, частина яких мабуть не належить Сковороді (ті, про які ми це знаємо напевно, ми виділили — див. про це нашу замітку ч. 3), мають 28 відсотків чоловічих рим.

Нова українська література стоїть цілком на тому самому ґрунті, що й Сковорода. Урівноправленню чоловічих рим сприяв, мабуть, і вплив російських віршів. „Енеїда“ написана за схемою: аБаБввГддГ. У Шевченка в віршах, писаних коломийковим розміром, як що він витриманий без значних ухилів, жіночі рими, що правда, панують.

2. — Що торкається „неповних рим“, то й тут Сковорода робить спробу реформувати українську традицію.

Так звані „неповні рими“ зустрічаємо і в староукраїнській поезії. Але часто лише одну з них, а саме ТА: :ТАj (тут і далі визначаємо літерою „Т“ приголосні, що римуються, літерою „А“ — голосівки, що римуються, та взагалі великими латинськими літерами звуки, що римуються; до речі, для старих часів, які звертали увагу і на зоровий образ слова, маємо право говорити і про „літери, що римуються“ — графічні рими. Натомість малими латинськими літерами визначаємо звуки, які не римуються. Між закінченнями, римами ставимо чотири точки „: :“). Але і ця схема (ТА: :ТА), неповної рими зустрічається найчастіше при римі на прикметник, що можна (по меншій мірі, почасти) з'ясувати польським впливом.

Та в Сковороди і ця группа неповних рим значно частіша, аніж в староукраїнській поезії.

1) Приклади рим типу ТА: :ТАj у Сковороди майже в кожному віршованому творі; він римує: печали: :малый (три рази в різних віршах), тѣло: :цѣлой, суровы: :терновой, богатый: :коротати, угодій: :выгоды, воззвавый: : :славы, ревно: :древной, предовльно: :полной, страны: :

::странный, преясны::преужасны, волны::полній, убогій::немного, главо::дыравой, сѣдовласый::свояси, учены::совершенный, чины::старинный, пренебрегати: проклятый, слезный::болѣзни, полномочно::восточной, минутѣ::лютый, сладкогласный::прекрасный, рыки (у Багалія, очевидно, помилково видруковано незрозуміле „рыви" II, 297)::дикій, хоромы::преогромній, солодкій::глотки, яко::всякій, скорый::горы, на ложѣ (=на ложѣ)::Божій, зернѣ::вечерній і т.д.

Не можемо тут зупинятися на графічних властивостях мови Сковороди: очевидно, як це показують і деякі з наведених рим, можемо без дальшого вважати правилом римування „и::ы" (там, де в українській мові вони дали один і той самий звук), так само „ѣ::и", хоч Сковорода цієї рими ніби хоче уникнути, два рази він навіть римує „ѣ::е" (манер::повѣръ, свирѣль::трель); не можемо вважати неповною римою і римування „т::ть" в дієсловних формах, де в українській мові маємо вимову „ть" замість графічного „т". Римування „ы, и::е" не часте. Уваги заслуговують рими з „-л" минулого часу дієсловів та „-л" або „ль" інших форм.

2) Другий тип рими, що рідко зустрічається в староукраїнській поезії, та часто лише графічно — Т::Ть: розуміється українець міг римувати „р::рь", там де „рь" отверділо, так саме „в::вь". Але в Сковороди поруч з римами царь::шар або царь::дар, царь::пожар, або любовь::козлов та любовь::таков, зустрічаємо й рими: печаль::встал, Господь::род, отсель::орел (два рази), отсель::сел (від „село"), елень::зелен, гортань::харран, тяжкосерд::твердь, небес::днесь, лѣт::сѣть, назад::взять, день::сквернен, путь::тут, степень::блажен, смысл::мысль, создал::сталь, печаль::встал...

Сковорода в деяких віршах ніби „експериментує" з такими римами (пісні 20-та, 21-а), вжиток кількох рим типу Т::Ть в одному й тому самому вірші нагадує пізніший російський переклад з Гете „Перемѣна" (коло 1830 р.), в якому половина рим цього типу (переклад походить, мабуть, від К. Аксакова, але приписувано його й Тютчеву — пор. нове Чулковське видання віршів Тютчева 1934, том II, 282).

3) Ніби варіянтом останнього типу є й рими типу ТА::ТьА: броня::война, небеса::вся, морю::скору, морю::гору, неволю::молью, простора::моря, чудна::полудня, фигура::буря, з орання::избранна. Подібні ж рими з „-р-::-рь-", що їх зустрічаємо в творах з західньої України є, розуміється лише графічно „неповним". Але у Сковороди треба припускати і тут свідомий вжиток неповних рим.

4) Інший тип рими, що зустрічаємо в Сковороди є, АхА::АzА. Наприклад :Кифа::олива, бѣжу::глашу, проклята::измлада, росу::розу, проклята::града, бе-

сѣдѣ: : совѣтѣ, вздохи: : порогѣ, носа: : француза, Пруса: : француза і т.д.

5) Вживає Сковорода й іншого типу неповних рим, в яких пізніше кохався Шевченко) АТА: : АТАх або ТА: : ТАх. Наприклад : заря: : зрят (2 рази), свободы: : родит, лучи: : улучит, градом: : стадо, пріемлют: : землю, восходит: : походы, поможет: : Боже, шутя: : людям, летает: : : быстряе, косо: : волосов, нивах: : нежива, отрада: : радость (2 рази), домочадцов: : Чадцо і т.д. Ще далі відходять від норми рими, як наведена вище „отрада: : радость“ або „оставить: : здравый“.

6) Рими типу Ах: : Аz обмежуються у Сковороди, здається, римуванням голосних з безголосними, а саме „г: : к“, „г: : х“, „ж: : ш“, „д: : т“ : друг: : мук, дух: : круг, воздух: : вкруг, слѣд: : свѣт, нож: : хорош; лише один приклад з зовсім діз'юнктними звуками „б: : д“ — „гроб: : : народ“.

Якщо залишимо на боці очевидну помилку переписувача (з огляду на розмір можемо говорити про помилку) „аде: : яд“, та неясні римування голосівок „вскорѣ: : горы“ (власне рима, що її Сковорода уживає „ы: : і“, дѣло: : тѣла, небѣ: : требѣ (очевидно: треба), то залишається ще кілька рідких типів, що зустрічаються спорадично:

7) ТАТ: : ТАхТ або АТ: : АхТ, напр.: крест: : воскрес, мір: : вихр, адамант: : град, персть: : крест і т. і.

8) Рими зо зміною однієї голосної або приголосної (отже АхТА: : АzТА, ТуА: : ТuА): благодатію: : ходатаю, головою: : кровью, ведра: : вѣтра, полно: : довольно, врагам: : другим і т.д.

Можемо припускати, що Сковорода хтів зробити ті „неповні рими“, що їх зустрічаємо і в народній пісні (яка взагалі не вимагає обов'язкової рими, та відмовляється від неї, де-не-де замінюючи її — часто надзвичайно приблизним — асонансом) та в староукраїнській поезії (лише як в и ї м к и, часто графічно : напр. „святе: : дает“ і т. под.), за н о р м у поетичної мови. На це вказує його „експериментування“ з неповними римами, яких зустрічаємо часто в тому самому вірші повно, в той час як в інших він обходиться без них. Так неповні рими в віршах 7 (7 разів), 8-му (3 рази), 9-му, де рими типу Т: : Ть (4 з 12-ти), теж в 11-му (3 рими з 6-ти), 20-му (рими типу ТА: : ТьА, АТ: : : АхТ, ТуТ: : ТuТ), 21-му (АТ: : АТь, ТА: : ТьА), 24-му (ТА: : ТАj, ТА: : ТАх).

Як здається, Сковорода прямував замінити точні р и м и с п і в з в у ч ч я м и в ц і л и х с л о в а х, також і п е р е д наголошеним складом. Я вже вказував в іншому місці на аллітерації та гармонію звуків навіть в прозаїчних творах Сковороди (Філософія Сковороди, Варшава, 1934, стор. 191 та далі). В віршах співзвуччя, часто аллітерації — здебільша в кінцях рядків, так що навіть при неточній римі маємо загальну співзвучність цілих кінців

слів (згадаємо щось подібне в новітній російській поезій напр. у Маяковського). От приклади:

заря: : зрят,
глубинѣ: : голубинѣ (два рази),
вѣщаше: : ваше,
страны: : странный,
верба: : вода,
лучи: : улучит,
совѣта: : от свѣта,
герои: : гноѣ,
восходит: : походы і т. д.

В інших випадках маємо гармонію голосівок — теж перед наголошеним складом, наприклад:

безчестна: : прелестна,
мірских мнѣній: : мірских имѣній

(здається цілий вірш „Carmen" збудовано на такій гармонії голосівок в кінцевих словах, а переспів горацієвої оди II, 16, Баг. II, 291-2 на аллітераціях кінцевих слів — з 20 пар римів в 8 випадках можемо в цьому вірші знайти або аллітерацію, або гармонію шелестівок, що йде поза межі рими).

В староукраїнській поезії знайдемо неповні рими, але здебільша на тлі пануючих правильних повних (та ще здебільша граматичних) рим, вони вражають, як помилка письменника. В народній пісні, як сказано, не треба шукати повних рим усюди; якщо повної рими немає, то маємо часто-густо взагалі не риму, а асонанс, досить далекий (приклади зо згаданої збірки пісень: пущу: : візьму, водою: : Дунаю, міщанечку: : співачку, суду: : нелюбу, бору: : здорову, Бога: : дома, упала: : пана, поділля: : повірря, морі: : : : ломить), лише зрідка зустрічаємо справжню неповну риму (здається, треба ці випадки розглядати, лише як варіянт асонансу: мосте: : трости, корень: : годен, ночи: : хоче, очереті: : вечеряти, і т. д.). — В штучній старій поезії (використані вірші Онуфрія, кодекс Рєзанова, та цит. збірка Возняка) маємо приклади на майже всі типи неповних рим, але дуже рідко та припадково. Залишимо на боці графічно неповні рими (справуе: : красуетъ, керуетъ: : дарує) та ті випадки, в яких можемо припускати польський вплив (відповідна польська рима „повна", що могло впливати і в тих випадках, коли письменник не перекладав з польського, а компонував щось власного), то можемо навести хоч би по кілька прикладів. Тип 1, найчастіщий: страни: : данный, сестры: : острый, світі: : прибитий, багатый: : взирати, буди: : людий, войны: : спокойный, неоспалий: : хвали, зуби: : грубий. Дивним чином дуже рідкі (крім графічних „тъ: : ть") рими типу 2. — Тип 3. репрезентований римами типу препростій: : кости, або римами з „р", де можемо припускати графічний характер (міра: : звѣря, вечеря: : вчера, вскоре: : подворьѣ). — Тип 4. досить частий, але в протилежність до вжитку цього типу у Сковороди — здебільшого є власне відмовлення від рими: загала: : ла-

скава, державѣ : : храмѣ, Вавилону : : неволю, отвали : : изъяви, ліпше напр. : шляхи : : поляки. — Тип 5. репрезентований рідко : естество : : божествомъ, спѣвающе : : взывающимъ, гостей : : костемъ, нерадне : : владнетъ, чудотворный : : больнымъ, купно : : неотступнымъ, покинувъ : : чорнобриву... — 6. : з нимъ : : посадив, вѣковъ : : человѣкомъ (кілька разів), творимъ : : своихъ, заступилъ : : окрутныхъ. 7. та 8. рідкі, та теж здебільшого є власне відмовленням від рими : божка : : войска, славна : : поволна, Христу : : отцу, тайны : : страны, угодно : : достойно, знати : : жарты. Часті якісь взагалі невпорядковані рими, що не звучать вже як рими : повѣрой : : Голоферна, заступнице : Отца, сѣвши : : плеще і. т. д. У Сковороди „відмовленням від рими“ можемо назвати тільки два випадки, як : „народ : : гроб“ та „небесный : : среды“.

Можемо загалом сказати, що в Сковороди неповні рими систематично оброблені та зробились справжніми римами. У нього вони не випадають вже як порушення норми, бо не є рідкі винятки.

Цікаво, як рідкі неповні рими ще в Котляревського : в 35-ти строфах (початок, смерть Дидони, Еней в аду) знаходимо усього 13 неповних рим! Це навіть, як узгляднимо й найближчі! От вони : човни : : повні, дядько : : дитятко, шнурівку : : тарілку, злеє : : Енеї, Купидоне : : стогне, унишкла : : вийшла, очерет : : степ, світ : : звізд, підпал : : приставав, рот : : сковород, давали : : були, проворні : : підборний, сліпі : : попи. Панування досягли неповні рими в Шевченка. В нього кількість їх збільшується з часом.

3. Перехід до неповних рим внутрішньо зв'язаний з відмовленням від рим граматичних (ми в наших підрахунках брали це поняття в найбільш суворому сенсі : не лише однакові суфікси, але й однакові закінчення ймен в тому самому припадку вважали ми за граматичну риму. У Сковороди дійсно цілих 34 % неграматичних рим. В 1600 рядках віршів у Возняка (вип. III, 482 та далі, пропущені вірші писані польською азбукою та вірш ч. 36. — фрагментарний) маємо усього 20 % неграматичних віршів. В драмах — ще менше. До того в староукраїнській літературі переважають традиційні неграматичні рими „мати : : дієслів з закінченням — ти“ іти. Є кілька улюблених неграматичних рим, що їх зустрічаємо на кожному кроці.

Отже, як судити за власною віршованою творчістю Сковороди, його реформа віршування складалась в визнанні чоловічих рим за рівноправні з жіночими та в визнанні неповних рим; як здається, він був прихильником алітерацій та інших форм гармонії звуків в вірші поза межами рими. — В цих „новаторствах“, мабуть, і полягала причина його конфлікту з переяславським єпископом.

3. Кодекс віршованих слов'яноукраїнських творів Сковороди.

Давно треба скласти уявлення про обсяг творчости Сковороди, як віршописця. І в його прозаїчних творах розкидані числені віршовані уривки.

Сам Сковорода зібрав до окремої цілости 30 своїх віршів під назвою „Сад божественных пѣсней, нрозябшій из зерен священнаго писанія“ (вид. Багалія, II, 259-286). В друку „Саду“ у Багалія зустрінемо кілька помилок. Виправимо їх тут:

Пісня 1-а: перший рядок строфи 4-ої у Багалія помилково розбитий на два, що порушує метричну схему вірша.

Пісня 10-а, знаменита „Всякому городу“: строфа п'ята не має рефрена, що його треба доповнити; очевидно той самий, що в попередній строфі (пор. текст, що видруковано в моїй книзі про Сковороду, стор. 161-2).

Пісня 11-а: 1-ий рядок 2-ої строфи: „человѣцѣ“ треба замінити, на „человѣкѣ“, бо це слово утворює внутрішню риму зо словами „во вѣки“.

Пісня 13-та строфа перша рядки 3-ій та 4-ий є власне одним рядком (пор. дальші строфи).

Пісня 18-та: в першому рядку третьої строфи треба, з огляду на розмір, замінити „мнѣ“ на „менѣ“ (= мені).

Пісня 30-та: перші два рядки не належать до тексту пісні, а є епіграф.

Рукописні збірки, що передруковані в виданні Багалія не обмежуються „Садом“, а подають ще кілька дальших віршів, що й передруковані в виданні Багалія, та не дуже уважно, — їх не поділено на строфи, іноді невірно розбито на рядки, та навіть окремі вірші не відділено один від одного. — Подаємо тут спис окремих слов'яноукраїнських віршованих творів Сковороди. В першу чергу приходять вірші, що їх знайдемо в виданні Багалія за „Садом“.

Вірш „Carmen“, що видруковано в „Саду“ за віршом 26-м має уявляти з цим віршом якусь композиційну цілість, хоч нам зв'язок цих віршів і не цілком ясний. Отже дозволяю собі надати цьому віршу нумер „26-а“.

За „Садом“ йдуть:

Вірш 31. — „О каморка только одному вмѣстна“. Вірш складається з п'яти строф. Рядок перший четвертої строфи поділено у Багалія помилково на два рядки. Від строфи 6-ої заховалося лише два перші рядки.

Вірш 32-ий починається словами „Трудно покорити гнѣв и прочія страсти“, 8 рядків. Він цілком закінчений та композиційно суцільний.

33: під назвою „In natalem Jesu“ (стор. 287-8) має п'ять цілих строф по п'ять рядків, від шостої заховалося лише два перших рядка.

34: „Fabula“ має 68 рядків (стор. 288-9) та не має сліду поділу на строфи.

35: „О селянській милій, любій мій покою“ (289-290) маємо поділити на п'ять чотирьохрядкових строф.

36: „Похвала астрономії“ — 18 рядків, не поділено на строфи.

37: „De libertate“ робить враження уривка.

38: „Блажен, о блажен“ — це зовсім не самостійний вірш, а тільки третя та четверта строфи з першого віршу „Саду божественних пісень“. Їх подано тут з маленькими ортографічними змінами. Поскільки можно думати, що Сковорода тут хтів подати ці дві строфі, як самостійну композицію, можемо вважати цей вірш окремим твором, варіантом 1-ої пісні „Саду“.

39: Переклад Горація оди II, 16; маємо його поділити на 10 чотирьохрядкових строф. Останній рядок маємо поділити на два:

Духа напитись и пренебрегати
Мір сей проклятій.

40: вірш видруковано з повним порушенням метричної схеми. Він складається з трьох строф, та має виглядати так:

Кто даст мнѣ слез, кто даст мнѣ нынѣ дождевны,
Кто мнѣ даст моря? Кто даст мнѣ рѣки плачевны?
Да грѣх рыдаю и омываю
Во многоводних в слезах исходних
Не почивши.

Иссушил очи адскій грѣхов моих пламень;
Сердце ожесточенно, как адамантов камень;
Нѣсть мнѣ ток слезный, дабы болѣзны,
Жгущи внутрь уду, можно оттуду
Изблевати.

Ты, источников в горах раздергший проходы
И повѣсившій горѣ превыспренни воды,
Зрак вод наполни, да льют доволны,
Сердцу коснися, да ощутится,
Утѣх отче...

Можливо, що цей вірш попсовано: в ньому багато неясних синтактично та подиву гідних конструкцій.

41: „Разговор о премудрости: мудрость и человѣк“ (стор. 293-4).

42: „Fabula“ (294).

43: „Epigramma“.

44: Fabula de Tantalo“ (294-5).

Вірші 41-44 не поділено на строфи.

45 a, b, c, d, e, f: Серед латинських віршів Сковороди, Багалій видрукував також переспіви 6-ти місць з „Енеїди“ (стор. 287-8). Ці уривки належить друкувати окремо. Латинський текст є в кожному випадку ніби епіграф до слов'яноукраїнського (пор. вірш 30-ий „Саду“!).

46: в листі до Ковалінського ч. 56 (Багалій, I, 92) знаходиться вірш — його треба поділити на три восьмирядкові строфи.

В прозаїчних творах Сковороди розкидані де-не-де вірші. Частина їх, напевно належить іншим авторам. Про

деякі можемо сказати це з певністю. Інші є твори Сковороди; деякі є уривки, — може з якихось страчених віршів Сковороди (можемо думати, наприклад, про його страчену „трагедо-комедію". Про деякі уривки питання про авторство певно ніколи не буде вирішене (згадаємо про страчені твори укр. драматичної літератури, що з них Сковорода позичав свої цитати: див. нижче).

Цитуємо прозаїчні твори за вид. Бонч-Бруєвича.

Стор. 193 „Бесѣда нареченная двое" — одна чотирьохрядкова строфа (див. примітку до стор. 482) та дві п'ятирядкових. Останні можемо віднести до одного і того самого віршу, якому даємо нумер 47.

Стор. 207: „Чиста птица, голубица" — відомий вірш Гр. Конiського, перші чотири рядки.

Стор. 327: сьома строфа з 24-го віршу „Саду".

Стор. 353: „Бездна дух есть в человѣкѣ" — варіянт другої строфи 11-ої пісні „Саду".

В рамках діялогу „Брань архистратига Михаила с сатаною" Сковорода ясно наводить вірші, свої та чужі. Це композиційно ніби прозаїчна драма (її можно порівняти з староукраїнськими драмами типу моралітетів) в якій віршовані — в протилежність традиції — лише канти".

48: стор. 421: дві чотирьохрядкових строфи з одного й того самого віршу.

49: стор. 423: одна строфа з якогось богородичного канту.

50: стор. 426-7: сім рядків з якогось віршу. Можливо, що це й цілий вірш.

Дальші пісні тісно зв'язані з діялогом та є композиційно суцільні. Їх, з повним правом, можемо приписати Сковороді самому:

51: стор. 427-8: „Богач, путешествую, поет пѣснь", 12 рядків.

52: стор. 429-430: „Лицемѣры, молящеся, поют", три сьомирядкових строфи.

Стор. 430: „Ангельская пѣснь в силу сего" — пісня 11-та „Саду".

53 a, b, c: стор. 431: три уривки — п'ять, два, чотири рядки, як і пісні багатія та „лицемѣров" іронічного характеру.

Стор. 436-7: п'ять строф та початок 6-ой з „трагедокомедії" Варлаама Лащевського. „Гонимая церковь". Ця п'єса страчена. Природно було б використати цей уривок для кодексу староукраїнської драми. Друга „трагедокомедія" Лащевського (Рєзанов, том VI) має в монологу церкви на початку п'єси подібні мотиви, але схожих віршів там немає.

Стор. 437: вірш 6-ий „Саду".

Стор. 438: „Пѣснь побѣдная", 9 рядків з того самого твору Лащевського.

54: стор. 439: „Антифон“, 9 рядків, твір самого Сковороди (його примітка).

10-ий рядок не належить до віршу, але є авторська ремарка.

Дальших 10 рядків „Побѣдная пѣснь“ Теофана Прокоповича, як свідчить Сковорода в примітці (її немає серед віршів Прокоповича у Венгерова „Русская поэзія“, VI том. стор. 411-2).

55: дальших 12 рядків „пѣснь из древних малороссійских“ пише Сковорода: очевидно, „кант“; тут, мабуть, лише частина — бо ціла пісня „пространна“, як каже Сковорода. Ця пісня — цікавий приклад духовної лірики з зображеннями природи (див. мою книгу „Філософія Сковороди“, стор. 189-190 та примітки до цих стор.). Цей вірш треба друкувати в творах Сковороди, серед „dubia“.

56: стор, 448, теж належить до dubia, бо Сковорода пише в примітці: „нѣкто из благочестивых воспѣвает“.

Стор. 454: восьма строфа 28-ої пісні „Саду“.

57: Стор. 468: десять рядків.

58 a, b, c: стор. 482 три перших уривки ніби віршовані прислів'я.

59: стор. 482 вісім рядків, що належать до того самого віршу, що й цитата на стор. 193. Можливо, що це інший варіянт. Але можливо скласти з обох уривків і цілий вірш:

Не то орел, что лѣтает,
Но то, что легко сѣдает.

Не то око, что яснѣет,
Но то, что не отемнѣет.

Не то (т) скуден, что убогой,
Но то (т), что желает много.

Сласть ловит рыбы и звѣри
И птиц, вышедщих из мѣры.

Лучше мнѣ сухарь с водою,
Нежели сахар с бѣдою.

Можливо, до речі, що сюди ж належить і третій уривок з стор. 482: шість рядків; та куди їх вставити, неясно.

60: стор. 490-1 подають віршований діялог „Пѣснь Рождеству Христову о Нищетѣ его“. Цей діялог видруковано без якогось сталого принципу поділу на рядки. Закінчується ця „Пѣснь“ „совокупным“ співом „О Нището! блаженна, святая“ — кант цей треба розділити на сім строф по п'ять рядків в кожному. Найскорше в цьому віршованому діялогу та в канті можна вбачати рештки страченого драматичного твору Сковороди.

Стор. 519: три строфи зо вже згаданого твору Лащевського (стор. 435-6). Лише деякі місця (початок) змінені, бо Сковорода, очевидно, цитує з пам'яти (пор. схоже місце з драми „Торжество Естества Человѣческаго“, Рєзанов, III, стор. 240 строфа 4, та там само 263, початок монологу Петра).

61 a, b: стор. 520 („Потоп Зміин“) два уривки (до першого подано й латинський оригінал) по два рядки. Другий повторено на початку наступної глави (стор. 523).

Стор. 529: діялог закінчує віршик в 8 рядків: це неточно, з пам'яти) переданий уривок віршу Прокоповича „Стихи Императрицѣ Аннѣ“ (див. Венгеров, op. cit. 411; пор. мою замітку „Literarische Lesefrüchte“, lll, 17, „Zeitschrift für slavische Philologie“, Xl (1934), стор. 22).

62: серед dubia треба друкувати також „псальму“ „Ах, ушли мои лѣта“ з „Богогласника“ (пор. Н. Петров: Очерки изъ исторіи украинской литературы XVlll вѣка. Київ. 1880, стор. 19; Перетц: Изслѣдованія и матеріалы. l, 1, стор. 347; Возняк: Матеріяли до історії української пісні і вірші. II, Львів, 1914, стор. 387; С. Щеглова: Богогласникъ, Київ, 1918, стор. 264 та далі; Ю. А. Яворський: Материалы для исторіи старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Прага. 1934, стор. 278).

Ще більше питань викликає кодекс латинських віршів Сковороди, — бо тут потрібні порівняльні студії і над українсько-латинською, і над західньо-европейською латинською, тай над польсько-латинською поезією нових часів. Деякий зібраний вже матеріял до цієї теми подам в іншому місці.

Проф. С. ШЕЛУХИН. Прага.

Слово „україна“ в Пересопницькій Євангелії.

Про походження й значення назви „Україна“ існує досить значна література. Але наукового розгляду цього питання в цілому, за малим винятком, ми не знаходимо. Майже всі баламутні твердження її випливають з малого знання української мови й науки про інтерпретації та з незнайомства з пам'ятками, або будуються на поработительських тенденціях, фальшуваннях, перекручуваннях і вигадках з політичними чи іншими цілями. І ті, й ті автори оперують ненауковими методами, з чого й твердження виходять ненаукові, неправдиві і шкідливі для українського народу. У них слово „україна“ походить від виразу „у края“, а тому „україна“ означає „окраїну“ чиєїсь землі, а назва „Україна“ уже своїм походженням означає чиюсь окраїну, чиєсь пограничча, належне якомусь цілому. Так виключається й відкидається поняття про окрему самостійну землю, область, територію окремого народу з своїми межами й окраїнами. Цю фальшиву інтерпретацію використовують ворожі українській нації політики і ширять фальшиве твердження, наче сама назва „Україна“ означує не самостійну територію з окремим народом, а у одних політиків вона означує лише окраїну чи пограничча Польщі з частиною польського народу, у других — це лише російська окраїна чи пограничча, де вже по самій назві живе не український народ, якого не існує на світі, а частина „единої русскої народности“. Таким чином, саму назву, фальшуючи її походження й значення, виставляють як доказ проти визвольних змагань, прав і буття українського руху. Як можна бачити з таємного російського паперу, знайденого у Полтавського губ. Богговута й опублікованого в 1917 році, за пропаганду й аргументацію вище наведеного тлумачення назви „Україна“ уряд призначав плату грошима й карґєрою.

Пропаганду російського унітаризму та тлумачення назви Україна в сенсі означення нею окраїни, особливо широко розвинув фанатик російської асиміляції кн. А. Волконський своїми друками російською, італійс., франц. і англійс. мовами. На непоінформованих чужинців ця фальш,

безкритично прийнята за правду, робить враження наукового історичного аргументу.

Звертаємо увагу, що всі, хто назві Україна дає значення о к р а ї н и, пограниччя, з а т а ю ю т ь вжиток в пам'ятках і в живій українській мові д в о х однозначних форм слова, а саме: у-країна з ненаголошеним „у" в початку і „в-країна" з „в" в початку. Справа в тім, що з „у края" не можна зробити ні „в края", ні „в-країна" з „в" в початку замість „у". Походження слова і назви цілком інше. В Іпатієвс. літоп. (1187, 1189 і ін. роки), у старих географів з 1500-х років, у письменників, у народній словенности маємо обидві форми назви „Україна" і „Вкраїна". І замовчування, і пояснення з російської мови (від „у края") українського слова творять фальшування. Ці автори мовчать і про такі невигідні їм джерела пізнання, як запис в Татарському літоп. під 1241 р., Густинський літоп., переписка короля Жігмонта з канц. Жолкєвським 1596—1619 р., надписи у старих географів з 1500. років, Пересопницька Євангелія 1556–1561 р., літопис Величка, переклад Біблії Куліша, Московські договори й переписки з XVII ст. і т. ін. Ми ці джерела з найбільшою увагою розглянули в спеціяльній нашій праці про назву УКРАЇНА, яка швидко вийде друком. Там ми подали й літературу і звернули увагу на українських авторів, що легковаженням цього питання й безкритичним перейманням натворили баламуцтв і наробили великої шкоди українському визволенню, хоч би й не свідомо. Тут ми обмежимося лише Пересопницькою Євангелією та необхідним для більшої ясности. Читач з фактів сам побачить, що слово „україна" і назва „Україна" в нашій мові не мають нічого спільного з поняттям про окраїну чи пограниччя.

Слова: край, країна, вкраїна, україна (в Іпатієвс. літ. сіноніми) є архаїчні слов'янські слова бойового, військового походження й значення, змістом своїм зв'язані з територією, землею, і з поняттям: боротися, воювати, мати бої, рубати мечем, сікти, різати на шматки, краяти. Творила їх психологія людей військових і войовничих, борців за свою землю і оборонців кожного свого кусня території. Ми це коротенько тут покажемо.

Слово „україна", „вкраїна", „країна" вийшло з корінного старого слов'янського слова „к р а", яке означує: одрізок, шматок землі, уділ, область. Акад. В. Істрин, погоджуючись з акад. Лавровим, пише, що слово к р а є корінне старослов'янське слово, добре відоме в київській літературній мові вже в XI стол. Від його пішло українське „краяти" — різати, одрізати, вкраяти, украяти, також „кравець", а у словінців krajat з тим же загально-слов'янським значенням (Академик В. Істрин, „Хроніка Георгія Амартола", Словник, т. III, Ленинград 1930, Акад. Наук, Вступ, стор. XXX). В словнику Істрина, поданому ним до перекладу в Києві грецького тексту Хроніки Амартола на

тодішню київську літер. мову X-XI в., читаємо, що Амартолове грецьке τμῆμα перекладено слов'янським словом „к р а“ і що τμῆμα по-грецькому означує: одрізок, шматок, розділ, уділ. (Істрин, Словник, стор. 183 і 251). Дієслово того ж пня τμῆγω — січу, рубаю. В словниках Сінайського й Менге вказано що з того ж пня походить τέμνω, епіч. й йонійс. τάμνω — рубаю, січу, ріжу, розрізую, о д к р а ю ю о к р е м и й ш м а т о к з е м л і; τέμενος — о д р і з а н и й ш м а т о к з е м л і, у д і л, володіння, область. Грецька назва Таматарха, в вимові Киян Тмутаракань і Тмуторокань, означує в перекладі „Головна Січ“. Туди з України ходили князі і з г о ї, як пізніш українці в Запорозьку Січ, на Запорожжя. В початку київс. літоп. за Амартолом розповідається, що три сини Ноєві поділили всю землю межи собою на части, кинули жереба і які частини, страни, уділи кому дісталися, тим кожний і заволодів. Цьому відповідає термін τμῆμα, к р а. Через те, що переклад Амартола з грецької мови, територіяльну слов'янську термінологію треба перевірити через цензуру.

Київська земля називалася Поле од слова поле, а населення її П о л я н и, по слов'янському звичаю: „прозвашеся, де сідше“, по назві тієї землі, території. Поле і Поляни — це також бойовий, військовий, термін, твір психології народу войовничого. Літопис так пояснив його:

„Брати створиша град... Київ. І бяше около града л і с і б о р велик і бяху ловяща звірь, бяху мужі мудрі і смислені і наріцахуся П о л я н е, от них же суть Поляне в Київі і до сего дне“ (Іпатієвс. літ., т. II, вип. I, вид. III, Петроград, 1923, Археогр. Ком. Рос. Акад. Наук, стор. 7—8, Лавр. літ., вид. 1926 р., с. 9). Під 898 р. читаємо: „П о л я м и (Полянами) же прозвашася з а н е ж е в п о л і с і д я х у.“ (Іпат. с. 22, Лавр. с. 28.) Вказівка цілком ясна на походження назви Поле, від слова поле. А „поле“ тут „ліс і бор велик“, де мешканці ловлять звірів на шкури й ін. поживу, п о л ю ю т ь на звірів. Це місце боротьби з природою, звірами й навалами ворогів. При тодішнім озброєнні і масі великого й хижого звір'я тодішнє полювання було повне небезпек іноді більших, ніж на війні. (Див. поуч. Володимира Мономаха, Лаврен. літ. с. 242, під 1096 р., а вид. СПБ. 1846 р. стор. 104).

Під 1036 р. оповідається, як кн. Ярослав „виступи из града“ Києва проти печенігів і був бій з ними там, де „нині св. Софія“ бо тоді було „п о л е вні града і б і с і ч а зла“. (Лавр. с. 147, Іпат. 137). Ясно, що поле — це бій і місце бою. Поле — це також судовий поєдинок і місце його, як в бою військ чи народів. Пригадую й „полевий суд“, військовий суд.

Поляни мусіли бути войовничі, боєві і по території, і по хліборобству, і по промислу, і по сусідству з дикими ордами наїздників, від яких мусіли боронити мечем і своє життя, і родину, і скот, і достаток і землю. Тому й пси-

хологія у них була бойова, і словотворчість така ж. В літоп. і „Рус. Пр." у них постійно згадується меч. Вони й хозарам на їх вимогу дані послали двогострий меч. Хозари дивувалися і рішили, що таким мечем поляни можуть здобути данину собі і на хозарах, і „на іхніх странах". (Лавр. с. 16, Іпат. 13). До боєвої термінології відноситься постійні в літопису вирази: січь, січа, сікти, рубати, нарубати. Вираз „нача ставити городи" замінюється виразом „срубити": Кий с р у б и г о р о д о к на Дунаї, Рурик с р у б и г о р о д над Волховом, „раздая мужем своїм волости и г о р о д и р у б и т и" (Іпат., с. 15, рік 862; с. 8). Думання бойовими поняттями й термінами так заглиблено в псіхології, що й про людей, замість „п е р е с е л и т и", в літоп. читаємо: „н а р у б а т и". „І нача ставити городи... і поча н а р у б а т и м у ж і... і н а с е л і г р а д и" (зап. в Лавр. під 988 р., 119, Іпат. л. 988 р. стор. 106). Або такий запис: „В літо 991 (992) Володимер з а л о ж и град Біл і н а р у б и в нь от іхніх градів і много л ю д и й с в е д е в о н ь". (Іпат. с. 106, Лавр. с. 119). Замість населити чи звести кудись людей, казали „нарубати" туди людей. Границя зветься рубежем, бо там рубаються з ворогами, не пускаючи їх в свою землю, а пограниччя — „порубежжя". В пісні про Перебийноса співають: „Рубає мечем голови з плечей".

Побут у полян був такий, що Константин Порфірогенет (905—959 р.) називає Київ не *πόλις* — місто, город, а *κάστρον* (castra) — військовий табор.

Знавець української мови, історії і джерел проф. М. Максимович уже сто років тому писав, що назву Поле було замінено народньою старослов'янською назвою „Україна". Коли Полянська земля стала розширюватися мечем, то вилізла з вузької назви Поле, для якої були необхідними територіяльними прикметами „гори, ліс і бор велик". Місце назви Поле заступила більш широка назва „Вкраїна", „Україна" того ж бойового, військового походження, що й назва Поле. Максимович писав, що в найдавніші часи назва „Україна" — це назва „полів Дніпрових, яка в українській мові означала те саме, що й Поле". Тому він і по-російському у своїх працях писав: „К і е в с к а я з е м л я и л и У к р а и н а". (М. Максимович, „Собраніе Сочин.", т. III, стор. 365).

Сьогодні немає найменшого спору, що українці, чехи, словаки, серби, хорвати, словінці належать до адріятичної чи дінарської слов'янської раси. Росіяни і поляки до неї не належать. Належність до однієї раси промовляє про спільності й в психології творчости. Уже ми згадували про вказівку академіків Істрина і Лаврова на старослов'янську спільність корінного слова „к р а" і що в українській мові існує слово „краяти", різати а у словінців krajat того ж самого значення. У чехів і словаків маємо в їх мові те ж саме слово krajeti того ж значення. У Приадріятицьких і Придунайських слов'ян назва „країна" дуже

поширена. Це назва бойового походження, вона, як і в українській мові, містить в собі поняття про удержання й оборону своєї землі мечем, здобутої старою займанщиною з земних просторів або вкраяної собі народом в посідання силою меча. Тому ті області, землі, території у слов'ян, на яких і за які йдуть напади, бої, сутички, війни, називаються Країною. В Сербії, при Дунаї, область з містом Неготин зветься Країною і Неготинською Країною; в Боснії область при річці Врбасі з містом Бігач також зветься Країною; в Далмації область від Омиша до Неретви також зветься Країною. В Іпат. літоп. під 1189 роком читаємо: „Приїхавшю же єму ко Україні Галічкої", а в Єрмолаївс. спис. того ж літопису: „єму к Країні Галіцкой" (Іпатієвс. літоп., т. II, Археогр. Ком., вид. II, СПБ. 1908 р., стор. 663, і додаток по Єрмолаєвс. сп. стр. 53). Україна і Країна — те саме. В Іпатієвс. літ. під 1280 р. читаємо: „города на Вкраїні, єха к Ногаєві", а в Єрмолаєвс. сп. „...на Україні єха к Ногаєві" (Там же стор. 881 і в додат. Єрмол. сп. мтр. 76). Таким чином: Україна, Країна і Вкраїна — те саме, хіба тільки з видовими відтінками.

У південних слов'ян слово „країна" означує також: війна, бій, рать і також: військо, військова частина, загін війська, частина його. Те саме маємо і в українській мові: коли річ йде про військо чи народні повстанчі загони, відділи, частини військові, то для того існує спеціяльний народній термін „кравчина", що походить від того ж пня й корінного слова „кра", краяти, різати, рубати мечем. В цім значенні читаємо термін „кравчина" у акад. Срезневського в т. I „Запорожської Старини" — „Славна стала та кравчина, як на Польщу стала"; у Шевченка в „Тарасовій ночі": „Обізвався Наливайко — не стало кравчини! Обізвавсь козак Павлюга — за нею полинув"! — це означує, що на журбу й сльози України обізвався Наливайко, та не поміг, бо у його не стало повстанчого війська, розбитого поляками. На це реагував („обізвався") козак Павлюга і полинув скликати й збирати повстанчі відділи, військові сили, потуги, частини — „кравчину". В думі про Саву Чалого він жде „кравчини" на виручку, допомогу, тобто військової частини, сили. В народніх Думах та Піснях у Драгоманова, тай сам Драгоманів, уживають слово „кравчина" для означення війська, військової частини, сили, потуги.

Етнографічна територія України вся чисто була завжди тією землею, на яку йшли навали азійських кочовників, і европейських завойовників, через що народові її уже до часів Христа, за скитів, доводилося все одстоювати мечем і боєм, рубатися, сікти ворогів, одбиватися і вкраювати в своє посідання, кожну ступінь території, яку народ беріг мечем своїм життям та кров'ю. Український хліборобський народ

тільки цим способом і міг удержатися на місці. Хліборобство вимагає осілости й боротьби.

Поняття „к р а я т и“ так зв'язане з землею, з її площею, що в 1673 році, коли після війни з Туреччиною, переводилася нова границя, кияни дали своїм уповажненим наказ доглянути, щоб з Київщини нічого не було „з а к р о є н о“ до Туреччини (Арх. Ю. З. Р. ч. II, т. II, стор. 329).

Землю, вкраяну від цілого мечем, переможці, володарі ділили на княжі уділи й межи народом. Уява про хліб так міцно зв'язана з уявою про землю, на якій він родить, що весільний коровай з фігурами колосків, плодів, скоту, ратичок, ріжків, рослин є необхідна символична приналежність стародавнього поганського весільного ритуалу українського народу: коровай тут означує собою земельну площу з її багатствами, землю в посіданні роду й князя (молодого), яка належить спільно всім, тому і ділиться на всіх. Землю, вкраяну й охоронену спільними силами й мечем, ділять межи всіма учасниками. Так і коровай, зібганий і спечений спільними силами, крають на окремі шматки й роздають кожному з весільних в його посідання, вжиток. Коли наступає цей урочистий момент в весільній процедурі, то весільні дружки співають:

Дружба м е ч а (також н о ж а) не має,
Нам короваю не в-крає,
Дайте му колодача (звичайного ножа) —
Най нам у-крає калача.

Одержавши дозвіл від весільного старости, дружба бере меч від світилки або з дільця, робить ним символичні знаки, бере ніж і крає коровай на шматки, які роздають всім так, щоб нікого не минути, бо земля здобута всіма і належить усім. Дружки при цім співають:

Дружко коровай крає,
Золотий ножик має...
Ой край, дружбоньку, дрібно,
Щоб усім стало рівно...
Пшениця при долині,
Щоб стало всій родині!
(„Основа“, СП., 1862, Апр., ст. 6).

Ця ж психологія створила й примовку: „У нас Україна: треба самому собі хліба у к р а я т и“. (Словн. Уманця, 1893 р., стор. 570). В тільки що наведеному з народньої української творчости маємо слова з одного пня й слова слов'янського „к р а“: крає, вкрає, украє, назва Україна і слово украяти.

Коли ми візьмемо до цього народню пісню про Орла і Сокола, то з неї нам стане цілком ясне значення й слова „україна“, „вкраїна“, а з того зробиться ясне й те, до чого відноситься назва „Україна“, „Вкраїна“.

Побратався Сокіл
З сизокрилим Орлом:
Ой, брате мій, брате,
Сизокрилий Орле!
Даю тобі, брате,
Всі области мої,
Всі мої пожитки
Й маленькії дітки...
А сам я полину
На чужу вкраїну,
В чужу вкраїноньку
В чужу сторононьку...

Далі річ про те, що застав Сокіл, повернувшись додому в свою україну. З цього тексту: область, вкраїна, сторона сіноніми. В думі про похід В. Хмельницького в 1650 р. Молдавський Господарь Василь послав до Потоцького на Поділля за поміччю й пише йому:

Гей, Пане Потоцький!
Ти на своїй україні п'єш-гуляєш,
А об моїй пригоді нічого не знаєш!..

На це Потоцький йому відповів:

— Ей, Василю Молдавський, Господарю Волошський!
Коли ж ти хотів на своїй україні проживати
Було б тобі Хмельницького у вічні часи не займати.

(Іст. Піс. Укр. Нар., Сб. Антоновича і Драгоманова, Київ, т. II., стор. 101—105).

Або народня українська примовка: „Ромен вславився циганами по всіх українах", то б то: землях, областях (Номис, Приказки). Прикладів цих можна навести без кінця і ніде слово „україна" і назва „Україна" не є й не можуть бути означенням окраїни, пограниччя. Далі вираз „по всіх українах" побачимо і в Пересопницькій Євангелії.

Як з слова „поле", що має кілька значень, утворилася назва для Київської держави „Поле" з одним значенням — „Полянська земля", а для населення „Поляни", так і з слова „україна", „вкраїна" (земля, страна, область, що народ украяв собі мечем в своє володіння з просторів світу), утворилася одна назва для етнографичної території одного народу, що здобув її собі мечем, „Україна", „Вкраїна", з одним значенням української землі, як назва її, а для населення „народ український", „україняни", „українці", подібно як волиняни-волинці, смольняни-смолинці.

Давно вже завважено, що в старих пам'ятках українського письменства звуки „в" і „у" часто заміняють один одного взаємно без зміни значення слів. Це особливість української мови і по цей день. Нічого навіть подібного цьому в російській мові не було й не існує. Акад. Соболевський в статті „Двѣ замѣчат. рукоп. XIII в.", одна з яких є Євангелія 1283 року, писана на пергамені підданим Галиц. князя, завважив про цю і взагалі про галиц.-волин. пам'ятки, що одною з їх особливостей є „спорадичний вжиток „в" замість „у" і навпаки: не вгасающим, учися, вь Ісуса, вмріти, не уложи руки,

іскаху у праздьник, у пустині, у Капернаумі й ін. („Чтенія в Историч.-О—вѣ Нестора Лѣтописца“, Київ, кн. 12, 1898 р., с. 3—11). Не завважив він, одначе, трьох речей у цій справі, а саме: 1) що ця взаємна заміна „у“ і „в“ буває в початку слова, коли це „у“ не наголошене; 2) що це „у“ і „в“ ніколи в „о“ не переходять і 3) що приставкою „о“ до того ж пня утворюється слово цілком іншого значення. Цим ще виразніше виявляється різниця межи українською і російською мовами й словотвором, а також неможливість шукати пояснення для українського слова „україна“ з російського „у края“.

Академик Аг. Кримський підкреслив це явище в українській мові (заміну „в“ на „у“ і навпаки) і глибше, і в раніші часи, ніж на це зробив вказівку Соболевський. В „Нарисах з історії Української мови“ акад. Ол. Шахматова та акад. Аг. Кримського (Українс. Акад. Наук, Київ, 1924 р.) Кримський в відділі: „Найголовніші риси південноруської мови, що їх видно з пам'яток XI віку“, пише: „Ненаголошений звук „у“ міг у XI віці повстати і з приголосного „в“: київський писар Ізборника вел. кн. Святослава 1073 року, так само як і киянин сьогочасний, замість „вред“ вимовляв „уред“; у нього ж ми читаємо „прауда“ (правда). Частенько теж плутав він прийменники „въ“ та „у“. Так само знову й у червоноруських Словах Григорія Богослова XI віку славнозвісні слова Пилатові передано так: „еже уписал єсм, въписах“. Зрештою, вільна міна прийменників „у“ та „въ“, що її так люблять сьогочасні українці, може вважатися за міцно вкорінене явище; в XI віці виявляється воно вже виразнісінько“ (с. 100).

З Іпатієвського літоп. ми могли б подати дуже багато прикладів уживання „у“ і „в“ для взаємної заміни одним одного. Напр., у дворі і в дворі (1097 р.), у алчбі і в алчбі (1094 р.), вкраси город і украси город (1091 р.), удариша у било і в било (1091), успріємь і вспріємь (1091), украстися і вкрастися (1093), укріпися і вкріпися (1093), у городі і в городі (1096), втягли і утягли (1130), врядившеся і урядившеся (1140), удав єму і вдав єму (1097), у ігумена і в ігумена (1108), вдарен і ударен, вмирим і умирим, вспять і успять (1097), у последняя дні і в последняя дни, узвратився і взвратився (1096), у недєлю і в недєлю (1096 р.) і т. д.

Глибше до цього мовного українського явища поставився проф. І. Огієнко. В „Рідній Писанні“, в відділі про прийменники, в § 238, він вказав, що прийменники чи наростки „в“ і „у“ в українській мові чергуються межи собою, не міняючи значення слова: по голосній попереднього слова треба писати „в“, а по приголосній треба писати „у“—вона в хаті, він у хаті. Коли слово починається ненаголошеним „у“, то по голосній попереднього слова пишемо „в“, а по приголосній — „у“: прийшов учитель

до вчителя; він увійшов у хату, вона ввійшла в хату. А коли початкове „у“ чи „в“ не наросткове, а корінні звуки, тоді вони позістаються незмінні: влада, власний, вражий, ужівка, уздечка. Не можна „улада“, „уласний“ і т. д. У словах „Україна“, „український“ початкове „у“ не корінне і не наголошене, тому може мінятися на „в“ — „Вкраїна“. (Вид. 1933 р., стор. 88—90).

Як ми бачили, слово „україна“ і „вкраїна“ й назва від його „Україна“ і Вкраїна“ мають старослав'янський корінь. Зпочатку його прийменник з ненаголошеного „у“, яке без зміни значення слова й назви чергується з „в“ так, що вони замінюють одно друге по потребі музичности української мови. Це є прикмета українського походження слова й назви. Прийменник „в“ і ненаголошене „у“ в українській мові ніколи не замінюються на „о“, бо це прийменник цілком іншого значення і, бувши приставленим до того ж пня, цілком міняє значення слова. Подамо тут приклади, яких можна збільшити без числа.

Прийменник „у“ ненаголошене і „в“, значення слова незмінне, те саме.	Прийменник „о“ при тім же пні, значення слова цілком інше.
вбити — убити	обити,
впадати — упадати	опадати,
впасти — упасти	опасти,
вкопати — укопати	окопати,
вточити — уточити	оточити,
вжити — ужити	ожити,
вбігти — убігти	обігти,
всмикнути — усмикнути	осмикнути,
вкрасти — украсти	окрасти,
вскубти — ускубти	оскубти,
впитися — упитися	опитися,
вгнути — угнути	огнути,
вкинути — укинути	окинути,
впустити — упустити	опустити,
впертися — упертися	опертися,
вглянути — углянути	оглянути,
вмити — умити	омити,
вкликнути — укликнути	окликнути,
вписати — уписати	описати,
втесати — утесати	отесати,
вдерти — удерти	одерти,
вказати — указати	оказати,
втікти — утікти	отікти,
встригти — устригти	остригти,
всипати — усипати	осипати,
вгорнути — угорнути	огорнути,
вкраяти — украяти	окраяти

Ясно, що вкраяти й украяти має цілком інше значення, як окраяти, ясно, що і вкраїна—україна це ніяк

не окраїна і ніяк не може походити від російського „у края". Підкреслимо ще раз, що в Іпатієвс. літоп. в записах 1187, і 1189, 1213, 1268, 1280 і 1282 р. читаємо В-країна і У-країна. Так і в народніх піснях, думах. Так і у географів. Так і в Шевченка. І ця назва ніде не є означення окраїни. Народнє розуміння слова „україна", з якого утворилася назва „Україна", „Вкраїна" можемо бачити і з літопису Величка Самуїла (1720 року). Він пише: „...король полский... виправил Чарнецкого... в Померанію державу шведскую, который... в Померанію з войском прибувши, а городи тамошніе то єст Щетин, Пазвалд, Мекелбург и Гарц порохом окуривши, и всю тамошнюю украину мечем и огнем... сплюндрувавши, не з великими єднак добичами до своєи повернули Польщи". (Самуїл Величко, Памятки Україн. Писменства, вид. Археогр. Комісія Україн. Акад. Наук, т. І, Київ 1926 р., стор. 173). Тут „украйна" значить: область, страна, названа тут „державою шведською". П. Куліш, відомий і авторітетний знавець української мови, в перекладі Біблії на українську мову, в книзі першій Мойсея, кн. Битія, гол. 19, ст. 29, де росповідається про міста Содом і Гоморру, як Бог в області їх знищив городи, переклав так: „І було, як руйнував Бог в україні тій городи, спогадав Бог Авраама і вислав Лота з руйновища, як руйнував городи, що жив у них Лот". І тут „україна" — це сторона, область, земля Содомська й Гоморська.

Отаке значення це слово має і в Пересопницькій Євангелії. В літописному оповіданні про те, як Сим, Хам і Яфет розділили всю землю межи собою на часті і що кожному припало в окреме володіння, взятому з грецького тексту Амартола, вжито, відповідно грецькій термінології, таку слов'янську термінологію: Симові дісталися „восточния страни", Хамові „полуденния страни", Яфетові — Захід і „полунощния страни". Брати постановили „не преступати нікому же в жребій братен, живяху кождо в своей части". Маємо територіяльні терміни в літопису: земля, страна, преділи, часть, жребій, бо ділили, „жеребьи метавше". Вираз у Амартола: *Καὶ μέρος τῆς Ἀσίας* перекладено в літопису: „часть Асійския страни"; вираз „*ἐν γὰρ ἑκάστῃ χώρα καὶ Ἔθνεσιν*" перекладено: „ібо коємуждо языку овім ісписан закон єсть". Це останнє дослівно: „в кожній страні і племенах", народах. (Лаврен. літ., вид. 1926 р., прим. на 3 стор. з грец. текстом. і прим. на стор. 13 з грец. текст. з Амартола). Даємо для дальшого коротенький словничок.

Цей словничок ми склали, використавши словники грецькі — Сінайського, Менге, Істрина (словник до Амартола), латинський — Кронеберга, чеські — Я. Ваня і М. Калала й ін. Ми подаємо його до дальшої таблиці з паралельним текстом Євангелій: Пересопницької, де вжито слово „україна", грецького, латинського, чеського і росій-

ського-слов'янського. — Оці слова в Пересопницькій Євангелії передані словом „україна", „України".

χώρα, ἡ, = χῶρος, ὁ, = χωρίον, τό, сторона, земля, певна територія, просторінь землі, область, село, земельний маєток, нива, орне поле, укріплене місце, фортеця, поле;

περίχωρος, ον, (*χώρα*) — околичній, суміжний, сусідній;

ἡ περίχωρος (scilicet — розуміється *χώρα*) околична, сусідня, сумежна сторона, область, земля;

ὅριον, τό, границя, пределі, межа, область в своїх межах, в своїх пределах (*τὰ ὅρια*);

μέρος, τό, = μέρις, ἡ, окрема часть, доля, уділ, жереб, окрема сторона, окремий шматок землі, території;

μέροσ від *μείρομαι* — одержую свій уділ, свою долю, свій пай, розділюю межи собою по жеребу, по частях;

regio — сторона, область в певних межах, границях;

finis, fines — кінець, межі;

ager — поле, земля, околиці міста, окру́га, окружні поля і села;

ager Helveticus — Швейцарія, ager Gallicus — Гальска земля;

pars — часть, сторона;

circumjacens від circumjacero — коло чогось знаходитися, облягати щось, оточувати, лежати довкола;

krajina, kraj, krajna — земля, батьківщина (vlast), страна, держава (řiše);

končina — сторона.

Цілком очевидно, що ні один з поданих термінів і сінонімів не означає і не може означати окраїни чийогось володіння або якоїсь области, ні пограниччя чи границі. Тепер перейдемо до Пересопницької Євангелії, в якій відповідна частина тільки що наведеної термінології передана словом „україна".

Пересопницька Євангелія уявляє дорогоцінну пам'ятку української мови 1500-х років. Перекладчик почав працю 1556 році і закінчив 1561 року, за 5 років. Зробив він це в Пересопницькому манастирі. Пересопниця раніш була удільним городом Київських, а далі Галицьких князів. Тут був манастир, тепер це невелике село Луцького повіту на Волині. Хто був автор перекладу чотирьох Євангелій — це питання зістається не вирішене. Писарем був Михайло Васильковичь, син протопопа з Санока, і книгу „устроїв" іеромонах Григорій архимандрит Пересопницький. Чи один працював хто з них над перекладом, чи обоє — не відомо. В перекладі зазначено, що його зроблено „з язика болгарського на мову руску", що в ті часи означало: з мови церковно-слов'янської на мову українську. В перекладі пояснено, що його зроблено „для ліпшого вирозумлення люду христіанського посполитого", цебто: і люду простого, не книжного, не вченого. Це вказує, що перекладчик старався слова оригіналу перекладати на простонародні українські, зрозумілі

всякому селянинові. Тому він і замінив у перекладі книжні територіальні, земельні терміни українським народнім терміном „україна“, замісць сторона, земля, область і ін. Перекладчик знав добре українську мову Волині, був тамошньою людиною, але добре знав і церковно-слов'янську мову, видно знайомство його і з польскою, чеською та сербською мовами. Був для свого часу людина освічена, а тому, за вимогами тодішньої освічености, напевно знав і мови латинську та грецьку.

Пересопницька Євангелія якось попала до гетьмана Мазепи, а він подарував його в Переяславську катедральну церкву, де воно й зберігалося. Коли в Переяслав стали насилати з Петербургу єпископів росіян, то один з них забрав Євангелію з церкви і віддав у бібліотеку Переяславської Духовної Семинарії. Тут хтось на ній зробив латинський напис: Ex libris Bibliotecae Seminarii Parvo-Rutheni Perejaslaviensis. Навели ми це ради терміну Rutheni для Переяслава в Україні, на Полтавщині. Тепер ця Євангелія переховується в б. Полтавськім єпархіяльнім музеї. (Проф. Д-р Олександер Колесса, „Погляд на Історію Української Мови“, Прага, 1924 р., Інавгурац. виклад в Україн. В. Університеті в Празі дня 23 жовтня 1921 р., стор. 12). Текст цієї Євангелії використав я з праці Павла Житецького. Він читав про цю Євангелію реферата на Археолог. З'їзді в Київі і надрукував у „Трудах III Археолог. З'їзду в Россії, що був у Київі в авг. 1874 р., в т. II, Київ 1878. До II т. додано текст Євангелії від Луки. Інших трьох євангелистів не надруковано, тож я не міг використати їх. В додаткові табл. II подано текст уривку в Єванг. від Марка — факсімілє оригіналу. Я це використав. Це факсімілє надрукував і проф. Огієнко в журн. „Путь Правди“, Варшава 1930 р., ч. I, с. 12—32 (в відбитці стор. 6) з статтею: „Пересопницька Євангелія, 1556—1561 р.“.

Щоб показати справу наочно й подати матеріял для порівняння, ми подаємо далі девять виписок, зроблених нами з Пересопницької Євангелії, де вжито слово „україна“, і стільки ж паралельних виписок з євангелій грецькою, латинською, чеською і російсько-слов'янською мовами. З нашої таблиці ясно, що „україна“ в народній українській мові в 1556 році — це і не окраїна, і не пограниччя.

З Пересопницької Євангелії (старо-українською мовою) 1556—1561 р.	Виписки з Євангелій		Чеський текст	Російсько-слов'янський текст
	Грецький текст	Латинський текст		
Лука, VIII, 26.				
И переїхали до украины Гадаринскои, которая есть з другої стороны напротив Галилеи.	Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπερα τῆς Γαλιλαίας.	Et navigarunt in regionem Gadarenorum, quae est in opposita ripa Galilaeae.	I přeplavili se do krajiny Gadarenské, kteraž jest proti Galilei.	И приплыли в страну Гадаринскую, лежащую против Галилеи.
Лука, VII, 17.				
И пошло тое слово ажь по всей Іудеи о немь и по всіх украинах.	καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.	et in totam regionem circumjacentem.	i po vší okolni krajině.	по всей Іудеѣ и по всей окрестности.
Лука, IV, 14.				
Тогды навратился Іисус в силі духовній до Галилеи. И вышла о немь повість по всей украині.	καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ'ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.	Et fama de eo exiit in totam circumjacentem regionem.	A vyšla pověst o něm po vší té okolní krajině.	И рознеслась молва о нем по всей окрестной странѣ.
Лука, III, 3.				
И ходиль по всей украині Іорданскои, проповідуючи крещеніе.	...εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου.	Venit igitur — in omnem regionem circumjacentem Jordani.	...po vší okolni krajině Iordánské.	Он проходил по всей окрестной странѣ Іорданской.

Марко, VIII, 10.				
И борзо посли того вступиль в лодю з ученикы своими и плынуль до украинь Дальманутьскых.	...ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.	venit in partes Dalmanutha.	přeplavil se do krajin Dalmanutských.	Прибылъ в предѣлы Далмануфскіе.
Марко, X, 1.				
Егда доконалъ Іс. тои рѣчи, вышель з Галилеи и пришоль в украины иудейскыя по онуи стороні Іордана.	...ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας.	venit in fines Judaeae.	prišel do končin Judskych.	Приходитъ в предѣлы Іудейскіе за Іорданскою стороною.
Лука, XXI, 21—22.				
Тогды тым, которыи бы были в земли Жидовскои, нехай утекають на горы, а которыи в середині его — нехай выйдуть а которыи на украинах — нехай до него не входять.	καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.	et qui in agris — non ingrediantur in eam.	...a kteří v končinách, nevcházejte do něho.	и кто в окрестностях — не входи в него.
Лука, IV, 37.				
И росхожувалася слава о немъ во всякое место и страны.	εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.	in omnem locum circumjacentis regionis.	...po všelikém místě té okolni krajiny.	И разнесся слухъ о немъ повсѣмокрестным мѣстам.
Лука, VIII, 37.				
И просыль его весь народ стороны Гадаринск и, абы отишоль от нихь.	...ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν...	tota multitudo circumjacentis regionis Gadarenorum...	...všecko množství té okolní krajiny Gadarenských...	И просилъ его весь народъ Гадаринской окрестности удалиться от них.

Хоч поданий нами словничок пояснює в поданій таблиці все чисто, але ми все таки звертаємо особливу увагу на текст з євангелії Луки VIII, 26. Тут ясно сказано: україна Гадаринська, *ἡ χώρα τῶν Γαδαρηνῶν*, regio Gadarenorum, krajina Gadarenská, страна Гадаринская, а також на текст з євангелії Луки XXI, 21—22, де україна. — *χώρα*, ager, končina; ager — поле і в той же час україна. Київська земля також поле і мала з цього назву Поле, мешканці — Поляни, а також народну дублікатну назву Україна, а мешканці україняни, українці. Звертаємо увагу і на тексти Євангелій від Луки IV, 37, і VIII, 37, де Пересопницьке „страна" по грецькому *ἡ περίχωρος*, а по латині regio, і страна Гадаринська по грецькому *ἡ περίχωρος τῶν Γαδαρηνῶν*, а по латині regio Gadarenorum. (Порівн. Лука, VIII, 26: україна Гадаринська, *ἡ χώρα τῶν Γαδαρηνῶν* і regio Gadarenorum).

Вжиток в Пересопницькій Євангелії 1556 року народнього слова „україна" в значенні *χώρα, περίχωρος, μέρος*, ager, regio, krajina, končina, сторона, ясно показує, що слово країна, вкраїна, україна в народньому вжитку й розумінні і не україна, і не пограниччя. Так вживали слово „україна" і знавці української мови Величко, Максимович, Куліш, вживаючи і назву Україна. Так вжито назву і в Татарському літопису при перечисленні завойовань 1240 — 1241 р., де записано, що Джуджі-Хан,з наказу Чингиса, покорив с т р а н у Сигнак, весь Хорезм, Черкесію, Дешт-Кіпчак, У к р а ї н у, ...Крим, Валахію, Трансільванію, Венгрію, Прусію, Польщу, Молдавію... („Зап. Одес. О-ва Исторіи и Древностей", т. I, Одесса, 1844 р., стор. 380). Це в 1240—1 р.— і власне ім'я „Україна". Так вжито і в Іпат. літопису. Інтерпретатори назви в Іпат. літ. наплутали, ігноруючи наукові методи інтерпретації і прийнявши назву Україна як означення окраїни, пограниччя. Тут досить буде сказати на ігнорування ними назви „Вкраїна" з „в" у початку і на записи під 1187 та 1189 р. В 1185 р. відомий борець проти половців і оборонець всієї України Переяс. кн. Володимир Глібович, якого всі любили за хоробрість і оборону, був ранений і руські князі реагували на це: „бяхуть бо печальні, зане ранен язвами смертельними". В 1187 р. він, в поході на Половців, застудився і вмер. Літописець розхвалює його, пише, хто жалкував за ним, і кінчає словами: „О нем же Україна много постона", — журилася, жалкувала, стогнала. Але про Русь в запису й похвалі зовсім не згадує. Як же це так? Невже руські князі, що так сильно реагували на його поранення, ніяк не реагували на його смерть! Ні, реагували. Україна більша за Русь, в неї входили і Галичина, і Черниговщина, і Чорні Клобуки й ін. Тому згадка про Україну покривала собою Русь і про цю вже не треба було ще раз згадувати. І в запису під 1189 р. Іпат. Літ. князь „прієха ко Україні Галицькій", а в варіянті „к Країні Галицькій". Це було

в XII в., слов'янські культурні спільності були тоді великі, а що означала назва „Країна“ у чехів, словінців, сербів і що означає й тепер — ми про це уже сказали: і не окраїну, і не пограниччя.

Пересопницька Євангелія своєю термінологією підтверджує це.

ПРОФ. ДР. В. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ. Прага.

ПОНТІЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО.

В останні часи, після світової війни, вийшло в світ дуже багато праць присвячених т. зв. скитському питанню і т. зв. скитському мистецтву, але сказати, що це питання уже прийшло до ясного і точного розв'язання, ще ніяк не можна. Для ілюстрації мого твердження приведу декільки гадок найвидатніших авторів. Англійський учений Minns вважає, що коріння, або джерела скитського мистецтва лежать десь в центральній Азії; Ростовцев бачить це коріння то в „срединной Азіи", то на Ірані, вважаючи, що скитське мистецтво це властиво мистецтво іранське, перенесене скитами на територію України. Фармаковський і Maks Ebert ставили появу цього мистецтва в залежність від приходу іонійців на береги Чорного Моря. Російський учений Боровка бачить його корені на півночі, в північній Росії, в області ріки Ками, і в північній Сибірі. А шведський вчений Arne висловлює таку гадку: „Було би цілком можливо, що бронзова головка лося, знайдена на о. Готланді представляє собою член ланцюга, який починається молоточком в формі голови лося, знайденим в Алюнді, або чудовою головкою лося знайденого в Hrittis в Сатакунті, а кінчається образами повно-розвиненого скито-сарматського мистецтва" [1]). От же він бачить коріння скитського мистецтва навіть в Скандинавії і Фінляндії. Всі автори при тім кажуть, що це скитське мистецтво з'являється на берегах Чорного Моря раптово з приходом Скитів і при тім у зовсім готовім, викінченім вигляді.

Деякі мадярські і французькі вчені, як і німецькі, ставлять це мистецтво в залежність від хінського навіть [2]). Ми бачимо, що гадки Арне і Боровки діяметрально протилежні до гадок М. Еберта і Фармаковського, а інші теж не сходяться. Коли ж ми до того додамо, що фінський вчений Tallgren, добрий знавець як української так і сибірської та північно-російської археології, заявляє, що скити представляли з себе тубильче чорноморське насе-

[1]) Arne. Mannus XXIV. Heft 1—3. ст. 16—19; 1932 р.

[2]) Herbert Kühn. Zum Problem der Skythenkunst. J. P. E. K. 1927. ст. 199—201.

Paule Reinecke. Die skythischen Alterthümer. Zeitsch. für Ethnologie. 1896. ст. 1—43.

лення, яке тільки скинуло з себе панівну верству кіммерійців, зробивши проти них революцію,[1]) то стане очевидним, що признавши його гадку за правдиву, ми мусимо одночасно з цим признати, що і те готове, ніби скитами принесене в VII віці перед Хр. мистецтво мусіло мати свої коріння тут в Чорноморю, мусіло тут витворитися. Всі пом'януті вчені мають блискучі імена в науці, всі виставляють численні аргументи на користь своїх висновків, і відкинути просто одну гадку на користь другої не так легко. Можна думати, що усі пом'януті автори в чимсь мають рацію, але одночасно в чимсь усі помиляються. Здається, що кожний автор мав рацію, найшовши подібність між мистецтвом країни, принятої ним за батьківщину скитського мистецтва, і мистецтвом Чорноморя, або, як Тальгрен зве, Понтіди, але кожний до певної міри робив похибку в оцінці відношень одного мистецтва до другого. Мені здається, що в цих незгодах поглядів фатальну ролю відіграло вживання неточних, або нещасливих термінів. Одним з таких нещасливих термінів є термін: „звірячий стиль" = „Thierstyl", „the animal style", „le style animal". Ростовцев[2]) навіть ідентифікує свій „звірячий стиль" з „скитським стилем", і вживає одну назву замість другої цілком рівноправно. А це сугестьюнувало й інших, особливо молодших, вчених, і це вживання ввійшло вже в моду, так що напр. видатний мадярський вчений Fettich[3]) пише: „майже не можна висвітлити, що скитський звірячий стиль виринає знову більше як через п'ять віків після зникнення скитського панування і виринає в супроводі майже тих самих класичних мотивів, які ми знаходимо на речах викопаних ще в значно раніших південно-руських могилах. Ми зустрічаємо той самий випадок на початку старо-германської звірячої орнаментики"... „Нове віджиття скитського мистецтва є нерозрішима проблема історії мистецтва раннього середньовіччя".

Мені здається, що в основі цієї необ'яснимости лежить помилковий погляд, або, може ліпше сказати, вживання неточних термінів і змішування звіринної орнаментики з „скитським стилем" завдяки вживанню терміну „Animalstyl". Коли ж приглянутися ближче до тих і других предметів, то здається, що головна причина цієї невисвітлимої подібности полягає в необхідності втиснути форму звіря в малі та вузькі рямки дрібних оздоб людської і кінської зброї, і людського тіла взагалі. Далеко ліпше вживати термін „звірячий орнамент" тоді легче говорити про стиль цього орнаменту: готський, чи скитський, чи кавказький, чи який інший. Натяк на напрям розшуків,

[1]) Tallgren. La pontide préscythique. Eurasia Septentrionalis Antiqua. т. II ст. 223.

[2]) Rostovtzeff. The anymal Style in south Russia and China.

[3]) Fettich. F. Fölkerwanderungs Kunst in Ungarn. I. P. E. K. 1926. ст. 271.

які треба робити для цього складного питання про мистецтво Чорноморя подав недавно проф. E. Minns в своїй дуже короткій але незвичайно змістовій статті, про дрібні хінські бронзи). Там він висловив, між іншим, таку думку: „Мені все ще тяжко добачається, як правдиві номади могли б відливати бронзу. Існує факт, що номади не лишають (по собі) жодних слідів поки не попсуються (морально), завоювавши який небудь осілий народ на краю своїх степів. Тоді вони зразу ж вимагають від останнього не тільки данини харчами але і ремеслом“ [1]).

З тих слів виходить ясно, що номади, властиво кажучи, не мали свого власного металевого мистецтва, як і взагалі металевої індустрії, а що мали, то це для них виробляли майстри осілих народів. Окрім того очевидно, що номади не могли мати і свого стилю в подібних речах, бо, не виробляючи самі, вони не могли накласти щось своє на ці вироби. А в ті часи їм напевно і в голову не приходило, що існує якийсь стиль, вони просто брали готові речі, які їм попали під руку. Це прекрасно видно на фактах, які Геродот оповідає про Ксеркса, який, під час свого походу, вимагав від малоазійців золоті і срібні речі, які у тих уживалися. Таким чином речі, вироблені малоазійцями в своїм стилю, попали до персів, а ті лишилися без жодних речей. Найшовши у перських могилах речі малоазійців ми будемо приписувати малоазійський стиль персам. Так воно і є в дійсності. Очивидно, що окрім речей готових, які мали осілі хлібороби, номади у себе могли вимагати зробити теж речі спеціяльно номадського вжитку, напр. оздоби номадської зброї, оздоби коней, якими пишалися номади і т. ін. Але і в тих випадках, очевидно, сама річ мусіла носити форму потрібну для кіннотчика номада, а орнаменти уже залежали від смаку майстра осілого. В деяких випадках, коли річ мала характер апотропейона, талісмана і т. п., або, коли вона була зв'язана з релігійними потребами, то номад в загальних рисах міг вимогати представити певний сюжет, певну іконографічну ідею. Але і в цім випадку виконання, а значить і самий стиль, все ж таки належало майстрові осілому. І Ростовцев дуже часто повторює, що пантікапейські грецькі і не грецькі майстри мусіли виробляти речі для скитів [2]), але чомусь уважає при тім ці речі за скитські і по стилю. В науковій літературі до цього часу, на жаль, іконографія, та іконографічний сюжет ніколи не трактувалися окремо від стиля, а навпаки, постійно змішувалися. А особливо це змішування яскраво виступає в самім користанню терміном „звірячий стиль“, бо в самім цім терміні уже змішано питання іконографічне, або питання сюжета з питан-

[1]) E. Minns. „Small bronzes from Northern Azia“. Antiquaries. Journ. nol. X. 1930. ст. 5.

[2]) Rostovtzeff. L'archeologie en Russie Meridional. Journal des Savants. т. XVIII. 1927. ст. 120.

ням стилю. Примітивні народи не знають мистецтва для мистецтва, воно у них грає чисто службову ролю; і навіть танці мають значення чисто ритуальне, а зовсім не робляться для чисто естетичної приємности. А тим часом систематичні студії іконографічного матеріялу, зроблені систематично і послідовно, могли б привести до дуже цікавих висновків, як і студії чисто стилістичні, зроблені над однаковими іконографічними сюжетами. Вкажу зараз на помилку, яку робить напр. Ростовцев, приписуючи скитам тотемних звірів. Скити все ж таки в основі своїй були індоевропейці, ще в Азії вони змішалися з урало-алтайцями, про це теж говорить не раз Ростовцев, але він чи забуває, чи не знає, що етнологія цілком ясно підкреслює, що ні індоевропейці ні урало-алтайці ніколи не мали тотемів.

Не тільки скити, але й інші номади індоевропейські та урало-алтайські і навіть семітські уже в кінці другого тисячеліття перед Різдвом Хр. стали кіннотчиками і сам кінь напевно був приручений перше в чорноморсько-каспійських степах ще в III тисячеліттю перед Хр. і на початку II тисячоліття, вже ставъ відомий в Малій Азії і Месопотамії, як це ми знаємо тепер з цілком історичних джерел. І знаємо, що в державі (Mitanni) Мітанні[1]), яка займала тоді місце пізнішої Вірменії, при дворі королів існували величезні кінські заводи, в яких цілком науково розводилися і виховувалися коні, по добре складених писаних інструкціях. Трохи пізніше те саме було і в Ассірії, і навіть перейшло в Египет. Отже скити зовсім не були найліпші кіннотчики. Їм ні в чім не уступали ні траки ні перси.

Виходячи з вище наведених слів Міннса, ми мусіли б прийти до висновку, що в скитських речах форма та іконографія могла б бути і скитська (в тих випадках коли не була інша, напр. алтайська), але виріб, а разом з тим і стиль, як раз не скитський, а якийсь інший, бо належав якимсь міським майстрам грецьких колоній, які були різнородного походження. Ці майстри могли бути і йонійці і дорійці, аляродійці (вірмени), каппадокійці, кавказці і навіть траки[2]). Тільки усі, з своїми домовими традиціями, вони були переформовані в цих колоніяльних чорноморських майстернях в більшій чи в меншій степені, під впливом взаємних стосунків у своїй новій батьківщині, і під впливом застосування свого мистецтва, до речей спеціяльної форми, призначених для спеціяльної мети.

Цікавою ілюстрацією цього може служити т. зв. Феттерсфельдський скарб (знайдений біля с. Vettersfelde в Пруссії). Славнозвісний німецький вчений Furtwängler[3]), до-

[1]) Те саме було і у Гіттітів: див. Hrozny, L'entrainement des chevaux. Archiv Orientalni. 1931. vol. III. ст. 439.

[2]) Нам відомо ім'я трака Тарула сина Себанока, на золотім посуді знайденім у Донській області: Ростовцев. стан. Мигулинська. Изв. И. Арх. Ком. вип. 63. ст. 106—108.

[3]) Furtwängler. Fund von Vettersfelde. Kleine Schriften. B. I. 1912. ст. 510.

казав цілком певно, що знайдені тут золоті оздоби меча, спенсера, і щита (або також голови коня) були безперечно виготовлені грецькими дорійськими майстрами, в одній з дорійських Чорноморських колоній, бо про це говорить власне стиль дорійських майстрів, трошки сухіший від стилю йонійців. Також цілий світогляд, що просвічує в сюжетах і в іконографії є грецький. У той самий час цей дуже тонкий знавець мистецтва зве ці речі скитськими, тільки тому, що оздоби перевантажені образами звірів, подібно до оленя з золотої бляхи, знайденого в могилі Куль-Оба біля Керчі та оздобленого на тілі своїм ще іншими звірями. Цей олень на два століття пізніший від Феттерсфельдських блях, і Куль-Обська могила в собі мала не кістяка скита, а якогось пантікапейського архонта, або рівного по значенню багача, можновладця. Теперішній російський вчений, великий знавець цього мистецтва, Боровка [1]) вважає оленя з Куль-Обської могили за виріб грецький, а не скитський, бо грецький колоніяльний майстер, що виробив того оленя, не виявив, властивого ніби скитському правдивому мистецтву, того „horror vacui", тієї боязні порожнечи, якою характеризується відповідно погляду Боровки це мистецтво. Грек не любив пересад, не любив густоти деталів і їхньої заплутаности, і тому ніби на Куль-Обському олені тло значно більше і свобідніше ніж у правдиво скитських речах. Але в той же час Боровка доводить, що ті правдиві скитські вироби кращі, суцільніші по своєму вражінню. Але Феттерсфельдські речі не належали скитам, бо в далеку Прусію скити не могли пройти.

Грецькі колоніяльні майстри могли робити речі вкриті звірячим орнаментом не тільки для скитських князів, але і для трацьких, і для тубільських хліборобських (Агатірських, Неврських, Гельонських, Сіндських, Меотських і т. п.)

Ми навіть не знаємо, кому більше подобався підкреслений Боровкою „horror vacui" чи скитам чи не скитам, так само, як і оздоба звірячими протомами (т. є. частинами звірів). Протоми звірячі мали символичне і апотропеічне значення (відвертати біду) однаково, як в очах варварів так і греків.

В момент приходу греків у VII віці на береги Чорного Моря в йонійському мистецтві панував такий самий „horror vacui" напр. на родоських вазах орнаментованих мальованими звірями. Родоські та йонійські вази, знайдені в могилах північної України аж біля міста Лубень, на Лисій горі в одній могилі (на Полтавщині над р. Сулою), там була область гельонів, що представляли мішанину грецьких колоністів з місцевими тубильцями хліборобами. З другого боку ми не маємо жодних доказів, що скитські князі конче вимагали предметів у якимсь своїм скитським стилю, або

[1]) Bororka. Scythian art. 1928. ст. 36.

з якоюсь певною скитською іконографією, бо ми бачимо, що могили, які звичайно приписують скитським князям, бувають переповнені чисто грецькими речами з чистим грецьким стилем оздоб, з грецькими глиняними вазами та грецькими золотими і срібними речами, оздобленими образами з чисто грецької мітології.

Коли ж ми звернемось до бідніших могил, що в них знаходимо тільки костяні оздоби кінської гнуздечки, то ми на цих костяних оздобах не бачимо жодного „horror vacui", — жодного пересичення звірячими орнаментами, як напр. речі з колекції Ханенка [1]). Ця обставина досі зовсім не була узгляднена. Псалії з колекції Ханенка [2]) мають тільки контури, або форму звірів, представлених дуже спостережливо і натуралістично, але жодних інших звірів не насаджено на поверхні представленого тут тіла основного звіря. А деякі вчені вважають ці костяні вироби, за працю правдивих скитів. Чим далі на захід від Дніпра ми знаходимо речі з звірячим орнаментом, тим менше ми їх можемо вважати за характеристику скитської народности покійника, при якім вони знайдені. І тому має повну рацію видатний румунський вчений I. Nestor, коли він похорони в Румунії і Венгрії, що попередніми археологами вважалися за скитські, з свого боку зве лише псевдоскитськими [3]).

Нестор зробив великий крок вперед до зрозуміння т. зв. скитського, але в дійсности тільки псевдоскитського мистецтва північної Понтіди.

Здається, що та сама думка пробивається і в словах видатного болгарського вченого Філова про орнаментацію бронзової бляхи знайденої біля села Гарчінова, що звучать так: „Бронзова бляха з Гарчінова ставить наново питання, де ми маємо шукати походження цього стилю і чи він характеристичний тільки для скитів, чи для цілої області на північний захід від Чорного моря, включаючи й Тракію" [4]).

Тому, що бронзова бляха, оздоблена звірячим орнаментом, знайдена в Болгарії, Філов мав цілком поважні підвалини для висловленої ним думки. Я вважаю, що гадка Філова незвичайно важна, для розуміння мистецтва тієї доби, і ставить питання на цілком певний ґрунт. Далі він каже: „За місце походження бляхи ми будемо вважати одну з грецьких колоній на західнім березі Чорного Моря. На цій основі ми не можемо означати бляху як виріб скитського мистецтва... Я думаю, що при студіях над цим

---

[1]) Collection Khanenko. вип. III. XLVIII, XLIX, L.
теж в книзі: Minns. Scythians and Greeks in south Russia. (Raihorod.).

[2]) Древности Приднѣпровья. вип. II і III. № 529 і № 530.

[3]) Jon. Nestor. Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. Ber. Röm. Germ. Komis. 1933. ст. 115.

[4]) Filow. Ein skythisches Bronzerelief. E. S. A. ст. 203.

питанням роля грецьких колоній на берегах Чорного моря була дуже недоцінена“ [1]).

Філов цілком має рацію. Для зрозуміння появи і розвитку мистецтва з звіринною орнаментикою на берегах Чорного Моря треба розшукати, висвітлити, хто поміг тубильцям хліборобам виявити себе в мистецтві, інакше кажучи, треба найти, хто научив тубильців мистецькій техніці, та мистецькій символіці. Ростовцев усю честь цього учительства приписує скитам, які ніби самі навчились йому на Ірані і потім перенесли на береги Чорного Моря; він гостро виступає проти прихильників теорії грецького учительства М. Еберта і Фармаковського.

Одначе М. Еберт [2]) і Фармаковський [3]) мають більшу рацію, як Ростовцев. Скити були надзвичайно дикі, власне ті, що прийшли в Україну, й навряд чи вони бачили Іран. Там на Ірані були не вони, а їхні родичі саки, а скити блукали раніш в Туркестані в перемішку з алтайцями, які самі ще не мали мистецтва. З другого боку скити, йдучи з Туркестану понад Аральським озером і Каспієм до Дону і Чорноморя, ніде по дорозі не залишили ніякого сліду свого мистецтва. Речі, що їх знайдено на цім шляху в могилах, якщо й зроблені в цьому стилю, що нам треба, усе ж такі речі пізніше на декілька сот літ, і нема ні одної речі, яка б припадала на VII вік перед Хр. Ні, такими учителями не могли бути дикі скити, що не лишили по собі сліду в попередню добу. Це якраз відповідає вище приведеним словам Міннса. Учителями могли бути тільки люди, що стояли на значно вищім ступені культури й мали славну мистецьку минувшину.

Я тут пригадаю слова Лагранжа [4]). „Те, що ми розуміємо під впливами, це те, що народ найстарший і найбільш культурний приносить расам молодшим і менше розвиненим, — засіб висловлювати свої думки з допомогою ясних і гарних форм мистецтва“... „або принаймні засоби виражати свої релігійні ідеї захоплювальними символами допустимої виконливости“.

Скити такі, як їх описує Геродот, тобто, історичні скити, які не лишили по собі жодного мистецького сліду між Аральським озером і Волгою рішуче не могли бути учителями мистецтва, особливо для тих тубильців хліборобів, яких вони з таким апетитом винищували.

Научити висловлюватися мистецькою мовою, мовою різьбарства і малярства могли тільки такі учителі, що мали

---

[1]) Filow. op. cit. ст. 203. Філов висловлював подібні погляди і раніш. див. т. VI. 1916 1918.

Б. Филовъ. Паметници на Тракийското изкуство. Изв. Българ. Арх. Дружств. і Bogdan Filow. Die archaische Nekropole von Trebenischte. 1927.

[2]) M. Ebert. Südrussland in Altertum.

[3]) Фармаковскій. Архаическій періодъ в Россіи. Матеріялы по Археологіи Россіи ч. 34. ст. 32—33.

[4]) Lagrange. La Créte ancienne. 1908 р. ст. 110.

свою славну мистецьку минувшину. Такими учителями могли бути малоазійці йонійці і може в ще більшій степені малоазійці взагалі і особливо алародійці, халди [1]), тобто закавказці, з давніх-давен досвідчені, випробовані металургісти. В VIII і VII віці халдські (не халдейські) бронзові вироби розходилися далеко по Середземнім морі, і ми знаходимо їх в етруських могилах в Італії [2]). Ці речі, оздоблені були звіринним орнаментом. Ці халди-аляроди, коли у VIII і VII віці їхня держава була сильно понищена різного рода ворогами, мусіли втікати з батьківщини, і безперечно розбігалися на всі сторони. Їм легко було по морю утікти на Кубань і в Крим і тут мистці могли знайти для себе дуже вигідну працю в йонійських колоніях. В чорноморських городах-колоніях і грецькі і халдські майстри, могли найти собі не тільки заробіток, але також і учнів з місцевого населення, яке приходило собі в город щось купити. Могли це бути і траки і споріднені з кавказцями меоти, сінди і пр. Учні могли внести і свій смак у вироблені ними речі, свої сюжети і свою іконографічну тему. Найбільше розповсюджений звір на цих виробах є „олень". Олень зовсім не степовий звір, а гірський, лісовий, і як сюжет орнаментації з прадавна розповсюджений і в гористій Малій Азії, і на Кавказі. Скити зовсім не могли його бачити в степах, і не могли передавати так реалістично і натурально постать цього звіря, не могли так гарно стилізувати його, підкреслюючи істотне в його постаті, в його аллюрі і т. п. Не міг він грати ролю і в їхній релігії, де мусів займати важніше місце кінь. Навпаки, ми бачимо, що якраз на бронзових, срібних і золотих виробах, кінь майже ніколи не виступає, як самостійна орнаментальна постать.

Тубильці-хлібороби і траки, ставши учнями греків і халдів, научилися від них техніці висловлювання мистецьким гарним способом, і створили своє мистецтво сінкретичне, мішане, але не скитське, — його ліпше звати понтійським, або північно-понтійським, як уже давно почав його звати Тальгрен. Цей термін тим ліпший, що він чисто географічний, і обхоплює усі етнографічні чинники, що жили на північно-понтійській території, отже не виключають і скитів, які номадизували на цій території Понтіди (України).

Праці молодого вченого віденського Ганчара [3]) дуже гарно висвітлюють ролю, яку могли грати учителі мистецтва алародійські та кавказькі. Не виключений і сильний

---

[1]) Вони жили навколо гори Арарата і озера Ван, в пізнішій Вірменії; див. I. Marquart. Die Entstehung und Wiederherstellung u. armenisch. Nation. 1920 p.

[2]) E. Herzfeld. Khattische und khaldische Bronzen: Lehmann-Haupts Festschrift. ст. 135. pp.

[3]) Franz Hančar. Probleme des kaukasischen Tierstils. Mitt. d. Antr. Gesell. in Wien. B. LXV. ст. 276–294.

вплив закарпатських металургічних центрів, як це ми бачимо на речах т. зв. Гальштатського культурного кругу, які часто теж знаходяться в могилах України і Кубані. Тому що т. зв. субстратні етнічні елементи, тобто усі хліборобські племена в Україні, в області Дунаю, і на Балканах, на Кубані, на Кавказі і в цілій Малій Азії і Месопотамії належали до однієї і тієї самої т. зв. передньоазійської раси, і жили одним осілим, селянським хліборобським життям, то прилив нових ідей, нової техніки з вищих, культурніших центрів Закавказзя, Малої Азії і Греції легко приймався, без ворожнечи цими, менше культурними, північними селянами, легко абсорбувався і перетворювався у власне, у своє. Якраз в період заснування грецьких колоній у Понтіді, старі великі центри високої месопотамської культури, Асирія і Вавілонія а потім і Мала Азія, були знищені персами і мідійцями. Культурні елементи, творці почасти були знищені, почасти втікли в різних напрямах. І безперечно, що дехто утікав на північ за Кавказ. І в той же час, як реванш, ми бачимо виростання нових культурних центрів, на північнім березі Чорного Моря в грецьких колоніях. Ми бачимо тут не тільки виростання нових центрів культури, але й народження нового т. зв. культурного круга, на основі старих високих досягнень Месопотамії та Малої Азії. Якраз Пантікапея була найпридатніше для того місто, і скоро там виросла нова держава, що сінкретизувала старе з новим, південь з північю: це була держава Боспорська. Те, що здавалося Феттіхові таке дивне, перестає бути таке, коли ми зрозуміємо, що тут на берегах Чорного Моря грали ролю не дикуни скити, а новонароджений великий культурний круг, в орбіту якого увійшла маса осілих північних хліборобських народів і ціле побережжя Чорного Моря. Цей новий культурний круг покоївся одначе на дуже старих традиціях, ще неолітичних, егейських, він постійно живився південними ідеями, що приходили з середземного і егейського моря. Сама Візантія була тільки ланка, що зв'язувала південь і північ великого історичного ланцюга. Дуже цікаво, що в наступній боротьбі ідей, боротьбі іранського Мітраізму з малоазійсько-егейським християнством, завдяки старим традиціям, понтійський культурний круг, уже з Візантією на чолі, не прийняв номадського мітраізму, а якраз сірійсько-малоазійське християнство.

Врешті, я позволю собі так сформулувати свою думку: В VII віці перед Р. Хр. на північних берегах Чорного Моря під впливом високих культур Греції, Малої Азії та Закавказзя почав витворюватися місцевий великий культурний круг, що протягом дуже короткого часу потрапив витворити своє власне сінкретичне мистецтво з осібною релігійною символикою та іконографією, в якім образи звірів грали особливо важну ролю, і що виявляло дуже велику атракційну силу на сусідні землі, і особливо на північ

і схід. Сліди цього мистецтва і його впливи на захід можна простежити ще до раннього середньовіччя.

Цей культурний круг я пропоную звати понтійським культурним кругом, а його мистецтво понтійським мистецтвом.

ДОПОВНЕННЯ ДО СПИСУ ПРАЦЬ ЮВІЛЯТА.

386. Українська канцелярійна мова. Р. М., 1936, 411—414.

387. Гнучкість української мови, про подвійні форми. Р. М., 1936, 481—488.

388. Рідна мова в школі, нариси й замітки. Р. М., 1936, 529—538.

389. Не засмічуймо своєї мови чужими виразами, на увагу кооператорам. Р. М, 1936, 541—544.

390. Стилістично-синтаксичні нариси. Р. М., 1936, лише, 385-387; очевидячки, 387—390; звичайний, надзвичайний, 433—436; знечев'я, 436—438; громадянство - суспільство, 491—494, 1937 р.: важкий-тяжкий, 133—138.

391. Життя слів, Р. М., 1936, 423—430, 469—474, 519—522, 561—562; 1937, 343—354.

392. Практичні лекції літературної мови, Р. М., 1936, 447-450, 503—506, 545—548.

393. Навчаймося літературної мови від Шевченка, Словник мови „Кобзаря", Р. М., 1936, 453—456. Р. М., 1937, 87—90, 181—184.

394. Складнева бібліографія. Р. М., 1936, 237—240, 285-288, 333-336, 377—384.

395. Чистота й правильність української мови. Р. М., 1936, 473—478, 523—526, 567—570. Р. М., 1937, 189-190, 237-238.

396. Початкова Граматика української літературної мови. Р. М., 1936. в кожнім числі й окремо: „Рідне Слово" ч. II, Жовква 1937, ст. 288. Рецензія: М. Слобода в „Український Філятеліст", 1937, ч. 5—6. ст. 11.

397. Мова наших видань. Р. М., 1936, 429-436 (Ів. Зубенко); Р. М., 1937, 139—140 (М. Мочульський), 187-188 (Н. Королева), 281—284 (В. Євтимович).

398. Переклади з Євангелії. Р. М., 1936, 403-406, 445-448, 505—508, 547—550.

399. В Україні, а не „на Україні". Р. М., 1936, 141, 284—5, 521—2, 565—6.

400. Замітки про окремі слова. Р. М., 1936: бриль 567—568, гуцул 175—6, зв'язок-спілка 523—4, коло-кіл 230, поготів 569, Святополк 476, човен 476.

401. Рідномовні замітки. Р. М., 1936: діти й мова 368, призвичаєння до слів 189, граматична термінологія 189, „Р. М." й слов'янське мовознавство 524, ясність мови 231—235, Словник чужих слів 567. Р. М., 1937: Каменяр всеукраїнської літературної мови. Привіт С. Т. Черкасенкові, 139—140.

402. Стара форма присяги на Вінчанні, бережімо свої українські церковні звичаї. Н. К., 1936, 721—724.

403. Сучасна українська літературна мова, мова Максима Рильського. Н. К. 1936, 583—9, 664—71, 751—61, 803—10.

404. Свято рідної мови. Н. К., 1936, 279, 295.

405. Моє життя. Н. К., 1936, 628—636, 710—712.

406. Рецензії й огляди. Н. К., 1936: Москва й інородці 319—320.

407. Замітки. Н. К., 1937: Українська поезія в Канаді 238, † Проф. М. Грушевський 238, Забуте 70-ліття життя митропол. В. Липківського 156.

408. Українські Церковні Братства, їх діяльність та значення. Н. К., 1937, 1—9.

409. Хто був Варавва? Історичний нарис. Н. К., 1937, 48—51.

410. Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма, історично - палеографічний нарис. Н. К., 1937, 73—80. 145—153 й окремо.

411. Новини нашої літератури (М. Мочульський, М. Рішко, В. Ґренджа—Донський, Леонтович). Н. К., 1937, 125—126.

412. Дух Святий, як голубка. Н. К., 1937, 162—163.

413. З чеського мовознавства, рецензії й огляди. Н. К., 1937, 218—221.

414. Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової. Замість вінка намогильного. Н. К., 1937, 225—245 й окремо ст. 24. Передруковано в „Час", 1937 р. за червень, Чернівці.

415. Світлій пам'яті Андрія Чайковського. В двохлітню річницю. Н. К. 1937. 273—277.

416. Поет душевної туги, Мирослав Ічнянський. Н. К., 837, 290—297.

417. Ознаки доброї літературної мови, бесіда. Р. М., 1937, 1—8, 49—56, 125—130.

418. Складня української мови, Р. М., 1937, 15—26, 61—72, 99—116, 145—160, 207—218, 263—272.

419. Практичні лекції літературної мови, Уривок із „Мойсея" Франка: Р. М., 1937, 29—32. Легенда про вибір короля Ів. Франка, 71—76.

420. Мовне відродження Закарпаття. Мова закарпатських поетів. Р. М., 1937, 89—92, 141—142.

421. Говірка чи літературна мова? Мова В. Стефаника. Р. М., 1937, 121—124.

422. Місцеві закарпатські вирази. Р. М., 1937, 185—188.

423. Як укладати початкові читанки. „Жива Мова" Франца Агія. Р. М., 1937, 169—180.

424. Рідна мова й культура народу. Р. М., 1937, 193—200.

425. Извергъ єстества єсть стыдящійся языка дѣдовъ своихъ! Початки мовного відродження в Галичині. Р. М., 1937, 221—224.

426. Письменник і рідна мова. Як збагачувати свою мову. Р. М. 1937, 241—248.

427. Мова Мирослава Ічнянського. Р. М., 1937, 249—256.

428. Акцентні значки в наших писаних пам'ятках. Р. М., 1937, 275—280.

429. Світлій пам'яті Івана Липи, Р. М., 1937, 8.

430. Людина обов'язку. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової. Р. М., 1937, 291—294.

431. Пояснення прикметникове (атрибут). Р. М., 1937, 305—318.

432. Лайка в українського народу. Роман Уласа Самчука „Кулак". Р. М., 1937, 319—328 й 357—364.

433. Стилістично-граматичні замітки. Р. М., 1937., 333—336.

434. Українська церковна термінологія в мові польській. Р. М., 1937, 337—342.

435. Прикладка (апозиція). Р. М., 1937, 343—354.

436. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. „Бібліотека Українознавства" т. I—II. Жовква, 1937 р. В тексті 75 знімків.

437. Східньослов'янський наголос у XIV-м віці. Частина I.: Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р. „Записки Чину Св. Василія Великого". Жовква, 1937 р. Окрема відбитка, як ч. 18 „Бібліотеки Записок Чину Св. Василія В.".

438. Євангелія від св. Матвія з грецької мови на українську наново перекладена. Накл. Британського й Закордонного Біблійного Т-ва. Львів, 1937, 1—84.

439. Євангелія від св. Марка, Львів, 1937, ст. 85—137.

440. Євангелія від св. Луки, Львів, 1937, ст. 138—227.

441. Євангелія від св. Івана, Львів, 1937.

Додати:

До ч. 13: рецензія Prof. J. Janów в „Sprawozdania T-wa Naukowego we Lwowie", rocz. XVI, zeszyt 3, стр. 268–270.

До ч. 342: й окремо, Жовква, 1935, ст. 152.

До ч. 363: рецензія В. М. Л. в „Дзвони", 1937, кн. 4.

До ч. 374: окрема відбитка, 1936, ст. 13.

До ч. 379: XIV, 1–2, 58–70 й окрема відбитка. Резензія проф Il. Barbulesku в „Arhiva", 1937 р. Яси.

До ч. 381: зам. „Matice Slovanska" вставити „Sborník Matice Slovenskiej"... XIV, I, 64–73. Окрема відбитка.

В ч. 382: счеркнути 2 перші рядки.

До ч. 383: після „1936" вставити: XIII, 4, 665–689. Після „відбитки": Рецензія проф. Il. Barbulesku в „Arhiva", Яси, 1937.

ДОДАТОК.

ВІД ЮВІЛЕЙНОГО КОМІТЕТУ.

Визначна праця Проф. Д-ра Івана Огієнка на полі науки й культури для Рідного Краю, що налічила в грудні 1935 р. тридцять років, не могла не викликати до себе належної уваги громадянства.

Організаційний Ювілейний Комітет, що склався в Варшаві з громадян: Проф. І. Фещенко-Чопівського, проф. І. Шовгеніва, Архімандрита Паладія, генерала А. Вовка, О. О. Чубук-Подільського, судді М. Мироновича, інж. М. Дерев'янка, інж. О. Нестеренка, пполк. В. Дітеля, пполк. В. Євтимовича, пполк. М. Поготовка, д-ра Ю. Липи, д-ра В. Тисяка, ред. М. Плечка і голови „Студентської Громади" в Варшаві І. Козицького, на зборах 20. жовтня 1935 р. ухвалив відзначити ювілей проф. д-ра Ів. Огієнка урочистою академією та виданням ювілейного збірника.

Потім Ювілейний Комітет поповнився ще новими членами і врешті новий його склад устався такий: (подаємо за азбучним порядком): д-р С. Баран, Тернопіль; д-р В. Безушко, Бережани; проф. М. Білецький, Прага; проф. І. Василашко, Чернівці; ген. А. Вовк, Варшава; д-р Я. Гординський, Львів; д-р Е. Грицак, Перемишль; інж. М. Дерев'янко, Варшава; пполк. В. Дітель, Варшава; О. Дучимінська, Печеніжин; пполк. В. Євтимович, і І. Козицький, Варшава; д-р Ф. Коковський, Бережани; мгр І. Коровицький і д-р Ю. Липа, Варшава; проф. Б. Лисянський, Прага; суддя Я. Марків, Бучач; суддя М. Мироновіч, Варшава; (пізніш вийшов із складу к-ту); інж. О. Нестеренко, Варшава; О. Олесь, Прага; Архим. Паладій, Варшава; М. Плечко, Влохи к. Варшави; пполк. М. Поготовко, Варшава; доц. В. Приходько, Прага; д-р А. Річинський, Володимир Вол.; проф. І. Свєнціцкий, Львів; О. Й. Скрутень, Жовква; проф. К. Студинський, Львів; д-р В. Тисяк, Варшава; Т-во „Учительська Громада" в Чернівцях; проф. Ів. Фещенко-Чопівський, Катовиці; С. Черкасенко, Прага; О. О. Чубук-Подільський і проф. І. Шовгенів, Варшава.

Президія Ювілейного Комітету: ген. А. Вовк, голова, інж. М. Дерв'янко, інж. О. Нестеренко, ред. М. Плечко, пполк. В. Дітель, пполк. В. Євтимович, мгр. І. Козицький і мгр. Ів. Коровицький — члени.

В неділю 8. грудня 1935 р. після заздравного молебня, що відслужив о. Архим. Паладій в малій церкві в Варшаві на Празі — вітало Ювілята присутне на молебні численне громадянство, а Президія Юв. Комітету привітала Ювілята в помешканні Редакції „Рідної Мови" і „Нашої Культури".

Урочиста Академія на честь Ювілята відбулася у Варшаві при численному здвизі громадянства 1. червня 1936 р.

Не можемо не підкреслити на цьому місці тієї живої в святі участи, що була виявлена студентською молоддю.

Із великою вдячністю згадуємо тут і про тих осіб, що своєю прихильністю та посильною жертовністю покрили організаційні видатки, а це: проф. І. Фещенко-Чопівський, інж. М. Дерев'янко, М.

Миронович, Інж. О. Нестеренко, Архим. Паладій, В. Дітель, О. О. Чубук-Подільський, проф. І. Шовгенів, П. Пушкар, пполк. Дідченко-Задунайський, П. Крамарчук, А. Маціевський, М. Котульський, інж. Величко, Д. Денисенко, П. Паранюк, сот. Гринченко, П. Слива, І. Красножон, В. Понятовський, інж. О. Сім'янців і П. Сім'янцева, проф. Х. Лебідь-Юрчик, Жіноча Громада в Чернівцях, І. Корець, П. Влох, П. Ржепецький, П. Нескоромний, О. Годунько, Фабрика „Зоря", д-р Панчишин, Укр. Кооп. Банк у Почаєві, М. Смірницький, інж. В. Дутко, коопер. „Зоря", П. Рафаловський, протопр. Т. Теодорович, Повіт. Торг. Спілка в Яворові, Укр. Кооп. Банк у Долині, О. О. Василіяни в Варшаві, В. Завалович, Союз Укр. Студ. „Основа", Союз Укр. власн. реальностей у Львові, канц. Архиєп. Пинського, Єписк. І. Бучко, Подільська Пасічнича Спілка в Тернополі, Українське Лікар. Т-во у Львові, Учительська Громада в Мукачеві, К. Пилипівська, Духовна Академія у Львові, д-р Безушко, П. Кривоносюк та інші, прізвища яких нам невідомі.

Із причини переповнення програми Академії рефератами, особистими привітаннями та музично-вокальною частиною — не було можливости оголосити на святі прислані Ювілятові листовні привітання, тому подаємо їх спис нижче:

I. Представники Церкви й Духовенства:

Владика Митрополит Діонисій, Отвоцк; Митрополит Кир Андрей, Львів; Єпископ Микола Чарнецький, Ковель; Суперінтендент Української Євангельсько-Реформованої Церкви в Польщі Василь Кузів, Коломия; О. Петро Маєвський, Канада; Прот. В. Каськів, парох Української Автокефальної Православної Церкви в Америці; Українська Православна Громада при Соборі св. Покрови в Вінніпегу, Канада; О. Иосафат Скрутень, видавець і редактор наук. журналу „Записки Ч. С. В. В., Жовква; О. Прот. П. Табінський, Львів; О. Олександер Вітенко, Крем'янець; Українська Парафія св. Миколая, Володимир на Волині; Пастор Теодосій Довгалюк, Рівне; О. Стан. Н. (підпис нечіткий) Делятин.

II. Окремі інституції а) науково-освітні б) громадські:

Наук. Т-во ім. Шевченка, Львів; Український Вільний Університет у Празі; Професори Українського Університету, Прага; Українська Господарча Академія, Подєбради; Український Науковий Інститут в Берліні; Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі; Український Соціологічний Інститут у Празі; Український Академічний Комітет для міжнародньої інтелектуальної співпраці при Лізі Націй, Прага; Український Історичний Кабінет у Празі; Музей Визвольної Боротьби України в Празі; Українське Товариство Прихильників Книги, Прага; Українська Рефор. Реальна Гімназія в Ржевницях; Товариство „Український Народний Дім" у Чернівцях; Товариство „Українська Школа" в Чернівцях; Жіноча Громада на Буковині, Чернівці; Українське Академічне Козацтво „Чорноморе", в Чернівцях; Учительська Громада в Мукачеві; Союз Українських Еміграційних Організацій у Франції, Париж; Спілка Українців у Німеччині, Берлін; Національний Музей у Львові; Управа Кооперат. „Рідна Школа", Львів; Т-во Учителів Вищих Шкіл „Учительська Громада" у Львові; Українське Товариство Допомоги Емігрантам з України, Львів; Філія „Учительської Громади" в Перемишлі; Український Інститут для дівчат у Перемишлі; Відділ Музейного Т-ва „Лемківщина" в Сяноці; Філія Т-ва „Учительська Громада" в Бережанах; Управа Батьківського Комітету при школі ім. Лесі Українки в Варшаві; Студіююча Молодь Холмщини; Т-во Самопочі Емігрантів з України в Каліші; Секція Союзу Українок у Каліші ;Відділ Українського Центрального Комітету в Стрілкові; Союз Українок у Рівному; Дирекція Української Гімназії в Рівному; Гурток плекання рід-

ної мови в Бучачі; Волинське Українське Об'єднання „Рідна Хата" і Товариство ім. Петра Могили в Володимирі на Волині.

III. Особи, що займали верховне державне становище в Україні:

Гетьман Павло Скоропадський.

IV. Науковий світ. Окремі вчені:

Проф. Бачинський М., Перемишль; Проф. Д-р Безушко Володимир, Бережани; Проф. Білецький Леонід; Проф. Василашко Ів., Чернівці; Проф. Марцелі Гандельсман, Варшава; Проф. Гординський Я. Львів; Проф. Д-р Грицак Євген, Перемишль; Проф. Дорошенко Володимир, Львів; Проф. Дорошенко Дм. Варшава; Доц. Універс. Джорджич, Білгород; Животько Аркадій, Прага; Проф. Зілинський І. Краків; Д-р Злотчанський, Плоцьк; Д-р Княжинський Антін, Самбір; Проф. Д-р Кобилянський Б. Рівне; Д-р Козій Дмитро, Яворів; Проф. Кобрин Михайло, Крем'янець; Д-р Коковський Франц, Бережани; Проф. Колесса Олександер, Прага; Проф. Колесса Філярет, Львів; Проф. Кривоносюк Петро, Кавенчин; Д-р Крип'якевич І., Львів; Проф. Курц Йос., Прага; Проф. Кисіль-Кисілевський С.; Проф. Лебід-Юрчик Х., Кельці; Проф. Лисянський Борис, Ржевніце к. Праги; Д-р Масюкевич Мик., Берлін; Доц. Мантойфель Тадеуш, Варшава; Д-р Мочульський Мих. Станиславів; Проф. Наріжний С., Доброховіце; Д-р Олянчин Домет, Кенігсберг; Проф. Проф. Омельченки Марія й Григорій, Прага; Проф. Панькевич Іван, Ужгород; Д-р Пеленський Євген, Львів; Д-р Перфецький Євген, Братислава; Доц Приходько Віктор, Прага; Проф. Д-р Раковський Іван, Львів; Проф. Січинський В., Прага; Січинська М., Прага; Проф. Д-р Слоньскі Станіслав, Варшава; Проф. Скоревіч Казімєж, Вільно; Проф. Студинський Кирило, Львів; Тершаковець Михайло, Проф. Д-р Фещенко-Чопівський Ів., Катовиці; Проф. С. Цибульський, Варшава; Проф. Чижевський Дмитро, Галич; Проф. Щербаківський Вадим, Прага.

V. Письменники, поети, й видавці:

Антонич Богдан, Львів; Бордейний Іван, Буковина; Видавництво „Українська Преса", Львів; Дучимінська Ольга, Печеніжин; Зленко П., Ред., і видав. „Український Тиждень", Прага; Коваль-Степовий Петро, Рівне; Кульчицькі Ольга й Олена, Перемишль; Д-р Липа Юрій, Варшава; Мандюки Ярослава і Іван, Перемишль; Олесь О., Прага; Д-р Річинський Арсен, Володимир; Редакт. Світич А., Варшава; Товариство Українських Письменників і Журналістів у Празі; Д-р Трильовський Кирило, Гвіздець; Чайківська Н., Коломия; Черкасенко С., Чехословаччина.

VI. Окремі особи:

Поруч. Адаменко Гн., Варшава; п. п. Антоновичі, Львів; П. Антонович Ірина, Львів; Д-р Бандрівський Дм., Самбір ;Д-р Баран Степан, посол до Сойму, Тернопіль; П. Білий, Влодимир на Волині; Сотн. Будзило Василь, Влоцлавек; Сотник Булак В., Ченстохова; П. Вовк Марія, Каліш; Проф. маляр Гец Лев, Сянок; п. Головня Марія, Щалково; п. Гудзій Юрій, Жидово; П. Дацюк Микита, учит; П. Калюжний Олександер, Ковель; П. Кащук М. уч., Божкевичі; П.п. Климкевичі, Львів; П. Колодій Гриць, Воля Висоцька; Проф. Коломиєць Дм., Севлюги; П. Комарницький, Чортків; П. Корниляк Влад., пенсіон. директор народніх шкіл, Румунія; П. Кравченко Семен, Порто Уніон, Бразилія; Суддя Марків Я., Бучач; Граф Монтрезор Адам, Варшава; Інж. Нестеренко Дм., Варшава; Інж. Нестеренко Опанас, Гдиня; Д-р Олесіюк Тиміш, Вишничі; Проф. Омельський Іполит, Чернівці; Інж. Плющ Є., Луцьк; П. Рейх Влад. Варшава; П. Сайко Іван, Влохи к. Варшави; Д-р Салагуб Ілля, адвокат, Белз; П. Сенета Св'ятополк, Петроків; П. Хруцький Сергій, Львів; О. М. Широцький, Володимир на Волині; П. Шклянка Ілля, учит., Канада; Лейтенант Флоти Шрамченко Святослав, Ченстохова; П. П. Шульмінські, Дубно; Полк. Янчевський М.; Янчевська Є., Варшава.

Акція видання Ювілейного Збірника на честь Ювілята знайшла прихильний відгук серед багатьох визначних авторів, що ласкаво прислали нам свої цінні праці. Імена їх бачимо в Збірнику.

Цим автором і всім, хто так чи інакше виявив свою співучасть в ювілейному святі, Ювілейний Комітет складає на цьому місці сердечну подяку.

З виходом із друку Ювілейного Збірника, Ювілейний Комітет вважає своє скромне завдання виконаним, і себе розв'язаним. Остаточну ліквідацію справ, зв'язаних з виданням Ювілейного Збірника перебирає на себе ліквідаційна секція.

Ювілейний Комітет.

ЗМІСТ:

	СТОР.
Г. Которович: Життя й діяльність Проф. Д-ра Івана Огієнка	3
Др. Євг. Грицак: Проф. І. Огієнко, як популяризатор мовознавства	7
І. Коровицький: Чин ученого	10
Др. В. Безушко: Т. Шевченко в англійських перекладах	34
Л. Білецький: Володимир Леонтович як письменник	43
Др. Євг. Грицак: Скорочення й скорочені слова в українській мові	50
Мгр. П. Кривоносюк: Школа й культура	71
Проф. О. Мицюк: До еволюції осади і житла угро-руської людности	81
Др. Д. Олянчин: Пам'ятки із минулого українського духово-культурного життя в Кенігсберзі	92
Др. І. Панькевич: Чи можна говорити про болгаризми в південно-карпатських говорах?	108
Др. Є. Ю. Пеленський: З доби „Русалки Дністрової"	117
Др. Я. Рудницький: Про місцеву назву *Стрий*	125
Проф. Др. І. Свєнціцкий: Договори з греками Болгарії й Руси	129
Проф. Др. В. Січинський: Українські видавничі знаки	135
Проф. Др. К. Студинський: Зв'язки Степана Карпенка з галичанами	154
Ол. Цинкаловський: Назви сіл і урочищ на західній Волині	169
Проф. Др. Дм. Чижевський: Замітки до творчости Сковороди, як поета	172
Професор С. Шелухин: Слово „україна" в Пересопницькій Євангелії	190
Проф. Др. В. Щербаківський: Понтійське мистецтво	206
Доповнення до спису праць Ювілята	216
Додаток	219

НАКЛАДОМ ЮВІЛЕЙНОГО КОМІТЕТУ.

(4 крб. 50 коп.)
РЛ
2442
6,66
1986 РЛ
3605
3605

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

В 30. РІЧНИЦЮ НАУКОВОЇ ПРАЦІ
ПРОФ. Д-ра ІВАНА ОГІЄНКА

ВАРШАВА 1937